

**BENDRUOMENIŠKUMAS,
KOMUNIKACIJA IR MUZIKA:
sociokultūriniai negalios aspektai**

Jautrė Ramutė Šinkūnienė

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Jautrė Ramutė ŠINKŪNIENĖ

BENDRUOMENIŠKUMAS,
KOMUNIKACIJA
IR MUZIKA:
sociokultūriniai negalios aspektai

Monografija

Vilnius
2012

UDK 364.4-056.3

Ši82

Recenzavo:

doc. dr. Vilmantė Aleksienė, Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos muzikos terapijos asociacija

prof. dr. Rita Aleknaitė-Bieliauskienė, Mykolo Romerio universitetas

Autoriaus indėlis:

doc. dr. Jautrė Ramutė Šinkūnienė – 3–304 p. (16,8 autoriniai lankai)

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukologijos instituto Socialinio darbo katedros 2011 m. lapkričio 29 d. posėdyje (protokolas Nr. 1SDK-4) pritarė leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto 2011 m. gruodžio 20 d. posėdyje (protokolas Nr. 2SP-6) pritarė leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2012 m. vasario 6 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-23) pritarė leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

TURINYS

Pratarmė	5
ĮVADAS.....	7
I. BENDRUOMENIŠKUMO PRASMĖ.....	12
Įžanga	14
1. Bendruomenė ir bendruomeniškumas	16
Neįgaliųjų integracijos interpretacija	16
Požiūrio į bendruomenę kaita.....	21
Bendruomeniniai neįgaliųjų judėjimai	25
Bendruomeniškumas ir sanglauda	28
2. Psichologinis bendruomeniškumo jausmas.....	32
Teorinė bendruomeniškumo apibrėžtis.....	32
Bendruomeniškumo požymiai	35
Keturi bendruomeniškumo elementai	38
3. Socialiniai ir kultūriniai bendruomeniškumo aspektai	47
Sociokultūrinė dilema	47
Bendruomeninė socializacijos funkcija	51
Kultūros įtaka bendruomeniškumui	59
Tradicijos, papročiai ir ritualai	65
4. Bendruomeniškumas ir menas	72
Socialinė meno ir kūrybos prasmė	72
Muzikos terapijos vieta sociokultūrinėje struktūroje	76
Bendruomenė: „Atleidimas ir šventė“	82
Literatūra.....	85
II. BENDRUOMENIŠKUMAS IR KOMUNIKACIJA.....	91
Įžanga	92
5. Bendravimo kultūra ir negalios etiketas.....	95
Komunikacijos teorija: sociokultūrinis požiūris	95
Neįgalių žmonių bendravimo ypatumai.....	98
Kaip priimti ir suprasti neįgalų žmogų?	109
6. Psichosocialiniai neįgaliųjų komunikatyvumo aspektai	114
Komunikacinė motyvacija ir tarpusavio sąveika.....	114
Neverbalinė komunikacija	119
Komunikacinio proceso struktūros ypatumų analizė.....	124
7. Komunikacija: socialinė interakcija	130
Požiūris į bendravimą su neįgaliaisiais	130
Kūrybinė komunikacija	138

Meninė kūrybinė raiška neįgaliųjų bendruomenėje	147
Bendruomeniškumas ir dvasinis įgalinimas	156
Literatūra	166
III. MUZIKINĖ KOMUNIKACIJA IR BENDRUOMENIŠKUMAS	173
Įžanga	174
8. Muzikinės komunikacijos metodologija.....	177
Muzikinės kalbos pažinimo galimybės	177
Neįgalių žmonių muzikinės komunikacijos ypatumai	183
Komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimai	189
9. Neįgalių vaikų muzikinio komunikatyvumo ypatumai	195
Muzikinio komunikatyvumo ugdymas	195
Muzikinio komunikacinio proceso struktūrinė sandara	203
Komunikatyvumo ugdymo etapai ir interpretacinės stadijos	210
Neįgalių vaikų socialinės komunikacinės raidos tendencijos.....	216
10. Bendruomenės kūrimas ir muzika	224
Bendruomeninės muzikos terapijos apibrėžtis.....	224
Muzika, socialinė erdvė ir bendruomeniškumas.....	226
Bendruomeninės muzikos terapijos patirtis ir perspektyva Lietuvoje	229
Literatūra	232
REFLEKSIJOS	237
Pirma refleksija. Bendruomenės kūrimo požymiai	238
Antra refleksija. Bendruomenės tobulėjimo procesas ir menas	244
Trečia refleksija. Asmenybės „testas“	252
Ketvirta refleksija. Empatinio poveikio pavyzdys	256
Penkta refleksija. „Muzika – sielos vaistai“	258
Šešta refleksija. „Muzika be sienų“	261
Septinta refleksija. „Dainos be žodžių“	264
Aštunta refleksija. „Mes turime teisę...“	273
Summary.....	276
Bibliografija.....	290

Pratarmė

Muzika – tai orumo praktika

Muzika yra turtingas mūsų gyvenimo šaltinis ir gali būti naudinga žmogaus sveikatai, gerovei ir ugdymui. Šia prielaida pagrįsta muzikos terapijos disciplina, tačiau visa tai privalu vertinti kritiškai. Kiekvienas šaltinis gali būti naudojamas skirtingais būdais, vieni jų, lyginant su kitais, yra naudingesni – tai priklauso nuo mūsų tikslų, vertybių ir sąlygų.

Pastaraisiais dešimtmečiais profesionalūs muzikos terapeutai aktyviai plėtojo ir stiprino tyrimais pagrįstus mokslinės literatūros pagrindus, įvertindami ir patvirtindami savo mintis apie muzikinės pagalbos būdus ir skatindami profesinės praktikos plėtrą. Tradiciniai muzikos terapijos tyrimai buvo sutelkti į žmogaus problemas, susijusias su atskiru individu. Iš esmės terapiniai sprendimai taip pat buvo priimami individualiai, dažniausiai klinikinėje aplinkoje. Šios tradicijos vertė nepaneigiama, nes ji leidžia mums taikyti metodus ir priemones pagal kiekvieno asmens poreikius.

Tačiau individualistinė perspektyva ir praktika turi akivaizdžių trūkumų, nes ji nenumato ir nesudaro galimybių atsižvelgti, kad dauguma žmonių poreikių yra socialinės kilmės ir yra susiję su žmogaus teisių pažeidimais (Stige, 2002). Kritikuodama individualistinės muzikos terapijos tradicijas, bendruomeninė muzikos terapija tapo stipriu judėjimu (Pavlicevic & Ansdell, 2004), pasižyminčiu bendru dalyvavimu, plėtojant išteklius ir ekologinę, socialiai reikšmingą praktiką (Stige & Aarø, 2012).

Jautrės Ramutės Šinkūnienės knyga reikšminga tuo, kad kuria naują požiūrį į bendruomenę, komunikaciją ir muziką. Kiekvienam darbui yra svarbus pradinis asmeninis, kultūrinis ir akademinis įdirbis, tad nors J. Šinkūnienės darbas aiškiai atspindi Lietuvos kontekstą, tačiau jis yra glaudžiai susijęs ir su tarptautine mokslinė raida. Tai pavyzdys, iliustruojantis tarptautinę bendruomeninės muzikos terapijos literatūros tendenciją, kurios akivaizdus bruožas – vietinių ir globalių aspektų sankirta.

Šioje knygoje ypač daug dėmesio skiriama socialiniams ir kultūriniais negalios aspektams, nagrinėjant svarbius klausimus – kaip kurti

įtraukties (*inclusive*) bendruomenes, kuriose neįgalūs žmonės galėtų rasti savo kelią ir įgyti sprendimų teisę (*can find a way and have a say*). Aiškų ir stiprų etinis J. Šinkūnienės darbo pagrindas. Orumas reikalauja lygybės ir solidarumo, o to pasiekti neįmanoma be išlaisvėjimo (*degree of liberty*). Šioje knygoje atskleidžiama, kaip muzikinė komunikacija bendruomenėje šioms vertybėms suteikia praktinę prasmę.

Brynjulfas Stige'as,

muzikos terapijos profesorius, PhD

Bergeno universitetas ir Uni Health (Norvegija),

Grygo akademinio muzikos terapijos tyrimo centro (GAMUT) vadovas¹

¹ B. Stige'as yra tarptautinio žurnalo *Voices: A World Forum for Music Therapy* (Open Access) redaktorius ir žurnalo *Nordic Journal of Music Therapy* redakcinės kolegijos narys. Tyrimų sritys – kultūriniai ir socialiniai muzikos terapijos aspektai, neįgalių žmonių dalyvavimas muzikinėje praktikoje, sveikatos programos vietos bendruomenėje. Knygos: Stige, B. *Culture-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 2002. Stige, B.; Ansdell, G.; Elefant C.; Pavlicevic, M. *Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*. Ashgate, 2010. Stige, B & Leif, E. A (2012). *Invitation to Community Music Therapy*. New York: Routledge.

ĮVADAS

Pastaraisiais metais pasaulio ir Europos šalių (taip pat ir Lietuvos) mokslininkų darbuose plačiai nagrinėjamas vienas iš neigiamų XXI a. globalizacijos padarinių – žmonių solidarumo ir tarpusavio supratimo krizė modernioje visuomenėje. Kalbama apie akivaizdų bendruomeniškumo jausmo praradimą, bendruomeniškumo idėjos išnykimą, teigiama, jog bendruomeniškumo esmę sugriovė modernus gyvenimo būdas ir politinė ekonominė nūdienos filosofija.

Nors bendruomeninės tradicijos Lietuvoje dėl istorinio ir politinio konteksto smarkiai pakito, bendruomeniškumo idėjos sklendo ore, jaučiamas stiprus tam tikrų žmonių grupių poreikis atsigręžti ir išlaikyti nykstančias vertybes. Pastaraisiais metais suaktyvėjo bendruomeniniai judėjimai, kuriasi naujos bendruomenės, tačiau tai nėra sisteminis reiškinys. Kultūros ir socialinėje srityje darbuojasi pilietiškai aktyvūs ir sąmoningi žmonės, siekiantys atkurti bendruomeniškumo idėjas.

Sociologijos, psichologijos, filosofijos knygos, straipsniai, atliktų tyrimų duomenys, nuomonės ir diskusijos internetiniuose portaluose skirtingo mokslingumo lygiais analizuoja nūdienos socialines visuomenės problemas: skurdą (materialų ir dvasinį), plintančias savižudybes, smurtą ir priklausomybes, vis dar neįveikiamą žmonių, turinčių negalią, atskirtį. Šie ir kiti skausmingi nūdienos gyvenimo faktai liudija, jog mūsų sielos tampa „neįgalios“ – dažnai nebemato, nebegirdi, nebejaučia ir nebesu-pranta šalia esančio šeimos nario, artimo, kaimyno, draugo, bendradarbio. Natūralius bendruomeninius jausmus ir vertybes – tarpusavio supratimą, emocinį ir dvasinį žmonių bendrumą, neformalų tradicijų perdavimą ar savigalbą šiandien reikia reanimuoti ar kurti iš naujo.

Apie tai, kokia svarbi neįgalių žmonių integracija, koks požiūris į negalią turėtų būti socialiai teisingas – daug girdime ir skaitome. Tačiau ar integracija – tai visuotinai priimtas „gėris“, tarsi pats buvimas visuomenėje savaime reikštų teisingumą ir demokratiją²? Pateikiant informaciją apie negalią vis dar vyrauja „bėdų turgaus“ filosofija, įvairūs stereotipai, todėl

² Beje, ar kas klausė neįgaliųjų, ar jie nori būti visuomenėje? Juolab kad visuomenė jiems vis dar neturi ko pasiūlyti...

iš esmės keisti visuomenės požiūrį sunku. Žiniasklaida linkusi pabrėžti problemines situacijas, o ne teigiamus faktus ar atvejus (nes tai neįdomu). Šiandien Lietuvoje jau būtų laikas vadovautis ne gailesčio ar pakantumo kategorijomis. Atjauta (užuojauta) ir gailestis – tai ne tapatūs jausmai. Pirmasis sukelia poreikį suprasti ir padėti, antrasis – neigia ir žemina neįgalus žmogaus orumą.

Markas Aurelijus (121–180 m.) mokė: „*Pakeisk savo požiūrį į tave trikdančius dalykus, ir jie pasidarys nebepavojingi*“. Tačiau požiūris savaime nekinta. Sunkiausia pakeisti arba suformuoti naują požiūrį. Pozityvus mąstymas šiandien – tai tik viena iš psichologijos mokslo kategorijų, praktikoje taikomas kaip psichoterapinis metodas, kai kitos priemonės nebepadeda.

Kaip kurti bendruomenę kartu su neįgaliais žmonėmis, kokiomis vertybėmis neįgalus asmuo galėtų praturtinti mūsų bendražmogiškumą, *kokiomis priemonėmis* užtikrinti neįgalaus asmens orumą? Kaip kurti kasdienybės šventę savo širdyje ir sleisti šilumą savo artimiausiai aplinkai? Bendruomeniškumo prasmė – kiekvieno žmogaus gyvenimo vertingumo pripažinimas, saugumas, socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymas, pozityvūs tarpusavio santykiai, teikiamos pagalbos profesionalumas ir kokybė. Bendruomenė – tai *realių* dvasinių vertybinių pokyčių formavimo, požiūrio į neįgalų asmenį kaitos vieta. Bendruomenių paskirtis – ne tik ugdyti žmonėse jautrumą bendruomeniškumui, bet ir turėti įtakos visuomenės moraliniams sprendimams.

Menas galėtų ir turėtų būti kasdienio vartojimo produktu bendruomenėje kaip itin paveiki, tačiau per mažai naudojama bendravimo ir tarpusavio supratimo priemonė. Meno sociologijoje nagrinėjamos kultūros ir meno „vartojimo koncepcijos“ įrodo, kad menas turėtų tarnauti kiekvienam žmogui, atsižvelgiant į jo poreikius ir priėmimo galimybes. Deja, „kasdienio meno“ kokybe visuomenėje šiandien dažniausiai rūpinasi žmonės, suinteresuoti reitingais, greitu ir pigiu populiarumu. Stokojant kvalifikuotų žmogiškųjų išteklių sunku siekti fizinės ir dvasinės neįgalaus žmogaus gerovės.

Lietuvoje, ypač pastaraisiais metais, išryškėjo sociokultūrinio darbo bendruomenėje, rekreacijos (terapinės, kūrybinės), neformalaus ugdymo specialistų, gebančių kryptingai dirbti su neįgaliais asmenimis, meno

(muzikos, dailės, dramos ir kt. krypčių) terapeutų poreikis ir stoka. Jie – tarsi prabangos dalykas, kurio prireiks tuomet, kai baigsis ekonominė ir dvasinė krizė: kai visiems užteks duonos, tuomet galėsime žaisti³. Tačiau „duonos ir žaidimų“ reikia tuo pačiu metu – pageidautina *dabar*...

Ši knyga – tam tikra prasme *padėka*, skirta visiems tiems, kurie šiandien darbuojasi kurdami šalia esančio neįgalaus žmogaus gyvenimo kokybę, vis dar tikėdami, jog egzistuoja bendruomeniškumo jausmas.

Knygos koncepcija ir struktūra. Monografijoje „*Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai*“ pateikiamas tarpdisciplinis požiūris, apimantis socialinius, psichologinius, kultūrinius ir meninius bendruomeniškumo aspektus, kurie galėtų padėti naujoms bendruomenės kūrimo idėjoms, susiejant išsibarsčiusius bendruomeniškumo faktus ir juos konceptualizuojant. Analizuojami neįgaliųjų bendruomenės – bendro tikslo ir veiklos požymiai, pateikiami sociokultūriniai bendruomenės kūrimo aspektai, išskiriant ir nagrinėjant galingo poveikio „įrankio“ – muzikos, muzikinės komunikacijos, bendruomeninės muzikos terapijos taikymo galimybes. Muzikos reikšmė ugdati bendruomeniškumą atskleidžiama remiantis neįgalių žmonių bendruomenės pavyzdžiais. Tokį pasirinkimą lėmė kelios priežastys.

Pirmoji priežastis – tai ilgametė muzikinio (terapinio) praktinio darbo patirtis Vilniaus neįgalių vaikų ugdymo centre „Viltis“, kuri tiesiogiai buvo susijusi su bendruomenės kūrimu, taigi knyga yra tarsi asmeninės profesinės patirties retrospektyvus apibendrinimas.

Kita priežastis – mokslinė pedagoginė veikla Mykolo Romerio universitete, dėstant studijų dalykus apie sociokultūrinį darbą bendruomenėje, neįgalių asmenų socializaciją ir laisvalaikio vadybą. Gilinantis į šių mokslo sričių sąsajas buvo suvokta, kad tikslinga apibendrinti sukauptas žinias, iliustruojant praktiniais pavyzdžiais ir pastarųjų metų sociokultūrinių tyrimų rezultatais.

Nemažiau svarbi priežastis – prieš dešimtmetį apginta socialinių mokslų daktaro disertacija apie neįgalių vaikų komunikacinių gebėjimų

³ Pasak Šopenhauerio, darbas yra tik pragyvenimo šaltinis, o visas gyvenimas „vyksta“ kitu, laisvu laiku. Kai šitaip sureikšmintas protas ir materialinės vertybės, su nuoskauda bandome suprasti – kas gi įvyko, kad žmonės Lietuvoje taip nemoka išsėtis ir džiaugtis gyvenimu?

ugdymą muzikine raiška (2001), kurios medžiaga platesniame bendruomeniniame kontekste taip ir liko neatskleista. Mokslinė prasme tyrimo duomenys morališkai nepaseno, nes panašių eksperimentų (bent jau Lietuvoje) iki tol ir vėliau nebuvo atlikta.

I dalyje „Bendruomeniškumo prasmė“ pateikiama teorinė bendruomeniškumo samprata, sociologinio ir antropologinio požiūrio į bendruomenę kaitos priežastys, nesigilinant į bendruomeninių santykių tipologiją ar teorinius struktūrinius bendruomenės reiškinius. Ieškoma atsakymų į klausimus – *kaip* atsiskleidžia bendruomeniškumo jausmo vidinė struktūra, bendrystės ir bendravimo, tarpusavio ryšių prasmė, nagrinėjami socialiniai kultūriniai bendruomeniškumo ir sanglaudos aspektai. Sociokultūrinis darbas nagrinėjamas remiantis neįgalių žmonių bendruomenės tradicijų kūrimo ir plėtros pavyzdžiais. Atskleidžiama bendruomeniškumo ir meno, meno ir kūrybos socialinė prasmė, muzikos terapijos vieta sociokultūrinėje struktūroje.

II dalyje „Bendruomeniškumas ir komunikacija“ mėginta išigilinti ir atskleisti neįgalaus žmogaus bendravimo ypatumus, psichosocialinius komunikatyvumo aspektus, panagrinėti tarpusavio supratimo problemų ir bendruomeniškumo sąsajas. Aktualizuojama pastaraisiais metais gerokai „nuvalkiota“, bet dėl to nemažiau diskutuotina *požiūrio į negalią* tema. Pateikiami įvairių sričių mokslininkų samprotavimai vertinant negalią kaip žmogaus būties fenomeną, ieškoma atsakymo į klausimus – kur slėpi šių žmonių prigimtinis vertingumas, nagrinėjamos tarnystės ir dvasingumo sąsajos. Skyriuje pateikiami tyrimų duomenys apie bendravimo su neįgaliais asmenimis ypatumus, apie kūrybišką požiūrį į komunikacinių galimybių plėtrą.

III dalyje „Muzikinė komunikacija ir bendruomeniškumas“ atskleidžiami ir nagrinėjami terapiniai muzikiniai metodai, palengvinantys ir užtikrinantys kokybišką alternatyvią emocinę komunikaciją su žmonėmis, kuriems sunku bendrauti visiems suprantamu būdu. Pateikiami tyrimo duomenys (Šinkūnienė, 2001), patvirtinantys, kokią svarbą neįgalaus vaiko socializacijai, jo aktyviam dalyvavimui ir bendruomeniškumo jausmo kokybei⁴ gali turėti muzika. Taip pat aptariama nauja, pastarąjį dešim-

⁴ Muzikinį kompaktą „Dainos be žodžių“ (vokales terapiškas improvizacijas) galima paklausti asmeniniame tinklapyje <http://jautre.home.mruni.eu/dainosbezodziu/>. Terapinio proceso aprašymas pateiktas *septintoje refleksijoje*.

tmetį Europoje plintanti bendruomeninės muzikos terapijos kryptis, šios veiklos patirtis ir perspektyva Lietuvoje.

Trys monografijos skyriai sujungiami antroposofinės visumos principu: *protas* (bendruomeniškumo prasmė) – *siela* (bendruomeniškumas ir bendravimas) – *veikla* (muzikinė komunikacija), siekiant atsakyti į klausimus *kas, kodėl ir kaip* sieja ir vienija visus mus – ir neįgaliuosius, ir „laikini galinčius“ žmones. Knygos pabaigoje pateikiamos *refleksijos* – ilgamečių empirinių stebėjimų, išvalgų ir veiklos aprašai, iliustruojantys bendruomeniškumo, komunikacijos ir muzikos terapijos sąsajas praktikoje.

***Noriu padėkoti žmonėms,
turėjusiems tiesioginę įtaką knygos turiniui:***

Akademikui profesoriui *Albertui Piličiauskui* – šviesios atminties Žmogui, mano disertacijos vadovui – už tai, kad gilinosi į mano mokslines prasmės paieškas, kad bendraudamas su manimi vadino mane *dukra* ir neskaičiavo savo asmeninio laiko.

Vilniaus neįgalių vaikų ugdymo centro „Viltis“ direktorei *Augutei Vilūnienei* – už ilgametės bendruomenės kūrimo pamokas, požiūrio į negalią refleksijas ir dvasinę superviziją, „žalią šviesą“ neįprastiems kūrybiniams, meniniams, moksliniams sumanymams ir eksperimentams įgyvendinti.

Dukrai *Kamilei* – už suteiktą gyvenimo dovaną pažinti ir tyrinėti neįgalaus žmogaus pasaulio savitumą, domėtis ypatingais egzistenciniais reiškiniais, kurie kitaip būtų tik teoriniai ir formalūs, bet neišjausti ir nepatikrinti širdimi.

I.

BENDRUOMENIŠKUMO
PRASMĖ

Ižanga

Moksle buvo daug prielaidų, kad žmogiškajam individui, kaip socialinei ir kultūrinei būtybei, būtina priklausyti bendruomenei. Bendruomenės įkūnija interaktyvią aplinką, kurioje įgyjami asmens tapatybės ir savęs suvokimo jausmai. *Bendruomenė*⁵ – tai žmogiškųjų santykių aplinkos kūrimo veiksnys ir vertybė, esminė žmogiškosios būties dalis, patirtis ir konceptas (kaip humanizmas ar taika). Bendruomenės enciklopedijoje (Christensen, Levinson, 2003) apibrėžiama bendruomenės kaip žmogiškosios būtybės esmės bei humaniškumo reikšmingumas ir vertė kiekvieno iš mūsų gyvenime, socialinių, etninių ar religinių tradicijų perteikimo vieta. Bendruomenėje suteikiamas emocinis ir praktinis saugumas, tai „*tiesioginis laimės ir džiaugsmo gerais laikais, pagalbos, paguodos ir užuojautos blogais laikais šaltinis*“ (Christensen, Levinson, 2003, p. 24).

Tačiau bendruomeniškumas pats savaime nėra gėris – pasaulyje klesėti antisocialinės, nacionalistinės, teroristinės ar religinės bendruomenės, kuriose puoselėjama rasinė, etninė, religinė diskriminacija, netolerancija ir kitos žmonijos „ligos“. Taigi bendruomenė gali būti ne tik humanistinių santykių ir tarpusavio supratimo vieta, bet ir blogio citadelė (Christensen, Levinson, 2003).

Bendruomenės poreikis didėja proporcingai jausmui, jog ją prarandame (Christensen, Levinson, 2003). Nūdienos mokslininkų – istorikų, sociologų, antropologų, psichologų, ekonomistų, viešojo administravimo specialistų dėmesį bendruomenei galima paaiškinti kaip atsaką į visuomenės susvetimėjimą. Apie bendruomenės plėtrą pastarąjį dešimtmetį rašė lietuvių mokslininkai, kurie išsamiai nagrinėjo įvairius bendruomenės aspektus: V. Baršauskienė (2001, 2004), I. Leliūgienė (2001, 2010), R. Dobranskienė (2004), J. Pivorienė (2010) ir kiti.

Bendruomenės uždavinys – ugdyti žmogų, suteikti jam galimybes nuolat tobulėti. Burti, aktyvinti bendruomenes neiškreipiant jų esmės globalizacijos pavojaus akivaizdoje tampa aktualia siekiamybe. Bendruomenėje žmogus tampa asmenybe, tačiau tai – dažnai skausmingas procesas. Čia intensyviai komunikuojama, todėl greitai atsiskleidžia asmens gebėjimai būti lyderiu, autoritetu arba nesugebėjimas sutarti su kitais,

⁵ *Community* – iš lotynų kalbos: *com* (su arba kartu), *unus* (ypatumas, savitumas).

jausmingumas ar ribotumas, baimė, egoizmas ir kt. Tuos procesus reikia pažinti, įvertinti, keisti ar tobulinti, nežeidžiant žmogaus individualybės, nes kiekviena žmogiška būtybė trokšta bendrystės ir supratimo.

Ž. Vanjė knygoje „Kiekvienas žmogus – šventa istorija“ (2006), perteikdamas savo patirtį gyvenant bendruomenėje su neįgaliais žmonėmis, rašė: „Mūsų konkurencingoje visuomenėje, kur pernelyg akcentuojama jėga ir vertė, jiems [*neįgaliejiems*] labai sunku rasti savo vietą – jie pralaimi kovą dėl galios. Savo ruožtu, visuomenės silpnieji, turintys savitą draugystės ir širdžių bendrystės pajautą, gali paveikti ir pakeisti stipriuosius, jei tik šie nori išgirsti iš apačios ateinančių balsą. Pasidalijusioje ir susiskaldžiusioje visuomenėje, plieno, stiklo ir vienatvės didmiesčiuose, šie neįgalieji yra toji vienijanti gija, galinti jungti žmones bendrystei. Štai jų vieta ir reikšmė visuomenėje“ (Vanjė, 2006, p. 32). Pasak autoriaus, industrinėse valstybėse neįgalūs žmonės negali gyventi oriai: jie nekuria materialinių gėrybių, todėl trukdo, jie yra nereikšmingi, todėl nesvarbūs visuomenei.

Kokie procesai vyksta neįgaliųjų bendruomenėje: koks bendruomeniškumo jausmo ir negalios santykis, kokie tarpusavio sąveikos ypatumai, kas sieja neįgaliųjų bendruomenės narius ir vienija juos bendram tikslui? Kritiškai pažvelgę į neįgaliųjų integracijos idėjas atskleisime, kaip kito požiūris į bendruomenę, kas būdinga neįgaliųjų bendruomeniniams judėjimams ir kada socialinę instituciją galima vadinti bendruomene. Remdamiesi sociokultūrinėmis teorijomis, į negalią pažvelgsime santykių, ypatumų ir bendruomeninių vertybių aspektu. Panagrinėsime neįgaliųjų bendruomenės ypatumus bendruomeniškumo, tradicijų kūrimo, meno ir kultūrinių prasių supratimo kontekste.

Sunkiai įgyta bendruomeninė patirtis kartais vertingesnė už gražias utopines idėjas apie idealius bendruomeninius santykius. Bendruomenės dvasia ir tarpusavio supratimas – tai ilgalaikio ir sunkaus darbo rezultatas.

1. BENDRUOMENĖ IR BENDRUOMENIŠKUMAS

Neįgaliųjų integracijos interpretacija

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos (UNCPRD) gairėse skatinama užtikrinti integruojančią plėtrą ir pradėti naują judėjimo už neįgaliųjų teises etapą visame pasaulyje. Konvencija siūlo stiprinti neįgaliųjų žmonių įtrauktį visose Jungtinių Tautų ir kitų tarptautinių agentūrų programose ne kaip atskirą problemą, o kaip šalies vyriausybės strategijų įgyvendinimo įrankį, nes tai ypač svarbu kiekvienos šalies plėtros procesams⁶.

Neįgalūs žmonės savimi kelia iššūkius visai socialinės politikos sistemai, jie turi didelę įtaką aplinkai, visuomenei ir valstybei⁷. Kalbant apie negalią Lietuvoje pastaraisiais metais dažniausiai vartojamos frazės – „neįgaliųjų integracija į visuomenę“, „neigiamas visuomenės požiūris į neįgaliuosius“. Jomis manipuluojama ir moksle, ir žiniasklaidoje, tarsi norint pasiteisinti, kodėl mūsų valstybėje per dvidešimt nepriklausomybės metų visuomenės požiūris į negalią pokyčiai minimalūs⁸. Šios frazės deklaratyvos, nusakančios miglotą siekiamybę, kurios prasmė interpretuojama taip, kaip reikia kontekstui.

⁶ Amerikoje jau trisdešimt metų veikia Tarptautinių mainų organizacija (MIUSA), rengianti projektus, kurie skatina neįgaliuosius žmones visame pasaulyje vienytis ir kurti inkliuzinės plėtros bendruomenes („Tarpkultūrinis darbas: negalios kultūra skirtingose šalyse“) <http://www.miusa.org/ncde/tipsheets/disabilityculture> (žiūrėta 2011-05-08).

⁷ Daugiau nei milijardas žmonių visame pasaulyje, arba 15 proc. pasaulio gyventojų, turi negalią, iš jų maždaug 80 proc. gyvena besivystančiose šalyse. Prie socialinės atskirties gyvenamoje aplinkoje prisideda institucinės kliūtys, kultūriniai papročiai, švietimo ir užimtumo bendruomeninių paslaugų trūkumas, taip pat lyčių diskriminacija, socialinė stigma ir atstūmimas. Šios kliūtys itin akivaizdžios besivystančiose šalyse, kuriose:

- vienas iš penkių žmonių, gyvenančių už mažiau nei dolerį per dieną, turi negalią (Pasaulio bankas);
- 90 proc. neįgaliųjų vaikų nelanko mokyklos (UNESCO);
- tik 1 proc. pasaulio pietuose gyvenančių neįgaliųjų moterų yra raštingos (JTVP);
- 80–90 proc. darbingo amžiaus neįgaliųjų asmenų yra bedarbiai, industrinėse šalyse – 50–70 proc. (UNEnable). http://www.unicef.org/publications/index_43893.html (žiūrėta 2011-05-08).

⁸ Galima būtų nagrinėti ir termino „neįgalieji“ (kaip „žalieji“...) diskriminacinę potekstę. Tačiau kol nėra teisingesnio apibūdinimo, neverta diskutuoti šiuo klausimu; tik pageidautina, kad šalia žodžio „neįgalus“ būtų „žmogus“, „asmuo“ ar „individas“.

Vakarų šalyse integracijos idėja jau praėjusiame dešimtmetyje kėlė nusivylimą. Paaiškėjo, kad fizinis vietos pakeitimas – „buvimas visuomenėje“ dar negarantuoja neįgalaus asmens socialinės integracijos. Buvo permąstyta integracijos samprata ir pasirinkta *socialinės įtraukties* koncepcija, kuri reiškia ne tik formalų neįgalaus asmens dalyvavimą, bet metodų ir priemonių pritaikymą siekiant aktyvaus dalyvavimo. Socialinė įtrauktis įgalina žmogų kurti prasmingą ir svarbią bendruomenės gyvenime socialinę tarpasmeninę sąveiką (Reiteris, 2008). Tai suteikia lygias galimybes visiems dalyvauti aktyviose bendruomenės veiklose, užtikrina socialinį neįgalių ir įgalių žmonių bendravimo ratą.

Laikas būtų revizuoti neįgaliųjų integracijos į visuomenę idėją ir Lietuvoje. Nuo mūsų šalies socialinėje-kultūrinėje aplinkoje vyraujančių negalios socialinių vaizdinių iš esmės priklauso vyraujantis negalios modelis (medicininis, socialinis, ekonominis, žmogaus teisių, moralinis, įgalinimo ir kt.)⁹. Svarbią reikšmę turėtų praktinis *socialinio dalyvavimo* užtikrinimas ir įgyvendinimas: neįgaliojo *aktyvumo bendruomenėje, įgalinimo* terminai nurodo kooperacinių ryšių ir tinklų kūrimą, papildomumo principą, kuris reiškia, kad visi bendruomenės nariai, tarp jų ir neįgalūs, turi vienodas galimybes dalyvauti priimant sprendimus (Ruškus, Mažeikis, 2007). Deja, šie procesai – kol kas apibrėžta siekiamybė, o sėkmingas neįgalaus asmens „įgalinimas“ vis dar yra tik pavienių atvejų (aplinkybių ar sutapimų) pasekmė, o ne visuotinė šalies socialinės politikos strategija.

Neigiami kultūriniai negalios koncepcijos skirtumai mūsų šalyje pasireiškia daugelyje sričių: vartojant terminus ir apibūdinimus, interpretuojant žmogaus teises ir savarankiškumą, vertinant pagarbą ir asmens orumą. J. Ruškus ir G. Mažeikis (2007), argumentuotai kritikuodami neįgaliųjų socialinės integracijos idėją, atskleidžia, jog tai yra tik paslėpta „klinikinio modelio“ forma. Integracijos logika siūlo neįgaliesiems prisitaikyti, tapti „normaliems“, tokiems kaip visi, nematyti ir nepriimti jų kitoniškumo, pabrėžti asmens negebėjimus, sutrikimus ir siekti neįgalų asmenį keisti ir priartinti prie sveikųjų visuomenės. Neįgaliųjų integracijos idėja patogi tuo, kad šių žmonių, priklausomų nuo įvairių specialistų, gyvenimą būtų galima kontroliuoti.

⁹ Disabled world. <http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php> (žiūrėta 2011-11-10).

Visuomenėje egzistuoja akivaizdi riba tarp stipriųjų ir silpnųjų. Neįgalūs asmenys, turintys ypatingų poreikių, pirmiausia vertinami ekonomiškai. Jais turi rūpintis įvairūs specialistai, socialiniai darbuotojai, specialieji pedagogai, medikai, todėl vis dar gajus požiūris, jog žmogus, turintis negalią, yra našta valstybei ir piliečiams, nes nesugeba svariai prisidėti prie ekonominės šalies pažangos. Taigi visi kiti piliečiai nusimeta asmeninę ir kolektyvinę atsakomybę už savo šeimos ar artimos aplinkos silpnuosius ir perkelia ją valstybei (Vanjė, 2006). Neįgaliųjų priežiūra ir globa brangiai kainuoja, taigi ateina laikas (pvz., ekonominių krizių metu), kai sistema nustoja funkcionuoti. Silpnieji „trukdo“ įgyvendinti kitus, daug „svarbesnius“ projektus¹⁰, o tokioje sistemoje solidarumo jausmas dingsta, kiekvienas kovoja už savo išlikimą.

Natūralu, kad sutikus negalią turintį žmogų kyla įvairių emocijų ir minčių – pradedant vidine įtampa susitikus, netikrumo, nežinojimo, kaip elgtis, baigiant neigiamomis reakcijomis. Neįgaliųjų polinkiai ar nesuprantamas elgesys dažniausiai suvokiami kaip negalios pasekmė. Normalu patirti neigiamas emocijas, susidūrus su reiškiniais, ribojančiais žmogaus raidos potencialą, tačiau požiūrio problemų kyla tuomet, kai, anot Ruškaus (2002), reakcijos į reiškinius suteikiamos individams, turintiems akivaizdžius šių reiškinų ženklus arba simbolius. Neigiamų nuostatų formavimąsi iš esmės lemia žinių apie žmones, turinčius negalią, trūkumas. Požiūris į neįgalų žmogų priklauso nuo informacijos apie jį pateikimo: jei asmuo pristatomas kaip stokoiantis vienų ar kitų gebėjimų, turintis trūkumų, sutrikimų arba kalbama tik apie jo problemas, toks požiūris *nėra orientuotas į ateitį, pokyčius ir negali pasiūlyti jokių esminių permainų* (Ruškus, Mažeikis, 2007)¹¹.

Negalia gali būti interpretuojama ir kitaip. Amerikietis Neilas Marcusas¹², poetas, humoristas, rašytojas, aktorius, – žmogus, „apdovanotas

¹⁰ Pvz., nuomonė, kad valstybė, užuot skyrusi tokias didžiules lėšas „beprasmiškam“ neįgaliųjų ugdymui, verčiau remtų gabiuosius.

¹¹ Ar daug teko girdėti sėkmės istorijų, susijusių su neįgaliumi vaiku ar suaugusiuoju, lyginant su pastarųjų metų LTV „Bėdų turgaus“ istorijomis?

¹² N. Marcusas yra pirmosios neįgaliųjų Amerikos poetų antologijos „Saliamono kalno link“ („Toward Solomon's Mountain“) sudarytojas, leidžia informacinį biuletinį „Specialieji efektai“, o neseniai išleido knygėlę vaikams „Princesė ir drakonas – neįgaliųjų legenda“. Pagal jo pjesę „Audros skaitiniai“ („Storm reading“) profesionaliame Santa Barbaros teatre buvo pastatytas spektaklis, kuriame vaidina neįgalūs aktoriai: čia kuriama tokia aplinka, kurioje „atverdami bendravimui duris, vienijami skirtingų gebėjimų žmonės“. <http://www.newsun.com/Marcusbio.html> (žiūrėta 2011-06-14).

negalia“, teigia: „Negalia – nėra narsi kova ar drąsa nelaimės akivaizdoje... negalia yra menas. Tai originalus ir išradingas būdas gyventi“. A. Ratzka, negalią turintis rašytojas, teigė (2005)¹³: „Mes esame iš esmės paprasti žmonės, turintys tuos pačius poreikius – jaustis savo vietoje, būti pripažinti ir mylimi. Tol, kol mes laikysime savo negalią tragedija, mūsų gailėsis. Tol, kol mes gėdinsimės to, kas mes esame, mūsų gyvenimas bus laikomas ne-naudingu. Tol, kol mes tylėsime, kiti mums sakys, ką daryti.“ Daug žymių žmonių Lietuvoje taip pat turi negalią, yra neįgaliųjų, sėkmingai įkūrusių savo verslą ir sukūrusių darbo vietas įgaliesiems, jie laimi medalius paraolimpinėse žaidynėse, dalyvauja neįgaliųjų Eurovizijos dainų konkursuose, tačiau apie tai niekur nerašoma ir nekalbama.

Neįgalių žmonių buvimo visuomenėje pastarųjų metų pokyčiai Lietuvoje vertinami paradoksaliai: iš vienos pusės, jaučiama modernių ideologijų įtaka, didėja dėmesys negalios žmonių problemoms, visuomenės tolerancija. Aktyviai darbuojasi neįgaliesiems asmenims atstovaujančios nevyriausybinių organizacijų, matyti ugdymo institucijų pastangos sukurti natūralią aplinką, kurioje galėtų atsiskleisti šių žmonių gebėjimai, moralinės savybės, nepabrėžiant intelekto ar fizinės raidos sutrikimų kaip pačių reikšmingiausių asmens savybių¹⁴. Aiškėja tam tikri „integraciniai faktai“, liudijantys, jog visuotinio supratimo procesai iš lėto, tačiau juda į priekį. Iš kitos pusės, pastarųjų metų ekonominė ir dvasinė atmosfera Lietuvoje atskleidė diskriminacinio požiūrio ir elgesio apraiškas ir visuomenėje, ir tarp specialistų bei politikų. Tad kyla klausimai: *ką* ir *kur* reikia integruoti? Ar kas nors apklausė pačius neįgalios žmonės – ar jie nori ir kur nori būti „integruoti“? Galiausiai kas yra visuomenė? Aš, jūs, artimiausia aplinka?

Iš esmės socialinės integracijos prielaida yra aplinkos gebėjimas priimti neįgaliosius į savo tarpą, tačiau dažnai ši sąvoka vartojama neatsakingai. Integracija mažai ką turi bendra su tuo, kas turi būti daroma dėl neįgalios žmogaus, klaidinga neįgalios žmones vadinti integruotais į sveikųjų grupę. Integracija – tai ne *priemonė* ar *metodas*. Tikrasis integracijos tikslas – *skatinti priimti individų kitoniškumą kaip normalų reiškinį*. Todėl reikėtų atsargiau ir kritiškiau interpretuoti patirtį, įgytą vykdant įvairius

¹³ <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).

¹⁴ Tai ypač matoma sociokultūrinės veiklos ir meno krypčių plėtroje, socialiniuose integraciniuose projektuose (plačiau apie tai 4 skyriuje „Bendruomeniškumas ir menas“).

su „integracijos vėliava“ vykdomus projektus, nes nebeaišku, kokia prasme suteikiama šiam žodžiui (Šinkūnienė, 2003).

Tikroji integracijos prasmė suprantama kaip demokratijos ideologija pagrįstas tikslas: kiekvienas asmuo yra savitas, lygiavertis ir svarbus visuomenės narys. Šiuo požiūriu integracija yra iššūkis tam, ką paprastai vadiname *normaliu* ar *įprastu*, nes „grupė laikoma normalia, jei joje vyrauja kitoniškumas“ (Emanuelsson, cit. *pagal Inkluzinis ugdymas užsienio mokslininkų akiratyje*, 2003, p. 7). Svarbiausias klausimas – kokias skirtybes kiekvienos grupės nariai yra pasirenkę priimti¹⁵. Įtrauktis (inkliuzija) suprantama kaip *buvimas kartu* ir iš esmės grindžiama tokiais principais – priklausyti bendruomenei ir būti jos narių priimtam, sukurti vienodas sąlygas visiems dalyvauti veikloje, kurti nuolatinius draugiškus santykius ir partnerystės ryšius tarp šeimos, specialistų ir bendruomenės (Raudeliūnaitė, Šinkūnienė, 2010).

Koks integracijos į visuomenę ir bendruomenę skirtumas? *Visuomenė* apibūdinama kaip santykiai tarp žmonių, kuriuos sieja racionalūs pragmatiški santykiai. Jie gali būti apskaičiuojami remiantis materialiniais pranašumais ir yra pagrįsti mainais bei tarpusavio sutartimis, t. y. tuo, ką žmonės tikisi gauti vienas iš kito. *Bendruomenė* – tai ryšiai tarp žmonių, kuriuos reglamentuoja natūralūs tarpusavio draugystės saitai, palaikant artimus santykius, perteikiant vienos kartos tradicijas, tikėjimą, papročius ir patirtį kitai kartai (Bell & Newby, 1972, cit. *pagal Wright*, 2004).

Šiandien realu kalbėti apie neįgaliųjų integraciją į bendruomenę. *Viena vertus*, bendruomeniškumas labai svarbus visų žmonių gyvenimo vertei, prasmei, draugiškumui, tarpusavio supratimui, pareiagingumui ugdyti, saugumui jausti. Priklausymas bendruomenei leidžia neįgaliam žmogui suvokti asmeninę savo svarbą ir reikalingumą, turi įtakos ugdymui, socializacijai ir įgalinimui. Bendruomenės narių susietumo laipsnis, bendrų aplinkybių pažinimas, bendros kultūrinės vertybės, normos ir vizijos užtikrina gyvenimo stabilumo jausmą.

Kita vertus, bendruomeniškumas savo stabilia socialine struktūra lemia uždarumą, moralinį pasaulėžiūrinį diktatą, riboja socialinį mobilumą. Todėl nereiktų idealizuoti bendruomenės, įsivaizduojant ją kaip

¹⁵ Labai teisingai integracijos prasmę nusakė vienas savanoris: „Užteks kalbėti apie neįgaliųjų integraciją, darykime tai! Kaip? Nereikia teorijos traktatų ir medicinos enciklopedijų. Užtenka paprasto bendravimo, šypsenos ir žvilgsnio į neįgalųjį kaip į lygiavertį pašnekovą, partnerį, draugą, sąjungininką“ (Šinkūnienė, 2003).

savaime geresnį ir teisingesnį pasaulį. Kolektyvinės svajonės atspindi bendruomenės idealus ir dažnai atrodo kaip vyraujanti „politinė vaizduotė“ (McBride, 2005; Keller, 2003). Bendruomenės idealai kuria erdves, bet kertasi su asmeninio identiteto, šeimos, viešosios sferos, pilietinės visuomenės ir valstybės samprata. Tačiau bendruomeniniai idealai gali veiksmingiau kurti *socialinius pokyčius*.

Taigi bendruomenių paskirtis – ne tik ugdyti žmonėse jautrumą bendruomeniškumui, bet ir turėti įtakos visuomenės moraliniams sprendimams. Jos stiprina, socializuoja ir drausmina savo narius, atskiria tikruosius narius ir „pakeleivius“, kaupia išteklius ir ugdo įvairių sričių kompetencijas. Bendruomeninis jautrumas – tai būdas įvertinti naujas galimybes ir įtikinamai veikti kuriant strategijas, projektuojant, rekonstruojant (ar išformuojant) bendruomenes ar bendrijas. Bendruomenės vaidmuo atsiskleidžia priimant moralinius sprendimus, analizuojant konkrečius probleminius atvejus (Mandelbaum, 2000).

Dar Ž. Ž. Ruso įrodinėjo, jog valstybė su savo struktūra ir institucijomis yra nesuderinama su bendruomene ir ją naikina. Bendruomenė tiesiogiai susijusi su politinėmis struktūromis, todėl visais laikais svarbūs klausimai – kokia bendruomenė ir kaip gali būti vertinga valstybės socialinės politikos lygmeniu (cit. pagal Mason, 2000). Todėl šiandieninių neįgaliųjų bendruomenių pagrindinė užduotis *galėtų* ir *turėtų* būti politinių ir socialinių pokyčių, nuostatų ir požiūrio kaitos arena. Tuomet, remiantis bendruomeninėmis struktūromis, būtų galima kalbėti apie neįgaliųjų asmenų santykius su visuomene.

Požiūrio į bendruomenę kaita

Bendruomenė – viena iš seniausių socialinių mokslų koncepcijų¹⁶. Sociologijos teorijose pateikti ir nagrinėjami bendruomenės apibrėžimai pasižymi įvairove ir požiūrių skirtumais. Bendruomenė sociologams rūpėjo daugiau nei 200 metų, tačiau ir šiandien sociologiniu požiūriu „aiškus apibrėžimas atrodo taip toli, kaip niekada“ (Bell & Newby 1972, p. 21; cit. pagal

¹⁶ Pirmąjį bendruomenės apibrėžimą 1915 metais suformulavęs sociologas C. J. Galpinas apibrėžė vietos bendruomenių ribas pagal rajonų centrinio kaimo prekybos ir teikiamų paslaugų sritis (cit. pagal Wright, 2004). 1955 metais G. Hillery nustatė 94 skirtingus bendruomenės apibrėžimus ir juos suklasifikavo pagal 19 charakteristikų.

Wright, 2004). Dar 1966 metais R. Nisbetas bendruomenę apibūdino kaip „patį pagrindinį ir plataus masto socialinį neapibrėžtumą“ (*ten pat*, p. 47). G. Hillery rašė: „Yra tik vienas elementas, kurį galima rasti visose koncepcijose [...], visi apibrėžimai yra susiję su žmonėmis. Be šio bendro pagrindo daugiau nėra jokio susitarimo“ (Hillery, 1955; cit. *pagal* Wright, 2004, p. 12).

Požiūrio į bendruomenę kaita siejama su 1980-ųjų metų viduryje įvykiu vadinamuoju socialinių mokslų kultūriniu posūkiu. A. Kohenas knygoje „Bendruomenės simbolinė struktūra“ teigė, kad bendruomenė suvokiama jau ne tiek kaip socialinė praktika, kiek simbolinė struktūra (kultūriškai apibrėžtas reikšminis vienetas), pasak autoriaus, „bendruomenė yra tai, ką žmonės galiausiai apie ją galvoja“ (Cohen, 1985; cit. *pagal* Wright, p. 53).

„Bendruomenės enciklopedijoje“ (Christensen, Levinson, 2003) pateikiama tokia bendruomenių klasifikacija: *istorinės* ir *šiuolaikinės* bendruomenės (pvz., vietovės, miesto kvartalo ar pan.), *giminingos* bendruomenės (narius jungia interesai); *instrumentinės* bendruomenės (narius vienija specifiniai politiniai ar ekonominiai tikslai), *pirmykštės* bendruomenės (narius sieja giminytė, etniniai rasiniai požymiai ar tikėjimas), *tiesioginės* bendruomenės (narius vienija vietos ypatumai).

Apibendrintai galima nurodyti tris pagrindinius modelius: *vietos (locational)* bendruomenės – tai senasis modelis, kurio pagrindas – vieni-janti aplinka; *santykių (relational)* bendruomenės – nauja bendruomenės idėja, kurios narius vienija bendras tikslas. Trečiasis modelis paremtas *postmodernistinio mokslo* formomis ir dar tik formuojasi (Fisher, Sonn, Bishop, 2002): bendruomenė analizuojama remiantis įsisąmonintais socialinio fenomeno kultūriniais skirtumais, taikant įvairias metodologijas ir požiūrius apie socialinį pasaulio konstravimą, pabrėžiant *procesą*, o ne universalias tiesas.

Taigi pagal minėtus kriterijus skiriami trys bendruomenių tipai, nors matyti tendencija, kad mažėja *geografinių* ir didėja *interesų* (santykių) bendruomenių reikšmė (Pivorienė, 2010):

- *geografinė / teritorinė*, kurią sudaro tam tikroje teritorijoje gyvenantys žmonės;
- *interesų / funkcinė*, vienijama bendrų interesų, bendros veiklos ar bendrų charakteristikų;
- *mišri*, kuriai būdingi pirmų dviejų bendruomenės tipų bruožai.

Pagrindiniai *teritorinės bendruomenės bruožai*: teritorija, tarpusavio santykiai, organizacijos, vietos kultūra ir papročiai, bendrasis tapatumas, poreikiai ir interesai. Šiuo atveju gyventojų tarpusavio bendravimą stiprina kultūriniai bendruomenės ištekliai, jie aktyvina dalyvavimą bendruomeniniame gyvenime¹⁷. Kita vertus, bendruomenė siejama su *socialiniais požymiais ir interesais*: kalba, papročiais, klasine struktūra, etniškumu, socialinėmis problemomis, – tuo kas būdinga gyventojų kaip kolektyvinės visumos, nepriklausomos nuo geografinės vietos, apibrėžimui. Dažnai šios dvi dimensijos yra sujungiamos, ypač ilgalaikėse heterogoniškose bendruomenėse ir kaimynijose.

Antropologai konceptualizuoja bendruomenę ne kaip aktualią socialinės būties formą, o pabrėžia, jog *bendruomenė* yra *socialumo kokybės idėja* (Realizing community..., 2002). V. Amitas ir N. Rapportas (2002), remdamiesi etnografinė patirtimi, iš naujo įvertino bendruomenės realybę globalizacijos, religinio fundamentalizmo, asmens tapatybės politikos ir atgimstančių interesų šviesoje. Antropologiniu požiūriu bendruomenėje slypi prieštaravimas: apibrėžti bendruomenę sunku todėl, kad ji yra *nebūtinai tai, ką mes apie ją manome*. Šis požiūris asocijuojasi su bendruomenės kaip kolektyvinio identiteto, tiksliau, tarpusavio santykių, forma: asmeniniai socialiniai individų tinklai, jų patirtys prieštarauja kolektyvinėms kategorijoms, situacijoms ir institucijoms. Taigi bendruomenės gali pasirodyti betikslės arba ribojančios asmenį, t. y. bendruomenės gyvenimo tikrovė ir identitetas dažnai gali labai skirtis nuo ideologijos ir idealo (Amit, Rapport, 2002).

Bendruomenė yra nuolat kintantis darinys:

- *erdvėje* – didėjantis mobilumas, naujos technologijos skatina ieškoti pagalbos už bendruomenės ribų;
- *laike* – kinta poreikiai, skirtingai naudojamosi bendruomenės ištekliais;

¹⁷ Bendruomenės samprata ir kategorijos skiriasi – tai priklauso nuo istoriškai susiklosčiusių šalies tradicijų. Pvz., Kinijoje (ir kitose Azijos šalyse) bendruomeniškumas grindžiamas nacionalinio identiteto stiprinimo idėja, o Amerikoje ir Europoje – pagrindinė bendruomenių plėtros kryptis yra socialinė sanglauda. Amerikoje požiūris kitoks nei Europoje, kur bendruomeniniai reiškiniai dažniau analizuojami aktyvaus pilietiškumo (*citizenship*), socialinės įtraukties, socialinio kapitalo, nevyriausybinių organizacijų kategorijomis. Beje, ir pačiose Europos šalyse požiūris į bendruomenę gan skirtingas (Christensen, Levinson, 2003).

- *populiacijos kaitoje* – išeina viena karta, keičiasi klasinė struktūra (Chaskin *et al.*, 2001).

Bendruomenės patyrė nuostolių ne tik dėl globalizacijos, bet ir racionalistinio šiuolaikinės visuomenės požiūrio, daug dėmesio skirdamos individualizmui. Darbo pasidalijimas ir specializacijos paskatino kurti naujo tipo socialines organizacijas, todėl manoma, kad yra pavojus, jog šių procesų rezultatas gali būti destruktivus – jam būdingas socialinis irimas (*Training and learning for Community Development in Europe...*, 2008). Kadangi žmonės iš esmės yra socialiai priklausomos būtybės, perdėtas individualizmas kelia grėsmę tapti asmens „autonomija“. A. Etzionis (1993) pasiūlė bendruomenės rekonstravimo planą (cit. pagal Wright, 2004, p. 4), pagal kurį geriausias būdas mažinti individualizmo įtaką – tai teisių ir pareigų pusiausvyra, prisiimant atsakomybę, kruopščiai apgalvojant veiksmus ir reaguojant į „teisėtą visuomenės nerimą dėl bendruomenės“ (*ten pat*, p. 11).

Bendruomenės idėja revizuojama G. Day knygoje „Bendruomenė ir kasdienybė“ (2006), kurioje nagrinėjama šiandieninio bendruomeninio gyvenimo struktūros kaita, jos pokyčiai ir iššūkiai ir visuomenei, ir kiekvienam piliečiui. Pateikiami ne tik urbanistinių, teritorinių vietos bendruomenių tyrimai, bet ir šiuolaikinių bendrijų, socialinių judėjimų, virtualių susibūrimų kibernetinėje erdvėje bendruomeniniai aspektai.

Bendruomenė – laiko išbandyta aplinka, kurioje persipina modernumas ir socialinis solidarumas, ji domina sociologus ir antropologus kaip išskirtinė socialumo forma. Bendruomenės koncepcija – mokslinių dialektinių diskusijų objektas, pagrindinius interpretavimo skirtumus lemia prieštaringas požiūris į socialinius santykius. Iš vienos pusės, tų, kurie analizuoja istorines socialines transformacijas (globalizaciją, urbanizaciją, industrializaciją), iš kitos – socialinės sanglaudos analitikų, nagrinėjančių bendruomeninius santykius, tarpusavio priklausomybę ar bendruomeniškumo poreikį.

Bendruomeniniai neįgaliųjų judėjimai

Nagrinėjant neįgalių žmonių bendruomenę, aktualūs tie apibrėžimai, kuriuose pabrėžiami *tarpusavio santykiai, komunikacija, bendruomeniš-*

kumas ir tradicijos, socialinė sanglauda. Neįgaliųjų bendruomeninės veiklos kontekstui bene artimiausias R. Nisbeto (2000, p. 90) suformuluotas bendruomenės apibrėžimas: „Bendruomenė – tai jausmo ir mąstymo, tradicijos ir išipareigojimo, narystės ir norėjimo lydinys, kurio pagrindas yra vientisas žmogus, o ne vienokį ar kitokį vaidmenį socialinėje tvarkoje atliekantis žmogus.“ Būdamas bendruomenės nariu neįgalus asmuo, kad ir kokie sunkūs būtų sutrikimai, kad ir kokių specialiųjų individualių poreikių jis turėtų, gali jaustis saugus, atstovaujamas ir įgalintas.

Ž. Vanjė¹⁸ (1998, 2006) skelbė patirtį – ką reiškia gyventi kartu su kitokiais žmonėmis, kaip kurti bendrystės ryšius su jais, kaip kartais jie netikėtai keičia mūsų širdis. Jis teigė, jog susiskaldžiusiame, pasidalijusiame, kartais be galo žiauriame pasaulyje neįgalūs žmonės moko pasitikėjimo, paprastumo, meilės ir vienybės. „Kiekvienas žmogus – su negalia ar be jos – turi nepakartojamą vertę ir iš jos kylančią teisę patirti draugystę ir bendrystę“ – remdamasis tokia idėja „Arkos“ bendruomenę 1964 metais Prancūzijoje įkūrė Žanas Vanjė (Jean Vanier), apsigyvenęs vienuose namuose kartu su trimis suaugusiais proto negalią turinčiais žmonėmis. Jis skelbė, kad „Arka“¹⁹ siekia būti vilties ženklui: „Gyvendami kartu ir kurdami bendrystės santykius tarp skirtingų intelektualinių sugebėjimų, socialinių ir kultūrinių terpių žmonių, norime būti vienybės, ištikimybės ir susitaikymo ženklu pasaulyje“ (Vanier, 1998).

„Arkos“ bendruomenių misija – liudyti visuomenei asmenų, turinčių proto negalią, vertingumą, kuris atsiskleidžia per bendrystės santykių, kurti bendruomeninę aplinką, kuri atlieptų besikeičiančius bendruomenės narių poreikius. „Arkoje“ įgyvendinama esminė bendruomenės vertybė – tarpusavio santykių lygiavertiškumas atradus, kad jėga gali slypėti silpnume. Maža bendruomenė greitai pritraukė daug jaunų

¹⁸ Ž. Vanjė yra filosofijos profesorius, tarptautiniu mastu pripažintas lektorius, šiandien laikomas taikos žmogumi ir vertinamas už socialinį ir dvasinį indėlį, ugdant užjaučiančią visuomenę. Daugelio knygų autorius: jo mintys, giliai žmogiškos ir realistiškos, įkvėptos patirties, 40 metų nugyvenus drauge su proto negalią turinčiais asmenimis, paremtos atjauta, būtinumu švęsti drauge savo žmogiškumą.

¹⁹ Bendruomenei suteiktas „Arkos“ vardas, remiantis bibliiniu Nojaus arkos atvaizdu, simbolizuojančiu saugumą ir atsinaujinimą.

žmonių iš viso pasaulio, kuriuos taip pat įkvėpė šios idėjos²⁰. Šiuo metu 36 pasaulio šalyse gyvuoja apie 135 „Arkos“ bendruomenės, kuriose gyvena daugiau nei 5 000 žmonių. Gimusi katalikiškoje tradicijoje, „Arka“ tapo ekumenine, tarpreligine bendruomene, vienijama tų pačių žmogiškųjų vertybių.

„Arkos“ bendruomenės idėja 2004 metais pasiekė Lietuvą²¹, įkurti bendruomeniniais santykiais paremti Gyvenimo namai žmonėms, turintiems proto negalią, – naujas reiškinys Lietuvoje. Atsiskleidė bendruomenės tapatybė ir misija, kuriai svarbiausi trys dalykai: *žmogus, turintis proto negalią, atvirų durų namai, tikėjimas*. Siekdama integruotis į tarptautinę Arkos federaciją ir norėdama išlaikyti savo autentiškumą, 2008 metais bendruomenė tapo „Arkos“ projekto dalyve²². Bendruomenė rengia įvairias veiklas – šventes, talkas, pažintines išvykas, dirba su savanoriais, organizuoja mokymus proto negalios ir bendruomeninio gyvenimo temomis, rengia vasaros darbo, evangelines, tarptautines stovyklas, skirtas įvairioms grupėms – neįgaliams asmenims, jauniems žmonėms iš socialinės rizikos grupių ir savanoriams. Kiekvienas gali prisidėti prie šios bendruomenės gyvavimo: malda, geru žodžiu, savanorišku darbu, auka ar savo gyvenimu. Tačiau, supranta ma, ši bendruomenė – tai tik lašelis vandenyne, tai tik pirmos pavykusios tikros bendruomeniškumo iniciatyvos Lietuvoje pavyzdys.

²⁰ Studentas D. P., dirbęs savanoriu „Arkos“ bendruomenėje Briuselyje, pasakojo: „Gyvenimas „Arkoje“ pakeitė mane. Tapau humaniškesnis, dvasingesnis, pasitikintis savimi, supratingesnis, geriau pažinau save. [...] Bendravimas su proto negalės žmonėmis, [...] jų meilė džiugino mane. Neįgalūs žmonės apsaugojo mane nuo ydų: pasipūtimo, savanau diškumo ir išsiblašymo. Pasiekę lygiavertį bendravimą tarp mūsų visų, galime atrasti kažką neįtikėtina savyje, ko net negalvojom turį. Negalė padeda apsaugoti civilizaciją nuo ydų, padeda išlikti nuoširdžiam ir atviram. [...] Kiekviena inovatyvi ir dinamiška visuomenė impulsus gauna iš atstumtųjų. Didžiuokis savo negalia!“ (2009/11/24). http://www.lkd.lt/enews/id-musu_zmones-news-Pocesiuinas.html (žiūrėta: 2011-08-31).

²¹ Čekoniškių kaime Vilniaus rajone 2004 m. įkurta VšĮ „Betzatos bendruomenė“. Šiuo metu joje gyvena trys neįgalūs žmonės. Pirmasis namų gyventojas Martynas mąsto taip: „Bendruomeninis gyvenimas – tai atsiskirti nuo tėvų, užmegzti naujus ryšius, jais patikėti ir juose likti“.

²² Pagrindinės įgyvendintos projekto veiklos: savanorių mokymai, tarptautiniai mokymai bendruomenės asistentams ir darbuotojams, komandinės supervizijos, išvykstamieji vizitai padėjo vertinti kiekvieno nario asmeninį augimą, stebėti pačios bendruomenės vystymąsi ir mokytis iš patirties. <http://sveikata.diena.lt/lt/naujienos/sveikata/arkos-bendruomene-jau-lietuvoje-285299> (žiūrėta 2011-08-31).

Ž. Vanjė taip pat yra „Tikėjimo ir šviesos“ bendruomenių įkūrėjas. Šiuo metu visame pasaulyje yra apie 1 500 tokių bendruomenių²³, kurios subūrė vaikus, paauglius ir suaugusiuosius, turinčius sunkią, vidutinę ar lengvą proto negalią, taip pat jų šeimų narius ir draugus, dažniausiai jaunią. Proto negalios žmonėms „Tikėjimas ir šviesa“ padeda atpažinti ir ugdyti savo gebėjimus, patirti draugystės džiaugsmą. *Tėvams* suteikia moralinę paramą, padeda pamatyti savo vaikų stipriąsias savybes. *Draugai* neįgalus žmogaus dėka pažįsta kitokį pasaulį, kuriame vyrauja ne materialinės, o dvasinės vertybės, čia jie pamažu išmoksta pažinti save ir kitus žmones. Ž. Vanjė vizitas Lietuvoje 1992 metais inicijavo pirmosios „Tikėjimo ir šviesos“ bendruomenės įkūrimą Kaune (šiuo metu veikia aštuonios bendruomenės Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Marijampolėje)²⁴.

Nuo 1940 metų daugelyje pasaulio šalių (Europoje, Šiaurės Amerikoje, Afrikoje), ypač Anglijoje ir Airijoje (vien šiose šalyse jų yra virš 60), plačiai paplito Kempfilo (Camphill) bendruomenės, kurių ideologija pagrįsta Rudolfo Steinerio antroposofinio mokymo sistema²⁵. Mieste ar kaimo gyvenvietėse gyvena vaikai, jaunimas ir suaugę asmenys, turintys įvairias negalias ar mokymosi problemų, kartu su savanoriškai tokių gyvenimo būdą pasirinkusiais žmonėmis. Kempfilo bendruomenių nuostatose pažymima, kad bendro gyvenimo *tikslas* – kiekvieno bendruomenės nario įtrauktis ir dalyvavimas pagal galimybes, gerbiant individualybę, apsisprendimą ir lygybę, puoselėjant socialines, etines ir dvasines vertybes, praktiškai įgyvendinant esminius bendruomeniškumo principus, užtikrinant dalyvavimą profesiniame, socialiniame, kultūriniame, dvasiniame ir kasdieniame gyvenime (An Introduction to Camphill Communities..., 2011)²⁶.

Žmonės iš viso pasaulio gali atvykti ir būti tam tikrą laiką kartu, tačiau jie turi priimti bendruomenės taisykles ir gyventi tuo pačiu ritmu, t. y. keltis, gamintis maistą, dirbti, dalyvauti meninėje veikloje, šventėse ir kituose ritualuose. Teisininkai, psichologai ar tėvai siunčia ten pagyventi jaunuolius, turinčius elgesio sutrikimų, priklausomybių, kamuojamus depresijos, nematančius gyvenimo prasmės ar pan. Šios „terapijos neįgaliais žmonėmis“

²³ <http://ts.lcn.lt/bendruomenes> (žiūrėta 2011-08-26).

²⁴ <http://www.matulaicioparapija.lt/index.php?id=61> (žiūrėta 2011-08-26).

²⁵ Antroposofija – iš graikų kalbos kilęs žodis. *Antropos* – žmogus, *sophia* – išmintis.

²⁶ <http://www.camphill-uk-ireland.net> (žiūrėta 2011-09-04).

rezultatai nuostabūs, nes buvimas kartu su jais – yra tikras dvasinis vaistas sielai. Besąlygiška neįgalių žmonių meilė kiekvienam esančiam šalia ir begalinis pasitikėjimas atskleidžia kitokios egzistencijos pajautimą, keičia mąstymą ir požiūrį, praplečia pasaulio matymo galimybes (žr. *ketvirtą refleksiją*).

Neįgaliems žmonėms bendruomenė – tai vieta, ginanti savo narių teises, užtikrinanti saugią aplinką kovojant už žmogiškąjį jų orumą. Tačiau svarbios ir teisingos Ž. Vanjė (1998) mintys apie tai, kad bendruomeninis gyvenimas negali išgelbėti visų neįgalių žmonių. Todėl neįgaliųjų institucijose turėtų būti puoselėjamos bendruomeninės vertybės, kuriama saugi aplinka, teisingas ir realistinis požiūris į negalią. Dienos centrai, specialiojo ugdymo įstaigos, nevyriausybinės neįgaliųjų organizacijos, kurių veikla pagrįsta bendruomeniškumo principais, ne tik deklaruoja, bet ir sėkmingai atstovauja neįgalaus žmogaus teisėms, užtikrina lygias galimybes, sukuria sąlygas visiems aktyviai dalyvauti kuriant savo gyvenimą.

Kaip bendruomeniškumas susijęs su bendruomenės sanglauda? Kodėl ypač neįgalių žmonių bendruomenei svarbu būti atvirai kitoms socialinėms grupėms, bendradarbiauti ir dalytis savo patirtimi?

Bendruomeniškumas ir sanglauda

Plačiąja prasme bendruomenės sanglauda – tai *siekis vienyti skirtingų socialinių grupių žmones* ir plėtoti jų santykius, neatsižvelgiant į amžių, lytį, socialinę padėtį ar neįgalumą. Kitas bendruomenės sanglaudos apibrėžimas – *mokymasis gyventi kartu* – pabrėžia vertybinius skirtumus dirbant su neįgaliais žmonėmis, kuriant pasitikėjimo ir priklausomybės jausmo atmosferą, užtikrinant skirtingų grupių tarpusavio sąveiką (Socio-cultural and lifestance-based organizations..., 2006).

Stiprią, pasižymincią socialine sanglauda bendruomenę sudaro šie elementai: *saugumas, teisingumas ir sąžiningumas, galimybė bendrauti*. Bendruomenės sanglauda apibrėžiama tokiais požymiais²⁷:

- 1) žmonės turi gerą priėjimą prie tarnybų (paslaugų);
- 2) žmonės gerbia vienas kitą, gyvena saugiai ir taikiai;
- 3) žmonės atvirai bendrauja vienas su kitu ir kartu planuoja ateitį.

²⁷ www.barking-dagenham.gov.uk/9-council/comm-cohesion/part-5.html (žiūrėta 2011-05-03).

Bendruomenės sanglaudos supratimui būdingos dvi interpretacijos: *statiška* ir *aktyvi*. *Statiškas* požiūris pasižymi nuostata, kad žmonės bendruomenėje turi sugyventi taikiai, be įtampos ar antisocialaus elgesio apraiškų, tačiau tarpusavio santykių svarba neakcentuojama – svarbiau efektyvi bendruomenės vadyba (Creasy, Gavelin, Potter, 2008, p. 38). *Aktyvios* bendruomenės sanglaudos interpretacija pagrįsta aiškiais ir ilgalaikiais žmonių tarpusavio santykiais, tarpusavio sąveika, dalyvavimu bendroje veikloje, abipusiu pasitikėjimu ir tarpusavio priklausomybės jausmais. Taip pat atkreipiamas dėmesys į socialinę infrastruktūrą, socialinę teisingumą ir lygių galimybių kasdieninėje veikloje užtikrinimą (Sociocultural and lifestance-based organizations..., 2006). Aktyvi bendruomenės sanglauda apibrėžiama taip: *tai paprasta vizija ir tarpusavio priklausymo jausmas, kuris atpažįstamas kiekvienoje bendruomenėje; žmonių įvairovė, jų išsilavinimo ir padėties skirtumai pripažįstami ir vertinami teigiamai; skirtingos padėties žmonės turi tokias pačias gyvenimo galimybes; ugdomi stiprūs ir pozityvūs visų žmonių tarpusavio santykiai, nesvarbu, koks jų išsilavinimas ar padėtis darbo vietoje, mokykloje ir kaimynijoje* (Community cohesion..., 2004).

Statiško ir aktyvaus požiūrių skirtumas toks, kad aktyvioji sanglauda paremta ir pasižymi veikla, kuri konkrečiai padeda šią sanglaudą pasiekti, o ne tik kalbėti apie ją. Nagrinėjamos teisės ir atsakomybė, dalyvavimas visuomenės gyvenime. Tai integruotų bendruomenių sanglaudos vizija, pasižyminti trimis esminiais požymiais (Creasy, Gavelin, Potter, 2008, p. 38): 1) žmonės, kad ir kokie būtų jų gebėjimai (arba neįgalūs), turi panašias gyvenimo galimybes; 2) žmonės žino savo teises ir atsakomybes; 3) žmonės tiki vienas kitu ir pasitiki vietos institucijų sąžininga veikla. Nagrinėjant bendruomenę, kurioje yra neįgalių žmonių, ypač svarbus aktyvumo bendruomenėje lygmuo, veiksmų tikslingumas ir strategija.

Remiantis aktyvios sanglaudos modeliu, rekomenduojami trys principai, kuriais vadovaujantis kuriama bendruomenė: 1) bendra ateities vizija ir tarpusavio priklausomybės jausmas; 2) dėmesys dabarties naujovėms, kartu pripažįstant skirtumų vertę; 3) stiprūs ir pozityvūs skirtingos padėties žmonių tarpusavio santykiai. Socialine sanglauda siekiama užtikrinti įvairių socialinių grupių lygias galimybes, kad būtų lengviau įveikti socialinius pokyčius bendruomenėse, atsirandančius dėl žmonių

skirtingumo – kartų skirtumo, nusikalstamumo, skirtingo požiūrio, tikėjimo ir kitų prižasčių (Creasy, Gavelin, Potter, 2008). Nepriklausomai nuo bendruomenės įvairovės ir skirtumų, nuolatiniai ekonominiai trūkumai kenkia sanglaudos suvokimui²⁸. Diskutuojant apie bendruomeniškumą neįgaliųjų institucinėje bendruomenėje, socialinę sanglaudą silpnina kaimynijos požiūris, nenoras „matyti šalia esančių kitokių žmonių“ ir žinoti apie juos. Tačiau, sutelkiant dėmesį į sąmoningumo ugdymą, galima aktyviai spręsti neįgaliųjų nelygybės, diskriminacijos ir kitas socialinės įtraukties problemas.

Neįgalus asmuo naudojami socialinių santykių ir ryšių tinklu, kurį galima apibrėžti socialinio kapitalo kategorijomis. Socialinį asmens kapitalą bendruomenės lygiu sudaro aštuoni pagrindiniai veiksniai: *dalyvavimas vietos bendruomenėje, veiksmai socialiniame kontekste, tikėjimo ir saugumo jausmai, kaimynystės ryšiai, ryšiai su šeima ir draugais, įvairovės tolerancija, gyvenimo vertė ir darbo ryšiai* (Chauhan, 2009). Socialinis kapitalas dalyvavimo veiklų kontekste pasižymi pasitikėjimu grindžiamais tarpusavio santykiais, socialinių tinklų kūrimu, naryste kolektyvuose ir iš tokių santykių kylančiais ištekliais (Chauhan, 2009).

Atsiskleidžia glaudus bendruomeniškumo ir socialinio kapitalo ryšys kaip būtina sąlyga neįgalių žmonių bendruomenėms vystytis. Levine'as ir kt. (2008), kalbėdami apie bendruomeniškumą, lygina D. W. McMillano (1996) bendruomeniškumo požymius su socialinio kapitalo dimensijomis. Pasak jo, skirtingų asmenų grupių dalyvavimas bendrose veiklose apima organizacinius principus, dalyvius ir jų tarpusavio santykius, taisykles, normas, suderinamumą. Socialinis kapitalas gali būti suprantamas kaip išteklius apskritai ir kaip nauda, į kurią dedami ištekliai. Remiantis šiuo požiūriu tampa svarbu, kokį socialinį kapitalą neįgalūs asmenys atsieneša į bendruomenę, kaip sėkmingai moka jį pritaikyti dalyvavimo veiklose (veiksmuose).

²⁸ Bendruomenės plėtrai Europos šalyse skiriama itin daug dėmesio. Tuo galima įsitikinti, pavyzdžiui, panagrinėjus projektus, kuriuos vykdo Didžiosios Britanijos bendruomenės plėtros fondas (*Community Development Foundation*). Fondas nagrinėja įvairius klausimus: kaip kurti bendruomeninę erdvę, įtraukiant jaunas žmones ir siekiant tarpusavio supratimo tarp skirtingų įsitikinimų (tikėjimo) grupių ir bendruomenių mažinančią smurtą, koks bendruomenės sanglaudos įgyvendinimo turinys, priemonės ir taikomi metodai (Stronger, wider and deeper..., 2008).

Sėkmingos bendruomeninės veiklos principai – atvirumas, mokymasis iš savo ir kitų patirties, gebėjimas prisitaikyti prie pasikeitusių gyvenimo sąlygų, lankstumas, imlumas naujovėms. Tai pasiekama, jei bendruomenės narius sieja tos pačios vertybės, jos nariai vieni kitais pasitiki ir aiškiai supranta bendruomenės veiklos tikslus. Prasminga bendruomenės sanglauda ugdo altruizmą, draugiškumą, užuojautą artimam, pareigingumą, jos narius sieja nuolatinis dvasinis ryšys – dalijamasi ir sunkumais, ir džiaugsmiais. Lygiomis teisėmis dalyvaudamas bendruomeninėje veikloje, neįgalus žmogus išmoksta bendrauti su kitomis socialinėmis žmonių grupėmis.

Galima teigti, kad neįgaliųjų institucijos, kurios organizuoja savo veiklą bendruomeniniais principais ir yra atviros kitoms socialinėms grupėms – savanoriams, kitų sričių specialistams, keliantiems kvalifikaciją, visiems, norintiems sužinoti ir suprasti neįgalumo specifiką, vadovaujasi aktyvios bendruomeninės sanglaudos principais ir stiprina savo bendruomeniškumą (žr. *pirmą refleksiją*).

2. PSICHOLOGINIS BENDRUOMENIŠKUMO JAUSMAS

Teorinė bendruomeniškumo apibrėžtis

Bendruomeniškumas (*Sense of Community*) – tai tema, traukianti įvairių profesijų atstovų dėmesį: savo žiniomis ir įžvalgomis šiuo klausimu dalijasi bendruomenės psichologijos, klinikinės srities, bendruomenės plėtros specialistai. Psichologinis bendruomeniškumo jausmas (*psychological sense of community*), paprasčiau tariant, *bendruomeniškumas* suteikia priklausymo, tapatumo (identiteto), emocinio ryšio ir gerovės pojūčius. Patirdami ir suvokdami bendruomeniškumo jausmą (toliau BJ), žmonės geriau prisitaiko, palaiko ryšius su kitais, stipriau jaučia socialinę ir dvasinę aplinkinių paramą, siekia aukštesnių tikslų už asmeninius. Stiprus bendruomeniškumo jausmas veikia kaip apsauga nuo grėsmių, padeda įveikti gyvenimo pokyčius.

Bendruomeniškumą apibrėžti teoriškai sunku. Kaip buvo kalbėta ankstesniame skyriuje, pačios bendruomenės samprata nėra iki galo aiški, todėl bendruomeniškumas skirtingose bendruomenėse gali būti skirtingai interpretuojamas. B. Nowellas, N. Boydas (2010) teigia, kad teoriškai bendruomeniškumas grindžiamas dviem požiūriais: 1) bendruomeniškumo kilmė aiškinama remiantis žmonių poreikių teorija, t. y. bendruomeniškumą ir įsitraukimą į bendruomenę skatina žmogaus siekis patenkinti psychosocialinius ar psichologinius poreikius; 2) bendruomeniškumas suprantamas, kaip socialinės atsakomybės ir vertybių išraiška, t. y. bendruomeniškumas kyla iš atsakomybės už bendruomenės gerovę jausmo (Nowell, Boyd, 2010). Bendruomeniškumas, kaip teorinis konstruktas, iš esmės laikomas bendruomenės psichologijos objektu, o jo tyrinėjimai apima gana daug įvairių sričių – kaimynijas, bendruomenines organizacijas, darbovietes, religines institucijas, interesų bendruomenes ir kt. (Peterson, Speer, McMillan, 2008).

Bendruomeniškumo teorija ir tyrimų duomenys išsamiai nagrinėjami A. T. Fisherio, Ch. C. Sonno ir B. J. Bishopo knygoje „Psichologinis bendruomeniškumo jausmas: tyrimai, taikymas ir reikšmė“ (*Psychologi-*

cal sense of community: research, applications, and implications, 2002). Joje pateikiami skirtingi požiūriai į BJ, priklausantys ir nuo pačios bendruomenės, ir nuo BJ sampratos. Tiriant ir nagrinėjant bendruomeniškumo jausmą siekiama apibrėžti galimą jo matavimo ir įvertinimo sistemą: tiriami susiję konstruktai, su kuriais BJ koreliuoja (sanglauda, vienišumas, priklausomumas, pasitenkinimas) ir kaip šie procesai vyksta skirtingame bendruomenės kontekste (darbo vietose, institucijose, bendrijose, mokyklose)²⁹.

Tarp BJ teorijų bene įtakingiausi yra D. W. McMillano ir D. M. Chaviso darbai (1986), kurie tapo atspirties tašku daugeliui naujų tyrinėjimų bendruomenės psichologijos srityje. Šių autorių diskusijose ir gimė „*bendruomeniškumo jausmo*“ samprata, kurią jie apibrėžė taip: *bendruomeniškumas yra jausmas (sense is feeling), kad nariai priklauso vieni kitiems, yra svarbūs ir vieni kitiems, ir visai grupei; tai bendras tikėjimas, kad bendruomenės nariai yra įsipareigoję kartu spręsti problemas ir tenkinti savo narių poreikius*. Anot D. W. McMillano, D. M. Chaviso (1986), bendruomeniškumo požymiai laikomi universaliais ir pritaikomais įvairioms bendruomenėms.

Ankstyvieji moksliniai darbai *bendruomeniškumo* srityje buvo grindžiami kaimynijos analize, ieškant BJ ir aktyvumo dalyvaujant veikloje santykio (Hunter, 1975; Wandersman & Giamartino, 1980). Buvo tiriami *saugumo* (Doolittle & McDonald, 1978), *gebėjimo kompetentingai veikti bendruomenėje* (Glynn, 1981), *socialinių garantijų* (Riger & Lavrakas, 1981), *socialinių struktūrų* – tarpasmeninių santykių stiprumo (Ahlbrandt & Cunningham, 1979), *tikslo ir adekvačios kontrolės* reikšmė (Bachrach & Zautra, 1985), *pilietinio indėlio* – labdarinių akcijų ir *pilietinio aktyvumo* svarba (Davidson & Cotter, 1986). Tačiau šioms pirmiesiems tyrimams trūko aiškiai apibrėžto conceptualaus pagrindo (cit. pagal Wright, 2004).

S. B. Sarason (1974, p. 157) apibrėžė bendruomeniškumą kaip „*pa-našumo kitiems suvokimą, pripažįstamą tarpusavio priklausomybę kitiems, norą išlaikyti tą tarpusavio priklausomybę, duodant ar atliekant tai, ko tikisi kiti*“. Kitaip tariant, tai jausmas, kad kiekvienas yra didelės, patikimos ir stabilios struktūros dalis. Teorinėms bendruomeniškumo apibrėžtims

²⁹ Pateikiamas pavyzdys: BJ tyrimų metodologijos pasirinkimas vyksta panašiai kaip žinomoje alegorinėje J. G. Saxe'o poemoje „Žmogus ir dramblys“: BJ tyrėjai, kaip akklasis, bando apibūdinti tą sritį (dramblio dalį), kurią jie pažįsta.

įtakos turėjo aukštesnio tikslo siekimo pojūtis ir nustatytas pavaldumas, taip pat socialinis narių aktyvumas bendruomenėje.

Kitokią teorinę poziciją pagrindė J. Gardneris (1991). Jis suformulavo dešimt savybių (sudėtinių dalių), būtinų kuriant (ar atkuriant) bendruomenę. Autorius atskleidė, kad psichologinis bendruomenės jausmas yra vyraujantis konstruktas, kurį galima išmatuoti pagal šias sritis (Gardner, cit. pagal Dalton, Elias, Wandessman, 2001, p. 787):

- 1) vientisumas įtraukiant įvairovę (*Wholeness Incorporating Diversity*);
- 2) priežastingas bendrų vertybių pagrindimas (*A Reasonable Base of Shared Values*);
- 3) globa, pasitikėjimas ir komandinis darbas (*Caring, Trust, and Teamwork*);
- 4) efektyvi vidinė komunikacija (*Effective Internal Communication*);
- 5) dalyvavimas (*Participation*);
- 6) teigimas / patvirtinimas (*Affirmation*);
- 7) nuorodos už bendruomenės (*Links Beyond the Community*);
- 8) jaunimo ugdymas (*Development of Young People*);
- 9) požiūris į ateitį (*A Forward View*);
- 10) institucinės priemonės, skirtos bendruomenės paramai (*Institutional Arrangements for Community Maintenance*).

Nors šios nurodytos savybės gali padėti sukurti stiprios bendruomenės konceptualizaciją, autoriaus diskusijose labai mažai empirinių įžvalgų ar tyrimų apie bendruomeniškumą.

Paradoksalus, tačiau teisingas J. R. Newbrougho (1995, p. 11–12) filosofinis bendruomeniškumo apibūdinimas: „Pretenzija į tiesą yra laikina riboto apibendrinimo būseną apie tai, ką mes manome, kad žinome. Tai atvira diskusija ir, tikėkimės, ji bus peržiūrėta, bet dabar tai yra geriausia, ką mes turime. Tai – išlaisvinanti mintis!“ Taip autorius atskleidžia, kokia plati ir sunkiai apibrėžtina bendruomeniškumo samprata. Tačiau žmonių grupė, dirbanti įstaigoje po vienu stogu ir tik dėl to save vadinanti bendruomene, vis dėlto nepateisina šio termino, jei neatitinka bent kelių bendruomeniškumo požymių.

Tad kokios bendruomeniškumo sudėtinės dalys ir kaip jį išmatuoti? Kokie tarpusavio santykių ryšiai kuria bendruomeniškumą, kokie požymiai leidžia teigti, jog tam tikrą grupę žmonių galima vadinti bendruomene?

Bendruomeniškumo požymiai

Šiandienos visuomenei ypač būdinga pragmatizmo filosofija. Ar bendruomenė – tai realūs socialiniai santykiai, ar tik socialinė vaizduotė, siekiant nusakyti tariamus ir sunkiai įžvelgiamus žmonių bendrystės likučius? Kokie požymiai leidžia kalbėti apie bendruomenę? Ar tai, kad mokykla, socialinė institucija, verslo organizacija, parapijos bažnyčia vadina save *bendruomene*, atitinka tuos apibrėžimus, kuriuos pateikia socialinių mokslų teoretikai? Nagrinėdami bendruomeniškumą, norime atskleisti *institucinio bendruomeninio modelio* požymius, t. y. pagrįsti tai, ką realiai šiandien turime Lietuvoje.

Šiandieninėje Lietuvoje sukurtas socialinių tarnybų įvaizdis, deja, nėra patrauklus, nes siejamas su skurdu, negalia, pašalpomis, asocijuojasi su įvairiomis grėsmėmis. Šiose tarnybose žmonės nedrąsiai ieško būdų spręsti savo socialines problemas, tikėdamiesi, jog pagalba bus suteikta saugiai, nežeminant asmens orumo bei savigarbos. Siekiant įtvirtinti žmogui palankią socialinę pagalbą, reiktų atkurti viešąją struktūrą, t. y. į problemų sprendimą įtraukti bendruomenines ar kitas nevyriausybinės organizacijas. Organizuojant socialinę paramą reiktų nepamiršti refleksyvumo, t. y. mąstyti apie aplinkybes, kuriomis yra veikiamas, ir jas išsąmoninti (Habermas, cit. pagal Giddens, 2005).

R. J. Chaskinas ir kt. (2001) išskiria keturias esmines bendruomenės savybes:

- *bendruomeniškumo jausmą;*
- *įsipareigojimą;*
- *gebėjimą spręsti problemas;*
- *priėjimą prie išteklių.*

Šios keturios savybės nuolat kinta, jų santykis stiprėja ar silpnėja, skirtingose bendruomenėse jos skirtingai pasireiškia (pvz., viena bendruomenė gali turėti silpną bendruomeniškumo jausmą, bet daug priėjimų prie išteklių, o kita atvirkščiai). Vis dėlto tam tikras kiekvieno bruožo „slenkstis“ yra būtinas.

Analizuojant bendruomeniškumą, galima remtis dviem požiūriais: nagrinėti jį kaip tam tikrą savaitę pozityvią *baigtinę būseną* arba interpretuoti kaip *procesą*, kuriame nariai sąveikauja, kuria identitetą, sulaukia socialinės paramos ir patys kuria savo asmeninę gerovę (Fisher, Sonn,

Bishop, 2002). A. Etzionis (1993) bendruomeniškumą apibūdino remdamasis trimis požymiais (cit. pagal Pilipavičius, 2008, p. 49):

- 1) emocinių persipinančių ir vienas kitą sustiprinančių ryšių tinklas;
- 2) ištikimybė bendroms vertybėms, normoms ir prasmei;
- 3) ganėtinai aukštas atsakomybės lygis.

Institucinę bendruomenę galima apibrėžti tokia apibendrinta G. S. Woodo ir J. C. Judikio (2002) formuluote, kurią jie pateikė apžvelgę daugybę įvairių bendruomenės apibrėžimų: *Bendruomenė – tai žmonės, turintys bendrą tikslą ar interesus, dėl kurių jaučia ir prisiima savitarpio atsakomybę; pripažįstantys tarpusavio ryšį; gerbiantys individualius narių skirtumus; sąžiningai įsipareigojantys vienas kito ir grupės gerovės atžvilgiu*. Šiame apibrėžime išskiriami tokie požymiai, pagal kuriuos galima nustatyti – ar žmonių grupę galima pavadinti bendruomene (Wood, Judikis, 2002):

- 1) grupės narius siejantys bendri tikslai ir interesai;
- 2) prisiimta bendra atsakomybė;
- 3) pripažįstami tarpusavio ryšiai;
- 4) abipusė pagarba individualiems skirtumams;
- 5) įsipareigojimas vienas kito gerovei;
- 6) įsipareigojimas grupės principams ir gerovei.

Bendruomenės *tikslas* – artimiausioje aplinkoje gyventi puoselėjant geranoriškumą, pasitikėjimą, meilę ir savitarpio pagalbą (Developing Quality in Community Empowerment..., 2009). Svarbiausiu bendruomenės bruožu laikomas intensyvus ir daugiaplanis bendruomenės narių *bendravimas*, pagrįstas ne vien racionaliais ir savanaudiškais tikslais, bet ir emociniais bei dvasiniais ryšiais. Tai reiškia, kad bendruomenės narius vienija panaši pasaulėžiūra, vertybės, panašus gyvenimo būdas (Puddifoot, 1996). Savo nariams bendruomenė naudinga ne tiek suteikdama jiems gerovę ar tenkindama jų poreikius, kiek tuo, kad dalyvaudamas bendruomeninėje veikloje žmogus įgyja tokių žinių, kurių jam nesuteiktų jokia kita interesų grupė ar formali švietimo įstaiga.

Kitu institucinės bendruomenės apibrėžimu galėtų būti tokia formuluotė: *Bendruomenė atlieka žmogaus gyvenimo vertės ir prasmės saugojimo, draugiškumo, tarpusavio supratimo, pareiškimo ugdymo ir saviugdos funkcijas, yra asmens saugumo poreikio tenkintoja, kultūros fiksuotoja ir perteikėja, įtvirtinanti asmens tapatybės jausmą* (Longstaff, 2008). Bend-

ruomenė yra tuo gyvybingesnė, kuo joje yra daugiau skirtingų ir savaip sėkmingų praktinės veiklos tradicijų, o kuo ji gyvybingesnė, tuo daugiau galimybių atsiveria kiekvienam tos bendruomenės nariui.

Institucinei bendruomenei kurti reikalingos tokios *savikūros sąlygos*:

- 1) žmonių ir jų grupių požiūris į bendrumą, kuri suformuoja išankstinių moralinių nuostatų elementai: sąžinė, savanoriškumas, atsakomybė, socialinis ryšys, savęs vertinimas;
- 2) realus socialinis bendrumo būvis (veikla; kryptis; prasmė);
- 3) bendravimo būseną ir jos kokybę, susidedanti iš komunikacijos galimybių, tarpusavio sąveikos (interakcijos ar kooperacijos) vertinimo ypatumų ar galimybių;
- 4) socialinių grupių moralinio suderinamumo ypatumai;
- 5) socialinių grupių socialinio aktyvumo ypatumai: kryptingumas, viešumas, bendrumas, pozityvumas, atvirumas (Puddifoot, 1996).

Bendruomenės formavimo(si) procesas pereina keturias stadijas (Sarason, 1974):

1. *Pseudobendruomenė*, kurioje nariai yra malonūs vieni kitiems, elgiasi atsargiai ir stengiasi atskleisti tik tai, ką laiko patraukliausiomis savo asmenybės savybėmis;
2. *Chaosas*, kai žmonės peržengia pseudobendruomenėje vyraujančią neautentiškumą ir jaučiasi gana saugūs, kad atskleistų tamsiąsias savo savybes; čia atsiranda lyderystės poreikis;
3. *Tuštuma*, kai bandoma įvesti tvarką, nariai tampa pajėgūs pripažinti savo trūkumus, būdingus visoms žmogiškoms būtybėms;
4. *Tikroji bendruomenė*, kai išsiugdoma pagarba kitiems nariams ir sugebėjimas pripažinti jų poreikius.

Bendruomenė kuriasi, kai į jos veiklą žmonės įsitraukia savo valia, skatinami aiškaus, konkretaus tikslo, pripažįsta bendras vertybes ir tradicijas. Bendruomenėje siekiama užtikrinti socialinį teisingumą, suteikti tarpusavio pagalbą. Skatinant bendruomenės raidą, kuriamos prielaidos patiems nariams ieškoti būdų pagerinti savo gyvenimo sąlygas, būti iniciatyviems ir aktyvinti bendruomeninius tarpusavio santykius. Bendruomenės formavimąsi aktyvina tie bendruomenės nariai, kurie žino, ko siekia ir ką gali duoti aplinkiniams, kurie vertina ir gerbia bendruomenėje susiklosčiusias tradicijas, papročius, vertybes ir gali skatinti bendruo-

meniškumo iniciatyvas sprendžiant bendruomenės socialines kultūrinės problemas.

Bendruomeniškumo požymių aptarimas gali paliudyti, kad nemaža dalis institucijų – ugdymo ar dienos centrų, skirtų neįgaliems vaikams ar suaugusiems, pasižymi daugiau ar mažiau aiškiais bendruomeniškumo požymiais, todėl, jais remiantis, galima analizuoti ir vertinti bendruomeninę veiklą. Bendruomeniškumo kokybę neįgaliųjų bendruomenėje lemia socialinių ryšių tvirtumas ir aktyvumo lygis. Mums svarbus požiūris į bendruomeniškumą kaip procesą – bendruomenės kūrimo ir jos narių tobulėjimo galimybės (žr. *pirmą refleksiją*).

Keturi bendruomeniškumo elementai

D. W. McMillanas ir D. M. Chavisas (1986) nustatė, kad bendruomeniškumą sudaro keturi elementai: 1) *narystė*, 2) *įtaka*, 3) *integracija ir poreikių visuma* 4) *emociniai tarpusavio ryšiai* (apie tai dar rašoma: Fisher, Sonn, Bishop, 2002; Wright, 2004). Aptarsime juos plačiau.

1. *Narystė (Membership)*. Pirmasis bendruomeniškumo elementas – *būti bendruomenės nariu*. Nagrinėjant buvimo nariu dimensijas, išskiriami penki požymiai: a) *ribos*, b) *emocinis saugumas*, c) *priklausymo ir identifikavimosi jausmas*, d) *asmeninės investicijos*, e) *bendra simbolių sistema*.

Ribos gali būti pažymimos tokiais dalykais kaip *kalba, apranga ar ritualai*, nurodančiais, kas priklauso bendruomenei ir yra jos narys, o kas ne. Ypač tose grupėse, kurios turi aiškias ir akivaizdžias ribas, svetimieji ar pašaliečiai gali būti žeminami, pasmerkiami arba net nubaudžiami. Autoriai pripažįsta, kad „*ribos*“ yra daugiausia nerimo keliantis ir labiausiai varginantis narystės bruožas. Tačiau jausti ribas yra teisėtas narių poreikis siekiant apsaugoti socialinius savo ryšius, kurie dažnai bendruomenėje pamirštami ar „pražiūrimi“.

Kiti keturi *narystės* bruožai yra *emocinis saugumas* (arba apskritai saugumas), atskleidžiantis, kaip iš tikrųjų asmuo jaučiasi, *priklausymo ir identifikavimosi jausmas* – lūkesčiai ar tikėjimas, kad asmuo priklauso bendruomenei ir yra jos palankiai priimamas, *asmeninės investicijos* ir *bendra simbolių sistema*.

Kalbant apie pastarąjį bruožą teigiama, kad norint suprasti bendruomenę, būtina sąlyga – jos *bendrų simbolių sistemos* supratimas. *Simbolis*

yra raktas į socialinį pasaulį, tai socialinio pasaulio pradžia (kaip ląstelė biotiniame ar atomas fiziniame pasaulyje). Jis gali funkcionuoti skirtingais lygiais, pavyzdžiui, kaimynijos lygmeniu simboliai gali būti išreikšti *pvadinimu*, *orientyru* (vietovės objektu), *logotipu* arba *architektūros stiliumi*. Valstybiniu lygiu integracinį vaidmenį atlieka nacionaliniai simboliai (pvz., vėliava, nacionalinės šventės, valstybinė kalba)³⁰. Bendruomenėje naudojami simboliai – ritualai, ceremonijos, apeigos, kalbos formos ir rūbai aiškiai nurodo ribas tiems, kurie *yra* arba *nėra* tikrieji bendruomenės nariai³¹.

Vėliau D. W. McMillanas (1996) atnaujino ir papildė savo ankstesnius darbus: nagrinėdams „*narystę*“ kaip vieną pagrindinių bendruomeniškumo elementų, jis daugiau dėmesio skyrė bendruomenės „*dvasiai*“, kylančiai iš „draugystės kibirkšties“³² (McMillan, 1996, p. 315).

2. *Įtaka / poveikis (Influence)*. Bendruomenės įtaka yra dviejų krypčių: grupės nariai turi jaustis įgalinti ir turėti įtakos grupės veiklai (kitaip jie nebūtų motyvuoti dalyvauti), tačiau grupės darna priklauso ir nuo to, ar grupė turi įtakos savo nariams. Autoriai nurodo keletą tyrimų, kurie atskleidžia, kaip šios dvi iš pažiūros priešingos jėgos gali veikti tuo pačiu metu. Jų teigimu, žmonės, pripažįstantys, kad kitų poreikiai, vertybės ir nuomonės jiems svarbu, dažnai yra įtakingiausi grupės nariai, o tie, kurie visada stengiasi turėti įtakos ir dominuoti kitų atžvilgiu nekreipdami dėmesio į kitų narių norus ir nuomones, dažniausiai nėra įtakingi grupės nariai (McMillan, Chavis, 1986, p. 11). Tyrimais buvo nustatyta teigiama koreliacija tarp grupės darnos ir įtakos atitikimo. Nagrinėdami tyrimo duomenis apie „konsensuso patvirtinimą“, autoriai atskleidė, jog pasipriešinimas susitapatinti yra ir asmens, ir grupės susitarimas, patvirtinantis, kad jie patiria tą patį kaip ir kiti grupės nariai (McMillan, Chavis, 1986, p. 11).

D. W. McMillanas (1996) aptaria *įtakos* požymio svarbą bendruomeniškumui pirmiausia iš *pasitikėjimo* pozicijos – šiuo požiūriu tai svarbiau-

³⁰ Cituodami K. Jungą (1912), autoriai siūlo simboliais vadinti vienijančius žmoniją pagrindinius archetipus.

³¹ Šie bendruomeniškumo aspektai plačiau aptariami 3 monografijos skyriuje „*Socialiniai ir kultūriniai bendruomeniškumo aspektai*“.

³² Apie tai taip pat kalbėsime 7 skyriuje, nagrinėdami bendruomeniškumą ir dvasinį įgailinimą.

sia įtakos sudėtinė dalis. Autorius apibendrina anksčiau (1986) nagrinėtą galios ir įtakos vaidmenį bendruomenėje taip: „Šis procesas (dvikryptė įtaka) vyksta tuo pačiu metu, nes tvarka, autoritetas ir teisingumas sukuria mainų atmosferą keistis galia“ (McMillan, 1996, p. 319).

3. *Integracija ir poreikių visuma (Integration and fulfillment of needs)*. D. W. McMillanas ir D. M. Chavisas vartoja žodį „poreikiai“ (kaip dažniausiai jį vartoja psichologai, nors gal kiek netiksliai), nusakydami ne tik išgyvenimo ir kitokius poreikius, bet taip pat tuos, kurie yra pageidaujami ir vertinami grupėje. Grupės nariai gali būti įvertinami įvairiais būdais, taip išreiškiant asmens ir aplinkos suderinamumą (cit. pagal Rappaport, 2000). *Poreikiai* sukuria bendruomenės nario statusą ir atskleidžia naudingą pagalbą, kuri gali būti jam suteikta dėl kitų narių kompetencijos (tai ypač pažymėtina kalbant apie neįgalųjų bendruomenę). Bendros vertybės diskutuojamos kaip koncepcija, nukreipianti pasirenkant, kurie poreikiai yra gyvybiškai svarbūs. *Poreikiai* apibūdinami kaip „pripažinta priklausomybė kitiems, noras palaikyti šią tarpusavio priklausomybę, suteikiant ar atliekant tai, ko vieni iš kitų tikisi“ (Sarason, 1974, p. 157).

D. W. McMillanas (1996) atliko kelis tyrimus, kurie atskleidė, kad suvokiamas panašumas su kitais ir homogeniškumas prisideda prie bendruomenės sąveikos ir sanglaudos. Jis paaiškino, kad reikėjo įsitikinti, jog panašumų paieška, kaip esminė dinamikos sąlyga, reikalinga bendruomenės plėtrai (p. 320–322). Autorius šį elementą pervadino į „socialinės profesijos santaupų kūrimą“.

4. *Emocinis tarpusavio ryšys (Shared emotional connection)*. D. W. McMillanas ir D. M. Chavisas (1986), apibendrinami tarpusavio emocinį ryšį, teigia, jog tai pats geriausias tikros bendruomenės elementas. Jie nurodo bendros praeities (dalyvavimo arba bent identifikavimosi su ja) vaidmenį. D. W. McMillanas (1996, p. 322) priduria, kad „bendra praeitis tampa bendruomenės istorija, kuri simbolizuojama *mene*“ (plačiąja prasme).

Minėti autoriai, remdamiesi atitinkamais tyrimais, pateikė septynių požymių sąrašą, iliustruojantį tarpusavio emocinio ryšio svarbą bendruomenėje:

- 1) *Kontaktų tikimybė*. Didesnė asmeninė tarpusavio sąveika padidina tikimybę, kad žmonės taps artimi;

- 2) *Sąveikos (interakcijos) kokybė*. Tarpusavio sąveikos stiprumas užtikrina aukštesnį bendruomeniškumo lygį;
- 3) *Įvykių (atvejų) išsprendimo užbaigimas*. Dviprasmiška sąveika ir neišspręstos užduotys slopina grupės darną;
- 4) *Kritinio įvykio (atvejo) hipotezė*. Įvykio / atvejo svarbos mastas (pvz., krizė) stiprina grupės ryšį;
- 5) *Investicijos*. Bendruomenė tampa svarbesnė tiems žmonėms, kurie jai skyrė daugiau laiko ir energijos;
- 6) *Orumo ir nuvertinimo (pažeminimo) poveikis*. Tie bendruomenės nariai, kurie buvo viešai paskatinti ar apdovanoti bendruomenėje, jaučia didesnę priklausomybę ir yra labiau su ja susiję;
- 7) *Dvasinis ryšys*. Autoriai pripažįsta, kad šią kokybę sunku apibūdinti, tačiau teigia, kad ji „tam tikru laipsniu egzistuoja visose bendruomenėse“ (p. 14); jie pateikia *dvasios (soul)* sąvokos koncepto pavyzdį (pvz., nacionalinės spalvotųjų bendruomenės formavimasis Jungtinėse Valstijose).

Pateikę ir apibrėžę keturis bendruomeniškumo elementus – *narystę, įtaką, integraciją ir poreikių visumą bei tarpusavio emocinius ryšius*, McMillanas ir Chavisas (1986) nagrinėjo šių elementų *vidinę dinamiką*. Išsamiau galima paminėti du dalykus, kuriuos atskleidė atlikti tyrimai. Išskirdami pirmąjį BJ elementą – *narystę*, autoriai teigia (p. 15), kad penki *narystės* atributai (ribos, emocinis saugumas, priklausymo grupei jausmas bei identifikavimasis, asmeninės investicijos ir bendra simbolių sistema) tarpusavyje susiję priežastinės ir stiprinančios tarpusavio sąveikos būdu su visomis sąlygomis, priežastimis ir poveikiu.

Bendruomenės psichologijoje vis dar vyksta diskusijos ir dėl bendruomeniškumo apibrėžties, ir dėl šio reiškinio prigimties: dalis mokslininkų tiria šį jausmą kaip baigtinę būseną, kuri vertinga pati savaime. Kiti diskutuoja, ar BJ yra vientisas konstruktas, ar dalių (pvz., sanglaudos, priklausymo, vienišumo, pasitenkinimo ir pan.) suma, nagrinėja, ar ši dalių suma lygi visumai. Dar kiti tyrėjai analizuoja procesus, ieškodami atsakymų į klausimus *kas?* (t. y. žmogiškojo elgesio fenomenas) ir *kaip?* (metodai ir instrumentai). Atliekami kiekybiniai ir kokybiniai BJ tyrimai: nustatant BJ indeksą taikomas faktorinis-analitinis požiūris (*factor-*

analytic approach), pagal šį metodą konstruojamos sudėtinės BJ dalys³³ (Chavis, Pretty, 1999).

Kita tyrimų problema – ar BJ svarbiau tyrinėti individo, ar bendruomenės lygmeniu, o gal svarbu individo ir bendruomenės santykių dinamika? Jau minėta postmodernizmo įtaka požiūriui į bendruomenę taip pat turi įtakos BJ tyrinėjimams psichologijoje, leidžia lanksčiau taikyti įvairias metodologijas kreipiant dėmesį į esminius socialinių problemų aspektus, pačią bendruomenę ir kultūros reiškinius (The Cambridge handbook of sociocultural psychology, 2007). Tai bendruomenės žmonių kasdienybės aprašomieji tyrimai, siekiant suprasti žmonių veiksmus ir jų raišką. Veiklos prasmė atsiskleidžia ne iš karto, todėl interpretacinės technikos turi būti ganėtinai aiškios.

Siekiant išsiaiškinti bendruomeniškumo požymių raišką socialinėse institucijose atliktas empirinis kokybinis tyrimas „*Bendruomeniškumo požymių analizė socialinėse institucijose*“ (Šinkūnienė, Grudzinskaitė, 2011). Pasirinktos teikiamų paslaugų skirtybėmis pasižyminčios šešios socialinės institucijos Vilniaus mieste: pagyvenusių žmonių pensionatai (SD1,2), vaikų dienos centrai (SD3,4), neįgaliųjų dienos centras ir neįgaliųjų gyvenimo namai (SD5,6). Tyrimu siekta nustatyti bendrąsias bendruomeniškumo požymių pasireiškimo tendencijas.

Kalbėdami apie tarpusavio santykius įstaigoje, du socialiniai darbuotojai apibūdino juos kaip ribotus:

„Šiaip aš nemanyčiau, kad jie yra labai bendruomeniški čia pas mus. Aš taip net gal nelabai įvardyčiau, nes jie... gyvena savo tuose buteliuose ir... kažkaip nelabai linkę per daug bendrauti.“ (SD1)

„...gal čia dar ta prasme reikėtų ir iš administracijos... kitokia gal truputį požiūrio. Vat suvienyti žmones, tiesiog...“ (SD5)

Kiti du nurodė, kad narių tarpusavio santykiai yra plėtojami, patvirtindami emocijų tarpusavio ryšių svarbą bendruomeniškumui:

„Manau, kad santykius, galima laikyti... tokiais šeimyniškais (...) daug kas atėjęs sako, kad pas mus labai malonu, kaip šeimoje atrodo.“ (SD2)

³³ Bendruomenių tyrimuose išskiriamos tokios bendruomeniškumo matavimo skalės ir modeliai: bendruomeniškumo indeksas (SCI), glausta bendruomeniškumo skalė (BSCS), daugiadimensė teritorinė bendruomeniškumo skalė (MTSCS), itališka bendruomeniškumo skalė (ISCS), bendruomeninių organizacijų bendruomeniškumo skalė (COSOC), bendruomeniškumo darbe skalė (PSCWS) (Nowell, Boyd, 2010).

„Bet aišku mes labai daug dedame į santykį (...) Tai, man atrodo, kai supranti ir stengiesi dėl to, nu tai tą ir gauni.“ (SD3)

„...žmonių santykiai grupėje, tai jie yra visokie. Kartais žmonės susipyksta, kartais... daro bendrai dalykus (...) tie atlyginimai yra žiauriai maži, neturime jokio kito įrankio kaip tuos žmones čia išlaikyti... kad jie norėtų čia ateiti.“ (SD4)

Tik vienas informantas socialinę instituciją pavadino bendruomene ir pabrėžė lygiaverčių tarpusavio santykių svarbą:

„Taip, mūsų bendruomenė yra mažytė, tai yra besikurianti bendruomenė (...) O šiaip tai yra tas ryšys, santykis gal būtų daugiau ne kaip darbuotojo su globojamuoju, bet kaip tiesiog lygiaverčio bendruomenės nario.“ (SD6)

Paaikšėjo, kad emocinis saugumas – silpnas bendruomeniškumo požymis šiose įstaigose. Galimybę perteikti savo emocijas, jausmus nurodė tik du informantai:

„Pavyzdžiui, turime vieną kartą per savaitę tokį bendrą susirinkimą, susėdimą, kur aptariame, kas kam labiausiai įstrigo, kas buvo sunku, kas džiugu... tai yra proga būtent ir tuos jausmus išreikšti, pasidalinti ir tada vienas kitą išgirsta.“ (SD6)

„Tai jie [senoliai] individualiai tą daro, sakykime, ateina pas mane... išsipasakoja, nueis pas seselę – išsipasakos, nueis pas direktorę – išsipasakos. Jie tokie... asmeniškai, individualiai kažkur...“ (SD1)

Kartais socialinės institucijos personalas bando telkti klientus užsiimti bendra veikla, tačiau nesulaukęs palaikymo patiria nesėkmę:

„Suprantate, kažkaip pradžioje buvo bandoma daryti bendrus užsiėmimus, susitikimus (...) Pradžioje dar jiems buvo įdomu, smalsu – tai jie atėjo, o paskiau antras, trečias užsiėmimas – nėra nei vieno žmogaus, niekam neįdomu.“ (SD1)

Klientų neaktyvumas dalyvaujant įstaigos veiklose teisinamas ne tik vidiniu pasyvumu ar nenoru, bet ir kitomis priežastimis:

„Pas mus labai sunkūs klientai yra... mano gal grupė yra stipriausia, kur jau gali jie reikšti nuomonę ir pasako, ko nori ir panašiai.“ (SD5)

Analizuodami lyderio vaidmenį, dauguma nurodė, jog tai, be abejo, institucijos vadovas:

„Tai, manau, vadovė mūsų... kaip kiekvienoje institucijoje (...)...mūsų vadovė yra tokia labai charizmatiška, jinai ten jau formali ir neformali...“ (SD3)

„Kažkaip labai sunku vienu žodžiu atsakyti, gal reikėtų tada kokį išsamesnį tyrimą... paklausti pačių žmonių. Man atrodo, kad grupėse, tai tikrai grupių vadovai yra lyderiai ir savanoriams yra daug svarbiau, man atrodo, ką galvoja vaikų grupės vadovė, ar paauglių grupės vadovė, negu, ką galvoju aš.“ (SD4)

Socialinių institucijų narių lygiavertiškumas vertinamas skirtingais aspektais. Vieni informantai, kalbėdami apie lygiavertiškumą, pabrėžė horizontalius, pagarba grįstus klientų ir darbuotojų santykius:

„Kad kieno bebūtų kokios pareigos, bet vis tiek stengiamasi padėti tiem žmonėm. Už tai aš ir darbuotojoms noriu įskiepyti meilę, ne tik kad padeda žmogui vat asmens higieną atlikti, sutvarkyti kambarį, drabužius išskalbti, bet kad tai padaryti su meile...“ (SD2)

Kitur pasigendama išklausymo:

„Tas lygiavertumas toksai, pavyzdžiui, ne tik nuomonių paisymas sprendimų priėmimuose... bet ir išklausymas nuomonių.“ (SD6)

Dar kitos nuomonės atskleidė požiūrio ir vertinimo skirtumų įtaką tarpusavio santykiams:

„Tiesiog vieni labiau mylimi, kiti ne. Kai kuriems labiau pasisekė su darbuotojais, kitiems nelabai.“ (SD5)

„Bet mes taip ir sakome, kad visi vienodi, bet va jiems kažkodėl kartais atrodo, kad įsiai ten visada būna nuskriaustas, ar ten pažemintas, ar panašiai.“ (SD1)

Nagrinėjant socialinei institucijai būdingas vertybes, nuomonės išsiskyrė – kai kurie socialiniai darbuotojai pabrėžė tik savo asmenines vertybes, neišskirdami tų, kurios galėtų būti būdingos visiems institucijos nariams:

„Tai va, gal tokios, daugiau asmeninės savybės. O šiaip, kaip institucinės tokios vertybės... kažkaip negalėčiau įvardinti.“ (SD1)

Tačiau dviejose įstaigose galima išvelgti bendruomeninių vertybių poreikį, narių tarpusavio santykių svarbą:

„...yra svarbu gerbti vienas kitą, svarbu saugoti paslaptį tų žmonių, kurie čia ateina, tai irgi turbūt susiję su pagarba jiems... svarbu atvirumas, kad visi galėtų pasakyti, kaip jaučiasi ir ką galvoja... nebūtinai iš karto tas keis viską, bet kad bent turėtų vietą pasakyti. Mm.. nu, tokia vertybė mokyti, man atrodo yra svarbi.“ (SD4)

„*Tai yra bendruomeniškumas... paskui pasitikėjimas... Paskui gal čia... vertybė.. kolegialus sprendimų priėmimas. (...) Ir vertybė yra santykiai, vadinkime, abipusiai ryšiai. (...) Vienybė... tai yra vertybė, kuria mes vertiname visi...“ (SD6)*

Siekiant nustatyti, kokią reikšmę socialinėse institucijose bendruomeniškumui turi renginiai ir šventės, paaiškėjo, kad dviejose įstaigose renginiai yra vienintelis visus vienijantis veiksnys:

„...*atbūna tą renginuką ir viskas... išsiskirsto ir paskiau, kad jie vėl kažkur susieitų ir kažką veiktų kartu, ar kažkuo užsiimtų, nu nėra tokio... iš tikrųjų.“ (SD1)*

„...*tokie bendri renginiai galima sakyti vienija. Čia gal vienintelis toks faktorius, kuris vienija.“ (SD5)*

Dviem atvejais renginiai nurodomi kaip galimybė atskleisti visuotinai pripažintas vertybes:

„...*akcentuojame valstybines šventes, tautines šventes... tai, kas jiems svarbu.“ (SD2)*

„*Paskui turime tradiciją eiti... maldos.. pas mus nemažai maldos tradicijų, mes krikščioniška įstaiga...“ (SD6)*

Renginiai vertinami ir kaip naujo nario įtrauktis į kolektyvą būdas:

„...*mes stengiamės, pamatome žmogų, ką jis gali... stengiamės iškart aktyviai įtraukti į renginius.“ (SD2)*

„...*tada, kai užmezgame tą santykį ir kai jau jis jaučiasi grupėje, automatiškai tada jis jau ateina į bendresnius, didesnius renginius.“ (SD3)*

„...*žmogų priimame į bendruomenę, tada vyksta priėmimo šventė.“ (SD6)*

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima teigti, kad *bendruomeniškumą skatina:*

- pagarus ir lygiavertis socialinių darbuotojų požiūris į klientų grupę;
- darbuotojų aktyvumas įtraukiant klientų grupę į bendras veiklas;
- darbuotojų ir klientų grupių įtaka bendruomenėje (suteikiamos atsakomybės, pareigos);
- grupių aktyvumas, darbuotojų indėlis (teikiami pasiūlymai, dalyvavimas susirinkimuose);
- bendros vertybės ir bendri poreikiai;
- renginiai (naujų narių įtrauktis, bendrų tradicijų perteikimas).

Bendruomeniškumo raišką institucijoje apsunkena:

- darbuotojų pasyvumas, neigiamos vertybės (finansinės problemos);
- hierarchija institucijos viduje (nelygiaverčiai santykiai);
- grupių abejingumas institucijos veiklai, pasyvumas, individualistiniai poreikiai.

Taigi toks pamatuojamas, egzistuojantis ir bendruomenės narius vienijantis reiškinys – *bendruomeniškumas* nusako socialinės įstaigos veiklos kokybę, apimdamas didelę įvairovę sudėtinių emocinių, pažinimo ir veiklos sričių, kurios ir sukuria institucijos bendruomenės dvasinę atmosferą.

Toliau panagrinėsime socialinių ir kultūrinių bendruomenės funkcijų sąsajas, sociokultūrinių aspektų prieštarumą, meno įtaką bendruomenės tobulėjimo procesams.

3. SOCIALINIAI IR KULTŪRINIAI BENDRUOMENIŠKUMO ASPEKTAI

Sociokultūrinė dilema

Šiuolaikiniame pasaulyje keičiasi socialinės gerovės supratimas: anksčiau jis buvo aiškiai apibrėžtas ir skaidomas į atskiras (ekonominę, socialinę, kultūrinę, švietimo, sveikatos ir kt.) sritis, šiandien jaučiamas ir pripažįstamas glaudus šių sričių susietumas (Bendruomenės plėtra, 2004). Socialiniai ir kultūriniai pokyčiai stipriai veikia bendruomeninę kultūrą ir pasaulėjautą.

Sąvoka *sociokultūrinis* savaime suponuoja dualistinę žodžio reikšmę³⁴, t. y. dvilypumą, kuriame vyrauja du pagrindiniai elementai, apimančys materialiosios (socialinės) ir dvasinės (kultūrinės) tikrovės koncepciją. Terminas *socialumas* apima visa, kas yra žmonėms visuomeniškai bendra, tai sąlyga, leidžianti žmonėms nuolat turėti ryšį vienam su kitu. *Kultūra* (lot. *cultura* – ugdymas, auklėjimas, lavinimas) – tai, kas tą bendrumą kuria ir atsispindi atitinkamame kultūriniame identiškume (Šinkūnienė, Savickaitė, 2008).

Jau pusę šimto metų *sociokultūrinis darbas* Europoje – plačiai paplitusi ir metodiškai organizuota veikla. Lietuvoje šios veiklos reglamento nėra, ją atlieka socialiniai, kultūros darbuotojai, žmonės, dirbantys su jaunimu, meno dalykų pedagogai ar terapeutai, kartais prisijungia profesionalūs menininkai. Lietuvoje vis dar neaiškūs sociokultūrinio darbo sričių ir kokybės standartai, neaišku, kas atsakingas (socialiniai, meno ar kultūros darbuotojai) už šios veiklos vykdymą (Šinkūnienė, Savickaitė; 2008), neatnaujinta ir teisiškai neapibrėžta bendruomeninė veikla. Šiose srityse ieškome savojo lietuviško kelio, tad šiandien klausimų yra kur kas daugiau nei atsakymų.

Lietuvoje kultūros ir socialinės srities sąsajos nėra išvystytos ir apibrėžtos. Atotrūkis tarp šių visuomenėje reikšmingų veiklos sričių reiškia per menką žmogiškųjų išteklių vystymo galimybių panaudojimą, menininkų indėlio į socialinę sritį nuvertinimą ir vis didėjančią visuomenės socialinių

³⁴ Lot. *dualis* – dvejetainis, dvigubas.

problemų atskirtį nuo kultūros. Socialinis ir kultūrinis kontekstai yra glaudžiai vienas su kitu susiję, vienas kitą papildantys. Socialumas yra sąlyga, leidžianti žmonėms sąveikauti, o kultūra tą sąveiką stiprina ir įprasmina. Siekdamas ugdyti bendruomeniškumo jausmus ir pačią bendravimo kultūrą, socialinis darbuotojas bendruomenėje negali atsiriboti nuo kultūrinės veiklos, jis turi įgyti žinių apie bendruomenės kultūros vertybes ir gebėti derinti tai su socialinės gerovės bendruomenėje siekimu. Kita vertus, kultūros darbuotojai, siekdami efektyvesnių savo veiklos rezultatų, turi išmanyti bendruomenės socialinės raidos ypatumus (Šinkūnienė, Savickaitė, 2008).

Remiantis Lietuvos Respublikos kultūros centrų įstatymu (2004), *sociokultūrinė veikla – specifinė bendruomenės veiklos sritis, kuri sudaro palankias sąlygas bendruomenei realizuoti socialinius, kultūrinius ir švietėjiškus poreikius, siekiant integruotis į visuomenę*. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme (2006) nurodomi bendrųjų ir specialiųjų socialinių paslaugų valdymo, skyrimo ir teikimo principai: bendradarbiavimo, dalyvavimo, kompleksiško, prieinamo, socialinio teisingumo, tinkamumo, veiksmingumo ir visapusiškumo. Bendrosioms paslaugoms priskiriamos informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo ir atstovavimo bei *sociokultūrinės paslaugos*.

Taigi *sociokultūrinis darbas* – socialinė paslauga, teikiama individualams, grupėms, organizacijoms ir bendruomenėms, siekiant kultūrinio ir visuomeninio jų veiklumo. *Sociokultūra* – tai visuomenės bendravimo normos, kalbos etiketas, kultūra, papročiai, tradicijos, svarbiausios visuomenės vertybės, kasdienis gyvenimas, žmonių tarpusavio santykiai, gyvenimo būdas, neverbalinės raiškos savitumai ir t. t.

Sociokultūrinio darbo *tikslas* – kultūrinė ir visuomeninė veikla bendruomenėje, padedant žmonėms prasmingai suplanuoti savo laisvalaikį ar organizuoti kasdienę kultūrinę veiklą. Pagrindinė sociokultūrinės veiklos siekiamybė – asmens, grupės ar bendruomenės *socializacija* ir *įgalinimas* (Spierts, 2003). Sociokultūrinis darbas yra žmonių ryšių formavimas, veikla, padedanti plėtoti bendruomenės ir jos narių santykius. Sociokultūrinė veikla taip pat siekiama išsaugoti tradicines kultūrinės tautos vertybes tam, kad žmogus, išmokęs vertinti bei reikšti savo nuomonę, sėkmingai pritaaptų visuomenėje. Tai lengvina identifikavimo(si) procesus, keičia žmonių požiūrį, vertybines nuostatas ir savivertę.

Sociokultūrinis darbas pasižymi didele veiklos sričių įvairove, kurią galima suskirstyti į keturias sutelkties sritis (Spierts, 2003):

1) *Bendruomenės kūrimas*. Išskiriami trys bendruomenės kūrimo tikslai, kurie yra aktualūs sociokultūriniam darbui: gyvenimo kokybės pagerinimas, tarpusavio santykių pagerinimas, įtakos galimybių padidinimas;

2) *Rekreacija (poilsis ir laisvalaikis)*. Rekreacijos sričiai priklauso: šventės, žaidybinė ir organizacinė veikla, visokių rūšių masinių švenčių renginiai. Nors sociokultūrinė veikla gali būti orientuota į rūpybą, neformalų ugdymą ar profesinį rengimą, sociokultūriniai darbuotojai dažniausiai bendrauja su žmonėmis jų laisvalaikio metu. Rekreacinė veikla – viena iš aktyviausių sociokultūrinio darbo sričių neįgaliems žmonėms;

3) *Švietimas ir auklėjimas*. Švietėjiška veikla, organizuojama bendruomenėse, mažina neįgaliųjų socialinę atskirtį – išskiriama dažniausiai bendruomenėse organizuojama edukacinė veikla (stovyklos ar dienos centrai neįgaliems vaikams; pagalbos ir gerumo akcijos; tėvų švietimas; bendruomenių forumai ir pan.);

4) *Menas ir kultūra*. Sociokultūrinis darbuotojas meno ir kultūros srityje vaidina tarpininko vaidmenį. Siekdamas priartinti meną prie žmonių, sociokultūrinis darbuotojas tarpininkauja tarp bendruomenės ir menininkų, meno įstaigų ar estetinio lavinimo specialistų, bendradarbiauja su kultūrinėmis įstaigomis (pvz., teatrais, bibliotekomis, muziejais).

Sociokultūrinė veikla neįgaliam žmogui yra užuovėja ir kartu niša, neretai tampanti vienintele saviraiškos proga, galimybė bendrauti su kitais neformalioje aplinkoje, laisvai reikšti savo mintis, atsiskleisti kūrybiškai. Ir mažiausia grupė – šeima, ir bendruomenė lengvina kiekvieno savo nario socializacijos procesus naudodamos mėgdžiojimo, įtaigos, konformizmo, sąmoningo sekimo pavyzdžius ar visuomenės komunikavimo priemones. Sociokultūrinės veiklos metodai itin veiksmingi bendruomenėse, kur neįgaliems žmonėms teikiamos tarpininkavimo ir aktyvinimo paslaugos, kad jie galėtų pajauti savo prigimtinių vertingumą.

Sociokultūriniam darbui svarbūs *probleminiai* (aktualių problemų sprendimas), *organizacijų* (paslaugų teikėjų), *pilietiniai* (neformalai, kaimynijos), *paramos* (savipagalbos grupės) tinklai, todėl įgauna reikšmę *oficialiųjų* (probleminis bei organizacijų) ir *neformaliųjų* (paramos ir pi-

lietinio) tinklų sankirta. Oficialiesiems tinklo nariams sociokultūriniai darbuotojai reikalingi kaip gyvenamosios aplinkos ekspertai, o neformaliesiems kaip „suartintojai“ su įvairiomis institucijomis (Spierts, 2003). Sociokultūrinis darbas orientuotas ir į problemų sprendimą, ir į asmens socialinę raidą, pagrįstas dviem – *integralumo* ir *gyventojų iniciatyvų telkimo* – principais. Tai įvairiapusis žmonių skatinimas ir aktyvinimas, siekiant keisti pasyvaus, vartotojiško gyvenimo būdo nuostatas aktyviomis *rekreacinėmis* ar *meninėmis kultūrinėmis* veiklomis (Spierts, 2003).

Socialinio ir kultūrinio kapitalo indėlių bendruomenėje galima apibendrinti tokiais keturiais pagrindiniais elementais, kurių visuma apima didelę skirtingų sričių įvairovę ir yra neatsiejama nuo pozityvių sociokultūrinių funkcijų įgyvendinimo, skatinant individus dalyvauti, bendrauti ir būti socialinio tinklo dalimi (*Asmenybė ir kultūra*, 2006):

- 1) žinių apie elgesio taisykles, normas ir principus perteikimas;
- 2) etinis švietimas, žiniasklaidos priemonės, menas, literatūra;
- 3) pedagoginis poveikis skiepijant svarbias dorovines savybes;
- 4) teigiamo pavyzdžio poveikis.

Sėkminga bendruomenės sociokultūrinė veikla siekia įgyvendinti penkis uždavinius (*Asmenybė ir kultūra*, 2006, p. 59):

- 1) kelti gyvenimo kokybę sprendžiant bendras problemas;
- 2) mažinti socialinę neteisybę, sukeltą atskirties ar diskriminacijos;
- 3) išsaugoti socialines ir kultūrinės vertybes kaip bendruomenės plėtros proceso dalį ir kaip jos vystymosi rezultatą;
- 4) įgalinti žmones siekti ir išreikšti savo individualų potencialą;
- 5) puoselėti bendruomeniškumo jausmą, jausti solidarumą su kitais, veikti ne tik kaip individams bendruomenėje, bet jaustis visuomenės dalimi.

Sociokultūrinio darbuotojo parama yra dvejopa: jis veikia kaip *įgalintojas* (organizuoja galimybes, suteikiančias žmonėms progą lavėti) ir kaip *palengvintojas* (padeda žmonėms pašalinti kliūtis, kuruoja juos, siūlydamas reikiamas institucijas ir infrastruktūras). Prireikus jis pasitelkia pagalbos šaltinius, naudodamasis *tarpininko* padėtimi (Spierts, 2003). Tarsi menininkas, sociokultūrinis darbuotojas turi mokėti kūrybiškai taikyti skirtingus metodus ir technikas konkrečioje situacijoje tinkamiausiu būdu (pvz., organizuodamas šventę, jis gali išskirti tokius teminius akcentus, kurie

padėtų siekti pageidaujamų ir svarbių tam tikrai grupei tikslų). Sociokultūriniai darbuotojai, suteikdami galimybes neįgaliems žmonėms dalyvauti socialiniame ir kultūriniame bendruomenės gyvenime, aktyvina, ugdo jų įgūdžius, skatina atsiskleisti, lavinti savo gebėjimus ir norą tobulėti.

Išskiriami penki sociokultūrinio darbo bendruomenėje *uždaviniai* (Spierts, 2003):

- 1) *užmegzti ryšius*. Tai procesas, susidedantis iš diskusijos, dialogo, klausinėjimo bei klausymo ir pastangų vieniems kitus suprasti;
- 2) *kurti ir organizuoti programas*, t. y. projektuoti, plėtoti ir vertinti veiklos etapus;
- 3) *kuruoti dalyvius ir savanorius – skatinti* asmeninę savanorių iniciatyvą ir atsakomybę už savo veiksmus;
- 4) *administruoti ir organizuoti*, t. y. teikti konsultacijas, struktūrinti finansus ar personalą, taip pat rūpintis veiklai reikalingomis priemonėmis (patalpomis, ištekliais, finansais ir pan.);
- 5) vykdyti *sociokultūrinio darbo plėtrą ir politiką*. Tai veikla, vykstanti tarp individo ir aplinkos: išsiaiškinus vienos pusės poreikius ir siekius, pateikiamos aplinkos siūlomoms galimybėms.

Nors sociokultūrinio darbuotojo veikla naudinga visose bendruomenėse, bet jo pozicija – atstovauti pažeistų socialinių grupių, ypač neįgalių žmonių, interesams. Ugdant bendruomenę aktyvinami socialiniai tinklai, apžvelgiamos pasirinkimo galimybės, skatinama asmeninė atsakomybė. Sociokultūriniai darbuotojai padeda neįgaliems asmenims prasmingai suplanuoti ir praleisti laisvalaikį, organizuoti kasdienę kultūrinę veiklą, skatina asmenis ir grupes aktyviai dalyvauti bendruomeninėje veikloje, bendrai sprendžiant socialines jų problemas. Jie taip pat prisideda prie socialinės infrastruktūros kūrimo, ryšių su visuomeninėmis ir valstybinėmis institucijomis stiprinimo, žmonių įgalinimo spręsti asmenines ir visos bendruomenės socialines problemas, taip pat yra atsakingi už žmogaus saviraiškos ugdymą, dvasinį jo tobulėjimą, dalyvavimo visuomeninėje veikloje skatinimą.

Bendruomeninė socializacijos funkcija

Socialinė veikla bendruomenėje apima ne tik konkrečių socialinių paslaugų organizavimą ir teikimą. Bendruomenės darbuotojas, neturėdamas kitų darbo įrankių „tik pats save“, naudojasi ne tik kitų mokslo sričių

teorijomis, bet ir „skolinasi“ kultūros reiškinių sritis ir formas, adaptuoja ir integruoja įvairius sociokultūrinės veiklos metodus. Socialinių paslaugų bendruomenėje teikimo uždaviniai – padėti spręsti neįgalaus asmens, jo šeimos, bendruomenės socialines problemas, užtikrinti socialinę saugumą, padėti palaikyti socialinius ryšius. Socialinė veikla bendruomenėje pagrįsta *keturiais esminiais principais* (pagal Pierson, 2008):

- 1) įsipareigojimu puoselėti ir stiprinti žmonių ir organizacijų gebėjimus, mokėjimus, įgūdžius ir motyvaciją spręsti bendruomenės problemas;
- 2) visapusiško bendruomenės žmonių gerovės siekiu;
- 3) įsipareigojimu vykdyti prevencinę praktiką, siekiant užkirsti kelią socialinių problemų kilimui;
- 4) žinių apie bendruomenės narių poreikius rinkimu ir jų panaudojimu.

Bendruomenė – tai socialinė sistema, kurioje skiriamos šios penkios *funkcijos*: 1) produkto kūrimas, paskirstymas ir vartojimas; 2) *socializacija*; 3) socialinė kontrolė; 4) socialinis dalyvavimas; 5) tarpusavio pagalba (Pierson, 2008).

Kuo ypatinga neįgalaus asmens socializacija bendruomenėje?

Sudėtingi asmens socializacijos procesai vyksta visą gyvenimą. Juos nagrinėjant galima suvokti šio proceso ryšius su kitais procesais, pavyzdžiui, socialine raida – procesu, plečiančiu žmonių pasirinkimo galimybes. Socialiniai asmenybės ypatumai nagrinėjami ir gretinami su sociokultūrinės aplinkos daroma įtaka. Taigi formuojasi individualybė, perimanti kultūrinės tradicijas ir visuomenės normas, todėl lavindami specialiuosius gebėjimus neįgalūs asmenys gali išmokti nors iš dalies valdyti savo socializacijos procesus (Berns, 2007).

Socializacija – tai mokymosi procesas, kurio metu įgytos žinios padeda žmogui suprasti pasaulį, vertinti moralius ir amoralius reiškinius, išmokti bendravimo taisykles ir žinoti ypatumus, suvokti savąją lytinę tapatybę ir pan. Socializacija yra procesas, vykstantis visą žmogaus gyvenimą ir susijęs su vaidmenų kaita, vertybių ir normų, kultūros tradicijų puoselėjimu (Berns, 2007). Neįgaliems žmonėms būtent bendruomenėje galima išsiugdyti gebėjimą gyventi su savo negalia, lavinti socialinius įgūdžius, normalizuojant arba gerinant negalios priėmimo ir tarpusavio supratimo kokybę.

Dalyvavimas bendruomenės veikloje teigiamai veikia neįgalaus vaiko ar suaugusiojo socializacijos procesą, nes *bendruomenės veikla pasižymi:*

- 1) *integralumu* – visybišku (bendru) požiūriu į socialinius, kultūrinius, ekonomikos ir aplinkos veiksnius;
- 2) *įvairove* – skirtingų interesų ir poreikių bendruomenėje pripažinimu ir vertinimu;
- 3) *įgalinimu* – pastangomis plėtoti žmonių gebėjimą atvirai, savarankiškai ir iniciatyviai veikti savo bendruomenėje (Bendruomenės plėtra, 2004).

Socializacijos procesą galima nagrinėti kaip dvių procesų, sudarytą iš asmenybės tapsmo ir šio tapsmo valdymo procesų. Pirminė socializacija suvokiama kaip laikotarpis, kai perimamos pagrindinės nuostatos, o antrinė – kai žmogaus gyvenimo procesams įtakos turi kitos socialinės grupės, kultūros. Pirminė ir antrinė socializacijos turi vieną esminį skirtumą: suaugusieji savo socializacijos dalykais turi domėtis patys, o sėkminga ji būna tik tuomet, kai jie patys to nori (Kvieskienė, 2005). Neįgalaus žmogaus atveju, socializacijos procesai pasižymi tam tikra specifika: antrinė socializacija nevyksta, žmogus visą gyvenimą yra iš dalies arba visiškai priklausomas nuo aplinkoje (bendruomenėje) sukurtų pozityvios socializacijos sąlygų.

Siekiant negalią turinčių asmenų savarankiškumo, būtina atsižvelgti į socialinius jų įgūdžius, kurie padeda pasitikėti savimi, leidžia efektyviau bendrauti, suteikia vidinės energijos, leidžia lengviau išgyventi traumuojantį išgyvenimą, stiprina ir sudaro prielaidas gyventi laimingesnį gyvenimą ir individualiai, ir būnant bendruomenės nariu. Neįgalūs asmenys, kurių socialiniai gebėjimai didesni, lengviau užmezga prasmingus santykius su aplinkiniais, sugeba suburti apie save rūpestingus ir palaikančius artimus žmones.

Skiriami šie socialiniai įgūdžiai (Kvieskienė, 2005):

- elgesio – klausytis, prašyti pagalbos, padėkoti, dalyvauti pokalbyje, nuspręsti, kuo užsiimti, laikytis nurodymų ir pan.;
- bendravimo – prisistatyti, pradėti ir baigti pokalbį, įsitraukti į bendrą veiklą, žaisti ir pan.;
- jausmų suvokimo – pažinti ir išreikšti savo bei kitų žmonių jausmus, suvaldyti savo pyktį, išreikšti teigiamus jausmus;

- savikontrolės – susivaldyti, kai tave erzina, spręsti problemas, priimti elgesio pasekmes;
- streso įveikimo įgūdžiai – įveikti baimę adaptacijos laikotarpiu, išsiaiškinti sunkumų priežastis, kaip elgtis, kai esi atstumtas, kaip reikšti nepasitenkinimą.

Žmogaus savarankiškumas suprantamas kaip atitinkamas jo nepriklausomybės laipsnis nuo išorinių ir vidinių veiksnių, kaip žmogaus individualumą nusakantis bruožas, kaip procesas, kaip tikslas ir kartu veiksnys, kaip savarankiškas lavinimasis. Savarankiškumas – tai universalus asmens gebėjimas pažinti, mąstyti ir veikti. Savarankiškumas reikalingas asmeniui, siekiančiam prasmingai, kūrybingai ir socialiai kryptingai dalyvauti bendruomenės gyvenime. Savarankiškumo plėtra glaudžiai sąveikauja su socialine asmens patirtimi ir su aplinka. Neįgaliųjų savarankiškumas glaudžiai siejamas su realiomis galimybėmis dalyvauti socialiniame gyvenime: priimti kasdienes sprendimus, planuoti tolesnę veiklą, savarankiškai atstovauti sau. Tai ypač svarbu negalią turintiems asmenims.

Savarankiškas gyvenimas neįgaliems žmonėms – tai išsivystęs savarankiškų sprendimų, lygių galimybių ir savigarbos filosofija. Kaip rašė Adolfas Ratzka (2005)³⁵: „Savarankiškas gyvenimas nereikia, kad mes norime daryti viską patys ir mums nereikia pagalbos, ar kad norime gyventi atsiskyrę nuo kitų. Savarankiškas gyvenimas mums reikia, kad reikalaujame tų pačių pasirinkimo galimybių mūsų kasdieniame gyvenime, kurias mūsų broliai ir seserys, kaimynai ir draugai laiko savaime suprantamu dalyku. Mes norime augti savo šeimose, eiti į kaimynystėje esančią mokyklą, naudotis tuo pačiu transportu, dirbti darbą, atitinkantį mūsų išsilavinimą ir kurti savo šeimą.“ Autorius nurodo, kad neįgalūs žmonės yra geriausi savo poreikių ekspertai, todėl jie patys turi parodyti sprendimus, kuriuos reikia priimti, turi patys būti atsakingi už savo gyvenimą, mąstyti ir kalbėti už save – kaip visi kiti. Šiuo tikslu reikia mokytis paremti vieniems kitus, patiems organizuotis ir dirbti dėl neįgalių žmonių apsaugos užtikrinimo ir pilietinių teisių politinių pokyčių.

Sėkminga neįgalaus asmens socializacija – vienas svarbiausių bendruomenės kūrimo uždavinių. Tačiau vienas iš pasitaikančių bendruomenės ugdymo trūkumų – bendravimo turinio sutelkimas į išorinių daiktų, o ne žmonių pasaulį, ignoruojant ir paliekant savieigai savęs pažinimą,

³⁵ <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).

komunikacinių gebėjimų ugdymą, tarsi šių dalykų nevertėtų arba nebūtų įmanoma mokytis. Bendruomenė turėtų būti ta vieta, kurioje padedama įgyti bendrųjų gebėjimų, leidžiančių mokytis gyventi kartu – bendrauti ir bendradarbiauti, mokytis *prasmingai* būti, padėti atskleisti ir įgyvendinti savo paties galimybes. Bendruomenė iš esmės ugdo žmogaus savybes, susijusias su gebėjimu *gyventi*.

Tyrimu „*Socialinis neįgaliųjų savarankiškumas: igūdžių ir aplinkos įvertinimas*“ (Šinkūnienė, Slavinskaitė, 2011) – interviu su šešiais socialiniais darbuotojais, dirbančiais su proto negalią turinčiais asmenimis ir ugdančiais socialinius jų igūdžius, buvo norima išsiaiškinti, kokie igūdžiai, socialinių darbuotojų požiūriu, yra patys reikšmingiausi neįgaliesiems (Bernardinų neįgaliųjų dienos centre, Pal. J. Matulaičio socialinio centro Neįgaliųjų integracijos visuomenėje padalinyje „Atvira bendruomenė“ ir Vilniaus miesto vaikų ir jaunimo pensione). Paaikškėjo, kad išskiriami šie igūdžiai:

„...*tai bendravimo, savitvarkos ir elgesio igūdžiai. Aš juos išskirčiau, kaip reikalingiausius ir svarbiausius proto negalios asmenims, ir teikčiau jiems pirmenybę ugdant.*“

„*Tai manau, kad visi šiaip socialiniai, tiek bendravimo, tiek jausmų išreiškimo, žinojimo kaip elgtis stresinėje, nepažįstamojoje situacijoje, prašyti pagalbos.*“

Be elgesio igūdžių, visuose interviu dažniausiai buvo minimi *bendravimo igūdžiai*, išskiriami kaip pagrindiniai proto negalią turinčių ir vaikų, ir suaugusių asmenų, siekiančių savarankiškumo, igūdžiai. Turintys geresnius bendravimo igūdžius neįgalūs žmonės geba bendrauti ne tik su artimiausioje aplinkoje esančiais žmonėmis, bet ir su nepažįstamais asmenimis. Bendravimo igūdžiai suteikia drąsos, pasitikėjimo savimi, savo jėgomis, proto negalios asmenys išmoksta patys užmegzti ryšį su kitais asmenimis. Tai iliustruoja šie teiginiai:

„...*taip pat vaikai žino, kad reikia atėjus pasisveikinti su kitais žmonėmis, atsisveikinti, mokomi mandagumo taisyklių, ir jie visa tai pritaiko ne tik institucijoje, bet ir kitoje aplinkoje.*“

„...*man atrodo, bendravimo igūdžiai, tai labai matosi ar žmogus moka eiti į kontaktą, priėti, pasisveikinti su nepažįstamu žmogumi.*“

„...*pirmiausia matau didelę pažangą kai ateina naujas žmogus, tarlim savanoris, praktikantas arba šiaip... naujas žmogus, ir kad nesu aš, tas*

kuris pristato... jie patys ateina, paduoda ranką, sako „laba diena, aš esu „tas ir tas...“

Bendravimo įgūdžius svarbu lavinti nuo mažens, nes tik taip suaugę jie mokės mandagiai bendrauti, užmegzti ryšį su nepažįstamu asmeniu, paprašyti pagalbos:

„Taip pat labai matosi kai mes išeinam kur nors už centro ribų, kai atsiduri nepažįstamų žmonių aplinkoje, ar kažkokiam kitam centre, ar koncerte, ar šventėje, teatre. Tada labai pasimato, ar žmogus turi tą bendravimą, tada jis drąsesnis yra, tada eina, paleidžia tave iš akių, ir jeigu nebemato, tai nieko tokio...“

„...yra kam reikia talonėlių pavyzdžiui nusipirkti, tai kai moka bendrauti, tada pats žmogus gali nueiti drąsiai ir nusipirkti tų talonėlių. <...> gali eiti drąsiau į parduotuvę ir ten... klausti pardavėjos kažko, paprašyti...“

Ryšio užmezgimas su nepažįstamais žmonėmis, bendravimas pasitikint savimi, užkalbinant svetimą žmogų, nebijant su juo pasisveikinti, paklausti ar tiesiog pasikalbėti keičia aplinkinių požiūrį į neįgalų asmenį ir skatina jį vertinti teigiamai.

Informantai taip pat išskyrė *streso įveikimo* įgūdžių ugdymo svarbą, gebėjimą įvardyti savo jausmus (ne tik blogas ar geras jausmas, bet konkrečiau – džiaugsmas, baimė, pavydas ar pan.) ir mokėti juos tinkamai reikšti (ypač neigiamus jausmus), nesiimant savidestrukcijos veiksmų ir nekeliant pavojaus aplinkiniams, neįžeidžiant jų. Pasak socialinių darbuotojų, neįgalusis tampa savarankiškesnis, jei geba reaguoti į kito žmogaus jausmus, juos suvokti ir padėti tuos jausmus išgyvenančiam:

„Vaikai supranta, kada kitas žmogus liūdnas, supykęs ar linksmas, jie tai labai jaučia.“

„Jie stengiasi paguosti nuliūdusį ar jį pralinksminti.“

Svarbu jausmus ne tik suvokti, bet ir mokėti juos suvaldyti, ypač pykčio priepuolius:

„Dėl pykčio suvaldymo, tai čia jau...tai čia labai didelis sąmoningumo lygis šiaip suprasti ir įsivardinti, kad tu pyksti.“

„...toks pasiekimas, kad ne prie visų išreiškia tą pyktį, bet nueina, pa-būna, nusiramina ir tada ateina, atsiprašo... pasišneki ir tada nurimsta.“

„... tarpusavio pagalba vienas kitam...na toks matymas, ne tik savęs, bet ir kito. Tu stresuoji, bet tu ir kitą matai... vienas kito toks palaikymas, pastiprinimas...“

Socialiniai darbuotojai pabrėžia, kad tie proto negalios asmenys, kurie turi išsiugdę *savitvarkos įgūdžius*, ne tik savarankiškesni, bet ir didesnį jų savivertę, jie labiau pasitiki savo jėgomis:

„...atsiranda ir pasitikėjimas savimi, ir galų gale žmogus išmoksta savimi pasirūpinti...ir kitu netgi“.

Asmenį, turintį savitvarkos įgūdžių, švariai apsirengusį ir susišukavusį, mandagų, mokantį įveikti stresines situacijas, kiti žmonės vertina kaip savarankišką, sugebantį pasirūpinti savimi žmogų, todėl kinta stereotipinės neigiamos nuostatos neįgaliųjų atžvilgiu. Socialiniai darbuotojai atskleidė *mokėjimo elgtis* viešose vietose, emocijų valdymo, savarankiškumo ir požiūrio į neįgalųjį sąsajas:

„...vaikus vedamės į teatrus ir jie žino, kad kai vyksta spektaklis ar filmas, salėje yra mirtina tylą ir kalbėtis negalima. Tai jie žinos ir paaugę, nes su tuo bus susidūrę vaikystėje.“

„Elgesio įgūdžiai labai padeda ištraukti į visuomenės gyvenimą, leidžia laisvai jaustis viešose vietose, deramai elgtis, neišsišokti. Vaikai žino, kaip elgtis teatre, viešajame transporte ir kitose vietose.“

Valdyti emocijas – itin svarbus socialinis įgūdis, nes nesivaldantis, isteriškas ar net agresyvus asmuo nėra maloniai priimamas, ypač jei tai neįgalusis.

„Tu neišsišoki, neatkreipi į save dėmesio ir kiti žmonės tave irgi priima. O jeigu kažkas yra negerai, jei pyksti ar trunkaisi į kokius nors medžius arba dar kur nors, tai tada iš karto visi žiūri į tave ir galvoja, kad tau tikrai kažkas negerai. O kai tu... neišsišoki, tai esi priimtinas visuomenei narys, mandagus, gražus, gerai besielgiantis.“

Informantai taip pat išskiria dar vieną socialinių įgūdžių ugdymo pranašumą – pats neįgalus asmuo pradeda jaustis toks pat kaip ir visi kiti, o ne išsiskiriančiu iš aplinkinių. Socialinių darbuotojų teigimu, įgūdžių ugdymas suteikia neįgaliesiems platesnes galimybes dalyvauti veiklose, būti suprastam ir priimtam:

„Tai tiesiog įgūdžiai padeda tapti žmogumi arba parodyti, kad aš irgi esu lygiai toks pats kaip ir jūs visi, ir kad nereikia manęs bijoti.“

„Įgūdžiai padeda pasijusti pasaulio dalimi, padeda išeiti iš tos atskirties...“

Tyrimo rezultatai patvirtino, jog socialiniai įgūdžiai – tai raktas į savarankišką gyvenimą, neįgalaus žmogaus socializacijos pagrindas, lei-

džiantis sėkmingai pritapti bendruomenėje. Informantų teigimu, suaugusiems proto negalios asmenims trūksta įgūdžių ugdymo metodikų, todėl jie naudojami vaikų įgūdžių lavinimo metodais, kurie modifikuojami pagal individualius asmenų poreikius. Nėra neįgaliųjų pasiekimų vertinimo metodikų – neįgalūs asmens pažangą darbuotojai vertina stebėdami ir analizuodami neįgalaus asmens elgesį kasdieninėje veikloje, aptardami institucijos darbuotojų susirinkimuose ir pokalbiuose su proto negalios asmenų tėvais ar artimaisiais.

Tyrimu atskleista, kad elgesio, bendravimo, jausmų suvokimo, savikontrolės, streso įveikimo bei savitvarkos įgūdžiai vidutinio sunkumo proto negalios asmenims, nesvarbu, kokio jie amžiaus, padeda ištraukti į bendruomenės gyvenimą ir teigiamai veikia jų savarankiškumą įvairiose srityse. Dažniausiai buvo minimas tinkamas elgesys viešose vietose, mandagus bendravimas, ryšio užmezgimas, emocijų valdymas, kitų asmenų požiūrio į neįgaliuosius teigiama kaita, proto negalios asmens savivertės kilimas, pagalba ne tik sau, bet ir kitiems.

Tik patys išmokę priimti savo negalią ir su ja susitaikyti, žmonės pajęgs tinkamai jaustis ir elgtis bendraudami su aplinkiniais. Kiek džiaugsmo mums teikia aplinkinis pasaulis, kaip mums sekasi, ko pasiekiame, kiek pasitikime savimi – visa tai nulemia mūsų savimonę, o esame kaip tik tokie, kokius save įsivaizduojame. Neretai patys neįgalieji gyvena globos lūkesčiais, t. y. laukia iniciatyvų dėl jų pačių gerovės ir tikisi pagalbos iš aplinkinių. Tokia padėtis kuria uždara neįgaliųjų bendruomenės mentalitetą, mąstymo ir elgsenos būdą, kuris pasireiškia nusivylimu, pasyvumu, kaltųjų paieška, išankstiniu susitaikymu su nesėkme, pokyčių baime. Formuojasi vadinamasis *išmoktas beįėgiškumas*: neįgalus asmuo, nepatirdamas bent minimalaus savo pastangų poveikio aplinkai, praranda motyvaciją inicijuoti savo elgsenos ir aplinkos pokyčius.

Šie teiginiai turi ypatingą reikšmę įprasminant neįgaliųjų socializacijos procesus bendruomenėje³⁶.

³⁶ Kokį poveikį neįgalių žmonių socializacijai gali turėti kultūrinė meninė veikla, kaip muzikine raiška ugdyti neįgaliųjų bendravimo ir socialinius įgūdžius, gerinti tarpusavio supratimą bendruomenėje ir ugdyti bendruomeniškumą, panagrinėsime 4 skyriuje „Bendruomeniškumas ir menas“.

Kultūros įtaka bendruomeniškumui

Bendruomeniškumas ir kultūra – organiškai susipynę dalykai. Bendruomeninė sanglauda ir bendruomeniškumo jausmas neįsivaizduojamas be kultūrinių prasmių, simbolių, kurie vertintini kaip bendruomenės narius siejanti grandis (žr. 2 skyrių „*Psichologinis bendruomeniškumo jausmas*“). Žmonės, kurių nesieja bendruomeniniai dvasiniai ryšiai, būna greičiau pažeidžiami nesėkmių, greičiau atitrūksta nuo juos vienijančių kultūrinių simbolių.

Kultūra formuoja žmonių bendrumą ir kuria *identitetą* – esminį žmogiškumo ir bendruomenės komponentą. Kultūra yra ir pagrindinis žmogiškųjų išteklių vystymo elementas: žmonės, dalindamiesi vieni su kitais savastimi, idėjomis, jausmais ir intuicija, mokosi ir tobulėja kaip asmenybės. Kultūra yra kiekvienos bendruomenės gyvybingumo prielaida, skatinanti sutelktumą, kūrybingumą, saviraiškos galimybes (Andrijauskas, 2003).

Mąstytojai teigia, kad žodis *kultūra* turi dvi šaknis: pirmoji – druidiška, antroji – rytietiška. *Kult-* reiškia Gėrio prado garbinimą, o *Ur* – senovinė šaknis, reiškianti Šviesą, Ugnį, tad žodis *Kultūra*, anot S. Stulginskio (1999), reiškia Šviesos garbinimą, Šviesos kultą ir Išmintį, t. y.:

- 1) mokslo, meno ir religijos sintezę;
- 2) žinių, grožio ir tikėjimo jungtį;
- 3) logikos, jausmų ir iracionalaus vidinio žinojimo „iš savęs“ dermę (Stulginskis, 1999).

Trejųbiška Žinojimo, Grožio ir Tikėjimo – Kultūros! – erdvė yra viena ir nedaloma, nes ji yra sintezė, jungtis, dermė. Kultūra nepriklauso nuo socialinio žmonių statuso, vietos ir laiko: ji arba yra, jeigu atsiveriama, jungiama, susiderinama ir vienijamasi, arba jos tiesiog nėra, jeigu užsidaroma, skaldoma, susipriešinama ir atsiribojama.

Kultūra, Šviesa, Darna, Išmintis – ar tai nėra bendruomeniškumo esmė ir dvasinis pagrindas? Ar tik krikščioniškoje bendruomenėje į bendruomenės narius žiūrima kaip į brolius ir seseris? Filosofai aiškina, kad *mokslo, religijos (filosofijos) ir meno sintezė turėtų tapti visokio ugdymo pamatu.* Būtent dėl šios priežasties bendruomeninis gyvenimo būdas įmanomas ten, kur gyvena Kultūra, kur susitinka trys parametrai: fizinė realybė, siela ir dvasia (Stulginskis, 1999).

Kultūra kaip sintezė – tai humanistinio socialinio ugdymo sąlyga ir garantas. Dvasinga ir išmintinga, kultūringa ir kūrybiška, visavertė ir humanistinė yra tokia bendruomenė, kurioje sujungiami trys pažinimo būdai: griežta *logika* (mokslas), kilnūs *jausmai* (menas) ir tikėjimu turtinga gyvenimo *filosofija* (etika, religija) (*pagal Xmenėva, 1996*).

Deja, Lietuvos socialinėje sistemoje *vienvaldžiauja šalta logika*, ir visos mūsų visuomenės bėdos kyla iš to, kad būtent į bendruomenę ir į socialinį mąstymą negrįžta *Dvasios sąvoka* (plačiau apie tai kalbama 7 skyriuje „*Bendruomeniškumas ir dvasinis įgalinimas*“). Kultūra yra kiekvienos bendruomenės gyvybingumo prielaida, skatinanti sutelktumą, kūrybingumą ir saviraiškos galimybes. Problema yra ta, jog nūdienos žmogus dažniausiai yra ne kultūros vyksmo dalyvis, o stebėtojas. Todėl labai svarbu, kad jis galėtų stebėti teigiamus, informatyvius, požiūrį į žmogų ir jo santykius su visuomene formuojančius reginius ir renginius, veikiančius jo emocijas.

Šiuolaikinė visuomenė sparčiai kinta, žmonės ieško išliekančių dalykų dinamiškai kintančioje vertybių skalėje: „Mūsų pasaulis pakartotinai konstruojamas [...]: atsiranda ir įsigali lankstumas, įvairialypiškumas, diferenciacija, mobilumas, komunikacija, decentralizacija ir internacionalizacija. Šiame procese transformuojami mūsų identitetai, subjektyvumo ir savimonei jausena. Einame į naują erą“ (cit. Hall; *pagal Giddens, 2005, p. 618*).

Kiekvienos epochos kultūra, visais savo elementais apima pažangius socialinius bei dorovinius idealus (*Asmenybė ir kultūra...*, 2006, p. 59):

- 1) žinių apie elgesio taisykles, normas ir principus perteikimas, darantis įtaką auklėjimo pagrindams šeimoje ir mokykloje;
- 2) etinį švietimą, žiniasklaidos priemones, meną, literatūrą;
- 3) individualų ir grupinį pedagoginį poveikį formuojant svarbias dorovines savybes;
- 4) teigiamo pavyzdžio poveikį.

Kultūros suvokimas yra neatsiejamas nuo globalizacijos – reiškinių, kuris kuria grėsmingus pavojus. Kaip buvo kalbama 1 knygos skyriuje, intensyvios globalizacijos pasekmė – individualizacija. Atskirų individų autonomiškumo plėtra virsta stiprėjančiu individualizmu žmonių santykiuose. Visa tai skatina akivaizdų emocinių prieraišumo ryšių tarp indi-

vidų susilpnėjimą, taip pat slopina bendrumo jausmą, veikia ir sustiprina susvetimėjimo procesus. Žmonės susikuria savo privačią erdvę, atskirdami save nuo visuomenės ir taip atsiskirdami nuo bendruomeniško gyvenimo ir, jų nuomone, išvengdami daugybės jų aplinkoje tykančių pavojų. Tačiau visa tai sukelia dar sunkesnes pasekmes, kurios yra tarsi nepertraukiama aštrių problemų grandinė (Kuzmickas, 2009).

Nei kultūra, nei visuomenė negali egzistuoti atskirai, nes sykiu jos apibūdina tą pačią socialinę tikrovę ir kultūrinę visumą. Kad ir kokį kultūros apibrėžimą pateiktų mokslas, tuoj pat atsiranda kas nors tokio, ko neapima šis apibrėžimas, tačiau vis dėlto vadinama „kultūra“. Kultūros sąvoka pirmiausia suprantama kaip žmogaus ir visuomenės veiklos produktai, jos formos ir sistemos, kurių funkcionavimas leidžia kurti, panaudoti ir perteikti materialines bei dvasines vertybes. Kultūrai priskiriamas ir kasdienis žmonių elgesys, nors vis tik dažniausiai kultūros sąvoka redukuojama į klasikinį vaizduojamąjį, muzikos, teatro ar literatūros meną (*Asmenybė ir kultūra...*, 2006).

Kiekvienas iš mūsų gimsta ir gyvena tam tikroje socialinėje bei kultūrinėje erdvėje, tad nė vienas žmogus, taip pat ir neįgalus, nėra laisvas kultūros atžvilgiu. Nuo ankstyvos vaikystės jis yra veikiamas konkrečios kultūrinės aplinkos, kurioje auga, jo elgesį formuoja aplinkinių žmonių pavyzdys ir įpročiai. Individualūs įpročiai tarsi miršta, tačiau jie nedings-ta, bet tampa visų bendruomenės narių nuosavybe. Kultūros fenomenas socialiniame gyvenime yra neišvengiamai „integruotas“, todėl socialinė ir kultūrinė gyvenimo sritys persipina – dėl to kyla įvairių diskusijų ir anks-tesniame poskyryje nagrinėtų sąvokų interpretacijų.

Individualioji kultūra – tai dvasinis asmenybės turtinimas, minties medžiaga ir turinys, ką asmenybė jau turi, o mintis – tai, kas iš šios medžiagos sukuriama naujo. Žmogų galima pažinti ir suprasti per jo istoriją ir kultūrą, kuri aktyvina dvasinius jo poreikius. Kiekviena kultūros sritis turi savo vertybių. Žmogaus ryšys su kultūra užsimezga tas vertybes išgyvenant ir jas perimant. Kultūra – dvasios veidrodys, potencialių žmogaus galimybių perėjimas į aktualias. Kultūrą galima suvokti kaip gamtą ir tiesą, nepriklausomą nuo subjektyvių aktualizacijų, žmogus, suprasdamas kultūros formas, kuria savo asmenybę (*Asmenybė ir kultūra...*, 2006, p. 59).

Gilinantį į kultūros sąvokoje užkoduotas prasmes ir funkcijas, kultūra yra tam tikra visuma, apimanti visas gyvenimo sritis – meną ir mokslą, politiką ir ekonomiką, policijos elgesio normas ir kt. Pačia bendriausia prasme kultūra yra kaip procesas: tam tikrų savybių vystymas, ko nors auginimas, ugdymas, tobulinimas, išgryninimas, tarsi darnus, ištobulintas ją naudojančių žmonių būvis, charakteris, kurį siekiama įgyvendinti tos kultūros veikiamuose žmonėse. Kultūros pagrindas yra visuma įvairiausių vertybių, funkcionuojančių kaip darni sistema, kuriai būdingas vientisumas, uždarumas, homogeniškumas ir pastovumas (Kavolis, 2006, p. 32–33)

Kultūros esmė atskleidžiama per jos turinį, kurio pagrindas – vertybės. Vertybės yra tarsi visuomenės standartai apie tai, kas jos nariams priimtina, teisinga ir svarbu. Ji taip pat pabrėžia kultūrą kaip socializacijos veiksnį, kuris padeda save atpažinti ir suvokti kaip tam tikros sistemos narį: „Individas tampa žmogumi, visuomenės nariu per socializaciją, t. y. įsisavindamas savo tautos, savo socialinės grupės ir visos žmonijos žinias, kalbą, simbolius, vertybes, normas, papročius“ (Luobikienė, 1998, p. 64).

Išskiriami šeši vertybių suvokimo tipai (Aleknaitė-Bieliauskienė, 2008, p. 38):

- 1) teorinis (pažintinės vertybės);
- 2) estetinis (pojūčių ekspresija);
- 3) ekonominis (unitarinių vertybių siekiai);
- 4) religinis (įvairių vertybių);
- 5) visuomeninis (politinis);
- 6) mišrusis (techninis ir pedagoginis).

Perimdamas nors dalį šių vertybių, žmogus yra skatinamas tobulėti ir būti socialiai aktyviu savo gyvenimo kūrėju. Kultūrą galima suvokti kaip mums galiojančių, mus įpareigojančių vertinimo kriterijų rinkinį. Kultūra šiuo atveju yra kažkas aukščiau už žmones: tie vertinimo kriterijai žmonėms privalomi ir jų pripažįstami, kultūra egzistuoja už žmonių kasdienio gyvenimo, kaip tam tikros normos, kurios yra vertos mūsų pagarbos ir kuriuo nors atžvilgiu mus įpareigoja. Bet kartu kultūra gali atrodyti ir kaip gyvenimo įrankiai ar ištekliai: kaip „sandėlis, iš kurio mes galime rinktis tai, ko tuo metu reikia arba kuo sėkmingai esame išmokę naudotis“ (Kavolis, 2001).

Kultūra nėra tik reliatyvi sąvoka ir negali būti atsieta nuo daugybės *funkcijų*, kurias ji atlieka bendruomenėje:

- 1) palaiko bendruomenių pastangas didinti kultūrinio žinojimo indėlį į gamybą ir socialinės bei ekonominės atskirties mažinimą;
- 2) skatinta vietinį (regiono, bendruomenės) vystymąsi, panaudojant vietas bendruomenės socialinius, kultūrinius, fizinius ir ekonominius išteklius;
- 3) atsakinga už kultūrinio paveldo išsaugojimą ir atkūrimą;
- 4) puoselėja socialinį kapitalą, suteikdama naujų galimybių marginalioms socialinėms grupėms išreikšti save, visokeriopai palaikydama jų įsitraukimą į socialinį ir ekonominį gyvenimą;
- 5) puoselėja ir įvairina žmonių vystymosi ir jų gebėjimų ugdymo strategijas, grindžiamas žinių visuomenės reikalavimais (Fiske, 2008).

Kultūra atlieka įvairias socialines funkcijas, kurias skatina pagrindiniai žmonių poreikiai: pirmiausia, būtinybė spręsti konkrečias žmonių socializacijos, jų integracijos ir konsolidacijos problemas, tenkinti individualių ir grupės žmonių interesus, sudaryti sąlygas žmogaus kūrybinių galių ir veiklos formų sklaidai (Andrijauskas, 2003).

Svarbiausios kultūros funkcijos yra:

- 1) *socializacijos* (perimti kolektyvinės visuomenės patirtį, socialines normas, kultūros vertybes ir simbolius tos visuomenės, kurioje gyvena);
- 2) *inkultūracijos* (perimti anksčiau gyvavusios kultūros elementus, būdingus gimtajai kultūrai);
- 3) *integracijos* (palaikyti žmonių vienybę, saugoti sukauptą socialinę ankstesnių kartų patirtį ir ją remtis);
- 4) *kūrybinė* (atskleisti naujas vertybes, žinias, tradicijas, atnaujinti įsigalėjusias kultūros vertybes ir simbolius);
- 5) *pažintinė* (susisteminti ir perteikti žinias);
- 6) *komunikacijos, informacijos, vertybinė* ir kitos funkcijos (Andrijauskas, 2003).

Tai, kad šiandieninėse bendruomenėse vyrauja kultūrinė veikla, rodo, jog būtent ji padeda sutelkti žmones, sukurti bendruomeniškumo atmosferą, mažinti priešišumą ir nepasitikėjimą. Kultūrinę bendruo-

menės funkciją geriausiai paaikškina tautos kaip bendruomenės traktavimas, pabrėžiant kultūrinių vertybių perdavimą iš kartos į kartą, užtikrinant tautinių tradicijų tęstinumą. Kultūrinė bendruomenės veikla stiprina bendruomenės narių pasitikėjimą, išsaugo bendras vertybes, sukurdamą erdvę kiekvienam asmeniui atskleisti savo sugebėjimus ir talentus.

Galima išskirti tris tarpusavyje susijusias veiklos kryptis, nurodančias neįgalių žmonių aktyvaus dalyvavimo kultūriniame gyvenime galimybes:

- 1) socialinio patyrimo perdavimas ir saviraiškos, asmenybės vystymosi, aktyvumo šeimoje bei artimiausioje aplinkoje sąlygų sudarymas; saviugda; intelektualinis, emocinis, moralinis, kultūrinis ir fizinis individo aktyvinimas;
- 2) ugdančios aplinkos sukūrimas šeimoje ir artimiausioje jos kaimynijoje; socialiai reikšmingų grupinių ir kolektyvinių bendravimo normų, vertybių, turinčių didelę įtaką geram psichologiniam, emociniam klimatui, supančiam asmenybę, formavimas;
- 3) asmenybės raiškos ir socialinės reabilitacijos procesai, užkertantys kelią netinkamam elgesiui ir užtikrinantys socialinę pagalbą, neleidžiant pasireikšti socialinei dezadaptacijai ir įtraukiant juos į kasdienę gyvenimišką veiklą (*pagal* Leliūgienė, 2003, p. 49).

Apibendrinant kultūros sąvoką galima teigti, kad plačiausia prasme ji yra tam tikrų tipinių formų sanakaupa ir socialinis „totalus fenomenas“, pasižymintis universaliu pritaikomumu. Tai visų esamų socialinių ir komunikacinių formų visuma. Šiuolaikinis žmogus dažniausiai stebi, o ne pats dalyvauja bendruomenėje vykstančiame kultūros vyksme. Siekiant išsaugoti tradicines bendruomenės vertybes, svarbu aktyviai įsitraukti į veiklą, išmokti reikšti savo nuomonę, ugdyti(s) bendruomeniškumą ir taip sėkmingai pritaipyti bendruomenėje.

Analizuojant neįgalių žmonių bendruomenę matyti, kad gyvendami ir spręsdami problemas bendruomeniškai, t. y. laikydamiesi bendruomenės tradicijų, žmonės palaiko kultūrą ir veikia remdamiesi jos simboliais. Iš bendros socialinės ir kultūrinės veiklos, iš savanoriško įsitraukimo į veiklą, dvasinio pasitenkinimo, iš pagarbos vienas kitam plečiasi bendruomenės ratas, didėja žmogaus pasitikėjimas pačiu savimi. Bendruome-

nei įtaką daro kultūriniai, socialiniai, moraliniai veiksniai, aplinka, t. y. kultūrinė erdvė. Gyvas bendruomeniškumas, glaudus žmonių tarpusavio ryšys padeda žmonėms jaustis saugesniems, suteikia ramybės ir gyvenimo džiaugsmo. Gyvoje, susiklausančioje bendruomenėje kiekvienas jos narys jaučiasi reikšmingas, nes atlieka tai, ką pajėgia pagal savo jėgas ir sugebėjimus.

Tradicijos, papročiai ir ritualai

Kokia bendruomeninių tradicijų, papročių, simbolių ir ritualų įtaka bendruomenės sanglaudai socialiniu aspektu, siekiant užtikrinti bendruomenės narių gyvenimo kokybę? Kaip bendruomenėje organizuojamos tradicinės šventės ir renginiai skatina bendruomenės sutelktumą? Koks bendruomenės vaidmuo įtraukiant žmones į kultūrinę veiklą?

2 skyriuje buvo nagrinėti keturi *narystės* bendruomenėje bruožai: *emocinis saugumas, priklausymo ir susitapatinimo jausmas, asmeninės investicijos ir bendra simbolių sistema*, kurie turi didelę įtaką bendruomeniškumui. Norint suprasti bendruomenę, būtina sąlyga – suprasti jos *bendrų simbolių sistemą*. Bendruomenėje naudojami simboliai – ritualai, ceremonijos, apeigos – apibrėžia ribas tiems, kurie yra tikrieji bendruomenės nariai. Todėl panagrinėsime tradicijų, papročių ir ritualų svarbą bendruomenėje.

Ritualas – tai atitrūkimas nuo tikrovės į fantazijos erdvę, tai asmenybės augimo, naujojo „aš“ identifikacijos galimybė, tiltas tarp meno ir realaus gyvenimo. Ritualų svarba neįgalių žmonių bendruomenėje turi ypatingą ugdomąją prasmę – visas šių žmonių socializacijos procesas pasižymi ritualizuotais veiksmais, pageidautina, kad kiekvienas užsiėmimas ar veikla turėtų pasikartojančią estetinę ritualizuotą formą. Tai labai palengvina tarpusavio supratimą, „dalyvauti rituale – tai ne tik jausti, bet ir veikti – išreikšti, suteikti kam prasmę“ (Aleksienė, 2010, p. 41).

Tradicijos ir papročiai – dvasinės žmogaus kultūros dalis. Žmogaus, kaip ir visos bendruomenės, kultūrinis augimas ir brendimas neįmanomas be tradicijų. Tradicija kuria priklausymo bendruomenei jausmą, įsipareigojimą ir atsakomybės pojūtį. Žmogus auga, bręsta ir kuria apsuptas tradicijų. Kurdamas naujas gėrybes, jis įprasmina savo buvimą ir veikimą bendruomenėje, kurdamas naujas vertybes, skatina bendruomenės raidą.

Svarbu tai, jog tradicijos atlieka socialinę funkciją padėdamos suvokti vienybės reikšmę bendruomenės gyvenime (Jonutytė, 2007). Kultūrą galima apibūdinti kaip *tradicinį ar išminktą mąstysenos, emocijų ir veikimo būdą, kuris tampa nusistovėjęs nuolatinėse socialinėse grupėse ir perduodamas iš kartos į kartą*. Kultūros normos apibrėžia, tiksliai nusako, kas turi būti padaryta, kas privalo būti padaryta, kas gali būti padaryta, ko nereikia daryti, ir parodo pagrindinių gyvenimo klausimų sprendimus (Kavolis, 2001). Kultūra, jos kūrimas, skleidimas bei vartojimas tampa vienu svarbiausių bendruomenės, taip pat – kiekvieno jos nario poreikiu. Jos veikiama bendruomenės nariai atranda vieni kitus perimdami, saugodami ir puoselėdami savo tradicijas, papročius bei ritualus – taip „slopinamas“ žmogaus vienišumas ir skatinamas bendruomeniškumas.

Bendruomeniškumui ugdyti svarbi kultūros gyvosios tradicijos samprata – tai, kas pagrįsta tautos kultūros paveldu, drauge jį nuolat papildant naujais socialinio, ekonominio, visuomeninio gyvenimo sąlygas atitinkančiais elementais. Savo esme gyvoji tradicija apima visas tautos dabarties gyvenimo sritis: ji pasireiškia ir žmonių tarpusavio santykiuose, gyvenimo būde, elgsenoje. Ne visi papročiai ir tradicijos yra susiję su apeigomis, nes apeiga, ritualas yra sakralios, simbolinės prasmės veiksmas. Kai kurie papročiai yra tam tikri įpročiai (pvz., rankų plovimas prieš valgį). Etninės kultūros tapatinimas su paveldu yra pragaištingas tautos kultūros gyvastingumui, jos ateičiai (Jonutytė, 2007).

Tradicija – tai socialiai reikšmingos patirties forma, skirtingų žmonių grupių patirties kaupiami socialiai sutelkti stereotipai. Kiekviena tradicija yra neatskiriama nuo naujovių ir modernizacijos. Bendruomenėje, kurioje su tradicine kultūra ne tik supažindinama, bet ir suteikiamos galimybės pajusti tradicijas, papročius, naudoti tam tikrus ritualus, užmezgamas dialogas su praeitimi, o dabartyje telkiama ir vienijama visa bendruomenė. Dvasinis ir emocinis bendruomenės gyvenimas priklauso nuo tradicijų ir papročių tęstinumo, tradicinių vertybių perdavimo. Tradicija nebūtinai reiškia vien tik kultūrinį paveldėjimą, perduodamą iš praeities, ji turi tam tikrą prasmę ir praktinę naudą dabartiniame gyvenime. Tradicijos formuoja prieraišumo, lygiai kaip ir priklausomybės (arba apribojimo) jausmą, padeda visuomenės nariams suvokti vienybės, bendruomeniškumo jausmo reikšmę bendruomenės gyvenime.

Žodžiai *tradicija* ir *papročiai* dažnai sugretinami ir vartojami kaip sinonimai, tarp jų yra tam tikras giminystės ryšys, tačiau tai nėra tie patys dalykai. Ir tradicijos, ir papročiai yra žmonių kultūrinio veikimo sukurtos formos, susijusios ne su atskiru asmeniu, o su bendruomene. Atskiras asmuo turi įpročius, o visuomenė turi papročius ir tradicijas.

Tradicijos turinys yra *vertybės*, kurias ankstesnės kartos „patikrino“ specifinėmis istorinėmis aplinkybėmis, nuolat iš naujo peržiūrėdamos, nugludindamos ir perduodamos iš kartos į kartą. Tradicija gali būti laikoma fenomenu, vienu ar kitu būdu, daugiau ar mažiau formuojančiu kiekvieno žmogaus gyvenimą, nesvarbu, kurioje kultūroje ar kuriuo laikmečiu jis gyvena. Tokio formavimo būdai, lygmenys ir intensyvumas skiriasi, tačiau visais atvejais tradicija yra šaltinis, padedantis suvokti socialinę laiko dimensiją ir veikti tame suvoktame laike kaip socialioms būtybėms (Jonutyte, 2007). Žmogui yra įgimtas gėrio ir teisingumo troškimas, todėl kuriant ir laikantis tradicijų, naudingų visos bendruomenės narių socialinei gerovei, skiepijamas prierašumo, lygiai kaip ir priklausomybės jausmas, padedantis suvokti vienybės reikšmę bendruomenės gyvenime.

Tradicinių švenčių minėjimas yra vienas svarbiausių veiksnių, suburiančių bendruomenės gyventojus, skatinančių ir palaikančių jų bendruomeniškumą. Bendruomenėms reikalingos tokios šventės, kuriose gyventojai gali pailsėti nuo kasdienybės darbų, pasilinksminti, pabendrauti, pažinti kitus bendruomenės narius, įgyti bendravimo ir kūrybingumo įgūdžių. Tai ypač aktualu jaunimui, perimančiam ir puoselėjančiam bendruomenės dvasingumo tradicijas, įsikūnijančiam per ypatingas tai bendruomenei tradicines šventes. Tikslingai organizuojamos bendruomeninės šventės ir kiti įvairūs renginiai skatina bendruomenės narius aktyviau domėtis ir dalyvauti bendruomeniniame gyvenime, o tai padeda sutelkti bendruomenę, geriau pažinti vieniems kitus.

Tačiau bendruomeninės tradicijos reikalingos ne tik tam, kad bendruomenėje būtų puoselėjamos bendruomeninės šventės, renginiai, dalijamasi gražiomis akimirkomis, bet ir siekiant suartinti bendruomenės narius – įtraukti juos į socialinę veiklą ir taip sugretinti socialinę ir kultūrinę veiklą bei aktyvinti gyventojų dalyvavimą bendruomeniniame gyvenime. Bendruomenės dažnai naudojami tradiciniais būdais spręsti daugumai

bendruomenės narių svarbias problemas, kurios yra reguliuojamos nerašytinės teisės normomis.

Papročių įtaka bendruomenei. Žmogus auga tam tikroje aplinkoje, todėl perima jos papročius ir nedaug gali juos pakeisti. Jie orientuoja žmogų į praeitį – tėvų, senolių, kitų žmonių elgesį. Manoma, jog vieno žmogaus įprotis nevirs bendruomeniniu papročiu, tačiau kartais įprotis, apimdamas vis daugiau žmonių ir vis didesnę teritoriją, gali virsti papročiu. Papročiai, kaip ir ritualai, yra kilę iš gilios senovės ir būdingi kiekvienai žmonių bendruomenei.

Papročiai apibūdinami kaip įprasti, nusistovėję poelgiai, kurie tampa nerašytomis elgesio normomis. Bendruomenės papročiai kyla iš bendruomenės valios. Jiems būdingiausia yra bendruomenės narių savitarpio pagalba, solidarumas, parama patekusiam nelaimėn. Vykstant ekonominei diferenciacijai, paprotys ateiti į pagalbą kaimynui ir padėti jam ištikus bėdai buvo pritaikytas ir skirtingų socialinių sluoksnių santykiams (Kvieskienė, 2005). Vadinas, istoriškai papročiai padeda kurtis ir socialiniams sluoksniams, formuoti įvairių lygių bendruomenėms ir jų bendruomeniškumui.

Papročiai kuria moralės, grožio sampratą, požiūrį į darbą ir aplinkinius žmones, jie vienaip ar kitaip paveikia visus bendruomenės gyventojus, jungia, formuoja bendras veiklos kryptis. Papročiai atlieka svarbią socialinę funkciją bendruomenėje, nes ugdo bendruomenės vieningumą, artimumą, pasitikėjimą: asmuo žino, kaip kiti jo bendruomenės žmonės elgsis vienomis arba kitomis aplinkybėmis. Toks elgsenos bendrumas yra ypatinga atrama atsidūrus nežinomybėje, svetimoje aplinkoje.

Kad paprotys taptų visuotinai pripažintas, jam keliami tam tikri *reikalavimai*:

- jis nenutrūksta funkcionuoja ilgą laiką;
- jis nebuvo jėga primestas;
- jis turi neprieštarauti jau esantiems papročiams;
- jis turi būti protingas (Glendon *at al.*, 1993).

Su papročiais bendruomenėje susijęs kiekvienas darbas, žmonių tarpusavio santykiai, šventės. Kartais siekiama laikytis pasiskolintų,

prašmatnesnių, įdomesnių papročių iš kitų šalių bendruomenių. Tai skatina spaudoje skelbiami populiarūs straipsniai, kuriuose rašoma apie kitokias šventes, intensyvi gyventojų migracija ir ypač jaunosios kartos abejingumas tam, kas įprasta, nusistovėję. Toks papročių reikšmės, jų savitumo nesuvokimas, nebranginimas (ar paprasčiausias nežinojimas) gana pavojingas – vertingi ir gražūs papročiai gali pradėti nykti. Todėl itin svarbi sociokultūrinio darbo sritis – skatinti bendruomenės narius suvokti, priimti ir laikytis tautinių vertybinių nuostatų, puoselėjant bendruomeniškumą.

Taigi papročiai – tai pasikartojančios bendruomenės gyvenimo formos, kurios kuria bendruomenės unikalumą, jos siekių, veiklos tęstinumą ir priklausymo bendruomenei jausmus. Bendruomenei itin svarbu tai, kad papročių laikymasis ne tik turi poveikį bendruomenės narių sanglaudai, bet taip pat yra pagarbos protėviams išraiška. Kurdami bendruomenės istoriją, papročiai gali keisti savo formą, būti naujai interpretuojami. Turėdama savus papročius, bendruomenė atlieka svarbią socialinę funkciją, pateikdama savo nariams elgesio normas ir taisykles, skatinančias bendruomenės darną, sanglaudą, formuojant bendras veiklos kryptis, o tai svarbu dirbant bendruomenėje ir siekiant kuo didesnio bendruomeniškumo.

Ritualo svarba bendruomenėje. Bendruomenės sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti bendruomenės tapatumą bei savimonę, rodo konkrečios bendruomenės savitumą ir išskirtinumą. Viena iš šių vertybių yra bendruomeniniai ritualai – tai paslėptą simbolinę prasmę turinčių veiksmų rinkinys, siejamas su religine praktika arba su bendruomeniniais papročiais įvairiose gyvenimo srityse. Ritualas yra svarbus bendruomenę vienijantis veiksnys. Bendri ritualai kuria ir stiprina bendruomeniškumo jausmą, padeda įveikti tam tikras socialines įtampas bei bendruomeninio gyvenimo konfliktus (Keller, 2003). Nors dažniausiai ritualai siejami su religinėmis apeigomis ir reiškia apeigas, atliekamas pagal nustatytą žodžių, judesių, simbolių veiksmų tvarką, pasaulietiniame gyvenime ritualu gali tapti bet kuris *bendravimo veiksmas*.

Ritualai yra kilę iš tolimos praeities tikėjimų ir magijos. Vienais atvejais jie yra šiek tiek daugiau išlaikę savo pirminę prasmę, kitais atvejais –

virtę žaidimais ir pramogomis. Ritualas jau dešimtis tūkstančių metų lydi daugelį svarbiausių žmonijos veiksmų. Be ritualo iškilmių vienodai sunku įsivaizduoti ir tūkstantinės minios iškilmingai švenčiamus svarbiausius bendruomenės įvykius, ir asmeninėje vienuoje atliekamus kasdienybės veiksmus (Aleknonis, 2006).

Bendruomeniniai ritualai antropologų dažnai įvardijami *perėjimo* ir *solidarumo* apeigomis, leidžiančiomis geriau pajusti savo grupę, koordinuojančią grupės narių veiklą. Ritualai turėjo ir tebeturi itin svarbią socialinę funkciją – išreikšti bendrumo jausmą atliekant kokį nors veiksma, emociškai pajusti ryšį su bendruomene; ir nesvarbu, ar tai ritualinis šokis aplink laužą, ar nacionalinio himno giedojimas (Aleknonis, 2006). Kita ritualo bendruomeniniame gyvenime socialinė funkcija – stiprinti narių tapatumo jausmą, jo svarba atskiram žmogui kaip asmenybei. Paprastai kiekviena bendruomenė turi tam tikrų susikurtų ir išsaugotų ritualų, veiksmingai atspindinčių konkrečios bendruomenės gyvenimo būdą.

Ritualo tikslai kiti nei paprasti kasdieniai veiksmai (pvz., kasdienis duonos valgymas ir apeiginis valgymas – skirtingi dalykai), jis yra simboliškas. Gimimas, krikštas, piršlybos, vedybos, vaikų gimimas, amato, turto ir socialinės padėties įgijimas, mirtis – visi šie esminiai žmogaus gyvenimo momentai tradicinėje bendruomenėje palydimi ritualais, šeimos, giminės, bendruomenės pritarimu ir palaikymu, švenčiami savųjų ir kaimynų rate. Ritualai patogūs tuo, kad juos gali atlikti visi, o išmokti jų nesunku. Norint pritaipyti naujoje bendruomenėje, pirmiausia reikia pažinti ir perimti jos ritualus, kurie padeda prisitaikyti, palengvina bendravimą, padeda pažinti kitus bendruomenės narius, suvokti tai bendruomenei būdingų vertybių prasmę. Ateinantiems naujiems nariams (ar jaunajai kartai) bendruomenės perduodami ritualai skatina bendruomeniškumo jausmą ir praktikoje užtikrina socialinę sanglaudą.

Apibendrinami socialinę kultūrinę veiklą bendruomenėje, galime teigti, kad bendruomeniškumu ir socialine sanglauda pasižymi tos bendruomenės, kuriose rūpinamasi savo narių sutelktumu, organizuojami įvairūs sociokultūriniai renginiai, puoselėjamas jų savitumas ir tradicijos, įtraukiant modernių papročių ir ritualų apraiškas. Tai patvirtino atlikto tyrimo „*Bendruomeninio gyvenimo tradicijos, papročiai ir ritualai sociali-*

niu aspektu“ (Šinkūnienė, Spūdytė, 2011) rezultatai³⁷. Kultūrinė veikla domina ne tik nuolatinius bendruomenės gyventojus, bet taip pat įtraukia ir aktyvina naujus narius, padeda jiems puoselėti bendruomenines vertybes ir vadovautis normomis, priimtomis konkrečiai bendruomenei, kurios dalis jie yra (žr. *antrą refleksiją*).

Sociokultūrinis darbas bendruomenėje – tai ne vien rūpinimasis socialine žmonių gerove ir būtinausių paslaugų teikimu. Tai bendruomenės narių tarpusavio sąveikos, saviraiškos, dvasinių vertybių puoselėjimo galimybė, siekiant skatinti tarpusavio bendravimą ir visaverčio gyvenimo pajautimą. Bendruomeninio gyvenimo raidos tendencijos rodo, jog daugelyje jų vyrauja meninė kultūrinė veikla. Atitinkamai organizuota muzikinė, dramatinė ar dailės raiška padeda sutelkti žmones, sukurti bendruomeniškumo atmosferą, stiprina bendruomenės narių pasitikėjimą, saugo bendras vertybes, sukuriant erdvę kiekvienam asmeniui atskleisti savo sugebėjimus ir talentus, turi neabejotinos įtakos neįgalaus asmens socializacijai.

³⁷ Tyrimas „Bendruomeninio gyvenimo tradicijos, papročiai ir ritualai socialiniu aspektu“ (Šinkūnienė, Spūdytė, 2011) atliktas Daukšių miestelio bendruomenėje. Apklausti 134 skirtingo amžiaus asmenys, siekiant išsiaiškinti bendruomenės gyventojų tarpusavio santykius, bendruomenėje vykdomas veiklas (šventes ir renginius) ir jų įtaką bendruomenės sutelktumui ir sanglaudai.

Atskleista, kad bendruomenės gyventojams svarbu bendrauti su kitais bendruomenės nariais dėl galimybės kartu praleisti laisvalaikį (87 proc.), gauti ir perduoti informaciją (80 proc.), plėtoti savitarpio pagalbą ir paramą (77 proc.), išsaugoti bendras vertybes, suteikiančias bendruomenei savitumo ir išskirtinumo (67 proc.). Beveik visi bendruomenės gyventojai mano, kad jų bendruomenė yra stipri ir gerai sutelkta (92 proc.). Bendruomenės gyventojai noriai bendrauja vieni su kitais, vieni kitiems geranoriški, jaučia gana stiprų bendruomeniškumo jausmą ir nevengia bendros veiklos (92 proc.), dauguma pritarė teiginiams, jog padeda vieni kitiems spręsti problemas (78 proc.), yra nuoširdūs ir draugiški (75 proc.).

Tradicijas ir papročius, kaip bendruomeninę sanglaudą skatinantį veiksnį, nurodė 91 proc. apklaustųjų, kiti veiksniai – bendri darbai, talks. Tai rodo, kad bendruomenės nariai imasi bendros veiklos, skatinami bendruomeninio gyvenimo tradicijų ir papročių puoselėjimo. Beveik visi apklaustieji (96 proc.) nurodė, jog bendruomenėje švenčiamos bendruomeninės šventės, nes *smagu pabendrauti* (80 proc.), tai *laisvalaikio praleidimo būdas* (88 proc.). Daugumos respondentų (89 proc.) nuomone, bendruomenėje organizuojami renginiai ir dalyvavimas juose turi didelę įtaką bendruomeniškumo stiprinimui, aktyvina gyventojus (61 proc.). Mažesnė, tačiau taip pat svarbi bendruomeninių renginių įtaka bendravimo ir kūrybingumo įgūdžių ugdymui (66 proc.).

4. BENDRUOMENIŠKUMAS IR MENAS

Socialinė meno ir kūrybos prasmė

Naujos, europiniais standartais grindžiamos socialinės raidos etape Lietuvoje, siekiama kryptingai ir kompetentingai kovoti su socialine atskirtimi, diskriminacija ar netolerancija. Įgyvendinant demokratines žmonių įgalinimo ir įtraukties idėjas, reikalingos įvairių mokslo šakų „jungtinės pajėgos“. Todėl nyksta kultūrinės, meninės, socialinės, terapinės ir rekreacinės veiklos ribos, vis sunkiau rasti tikslus apibrėžimus, įvardyti, kokių profesinių kompetencijų ir gebėjimų turi įgyti socialinėje ar kultūrinėje stityje dirbantys žmonės.

Tarptautinėje funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacijoje (2004) pateikiami neįgalumo modeliai. Be klinikinio (medicininio požiūrio) ir socialinio (sąveikos) modelio, pateikiamas dar vienas – *meninis (kultūrinis)* saviraiškos modelis, kai kalbama apie neįgalaus žmogaus gyvenimo kokybę. Šis modelis nėra toks paplitęs kaip pirmieji, nors kalbant apie neįgalų asmenį jis yra vienas iš veiksmingiausių. Kaip nurodo J. Ruškus (2007), priežastis ta, jog terapinė kultūros interpretacija nenori pripažinti kūrybinio veiksmo, žaidimo kaip savitikslio, tiesiogiai su gyvenimo kokybe susijusio ir neinterpretuojamo sveikatos gerinimo ar bloginimo kategorijomis.

Teigiama, jog tokio dalyko kaip *Menas* iš tikrųjų nėra, yra tik menininkai (cit. *Gombrich pagal „Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės“*, 2002). Tikros meno vertybės turtina kiekvieno mūsų emocinį gyvenimą, tenkina meninės raiškos poreikius. Bendraujant *meno kalba*, nesvarbu, koks dalyvių neįgalumas ar profesionalumas, keičiamasi emocijomis, pažintine ir socialine informacija, atrandami dvasiniai ryšiai. Todėl meninės veiklos turinys ir kokybė neišvengiamai pereina į kitų matavimų erdvę – dvasinį asmenybės pasaulį. Riba tarp meninių ir nemeninių intucijų yra empirinė, meno atskyrimas nuo kasdienio dvasinio gyvenimo trukdo įsiskverbti į tikrąją jo prigimtį.

Meno paskirtis – tobulinti žmonių bendravimo formas dvasinių vertybių požiūriu. E. Kanto teigimu, menas yra komunikatyvus, jis „visuomet

skatina sielos galių stiprinimą, nukreiptą į žmonių bendravimą“ (cit. pagal Anzenbacher, 1992, p. 31). H. Rido nuomone, auklėjimo menu tikslas – „puoselėti ... individualumą, saviraiškos galimybes, padėti bendrauti su žmonėmis ir suprasti jų jausmus, mintis, išgyvenimus [...], mokyti vertinti kitų žmonių savitumą“ (cit. pagal Gaižutis, 1998, p. 47). Meninės (muzikinės, dramatinės ar dailės) praktikos metu įgyjama socialinė patirtis – žmonių bendrumo jausmas, bendradarbiavimo kultūra, tolerancija kitoms [...] socialinėms grupėms.

Neįgalių žmonių socializacija menu ypač paveiki: meniniai kultūriniai reiškiniai padeda žmogui prisitaikyti prie visuomenės reikalavimų arba priešingai – priešintis socialinei aplinkai ir maištauti. Meno sociologijoje tyrinėjama meninės raiškos įtaka socialinių grupių santykiams, jų reikmėms ir interesams, meninių išgyvenimų reikšmė žmonių bendravimui ir sąveikai (Gaižutis, 1998). Menas padeda visuomenės socialiniams reiškiniams tapti artimesniems: tradicijų, nuostatų, elgesio būdų raiška meninėmis priemonėmis sutelkia žmones į darnesnę bendruomenę (Šinkūnienė, 2003).

Prancūzų meno filosofas E. Souriau (1983) teigė, kad tikri meno darbai suauga su būtimi, atlieka ne tik estetines, bet ir socialines funkcijas. Pats kūrinys nieko nereiškia: kūrinio vertė atsiranda tik tuomet, kai jis funkcionuoja visuomenėje – žmonių sąveikoje, t. y. *skatina bendravimą*. Menas įtvirtina formas, o vertintojas, mąstydamas ir reflektuodamas, – vertybes. Menas „turi tiesioginį ryšį su žmogaus troškimu tobulinti kasdienį gyvenimą, siekti individo ir bendruomenės, individo ir visuomenės interesų dermės“ (Gaižutis, 1998, P. 88). Kasdienis estetinis patyrimas, nuolat plėtojamas ir skatinamas, padeda ugdytis visavertei asmenybei.

Egzistuoja dvi nuomonės apibrėžiant „negalios meną“ (Cameron, 1995): viena teigia, jog tai – demokratiškos visuomenės, suteikiančios visiems lygias teises, požymis, pabrėžiant žodį *menas*; kita – meną traktuoja kaip neįgalių asmenų *saviraiškos formą*, negalinčią pretenduoti į meno statusą ir todėl neturinčią bendrystės su „sveikuolių“ menu. Pirmieji pabrėžia socializacijos menu reikšmę, antrieji manipuliuoja neįgalumu, kurdami nuskriaustųjų meno paveikslą. Šios nuomonės diskutuotinos, tačiau, mūsų požiūriu, analizuojama meno (muzikos) įtaka socialinei raidai – tam tikra *meno gyventi su negalia* forma (Šinkūnienė 2003).

Muzika turi tiesioginį ryšį su žmogaus troškimu tobulinti kasdienį gyvenimą, siekti individo ir bendruomenės interesų dermės. Socializacija muzikine raiška ypač paveiki: stebima įtaka socialinių grupių santykiams, jų reikmėms ir interesams, meninių išgyvenimų reikšmė žmonių bendravimui ir sąveikai. Muzika suartina socialinius visuomenės reiškinius: tradicijų, nuostatų, elgesio būdų raiška muzikinėmis priemonėmis sutelkia žmones į darnesnę bendruomenę (Šinkūnienė, 2003). Tačiau socialiai vertinga muzika tampa tik tuomet, kai muzikinės kūrybos turinys įgyja tam tikrą konkrečią formą. Tokia forma gali būti *meninis socialinis projektas*. Juos, kaip žinoma, pas mus kuria ir įgyvendina muzikos / meno pedagogai, taikantys terapinius metodus savo darbe, socialiniai darbuotojai, turintys muzikinį išsilavinimą, kitų profesijų atstovai, dirbantys bendruomenėje.

Menas, ypač muzika, atlieka įvairias socialines funkcijas, pirmiausia, sprendžiant konkrečias žmonių socializacijos, jų integracijos ir konsolidacijos problemas, tenkinant individualius ir žmonių grupių interesus, sudarant sąlygas žmogaus kūrybinių galių ir veiklos formų sklaidai. Kultūros reiškinių „vartojimas“, dalyvavimas meninės veiklos procesuose – tai kiekvieno žmogaus auklėjimo ir auklėjimosi priemonė, orientuota į aukštesniųjų vertybių kūrimą savyje ir aplinkoje. Tik įtraukus žmones į kultūros aplinką, galima kartu sėkmingai spręsti socialines atskirties grupių (neįgaliųjų, pagyvenusių, žmonių, turinčių psichikos sutrikimų ir kitų) problemas.

Menas – darnaus ir integralaus auklėjimo priemonė, nes aktyvina psichinę veiklą, vaizduotę, didina emocinį jautrumą, išlaisvina kūrybines galias. Svarbios šios meno funkcijos:

- suteikia estetinį pasitenkinimą, kurio reikia asmenybės egzistencijai ir plėtotei;
- yra vertybinių normų, idealų ir žinių šaltinis;
- daro žmogų kūrybingą, atvirą, formuoja asmens žinojimą, ugdo inteligenciją.

Menas ugdo asociatyvų mąstymą, gebėjimą daryti hipotezes. Asmenybę veikia visa meno socialinių funkcijų įvairovė (Andrijauskas, 2003):

- informacinės-komunikacinės;
- estetinės;
- kompensacinės;

- dorovinės-auklėjamosios;
- hedonistinės.

Estetinė sąmonė reguliuoja žmogaus santykį su kitu žmogumi: ji bendravimui teikia ne tik dvasingumo, bet ir pakelia jį į aukštesnį lygį – nesavanaudiškumą ir jautrumą kito žmogaus likimui. Ji rodo žmogaus požiūrį į aplinkos daiktus – iš utilitarizmo (daiktų praktinės vertės suvokimo) perkelia dėmesį į daiktų svarbos žmogaus dvasiniam tobulėjimui, kūrybingumui suvokimą. Daiktai turi savybę džiuginti juos stebintį žmogų. Tai ypač svarbi mintis dabar, kai vartotojiškas požiūris stumia visuomenę į dvasinę ir ekonominę krizę (Andrijauskas, 2003).

Kryptinga meninė veikla gali tapti optimalia specialiųjų poreikių asmenų psichologinės socializacijos ir reabilitacijos priemone – suteikdama galimybę perteikti emocijas, ji panaikina priverstinį dėl negalios egzistuojantį *pasyvumą* ir dėl to išlaisvina žmogų, suteikdama saviraiškos laisvę. Be to, sprendžiamos neįgalių žmonių užimtumo ir laisvalaikio, bendravimo problemos, dalyvaujant visuomenės gyvenime (koncertuose, išvykose) plečiama ryšių su socialine aplinka erdvė³⁸.

Teatriniai žaidimai yra netradicinis būdas, padedantis šiems žmonėms įgyti bendravimui, supratimui, pozityviai kaitai reikalingų įgūdžių. Teatriniai žaidimai turėtų vaidinti vis didesnį vaidmenį ugdant negalią turinčius vaikus, nes tai puikus socialinių įgūdžių ugdymo metodas.

Negalią turinčių asmenų ugdymui svarbi dailės terapija: kūrybos procese jie gali suvokti savo kitoniškumą ir vertingumą, išreikšti savo vidų ir suvokti išorę. Piešimas padeda ne tik gyventi ar egzistuoti, bet ir išsivaduoti iš kompleksų būsenos, keisti savęs, kaip neįgalaus, įvaizdį atrandant daugiau panašumų į kitus nei skirtumų. Sutrikusio intelekto žmonėms dažnai sunku išreikšti savo mintis žodžiais, tačiau gebėjimas mąstyti vaizdais gali būti išlikęs. Piešinyje žmonės vaizduoja tai, ką patyrė ir išgyveno, išreiškia savo jausmus bei emocijas. Tai tarsi pasakojimas tam, kas žiūri piešinį, t. y. vadinamoji „piešinių kalba“, kuri padeda suprasti vidinį neįgaliojo pasaulį, geriau išsiaiškinti jo poreikius, lūkesčius ir efektyviau teikti pagalbą (Dailė kaip terapija, 2004).

³⁸ Lietuvos muzikos terapijos asociacijos nariai pastarąjį dešimtmetį įgyvendino ne vieną prasmingą muzikinį / meninį-socialinį projektą, kai kuriuose iš jų integruota muzikos, dailės, dramatinė ar judesio terapijos raiška <http://www.muzikosterapija.lt> (žiūrėta 2011-05-13).

Menai (muzika, dailė, teatras) turi aiškią socialinę prasmę siekiant neįgalių asmenų savarankiškumo ir socializacijos, tai puikus būdas mažinti socialinę jų atskirtį, ugdyti socialinius, savitvarkos, komunikacinius įgūdžius, savęs ir tarpasmeninių santykių pažinimą, emocijų atpažinimą ir didinti jų gyvenimo kokybę bendruomenėje. Muzika neabejotinai gali būti viena svarbiausių priemonių bendruomenės sanglaudai stiprinti. Bendruomenės narių įtraukimas į muzikinę / meninę kultūrinę veiklą lemia bendruomenės aktyvumą, jos kokybinės raidos ir plėtros galimybes.

Kaip muzikos terapija susijusi su bendruomenės socialiniais ir kultūriniais pokyčiais, kokį poveikį ji gali turėti bendruomenės narių socialinei ir dvasinei gerovei?

Muzikos terapijos vieta sociokultūrinėje struktūroje

Muzika – universalus socialinio žmogaus elgesio fenomenas, visais laikais žmogaus turėta organizuota visuomeninė *garsinės komunikacijos* sistema. Taip pat žinome, jog muzika yra stipri „energetinė sistema“, todėl prie muzikos „prijungus“ terapinį elementą, šioje energetinėje sistemoje vyksta kūrybiniai procesai ir kokybiniai pokyčiai. Muzikos socialumą galima pagrįsti tuo, jog visus „reikšmingus visuomenės, kultūros ir intelektualinio gyvenimo lūžius lydėjo muzikos stilių pokyčiai“ (Shepherd, 2007).

Muzikos terapija³⁹ (*toliau* MT) – reliatyviai nauja mokslo sritis. Daugelyje pasaulio šalių muzikos terapija jau nuo XX amžiaus vidurio yra sudėtinė kultūros dalis. K. Bruscia knygoje „Muzikos terapijos apibrėžimai“ (1998) analizuoja skirtingus požiūrius į šį mokslą, kaip „meno, mokslo ir interpersonalinio proceso vienovę“. *Muzikos terapija – kūrybinis mokslas, planingas muzikos naudojimas su visų amžiaus tarpsnių žmonėmis, siekiant nemuzikinių terapinių tikslų, padeda klientui palaikyti ar atgauti fizinį ir dvasinį sveikatingumą, esant socialiniams, emociniams, fiziniams ar intelekto sutrikimams.* Autorius nurodo, jog muzikos ir terapijos ryšys yra unikalus, „muzika yra garsais kuriama prasmė ir grožis“ (Bruscia,

³⁹ Terapijos termino prasmė iš esmės pasikeitė: šiuolaikinis gydymas (terapija) suprantamas kaip bet koks metodas, turintis terapinį (gydomąjį) poveikį. Todėl kalbama apie muzikos, žaidimų, elgesio, aplinkos, meno ir kt. terapijas.

1998, p. 5). MT taikoma įvairiose srityse – psichoterapijos, ugdymo, medicinos⁴⁰.

Sociokultūrinės veiklos meno ir kultūros srities tikslai apima esmius asmens tobulinimosi aspektus: psichosocialinį ugdymą, vertybines orientacijas, kultūrinį estetinį lavinimą, saviraišką, kūrybiško mąstymo ugdymą ir socializaciją. Meno terapija nurodoma kaip viena iš sociokultūrinės veiklos krypčių (1 lentelė).

1 lentelė. Sociokultūrinio darbo sritys (pagal Spierts, 2003)

Veiklos sritis	Tikslai	Veiklos pobūdis	Uždaviniai
<i>Menas ir kultūra</i>	<ul style="list-style-type: none"> ■ psichosocialinis ugdymas ■ vertybinė orientacija ■ kultūrinis estetinis lavinimas ■ saviraiška ■ kūrybiškumo ugdymas ■ socializacija 	<ul style="list-style-type: none"> ■ meninė kultūrinė veikla / užimtumas ■ projektinės veiklos ■ meno terapija ■ kultūrinės išvykos ■ kt. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kultūrų sąveika ■ meno pažinimas ■ meno išgyvenimo ir praktikos refleksija

Muzikos terapija, kaip ir socialinis darbas, platesniame kontekste įvardijama kaip pagalbos profesija, taigi muzikos terapijos paslaugos integruojamos ir socialinių paslaugų sistemoje, ir ugdymo, rekreacijos ar socialinio darbo srityse (Aleksienė, 2010). Pastaraisiais metais Lietuvoje muzikos terapijos metodai taikomi šiose srityse⁴¹: *ugdymo* (muzikinio, specialiojo bei integruoto ugdymo programose); *socialinėje* (prevenci-

⁴⁰ Pirmoji bihevioristinė MT teorija sukurta apie 1950 m. JAV; vėlesnės teorijos turėjo psichologinę medicininę, psichoanalitinę, bihevioristinę ar humanistinę / egzistencialistinę kryptis. Nuo 1970 m. muzikos terapijos teorija daugelyje šalių (Skandinavija, Vokietija, Didžioji Britanija) pagrįsta humanistinės psichologijos koncepcijomis. Kuriami sava teorija, remiantis psichologijos, neurofiziologijos, psichoterapijos ir specialaus ugdymo teorijomis (Ansdell, 1995).

⁴¹ Specialistų, kurie profesionaliai naudoja muziką kaip priemonę / tarpininką dirbti su specialiu poreikiu žmonėmis, kvalifikacija rūpinasi Lietuvos muzikos terapijos asociacija. Organizuojamos mokslinės konferencijos ir praktiniai seminarai, turtinama teorinė ir praktinė bazė, reikalinga muzikos terapeuto profesijai / disciplinai kurti mūsų šalyje (Aleksienė, 2010). <http://www.muzikoterapija.lt> (žiūrėta 2011-08-26).

nėse, meninės integracijos programose) ir *sveikatos apsaugos* (psichinės sveikatos reabilitacinėse programose). Muzikos terapijos metodų taikymas po truputį įsitvirtina meninės (projektinės) veiklos praktikoje bendruomenėje ar vaikų ir suaugusiųjų, turinčių negalią, dienos centruose, pagyvenusių žmonių pensionatuose, psichiatrijos centruose.

Muzikos terapija grindžia savo teoriją šiomis *kategorijomis* (Bruscia, 1998, p. 34–5):

- *empatija* (įsijautimas) – muzikinis patyrimas rezonuojamas bei reflektuojamas, sinchronizuojant (derinant) muzikinius veiksmus;
- *korekcija* (normalizavimas) – fiziniai, emociniai, protiniai, elgesio, socialiniai ar dvasiniai poreikiai tenkinami naudojantis muzikine patirtimi ar verbalizuojant;
- *asociacijos* – galimybė lyginti, asocijuoti įvairią vidinio ir išorinio pasaulio patirtį; atkurti kūno pojūčių, jausmų, emocijų, vaizdinių, atsiminimų, įvykių, aplinkybių ar situacijų ryšį;
- *ekspresija* – galimybė konkretinti, reprezentuoti, projektuoti ar įvardyti vidinę patirtį;
- *komunikacija* – galimybė perteikti ir pasidalyti jausmais ar idėjomis su kitu asmeniu (tinkama bet kokia technika, suteikianti progą dalyvauti komunikaciniame kontekste verbaliniu ar neverbaliniu būdu);
- *sąveika* – galimybė veikti sąveikaujant su aplinka ar žmonėmis, turėti įtakos kito asmens veiksams;
- *tyrinėjimas* – sąlygų sudarymas atskleidžiant problemas, įvertinant alternatyvas, pasirenkant sprendimus;
- *įtaka* – siekiama būsenos pokyčių: muzika vadovauja, nurodo, pataria, manipuliuoja, struktūruoja, sustiprina, iškelia į paviršių specifinius asmens poreikius;
- *motyvacija* – skatina, sukuria tikėtinumo sąlygas dalyvauti muzikiniame procese;
- *patvirtinimas* – muzikinė veikla padeda, skatina, giria, priima ir padrąšina.

Psichologinis, emocinis ir dvasinis muzikos poveikis padeda atgauti psichologinę ir fizinę pusiausvyrą. Muzika kaip neregimas tarpininkas padeda pažinti ir išreikšti save, kurti ir tvirtinti tarpasmeninius ryšius su

kitais asmenimis bei grupė. Muzika padeda atsiverti, suvokti savo negalią, ją priimti, nusiraminti. Muzikos terapinės savybės (Aleksienė, 2010):

- yra neverbalinė kalba, įgalina mus bendrauti, sąveikauti, pažinti vienas kitą be žodžių;
- gerina koordinaciją, pusiausvyrą, raumenų tonusą;
- lavina atmintį;
- gerina klausymo įgūdžius bei kalbos suvokimą;
- žadina emocijas, padeda jas valdyti, išreikšti;
- turi galią sukelti tam tikras asociacijas, vaizdinius;
- padeda suvokti laiką, erdvę;
- savo elementų įvairovė, pokyčių bei kontrastų galimybėmis lavina dėmesingumą bei susitelkimą;
- padeda pažinti save, išreikšti, atspindėti savo identitetą.

Muzikos terapija siekiama didinti neįgalaus žmogaus pasitikėjimą savimi, padėti rasti savyje dvasinę darną ir siekti psichologinės reabilitacijos. Muzika apima ne tik ugdymo, bet ir psichologinius, socialinius, terapinius tikslus (saviraišką, pasitikėjimą savimi). Ji orientuota į kūrybos procesą, kur visai nebūtini meniniai įgūdžiai ar talentas. Muzika padeda lavinti šnekamąją kalbą, nes verbalinė ir muzikinė kalba turi bendrus elementus – melodijos, ritmo, tembro, dinamikos akcentų (kirčiavimo) sistemas (plačiau apie tai – III knygos dalyje „Muzikinė komunikacija ir bendruomeniškumas“).

Ekologinė muzikos terapija – muzikos taikymas sociokultūriniu lygmeniu, kuriant socialinius tarpusisteminius / tarpinstitucinius ryšius visuomenės sveikatinimo tikslais (Stige, 2002). Ja siekiama:

- sukurti klientų asmeninio augimo ir veiksnio, socialinio bendradarbiavimo ir solidarumo aplinką;
- šalinti priežastis, trukdančias „didinti veiksnio galimybes“;
- keisti visuomenės neigiamas nuostatas „kitokio“ žmogaus atžvilgiu.

Muzika ir muzikavimas kaip veiksminga jėga naudojama optimizuojant socialinę sąveiką: „aš–tu“ ryšiui kurti, grupėms sudaryti, tarpusavio bendrumo jausmui išlaikyti, asmens ar grupės identitetui suvokti, tolerancijai, kito asmens ar kultūros pripažinimui stiprinti. Muzikos terapijos taikymo socialinėje-kultūrinėje aplinkoje procesą galima apibrėžti tokia tendencija: individas – individas grupėje – grupė bendruomenėje – bendruomenė visuomenėje (Stige, 2002).

Muzikos terapijos integravimas sociokultūriniame darbe gali (Šinkūnienė, 2003):

- keisti nusistovėjusius socialinius modelius, kurti naują socialinės grupės įvaizdį;
- kurti vienodas sąlygas dalyvauti bendruomenės gyvenime (toms grupėms, kurios nepajėgios dėl objektyvių priežasčių, pvz., neįgaliesiems);
- stiprinti asmenybės gebėjimą socializuotis ir resocializuotis (socialinę atskirtį patiriančios grupės).

Europos muzikos terapeutų darbuose plačiai nagrinėjama muzikos kaip specifinės komunikacinės formos vertė, prasmės klausimas muzikoje, emocinė asmens ekspresija, muzikos ir kalbos paralelės ir skirtumai, aiškinamos identifikacijos (savivokos), emocijų, asmeninės bei socialinės erdvės ryšių sąsajos. Iš vienos pusės, muzika brėžia ribą tarp „manęs ir kitų“, plėsdama savivokos ribas, iš kitos – suteikia galimybę patirti priklausymą tam tikrai socialinei grupei ar bendruomenei (žr. 8 skyrių „*Muzikinės komunikacijos metodologija*“).

Kalbant apie neįgalių žmonių bendruomenę muzikos funkcijų kontekste komunikacinė funkcija įgyja išskirtinį *socialinį* aktualumą. Komunikacinė muzikos savybė – emocinė asmens saviraiška, siekiant pasidalyti savo patirtimi ir jausmais su kitu – klausytoju. Tačiau gebėjimas komunikuoti priklauso nuo individualių asmens savybių: mąstymo savitumo, neuromotorinių, sensorinių sugebėjimų ir socialinio elgesio. Muzikinės komunikacijos dėsniai yra universalūs, tačiau tai, ką vadiname „muzika“, kiekvienam žmogui turi asmeninę prasmę. Skirtingi garsai (arba jų nebuvimas – tylą) tampa muzikiniai, kai žmonės kolektyviai prisotina juos muzikos prasmės, tačiau čia svarbus aspektas yra *socialinis* ir *kultūrinis* kontekstas, kuriame šie garsai egzistuoja (*Musical communication...*, 2005).

Socialinės neįgalių žmonių atskirties problemos gali būti sprendžiamos sudominant muzikine veikla ir pritraukiant profesionalius menininkus ar muzikantus mėgėjus – organizuojant meninius muzikinius projektus, tinkamai pateikiant, suderinant skirtingų gebėjimų (galimybių) asmenų meninę veiklą. Galima apibrėžti tokias pagrindines *socialines* ir *kultūrines* muzikinės komunikacinės veiklos funkcijas (Šinkūnienė, 2003):

Socialinės muzikinės veiklos funkcijos:

- *socialinė-psichologinė* funkcija, kurios esmė – gebėjimas suprasti, identifikuoti ir išreikšti neįgalių asmenų grupių poreikius bei problemas ir taip palengvinti socialinę jų adaptaciją;
- *tarpininkavimo* (inkliuzijos) funkcija, kuri numato kompetentingą dalyvavimą užtikrinant tarpusavio veiksmų suderinamumą, konstruktyvius bei pozityvius tarpinstitucinius santykius;
- *komunikacinė* funkcija – palaikyti pozityvius, besiplėtojančius partnerių ir socialinės aplinkos santykius;
- *integracinė* funkcija – socialinių veiksmų, trukdančių integracinei sąveikai, prevencija, minimizacija arba pašalinimas veikiant socialinę aplinką, modifikuojant socialines normas ir aplinkos (visuomenės) vertybes.

Kultūrinės muzikinės veiklos funkcijos:

- *kompensacinė* funkcija – sudaryti papildomas sąlygas partneriams (ypač neįgaliesiems) kūrybiškai augti ir išreikšti save įtraukiant juos į sociokultūrinę meninę veiklą, pozityvia linkme panaudojant asmens energiją;
- *socialinė-kultūrinė* funkcija – tenkinti neasmeninio pobūdžio sociokultūrinius poreikius;
- *emocinės ekspresijos* funkcija – saviraiška, galimybė pasidalyti jausmais ir patirtimi, stiprinant savęs įtvirtinimą, sėkmę, pasitikėjimą savo galimybėmis, iniciatyvumo ir savarankiškumo (ne tiek fizinio, kiek vidinio) jausmą;
- *auklėjamoji* funkcija – *sociali tarpusavio sąveika* – meninės raiškos priemonėmis, esant teigiamai emocinei atmosferai grupėje, atrandamas abipusis dvasinis ryšys, tarpusavio supratimas ir solidarumo jausmas, įgyjamos, įtvirtinamos ar perkainojamos vertybės.

Tik žmonių sąveika ir bendradarbiavimas atskleidžia tikrąją socialinę meno prasmę. Menas suartina visuomenės socialinius reiškinius: tradicijų, nuostatų, elgesio būdų raiška meninėmis priemonėmis sutelkia žmones į darnesnę bendruomenę. Muzikinė raiška – ypač patraukli socializacijos forma, nes muzikuojant pamiršamos etiketės: „neįgalusis“, „gabusiš“, „socialinis darbuotojas“, „pedagogas“ ir pan. *Visi* tampa lygiaverčiai kūrėjai ir komunikacinio proceso dalyviai (Šinkūnienė, 2003).

Sociokultūrinis darbas bendruomenėje – tai tarsi nuolatinis buvimas tarp kasdienybės ir šventės begaliniame kontaktų sraute.

Bendruomenė: „Atleidimas ir šventė“

Bendruomenė – tai pirmiausia tarpusavio priklausomybė, bendri tikslai, veikla ir vienijanti dvasia. Bendruomenės kūrimo pradžia, pasak Ž. Vanjė (1998), yra atleidimas, o pabaiga – šventimas. Šventė – tai pati tobuliausia atleidimo forma, nes tuomet pamirštami socialiniai vaidmenys ir etiketės, meninėje veikloje visi tampa muzikantais, artistais ar dailininkais. Tuo galima pagrįsti didelį muzikinės bei teatrinės veiklos prasmingumą ir poveikį bendruomenės raidai. Meninės raiškos priemonės, daliniai bei visuminiai rezultatai – tai socialiniai integraciniai faktai, sutelkiantys visą bendruomenę bendram tikslui (žr. *antrą refleksiją*).

Bendruomenės tobulėjimo procesas vyksta tuomet, kai ji esti atvira kitiems. Ž. Vanjė (1998, p. 317) teigia, kad turtingos visuomenės „prarado šventės prasmę, nes pirmiau prarado tradicijos prasmę“. Žmonės gali nusipirkti visokių pramogų, bet yra praradę „meną švęsti“. Tradicinėms šventėms būdingas palaikymas ir gyvas tarpusavio dalijimasis (ir nuotaika, ir materialinėmis vertybėmis), tai vieta, kur pabėgama nuo kasdienybės, kur kiekvienas gali džiaugtis vidiniu išsilaisvinimu. Šventės suburia ir neįgalius, ir sveikus žmones, įteigia jiems bendrų vertybių, suteikia galimybę emocionaliai pajusti tų vertybių reikšmę. Bendruomenės dvasingumas įsikūnija per konkrečiai žmonių grupei ypatingas tradicijas ir šventes.

Šventė – tai nekasdieniškas iškilmingas apeiginis renginys, kuriuo pagal nustatytą ritualą minima kuri nors reikšminga istorinė arba doktrininė realija. Ši apibrėžtis pirmiausia susijusi su religijos sritimi. Vis dėlto reikšminga joje tai, kad pabrėžiama, jog šventė – ne paprastas, o apeiginis renginys, kad ji susijusi su kuo nors reikšmingu ir savitai veikia švenčiančiuosius. Šventė – tai visuma sakralios prasmės veiksmų, kuria nors išskirtine proga atliekamų didelėje ar mažoje bendruomenėje ir suteikianti jos nariams dvasinį pasitenkinimą bei sielos atgaivą. Šventinis renginys kokių nors visuotinai suvokiamų sakralių apeigų neturi, nors jo dalyviams taip pat gali suteikti emocinio pasitenkinimo. Šventiniai renginiai gali būti vienkartiniai ar kartotiniai. Kasmet pakartojami viena ir ta pačia proga jie

gali tapti tradiciniai, t. y. tikra švente. Pasak N. Vėliaus, švenčių šventimas yra žmogaus dvasinio gyvenimo sritis, kurioje atsispindi jo pasaulėjauta ir pasaulėžiūra (Vėlius, 1995, p.18).

Prasminga, tinkamai organizuota *šventė* (bendravimas, gera nuotai-ka, poilsis, pramoga) skatina žmonių bendrumą, saviraišką, kūrybą, esteti-nius pojūčius, naikina kasdienybės ir rutiniškumo pojūtį. Tai veiksmingas būdas perteikti šventės dalyviams pozityvias vertybes. Šventės priartina praeities įvykius (Vanier, 1998), todėl svarbu jas gerbti, su jomis supažin-dinti naujus bendruomenės narius, tinkamai atskleisti jų prasmę ir kilmę, stengtis, kad jos būtų nuolat atnaujinamos ir gyvos, kad netaptų tik įpro-čiais. Šventės padeda žmogui aiškiau suvokti savo gyvenimo perspektyvą, skatina ieškoti savo vietos konkrečioje bendruomenėje.

Šventė – puiki vieta savivertei kelti: aktyviai dalyvaujantis ir pasi-jutęs svarbus bet kuris žmogus nebejaus graužaties ir kaltės jausmo dėl savo kitoniškumo, pvz., kad ir dėl to, jog nespėja priimti nuolat plūstan-čią informaciją, nesuspėja paskui technikos naujoves. Jis taps atsparesnis visuomenės stereotipinio mąstymo apraiškoms, pokyčiams, materialioms problemoms.

Šventė – tai viena maloniausių žmonių bendravimo formų. Suburda-ma žmones, ji tarnauja įvairių socialinių problemų sprendimams bend-ruomenėje: prasmingo turinio šventė gali būti alternatyviu socialinio darbo metodu bendruomenėje. Žmonių bendravimas, sutarimas, savos aplinkos sutvarkymas (ypač prieš šventes) rodo bendruomenės sociokul-tūrinį potencialą skatinant žmonių bendrumą, saviraišką, kūrybą, atsi-kratant kasdienybės pojūčio, įsigilinant į tai, kas brangu ir vertinga toje bendruomenėje, kurios dalis jie yra. Šventės stiprina bendruomenę, su-buria žmones kartu pasilinksminti, tad bendruomenėje, kurioje vyrauja bendruomeniškumas ir sanglauda, vienos šeimos ypatinga šventė tampa visos bendruomenės švente, papročiu, kylančiu iš artimo bendravimo ir bendradarbiavimo (Šinkūnienė, Savickaitė, 2008).

Šventė – tai savotiška terapinė akcija, išlaisvinanti iš kasdienybės: ji suteikia tokį teigiamų emocijų energetinį „užtaisą“, kad gali veikti kaip savotiškas skausmo malšinimas. Pasitraukiant iš kasdienybės rutinos už-mirštami kivirčiai, atleidžiamos nuoskaudos, atsiranda žavėjimosi vieni kitais jausmas, padedantis į daug ką pažvelgti kitaip. Ir šventės organizato-

riams, ir jos dalyviams, ir vertintojams tai akivaizdi bendruomeniškumo išraiška, tampanti bendruomeninio gyvenimo esme.

Sociokultūrinis darbuotojas turėtų išmokti pasinaudoti kiekviena švente, kad sakomas žodis, meniniai, kiti estetizuoti reiškiniai kiekvienam šventės dalyviui – bendruomenės nariui suteiktų meilės ir vilties. Pageidautina, kad kiekvienas taptų aktyviu jos dalyviu, kiekvienas pagal savo galimybes dalyvautų kuriant šventę. Kultūrinės raiškos stebėjimas, jos kūrimas ugdo žmogiškumą, diegia moralės ir etikos normas, padeda suvokti aplinkinio pasaulio problemas ir gyvenimo reiškinius.

Literatūra

1. Aleknaitė-Bieliauskienė, R. Sociokultūros-intelektinio kapitalo ir inovacinės politikos sąveikos paradigma: šiandienos aktualijos // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. Vilnius, 2008, Nr. 7 (2), p. 5–13.
2. Aleksienė, V. *Muzikos terapijos taikymas socialiniame darbe*. I dalis. Teorija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.
3. Amit, V.; Rapport, N. *The trouble with community: anthropological reflections on movement, identity and collectivity*. Pluto, 2002.
4. Andrijauskas, A. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: VDA leidykla, 2003.
5. Anzenbacher, A. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
6. *Asmenybė ir kultūra*. Mokslinių straipsnių rinkinys (sud. V. Pruskus). Vilnius, 2006.
7. Baršauskienė, V.; Leliūgienė, I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje. Užsienio šalių patirtis*. Kaunas: Technologija, 2001.
8. *Bendruomenės plėtra*. Praktinis vadovas. Kaunas: VDU Socialinio darbo institutas, 2004.
9. Berns, R. M. *Child, Family, Community Socialisation and support*. Belmont (California): Thomson/Wardsworth, 2007.
10. Bruscia, K. *Defining Music Therapy* (2nd Edition). Barcelona: Gilsum, NH, 1998.
11. *The Cambridge handbook of sociocultural psychology* / Ed. by J. Valsiner, A. Rosa. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
12. Cameron, C. Disability arts – what is it? // *Bridges supplement: seeking equality of education in Northern Europe*, Vol. 2, No. 22, 1995, p. 13–15.
13. Chaskin, R. J. et al. *Building Community Capacity*. New York, 2001.
14. Chavis, D. M. & Pretty, G. Sense of community: Advances in measurement and application // *Journal of Community Psychology*, 1999. 27 (6), p. 635–642.
15. Chauhan, V. *Creating Spaces: Community Development approaches to building stronger communities*. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation, ECIV 2PT, 2009.
16. Christensen, K.; Levinson, D. *Encyclopedia of community: from the village to the virtual world*. SAGE, 2003.
17. *Community cohesion – an action guide*. London: LGA (Local Government Association), 2004.
18. Creasy, S.; Gavelin, K.; Potter, D. *Everybody needs good neighbours? A study of the link between public participation and community cohesion*. Involve, 212 High Holborn, London, 2008.
19. *Dailė kaip terapija. Dailės taikymo gydymui įvadas* / Sud. T. Dalley. Vilnius: Apostrofa, 2004.

20. Day, G. *Community and everyday life*. Routledge, 2006.
21. Dalton, J. H.; Elias, M. J.; Wandersman, A. *Community Psychology: Linking individuals and communities*. Belmont, CA: Wadsworth, 2001.
22. *Developing Quality in Community Empowerment – An Evaluation Model*. Civic London Forum, National Empowerment Partnership, 2009.
23. Dobranskienė, R. *Mokyklos bendruomenės vadyba*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.
24. Fisher, A. T.; Sonn, Ch. C.; Bishop, B. J. *Psychological sense of community: research, applications, and implications*. Springer, 2002.
25. Fiske, J. *Populiariosios kultūros supratimas*. Vilnius: 2008.
26. Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.
27. Giddens, A. *Sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005.
28. Glendon, M. A. *et al. Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
29. *Inkliuzinis ugdymas užsienio mokslininkų akiratyje*. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 2003.
30. Jonutytė, J. *Tradicija kaip laiko patirtis. Fenomenologinės ir naratologinės perspektyvų sankirta*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2007.
31. Kavolis, V. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
32. Keller, S. *Community: pursuing the dream, living the reality*. Princeton University Press, 2003.
33. Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimone. Lietuvių savimoneės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
34. Kvieskienė, G. *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: VPU, 2005.
35. Leliūgienė, I. *Lietuvos bendruomenių vystymo perspektyvos tarptautinės patirties kontekste*. Teminis straipsnių rinkinys. Konferencijos „Vietos savivalda ir bendruomenės Lietuvoje“ medžiaga. Vilnius, 2010.
36. Leliūgienė, I. *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija, 2003.
37. Levine, M.; Perkin, D. D.; Perkins D. V. *Principles of community psychology: perspectives and applications*. Oxford; New York (N. Y.): Oxford University Press, 2005, p. 169–173.
38. Longstaff, B. *The Community Development Challenge: Strategies*. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation, ECIV 2PT, 2008.
39. Luobikienė, I. Bendruomeniškumo raiškos šiandieninėje Lietuvoje bruožai (Sociologinės įžvalgos) // *Filosofija, sociologija*. Vilnius, 2000. Nr. 1, p. 19–25.
40. Mandelbaum, S. J. *Open moral communities*. MIT Press, 2000.
41. Mason, A. *Community, solidarity, and belonging: levels of community and their normative significance*. Cambridge University Press, 2000.
42. McBride, K. D. *Collective dreams: political imagination & community*. Penn State Press, 2005.

43. McMillan, D. W., & Chavis, D. M. Sense of community: A definition and theory // *American Journal of Community Psychology*, 1986, 14 (1), p. 6–23.
44. McMillan, D. W. Sense of community // *Journal of Community Psychology*, 1996, 24 (4), p. 315–325.
45. *Musical Communication* / Ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005.
46. *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės* (II knyga). Vilnius: LAMUC, 2002.
47. Newbrough, J. R. Toward community: A third position // *American journal of Community Psychology*, 1995, 23, p. 9–31.
48. Nisbet, R. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000.
49. Nowell, B.; Boyd, N. Viewing community as responsibility as well as resource: deconstructing the teoretical roots of psychological sense of community // *Journal of community psychology*, Vol. 38, No. 7, 2010, p. 828–841.
50. Peterson, A. N.; Speer, P. W.; McMillan, D., W. Validation of Brief Sense of community scale: confirmation of the principal theory of sense of community // *Journal of community psychology*, 2008, Vol. 36, No. 1, p. 61–73.
51. Pierson, J. *Going Local Working in Communities and neighbourhoods*. New York: Routledge, 2008.
52. Pilipavičius, V. Bendruomenė ir organizacinės bendruomenės veiklos formos / *Ekonomikos ir vadybos fakulteto 2007 metų mokslinių tyrimų rezultatai*. Mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys, 2008, Nr. 1 (4).
53. Pivorienė, J. Socialinis darbas bendruomenėje / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 204–222.
54. Puddifoot, J. Some initial considerations in the measurement of community identity // *Journal of Community Psychology*, 1996, 24, p. 327–337.
55. Rappaport, J.; Seidman, E. *Handbook of community psychology*. Springer, 2000.
56. Raudeliūnaitė, R.; Šinkūnienė, J. R. Neįgaliųjų integracija: teorija ir realybė / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 461–504.
57. *Realizing community: concepts, social relationships and sentiments* / Ed. by V. Amit. Routledge, 2002.
58. Reiter, S. Disability from a humanistic Perspective: Towards a Better Quality of life. New York: Nova sciene Publishers, 2008.
59. Ruškus, J. *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: ŠU, 2002.
60. Ruškus, J.; Mažeikis, G. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiaulių universitetas, 2007.

61. Ruškus, J. *Neįgaliųjų ir kitų atskirties grupių socialinio dalyvavimo konstravimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.
62. Sarason, S. B. *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*. San Francisco: Jossey-Bass, 1974.
63. Shepherd, J. Muzika kaip kultūros tekstas. *Naujosios muzikos antologija* / Sud. R. Goštautienė. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 161–186.
64. *Sociocultural and lifestance-based organizations within civil society. Lifestance and social cohesion*. Symposium „Making sense in the city: Culture, community and identity in an urban world“, University Ghent, December 17th - 20th, 2006.
65. Spierts, M. *Balansavimas ir aktyvinimas. Metodškai organizuotas sociokultūrinis darbas*. Vilnius: VU, 2003.
66. Stige, B. *Culture-centered music Therapy*. Barcelona Publishers, 2002.
67. Stulginskis, S. *Rytų kosminės legendos*. Vilnius: Lietuvos N. Rericho draugija, 1998.
68. *Social cohesion in diverse communities*. 2007, p. 2, 33–43.
69. Souriau, E. Ar menas yra kalba? *Menas ir pažinimas: Estetinė kultūra*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 239–257.
70. Šinkūnienė, J. R. *Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje*. Metodinė priemonė. Vilnius: UAB CIKLONAS, 2003.
71. Šinkūnienė, J. R.; Savickaitė, D. Sociokultūrinio darbo dilema // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. 2008, Nr. 7 (1). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. p. 108–117.
72. *Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija TFK* (vert. A. Bagdonas). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2004.
73. *The Community Development Challenge: Report*. London: Department to Communities and local Government's, Community Empowerment Division, 2008.
74. *The government response to the Commission on Integration and Cohesion*. CLG, 2008.
75. *Training and Learning for Community Development in Europe / A report on a European Commission Grundtvig4 Project*. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation and CEBSD ECIV, 2008.
76. Vanier, J. *Kiekvienas žmogus – šventa istorija*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2006.
77. Vanier, J. *Bendruomenė: atleisti ir švęsti*. Vilnius: Vyturys, 1998.
78. Vėlius, N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. 1 tomas. Vilnius: Mintis, 1996.
79. Wood, G. S.; Judikis, J. C. *Conversations on community theory*. Purdue University Press, 2002.
80. Хмельёва, Л. Г. Об актуальности перехода к новому мышлению в свете проблемы культуры и цивилизации / В сб.: *Защитим культуру*. Москва: Международный Центр Рерихов, 1996.

Internetiniai šaltiniai:

81. Access Living. Arts and Culture <http://www.newsun.com/Marcusbio.html> (žiūrėta 2011-06-14).
82. *An Introduction to Camphill Communities...*, 2011. <http://www.camphill-uk-ireland.net> (žiūrėta 2011-09-3).
83. Aleknonis, G. *Visuomeninio gyvenimo ritualas*. Menotyra. 2006, Nr. 4, p. 49–53. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1392-1002.N_4.PG_49-53/DS.002.0.01.ARTIC (žiūrėta 2011-05-08).
84. Apie Arkos bendruomenę. http://www.lkd.lt/enews/id-musu_zmones-news-Pocesiunas.html (žiūrėta: 2011-08-31); <http://sveikata.diena.lt/lt/naujienos/sveikata/arkos-bendruomene-jau-lietuvoje-285299> (žiūrėta 2011-08-31).
85. Community cohesion. <http://www.barking-dagenham.gov.uk/9-council/comm-cohesion/part-5.html> (žiūrėta 2011-05-03).
86. Disabled world. <http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php> (žiūrėta 2011-11-10); <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).
87. It's About Ability. An explanation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations Children's Fund, 2008. http://www.unicef.org/publications/index_43893.html (žiūrėta 2011-05-08).
88. Lietuvos muzikos terapijos asociacija. <http://www.muzikoterapija.lt> (žiūrėta 2011-05-13).
89. Neilo Marcuso veikla. <http://www.newsun.com/Marcusbio.html> (žiūrėta 2011-06-14).
90. Ratzka, A. <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).
91. Stronger, wider and deeper: taking forward the Community Development Challenge in the North West : *Report*. London: Department to Communities and local Government's Community Empowerment Division, 2008. <http://www.togetherwecan.info> (žiūrėta 2011-02-03).
92. Tarpkultūrinis darbas: negalios kultūra skirtingose šalyse. <http://www.miusa.org/ncde/tipsheets/disabilityculture> (žiūrėta 2011-05-08).
93. Tikėjimo ir Šviesos bendruomenės Lietuvoje. <http://ts.lcn.lt/bendruomenes> (žiūrėta 2011-08-26).
94. Pal. J. Matulaičio parapijos socialinis centras. <http://www.matulaicioparapija.lt/index.php?id=61> (žiūrėta 2011-08-26).
95. UNEnable. http://www.unicef.org/publications/index_43893.html (žiūrėta 2011-05-08).
96. Working Across Cultures: Disability Culture in Different Countries <http://www.miusa.org/ncde/tipsheets/disabilityculture> (žiūrėta 2011-05-08).

97. Wright, P. *Exploring psychological sense of Community in Living-Learning programs and in the university as a whole* / Dissertation. University of Maryland, College Park, 2004. www.stephenwright.org. (žiūrėta 2011-06-18).
98. Косинова, О. А. К вопросу о трактовке понятия традиции в отечественной педагогике // *Педагогика. Психология*. 2009. No. 2 http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/2/Kosinova_Tradition/ (žiūrėta 2011-08-28).

Empiriniai tyrimai (MRU, SPF, Socialinio darbo katedra):

99. *Bendruomeniškumo požymių analizė socialinėse institucijose* (2011). Tyrimą atliko S. Grudzinskaitė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
100. *Socialinis neįgalųjų savarankiškumas: įgūdžių ir aplinkos įvertinimas* (2011). Tyrimą atliko A. Slavinskaitė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
101. *Bendruomeninio gyvenimo tradicijos, papročiai ir ritualai socialiniu aspektu* (2011). Tyrimą atliko A. Spūdytė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.

II.

BENDRUOMENIŠKUMAS IR KOMUNIKACIJA

Įžanga

Įvairūs požiūriai į bendruomenę, bendruomeniškumo požymiai, socialiniai ir kultūriniai bendruomeniškumo aspektai, meno ir kūrybos socialinė prasmė – tai, apie ką kalbėjome pirmoje knygos dalyje, vienais ar kitais aspektais gali būti taikomi skirtingų žmonių grupių bendruomenėse. Taip pat bendruomenėje, kurioje yra neįgalių žmonių, pasižyminčių specialiais poreikiais. Remiantis bendruomenės – kaip savarankiškos organizuotos socialinės komunikacijos sistemos – samprata, galima teigti, kad pagrindinis jos elementas yra *bendravimas* (Luhmann, 1995; cit. pagal Littlejohn, Foss, 2008). Šioje knygos dalyje pažvelgsime, kurgi slypi negalios kitoniškumas – ar bendravimas su neįgaliu žmogumi turi daugiau skirtumų nei panašumų, ar jis daugiau individualus nei socialinis. Panauginsime komunikaciją remdamiesi sociokultūrinėmis tradicijomis ir nuostatomis, jog žmonių tarpusavio sąveika (interakcija) yra procesas, kai išbandomos *prasmės, vaidmenys, taisyklės, simboliai* ar kultūrinės vertybės (Littlejohn, Foss, 2008).

Skiriamos dvi žmonių visuomeniškumo formos: pirmoji forma – *bendravimas* (komunikacija), t. y. tiesioginių santykių *Aš* ir *Tu* sritis. Žmogus virsta *Aš* tik *Tu* dėka – tam, kad individai taptų asmenimis, jie turi būti priimami, pripažinti, auklėjami, globojami, mylimi kitų asmenų. Kita visuomeniškumo forma – *bendradarbiavimas* (kooperacija), t. y. socialinė asmens sąsaja su kitais, veikiant drauge ir siekiant bendro tikslo realizuoti kultūrinės vertybes ar materialines gėrybes. Bendraudamas ir bendradarbiaudamas su kitais, prisidedamas prie *kitų laimės*, žmogus siekia (jam priimtiniu būdu) *savo paties tobulumo* (Anzenbacher, 1992).

Anglų kalboje *bendravimas* turi vieną atitikmenį *communication*, kuriuo nusakomi skirtingi žmonių tarpusavio sąveikos parametrai⁴². *Socialinę komunikaciją* galima skirstyti į *tarpsmeninę* – ja siekiama tarpusavio supratimo ir dvasinės sąveikos su konkrečiu žmogumi ir vartojama *bendravimo* sąvoka. *Beasmėnė* komunikacija pabrėžia žmonių tarpusavio ryšius ir santykius, siekiant informacinės sklaidos ir tarpusavio supratimo, įvairius žmonių kontaktus, atsirandančius iš bendros veiklos poreikių.

⁴² Komunikacija (lot. *communicatus* – pranešimas): susisiekimasis; bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais (Tarptautinių žodžių žodynas, 2005, p. 388).

Komunikacijos ir bendravimo sąvokos persipynusios, tad šioje knygos dalyje komunikacija yra platesnė bendravimo apibrėžtis⁴³.

Pasaulinėje ataskaitoje apie negalią (*World Report on Disability*, 2011) pateikti svarbūs moksliška pagrįsti duomenys, skirti šalių vyriausybėms ir pilietinei visuomenei, rekomenduojami konkretūs nacionaliniai ir tarptautiniai veiksmai, kuriais būtų galima pagerinti šių žmonių gyvenimo kokybę. *Ataskaitoje* kviečiama ne tik kurti siekiamybę – visiems žmonėms atvirą pasaulį, kuriame būtų galima gyventi sveikai, patogiai ir oriai, bet ir konkrečiais veiksmais įgyvendinti šią viziją, paverčiant ją tikrove. S. W. Hawkingas, profesorius, žmogus, turintis negalią, *Ataskaitos* įžangoje rašė, jog negalia turi poveikį ne tik individams, bet ir visuomenei: „Laikas pagaliau „atrinkti“ didžiulį nepanaudotą neįgalių žmonių potencialą“ (p. 5), todėl šalinti kliūtis neįgaliesiems dalyvauti visuomenės gyvenime yra moralinė pareiga.

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje (*The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, 2008)⁴⁴ deklaruojama neįgalių asmenų socialinė apsauga, užtikrinant visapusišką ir lygiateisišką naudojimąsi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, pagarbiai vertinant prigimtinių šių asmenų orumą. Konvencijoje atsispindi esminių visuotinių permainų, požiūrio į neįgalumą ir tarpusavio supratimą pokyčių siekiamybė (*World Report on Disability*, 2011, p. 5). Tačiau žmonių tarpusavio santykiai visais laikais keldavo įtampą ir konfliktus: tarpusavio priklausomybės ir saviraiškos konfliktas yra užkodotas ir asmeninių, ir socialinių ryšių srityse.

Psichologai nurodo tris žmonių tarpusavio priklausomybės rūšis: 1) *natūralią*, pagrįstą susidariusiomis struktūromis, 2) „*savanorišką nesavarankiškumą*“ ir 3) *liguistą priklausomybę* (Anzenbacher, 1992). Pastaroji gali kilti dėl daugelio priežasčių, viena iš jų – neįgalių žmonių psichosocialinės raidos sutrikimai. Neįgalaus asmens saviraiška konfliktuoja su priklausomybe, todėl išėities ieškoma *meilėje* (bendrijoje) ir *teisėje* (bendruomenėje). Konfliktas, kurį sukelia neįgalaus žmogaus buvimas visuomenėje, dėl įvairių psichologinių ir socialinių kliūčių išlieka aktualus, nes

⁴³ Kalbama apie komunikacines teorijas, tačiau nagrinėjami neįgalių žmonių bendravimo ypatumai.

⁴⁴ http://www.ohchr.org/Documents/Publications/AdvocacyTool_en.pdf (žiūrėta 2011-02-01).

pagrindinė kliūtis, trukdanti bendrauti, yra natūrali žmonių tendencija vertinti, teisti, pritarti *kitokio* žmogaus ar grupės pozicijai ar jo *savitumui* arba juos smerkti (Психология личности, 1999, т. 1, с. 359).

Neįgalumas *nėra esminė* individo savybė. Negalia – *ne liga* visuotinai priimta šio žodžio prasme (kadangi pasveikimo atvejų pasaulio medicinoje nepasitaikė), o nuolatinė žmogaus būseną, ji nepaveldima. Neįgalus asmuo, kaip bet kuris kitas, pirmiausia yra žmogus, turintis jausmus, troškimus, pomėgius ir poreikius. Tačiau neįgaliųjų žmonių intelektualiniai, emociniai ir dvasiniai gebėjimai bei jų raiška veiksmu realybėje dėl psichofizinės raidos, kitaip tariant – veiklos sutrikimo (*liguistos priklausomybės*), tarpusavyje konfrontuoja. Komunikacinių gebėjimų ribotumas neleidžia natūraliu būdu patenkinti esminių psichologinių žmogaus poreikių.

Kaip žinoma, visi žmonės skirtingi, tad individų skirtumai kuria vie- no ar kito santykio su savimi, su kultūra ir su pasauliu pasirinkimą, t. y. jie kuria *vertybes* (Maslow, 1985). Sociokultūriniai individų skirtumai pasireiškia įvairiausiose situacijose: elgesiu bendraujant, nuostatomis, kalbos ar aprangos stiliumi, gestais ir t. t. (Fiske, 2008). Tačiau kur yra riba tarp žmogaus *normalumo ir kitoniškumo*? Antroposofas T. Weihsas (Weihs, 1992) rašė, kad *normalumas* – tai tik iš dalies darni protinė ir fizinė pusiausvyra tarp daugelio galimų ir įvairių nukrypimų nuo normos. Žmonėms, kurie gimė turėdami negalią, *normalu* ir įprasta juos turėti. Toks požiūris leidžia pažvelgti į neįgalų žmogų neignoruoju ir nesmerkiant jo už šį kitoniškumą, o suvokiant, kas slepiasi už išorinio netobulumo: noras būti priimtam ir mylimam tokiam, koks esu.

Neįgalaus žmogaus likimą lemia ne sutrikimas pats savaime, o socialinė jo pasekmės – socialinė ir psichologinė saviraiška. Klausimai, kylantys susidūrus su negalia: ar gali iš prigimties silpname ir ligotame kūne būti sveika siela?⁴⁵ Kokios neįgalių žmonių, pasižyminčių sunkia proto, kalbos ar kūno negalia, komunikacinės galimybės? Kaip priimti ir suprasti neįgalų žmogų? Kokiomis vertybėmis šie žmonės galėtų praturtinti mūsų žmogiškumą?

⁴⁵ Posakio „Tik sveikame kūne – sveika siela“ prasmė iškreipta ir neatitinka originalo. Pirminis senovės romėnų poeto Juvenalio posakis *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano* reiškia „Reikia maldauti, kad sveikame kūne būtų sveika siela“.

5. BENDRAVIMO KULTŪRA IR NEGALIOS ETIKETAS

Komunikacijos teorija: sociokultūrinis požiūris

Pastaraisiais metais susiformavo naujas *sociokultūrinis požiūris* į asmens identitetą ir žmonių tarpusavio santykius. Paklauskite savęs paprasto dalyko: „Kas aš esu?“ Jei atsakysite „geras darbuotojas“, „neįgalus žmogus“, „malonus su kitais“ ar pan., vadinsi, žvelgiate į save kokybės – individualių bruožų ir skirtumų, t. y. *sociopsichologiniu*, aspektu. Kita vertus, jei atsakysite „mama“, „katalikas“ ar „Antakalnio gyventojas“, apibrėšite savo identitetą grupėje ar bendruomenėje, t. y. savo vaidmenį *palaikant santykius su kitais žmonėmis* (Littlejohn, Foss, 2008). Sociokultūrinių teorijų objektas – socialinių grupių ar kultūrų tarpusavio sąveika, bendruomenės narių socialiniai vaidmenys, identiteto kaita ir kintančių situacijų įveika (prisitaikymas). Žmonių tarpusavio santykiai nagrinėjami bendruomeninės, grupinės, organizacinės ar kultūrinės tikrovės kūrimo procese (Littlejohn, Foss, 2008).

Nagrinėjant komunikaciją sociokultūriniu aspektu ir siejant su negalios fenomenu, itin svarbus tampa *bendruomenės* vaidmuo. Negalia – tai ne tik žmogaus fizinių, intelekto ar psichikos pokyčių, bet ir *stereotipų, socialinių vaizdinių* bei *socialinės sąveikos* rezultatas. Todėl negalia tampa *psichosociologijos* objektu, t. y. sąlygos, kuriose atsiduria žmonės, turintys negalią, nagrinėjamos *psichologijos* (asmenybės) ir *sociologijos* (santykių visuomenėje) aspektu, atsižvelgiant į istorinį ir kultūrinį kontekstą (Ruškus, 2004). Psychosocialiniu požiūriu negalia vertinama kaip *asmens ir jo aplinkos* – šeimos, bendruomenės, ugdymo institucijų ir kitų socialinių sąlygų – *sąveika*.

Bendravimas – viena iš fundamentalių pedagoginės psichologijos mokslo kategorijų. Bendravimo kompetenciją galima apibrėžti kaip gebėjimą kurti darnių tarpusavio santykių atmosferą, kurioje gera būti kartu, jaučiamas vidinis pasitenkinimas tuo, kad tave supranta, priima, tavim žavisi ir pan. (Colombero, 2004). Komunikacijos aspektus tyrinėja socialinių, psichologijos, meno, literatūros, biologijos, verslo, politinių mokslų specialistai. Sociologai orientuojasi į visuomenę ir socialinius procesus,

todėl *komunikaciją* vertina kaip vieną svarbiausių socialinio elgesio veiksnių. Antropologams svarbiausi žmogaus raidos ir kalbos aspektai, t. y. tai, kas svarbu kultūrai (Littlejohn, Foss, 2008). Menininkai (meno terapeutai) nurodo komunikaciją kaip esminę meno funkciją ir asmens socializacijos priemonę. Psichologai nagrinėja komunikaciją kaip ypatingą asmens elgesio rūšį, motyvuojamą skirtingų psichinių procesų. Tarpdisciplininės įvairių mokslo sričių komunikacijos studijos, mokslinių požiūrių įvairovė prisideda prie įvairių tarpusavio interakcijos aspektų geresnio supratimo.

Sociokultūrinių tradicijų įvairovėje išskiriamos kelios komunikacijos nagrinėjimo kryptys: *simbolinis interakcionizmas*, *konstruktyvizmas*, *sociolingvistika*, *kalbos filosofija*, *etnografija* ir *etnometodologija*. Glaustai apžvelkime, kaip šios kryptys apibrėžiamos siejant su negalia.

Simbolinis interakcionizmas ypač svarbus ir turi komunikacijai didelę įtaką, nes šiuo būdu kuriamos socialinės struktūros ir prasmės, t. y. bendravimas svarbus socialinių ryšių atskleidimo ir išsiaiškinimo požiūriu. Šios krypties teorija vadovaujasi socialinių mokslų tyrėjai, analizuodami ir tirdami socialines grupių struktūras ar asmenybines emocijas (Blumer, Mead, cit. pagal Littlejohn, Foss, 2008). Nagrinėjant neįgalių asmenų – specifinės grupės, turinčios specialių poreikių, komunikaciją, svarbi struktūrinė emocinė bendruomenės narių tarpusavio sąveikos ir supratimo kokybė.

Socialinis konstruktyvizmas (socialinis tikrovės konstravimas) – per tarpusavio sąveiką kuriamos žmogaus žinios. Kalba vartojama kaip koncepcijų kūrimo būdas, kuriuo skirtingos socialinės grupės modeliuoja ir kuria (atskleidžia) bendrą patirtį. Pasaulio pažinimas mažiau svarbus nei kalba, kuria įvardijami, išreiškiami ir diskutuojami skirtingi požiūriai į tikrovės reiškinius (Berger, Luckmann, cit. pagal Littlejohn, Foss, 2008). Socialinė tikrovė kuriama nagrinėjant negalios interpretavimo klausimus – kokiais apibrėžimais ir kokiomis nuostatomis vadovaujantis apibūdinama negalia, koku požiūriu remiantis kuriami vaizdiniai ir stereotipai visuomenėje.

Sociolingvistiniu požiūriu komunikacija – kalbos ir kultūros objektas. Pagal šią tradiciją svarbiausia atskleisti, kaip kalbos skirtumai veikia komunikaciją skirtingose socialinėse grupėse ar kultūrose. Kalba, kaip svarbi ir sujungianti perteikėjus priemonė, atskleidžia, kas mes esame kaip socialinės ir kultūrinės būtybės (Littlejohn, Foss, 2008). Kadangi nemaža

dalis neįgalių žmonių negali komunikuoti kalba, tampa svarbūs alternatyvūs komunikaciniai būdai ir neverbalinė raiška⁴⁶.

Su šia kryptimi glaudžiai susijusi *kalbos filosofija*. Pasak austrų filosofo L. Wittgensteino, kalbos prasmė priklauso nuo jos aktualumo (kalbėtojui, vartotojui). Kalba, kurią žmonės vartoja kasdieniame gyvenime, yra *kalbinis žaidimas*. Žmonės naudojami tam tikromis kalbos taisyklėmis: liepiant ar vykdant paliepiamus, klausiant ar atsakant į klausimus, atpasakojant įvykius – žaidžiami kalbiniai žaidimai. Kaip bet kuris kitas žaidimas, kalbinis žaidimas turi savo taisyklių rinkinį. Praktinis kalbos vartojimas – tai šnekėjimo veiksmas (*speech act*), atliekamas įvairiausiais būdais – dėstant, nurodant, klausiant, žadant ir kt. (cit. *pagal* Littlejohn, Foss, 2008). Ši kryptis aktuali tiesiogiai bendraujant su asmenimis, turinčiais komunikacinę, proto ar kitą raidos negalią, kai svarbu adaptuoti informaciją, t. y. „žaisti“ pagal asmens suvokimo lygį.

Kita paveiki sociokultūrinės komunikacijos teorinio nagrinėjimo galimybė – *etnografija*, kurios esmė – atskleisti, kodėl svarbu skirtingoms socialinėms grupėms lingvistiniu ir nelingvistiniu elgesiu kurti išskirtinę savo prasmę (*meaning*). Etnografiškai tyrinėjami specifinių socialinių grupių komunikacijos ypatumai: kaip tarpusavyje koreliuoja žodžiai, jų reikšmės, komunikacinis elgesys, vizualizacija ir auditorijos reakcija. Neįgalių asmenų grupėje tai pasireiškia mąstymo turinio ir bendravimo raiškos specifika, atsiskleidžia specialiais bendravimo poreikiais ir ypatumais.

Sociokultūrinei teorijai turėjo įtakos ir *etnometodologija* – įdėmus asmens mikroelgesio stebėjimas realiose situacijose. Šiuo požiūriu tirama, kaip tarpusavyje sąveikoje, priklausomai nuo situacijos, kinta žmogaus elgesys – ar jis pajėgia organizuotis ir prisiderinti prie pašnekovo. Nagrinėjama pokalbio struktūra: ne tik kalbiniai, bet ir neverbaliniai dalyvių komunikacijos būdai ir aspektai (Garfinkel, cit. *pagal* Littlejohn, Foss, 2008). Manome, kad ši kryptis tiesiogiai taikoma neįgaliųjų specialiajame ugdymo procese, kai svarbu stebėti neverbalinę asmens raišką ir ją analizuoti, pritaikyti komunikacinę aplinką ir pagalbines priemones pagal specialiuosius asmens poreikius. Tai itin svarbu nagrinėjant ir muzikinę komunikaciją⁴⁷.

⁴⁶ Plačiau žr. 6 skyrių „Psichosocialiniai neįgaliųjų komunikatyvumo aspektai“.

⁴⁷ Plačiau žr. 9 skyrių „Komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimai“.

Bendruomenės komunikacijos ypatumus nagrinėję G. J. Shepherdas ir E. W. Rothenbuhleris (2001) teigia, kad buvimas kartu ir bendra veikla sukuria ypatingus tarpasmeninius santykius. Siekiančiam tapti kompetentingam kasdienėse gyvenimiškose situacijose neįgaliam asmeniui bendravimo ir tarpusavio supratimo proceso kokybė itin svarbi, nes dauguma psichologinių, socialinių ar fiziologinių problemų atsiranda, jei sutrinka natūralus poreikių išsiaiškinimo ir patenkinimo būdas. Ieškant veiksmingesnių neįgalių asmenų bendravimo būdų bendruomenėje, komunikacinių problemų sprendimas dažnai reikalauja *diagnostikos ir terapijos* (Rean, Kolominskij, 1999).

Pateikta teorinė sociokultūrinės komunikacijos samprata atskleidžia, jog žmonių tarpusavio sąveikos procesai yra bendri *visiems*, nesvarbu, kokio lygmens yra *neįgalumas*. Galėjimas pasidalyti savo išgyvenimais, patirtimi ir jausmais yra priskiriamas prie esminių ir gyvybinių asmens poreikių ir iš esmės suprantamas kaip pastangos išlaisvinti neįgalaus žmogaus *žmogiškumą*. Saugumo, meilės ir bendrumo, savo vertės pajautimo ir pagarbos poreikiai yra įgimta žmogiškosios būtybės dalis. Taigi, bendraujant su neįgaliuoju, reiktų remtis *žmogiškosiomis*, o ne *specialiomis ar adaptuotomis* vertybėmis.

Neįgalių žmonių bendravimo ypatumai

Tarptautinės funkcionavimo, neįgalumo ir sveikatos klasifikacijos (ICF) koncepcijoje (2004) *neįgalumas* apibrėžiamas kaip apibendrinta sutrikimų, veiklos ir dalyvavimo apribojimų sąvoka, kuri nurodo neigiamus aspektus *individui ir jo sveikatos būklės sąveikoje* (pvz., cerebrinis paralyžius, Dauno sindromas), *tarp asmens ir aplinkos veiksnių* (tokių kaip neigiamas aplinkinių požiūris, nepritaikytas transportas ir visuomeniniai pastatai, ribota socialinė parama).

Poreikis bendrauti – prigimtinė psichikos ypatybė – vienas iš svarbiausių akstinių neįgalaus žmogaus raidoje. Todėl bendruomenėje reikalinga specialistų komanda, gebanti įvertinti asmens galimybes, komunikavimo lygį, pastebėti asmens poreikius, norus ir pomėgius. Apie *komunikacinį normalizavimą* galime kalbėti tik tuomet, kai yra pritaikyta individuali pagalbinė komunikacijos sistema, panaudoti visi įmanomi alternatyvūs komunikaciniai būdai. Psichologinių ir specialiųjų poreikių derinimas – svarbi neįgaliųjų komunikacinio proceso ypatybė bendruomenėje.

Nors ir egzistuoja socialinio gyvenimo regimybė, neįgalūs asmenys turi apsiriboti ribotais realiais kontaktais ir santykiais. Nurodoma, kad to priežastis – „užburtas bendravimo ratas“: tarpusavio santykių užmezgimo *ribota patirtis* arba visiška jos stoka → santykių galimybių ir pranašumų *nežinojimas* → žinių, reikalingų užmegzti santykiams, *nebuvimas* → netinkamas *elgesys* visuomenėje → *neigiama* aplinkinių *interpretacija* → progų *socialiniams igūdžiams* praktikuoti stygius → menki tarpusavio santykių užmezgimo *igūdžiai*, vėl grįžtant prie *ribotos* tarpusavio santykių *patirties* (Cymru, 2000, p. 88).

Tačiau, kaip teigia psichologai, asmens socialinės raidos ribos nėra absoliučios ir pastovios, jos nėra nulemtos gamtinių limitų, todėl lavinant galima tikėtis tų ribų plėtros. Komunikacinių gebėjimų lavinimo išorinės priežastys – tinkama *socialinė bendruomeninė aplinka* ir *ugdymas*, padedant sukaupti žinių, mokėjimų, lavinant socialinius gyvenimo igūdžius. Nepertraukiamas savivokos procesas, asmens gebėjimas *augti, keistis* ir *vystytis* ugdant turimus prigimtinius gebėjimus vyksta visą gyvenimą. Pedagogikos ir psichologijos mokslininkai atlieka tyrimus, keičiasi žiniomis ir patirtimi ugdant neįgalių asmenų gyvenimo ir bendravimo igūdžius. Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje apie skirtingas negalias turinčių vaikų komunikacinių gebėjimų ypatumus parašyta nemažai mokslinės ir metodinės literatūros, specialiojo ugdymo programų, atlikta tyrimų. Tačiau, sutelkus dėmesį į specialiųjų poreikių analizę kaip būtiną sėkmingo bendravimo sąlygą, kartais pamiršamas kūrybiškas holistinis požiūris į žmogaus fizinių, emocinių, protinių ir dvasinių aspektų integraciją.

Glaustai pateiksime žmonių, turinčių tam tikrą negalią, bendravimo ir elgesio ypatumus, kurie, be jokios abejonės, turi įtakos komunikaciniam procesui ir tarpusavio sąveikai. Suprantama, kad negalių rūšių yra daug daugiau, be to, jų pobūdis ir sutrikimo lygis gali būti skirtingas⁴⁸.

Proto negalia (intelektų sutrikimas) pasireiškia elgesio, emocijų ir socialinio prisitaikymo sutrikimais. Intelektų sutrikimas *nėra liga*, juo nesusergama, tai negrįžtamas procesas, vadinasi, protinė negalia, kaip ypatumas ir būseną, žmogų lydi visą gyvenimą. Protiškai neįgalių žmonių

⁴⁸ Šiame skyriuje neturime tikslo gilintis į sutrikimų klasifikacijos analizę, tačiau pateikiame duomenis tiems, kuriems nėra tekę bendrauti su neįgalium žmogumi, kad atskleistume jų ypatumus.

komunikaciniai gebėjimai yra skirtingi, priklauso nuo intelekto sutrikimo laipsnio ir kitų su socialine aplinka ir ugdymu susijusių veiksnių.

Psichikos sutrikimai. Pasitaiko, kad sutrikusio intelekto žmones dėl nuolatinės patiriamos įtampos ir ribotų galimybių prisitaikyti socialinėje aplinkoje ištinca dar ir psichikos sutrikimai, pasireiškiantys agresyvumu, kuris gali būti nukreiptas į save ar į kitą žmogų, daiktą, ar panikos priepuoliais. Komunikacijos ypatybė – stengtis suprasti tokio žmogaus kūno kalbą ir siunčiamus neverbalinius signalus, o tai nėra paprasta. Tačiau žmonėms, turintiems psichinę negalią, toks elgesys dažnai yra vienintelė priemonė bendrauti ir išreikšti savo jausmus.

Pagrindiniai autizmo bruožai. Asmenys patys nesiekia ar vengia kontakto su aplinkiniais. Kalba pasižymi monotoniškumu, savitu tempu ir intonacijomis, dažnai stereotipinė ar pasikartojanti. Dalis žmonių visai nekalba ar nereaguoja mėginami prakalbinti. Pasižymi neįprastu stereotipiniu ritualiniu elgesiu (pvz., manipuliuoja koku nors daiktu). Jautriai reaguoja į mažiausius pokyčius – netikėtas pokytis gali sukelti neviltį ar jausmų protrūkį, todėl aplinkoje reikia išlaikyti įprastą rutiną (pvz., valgymo, miego ir kt. ritmą). Bendraujant su autistiškais žmonėmis svarbu sukurti saugią aplinką, netikėtais pokyčiais nesukelti stipraus jausmų proveržio ar autoagresijos. Labai svarbi asmeninė erdvė, tačiau nors autistiški žmonės atrodo atsirboję nuo grupės, jiems svarbu stebėti, ką veikia aplinkiniai.

Dauno sindromui būdingi tam tikri fiziniai požymiai. Žmonės išsiskiria savo jautrumu, draugiškumu, pasitikėjimu kitais žmonėmis, paslaugumu, mėgsta bendrauti, tačiau kartais gali būti užsispyrę. Dažnai jausmingai į viską reaguoja, mėgsta būti dėmesio centre, visiems patikti, todėl siekia asmeninio kontakto savo fiziniu prisilietimu (mėgsta apsikabinti, pabučiuoti kitą žmogų).

Vaikų cerebrinis paralyžius (VCP) – ne tik negalia, bet asmens būklė ir gyvenimo būdas. Sudėtingi fiziniai ir kalbos sutrikimai – tai nuolatinė būseną, kurią aplinkiniai turi priimti, mokydamiesi komunikuoti alternatyviais būdais. Socialumą ir bendravimą lemia kompensacinių priemonių (vežimėlių, ortopedinės įrangos, kompiuterių, aplinkos ir transporto) pritaikymas, pagalbinės komunikacijos naudojimas. Norint būti savarakiškam ir mobiliam, būtinas kito žmogaus asistavimas (speciali tikslinė pagalba). VCP sukelia problemų komunikaciniam procesui, atsiliepia psi-

chosocialinei asmens raidai, tačiau nepažeidžia esminių asmenybės struktūrų (charakterio, emocijų) ir psichinių funkcijų (vaizduotės, kūrybiškumo, mąstymo, atminties, dėmesio). Būdami išoriškai bejėgiai, šie žmonės dažnai stebina savo imlumu informacijai, vaizduote, aktyviu vidiniu gyvenimu ir moralinėmis savybėmis. Jie pasižymi stipria valia, kantrybe, troškimu bendrauti ir įgyvendinti natūralius prigimtinius poreikius.

Tyrimo „*Bendravimo su žmonėmis, turinčiais skirtingas negalias, ypatumai*“ (Šinkūnienė, Mikulevič, 2012) tikslas – panagrinėti bendravimą iš neįgalaus žmogaus pozicijų: atskleisti, kaip sąveikaudamas jaučiasi ir kaip savo komunikacines galimybes vertina žmonės, turintys skirtingas negalias. Suvokiant savo negalią, pirmiausia pačiam žmogui reikia priimti save tokį, koks yra, atrasti, atskleisti ir pažinti savo tikrąją savastį, pasitikėti ir gerbti pačiam save. Išskirtos trys tokios kategorijos: 1) *asmenų komunikabilumas*, 2) *bendravimo aktyvumas ir veikla*, 3) *psichologiniai bendravimo aspektai*. Buvo imtas interviu iš šešių skirtingas negalias turinčių suaugusių (20–37 metų amžiaus) asmenų, lankančių socialinių paslaugų centrus⁴⁹.

Aiškinantis *asmenų komunikabilumą ir bendravimo ypatumus* buvo klausama neįgaliųjų apie poreikį ir norą bendrauti, bendravimo ratą, naujų kontaktų užmezgimo ypatumus, tarpusavio supratimą, reikalingą pagalbą bendraujant, asmenines komunikacines savybes ir savęs vertinimą. Visi šeši neįgalieji jaučia poreikį bendrauti, tai patvirtina šie teiginiai:

„...esu neprigirdintis, bet mėgstu bendrauti su visais žmonėmis...“ (V1 kl/n)

„...tenka bendrauti, nes nemėgstu būti vienas...“ (V2 j/n)

„...kontaktuoju, kaip kitaip...“ (M1 r/n)

⁴⁹ Vyras, turintis klausos negalią, 20 m. (V1 kl/n); Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras;

Vyras, turintis judėjimo negalią, 27 m. (V2 j/n); Juodšilių seniūnijos bendruomenės socialinių paslaugų centras;

Vyras, turintis psichikos negalią, 33 m. (V3 ps/n); Juodšilių seniūnijos bendruomenės socialinių paslaugų centras;

Moteris, turinti regos negalią, 37 m. (M1 r/n); Vilkpėdės bendruomenės socialinių paslaugų centras;

Moteris, turinti proto negalią, 26 m. (M2 p/n); Nemenčinės neįgaliųjų dienos užimtumo centras;

Moteris, turinti raidos negalią, 28 m. (M3 rd/n); Nemenčinės neįgaliųjų dienos užimtumo centras.

„...aš mėgstu bendrauti...“ (V3 ps/n)

„...patinka...“ (M2 p/n)

„...labai patinka...“ (M3 rd/n)

Norint nustatyti, kokia šių žmonių bendravimo aplinka ir su kuo jie dažniausiai bendrauja, paaiškėjo, kad tik du asmenys (su klausos ir judėjimo negalia) turi draugų ne tik tarp panašią negalią turinčių asmenų, bet bendrauja ir su kitais žmonėmis:

„...draugauju ir su girdinčiais...“ (V1 kl/n)

Vyras, turintis judėjimo negalią, nurodė, kad turi neįgalių draugų, kurie nelanko socialinių paslaugų centro, dar bendrauja su kaimynais:

„...turiu draugų, kurie yra vežimėlyje ir šiaip draugų, kurie šalia gyvena...“ (V2 j/n)

Tačiau kiti keturi neįgalieji bendrauja tik su kolegomis ir socialiniais darbuotojais dienos centre. Moteris su regos negalia teigė, kad visai neturi draugų, žmonės, kuriais ji pasitiki ir kurie sugeba ją suprasti, yra jos šeima:

„...draugų neturiu, šeimos nariai man patys artimiausi, būtent tėvai, sesuo...“ (M1 r/n)

Vyras (turintis psichikos negalią) ir dvi merginos (turinčios proto ir raidos negalią) nurodė, kad artimiausi draugai yra tie, kurie kartu lanko dienos centrą. Dar – šeimos nariai:

„...visi mano draugai kartu lanko šį centrą, dar yra mama ir sesuo...“ (V3 ps/n)

„...turiu daug draugų, tik čia... kitų nežinau, dar tėvai ir sesuo...“ (M2 p/n)

Taigi pasitvirtino, kad asmenys, turintys negalią, apsiriboja santykiniais artimiausioje socialinių paslaugų centro aplinkoje. Tai leidžia jiems iš dalies patirti saugumo, pasitikėjimo ar meilės jausmus, apsiginti nuo viena-tvės. Tačiau ryšių su žmonėmis iš „sveikųjų“ aplinkos rato stoka aiškiai atskleidė socialinę atskirtį, kuri stabdo bendravimo įgūdžių lavinimą, ir patvirtino, kad egzistuoja „užburtas bendravimo ratas“ (žr. p. 77).

Į klausimą apie naujų santykių, draugysčių užmezgimą trys iš šešių žmonių (turinčių regos, raidos ir proto negalią) nurodė, kad naujos draugystės yra nepatikimos ir nesaugios:

„...su svetimais esu atsargi, nelabai drįstų kalbėtis...“ (M1 r/n)

„...su nepažįstamais, aš nerasčiau jokio kontakto...“ (M2 p/n)

„...negalima su svetimais kalbėtis, jie gali būti negerai ...“ (M3 rd/n)

Kiti trys informantai (turintys judėjimo, psichikos ir klausos negalią) nurodė, kad santyčiai su naujais draugais ar nepažįstamais žmonėmis galėtų būti realūs ir saugūs, jie atsakė, kad mokėtų pirmi užmegzti ryšį:

„...*jokių problemų, baimės, galėčiau priėti ir pasisveikinti...*“ (V2 j/n)

„...*patinka nauji žmonės, galiu pirmas pradėti pokalbį, papasakoti apie save...*“ (V3 ps/n)

„...*manau, pakalbinčiau pirmas, nereikia bijoti...*“ (V1 kl/n)

Buvo siekiama sužinoti apie *tarpusavio supratimą* – kaip bendraujant pavyksta perduoti ir priimti informaciją. Trys asmenys (su klausos, psichikos ir judėjimo negalia) nurodė:

„...*jei reikia išklaustyti išklausu, patariu...turiu norą išsikalbėti, tada mane išklauso...*“ (V1 kl/n)

„...*patinka kada manęs klausosi, klausinėja...*“ (V3 ps/n)

„...*moku išklaustyti, bet kartais... pats per daug kalbu...*“ (V2 j/n)

Šie žmonės sugeba patys kalbėti ir klausytis savo draugų ar artimųjų, aktyviai bendraudami jie turi galimybę geriau suprasti, pažinti save pačius ir kitus, jaučiasi lygiaverčiais pokalbio partneriais. Kiti trys (turintys regos, proto ir raidos negalią) bendraudami yra pasyvesni, tačiau tai gali būti ne tik dėl komunikacinių įgūdžių stokos, bet ir dėl asmeninių charakterio savybių:

„...*įdomiau išklaudyti...*“ (M1 r/n)

„...*klaudyti geriau patinka, bet ir pati kalbu...*“ (M2 p/n)

Į klausimą, *kokia pagalba reikalinga bendraujant su draugais ar šeima*, keturi iš šešių neįgaliųjų (turinčių psichikos, klausos, judėjimo ir regos negalią) įvardijo, kad jiems, kaip ir visiems kitiems, dažnai yra reikalingi ir naudingi patarimai, pagalba, pamokymai, kaip elgtis atsidūrus vienoje ar kitoje gyvenimo situacijoje, sprendžiant iškilusias problemas:

„...*draugai, darbuotojai ramina mane, paduoda vaistus, arba jei priepuolis didelis kviečia greitąją...*“ (V3 ps/n)

„...*kaip ir visiems, paprasčiausio patarimo reikia...*“ (V1 kl/n)

„...*noriu, kad išklaudytų, patartų...kartais reikalingas kelionėse palydovas...*“ (V2 j/n)

„...*kai reikia pamokyti..., jei pargriūnu..., kai reikia... užpildyti dokumentus...*“ (M1 r/n)

Regos negalią turintis asmuo paminėjo, kad reikalinga kitų pagalba parduotuvėse, bankuose, valstybinėse įstaigose – perskaiyti produkto su-

dėtį, kainą ar užpildyti dokumentus. Asmuo, turintis psichikos negalią, sakė, kad kartais reikalinga skubi medicinos pagalba. Judėjimo negalią turinčiam žmogui už dienos centro ribų reikalingas lydintis asmuo. Kiti du informantai, turintys proto ir raidos negalią, atsakė, jog jiems draugų ar šeimos pagalba nereikalinga, nes jie savarankiškai (paaikšėjo, jog šie asmenys gerai vertina savo savarankiškumo galimybes):

„...nereikia padėti, esu savarankiška...“ (M2 p/n)

„...nereikalinga kitų pagalba...“ (M3 rd/n)

Tačiau šis savęs vertinimas iš tikrųjų nėra adekvatus, nes ir iš kitų pateiktų atsakymų ir žinant proto bei raidos negalios ypatumus savarankiškumo galimybės nėra didelės. Proto ir raidos sutrikimus turinčių žmonių savarankiškumas – tai kasdienis metodiškas socialinių ir bendravimo įgūdžių lavinimo objektas.

Pokalbio metu atsiskleidė pačių informantų įvardytos *asmeninės savybės* ir *savęs vertinimas*. Trys asmenys (turintys klausos, proto ir psichikos negalią) įvardijo savo teigiamas savybes ir parodė ganėtinai gerą savęs vertinimą:

„...esu draugiškas...moku patarti, neišpasakaju paslapčių...“ (V1 kl/n)

„...turiu daug talentų... patinka dėmesys, kai mane giria, esu labai aktyvus...“ (V3 ps/n)

„...esu savarankiška...“ (M2 p/n)

Kiti trys (turintys judėjimo, regos ir raidos negalią) buvo savikritiškesni, sakė, kad yra drovūs, uždari ir nemėgstantys dėmesio:

„...stengiuosi nebūti dėmesio centre...“ (M1 r/n)

„...kai kalbu gėdijuosi arba nenoriu kalbėti...“ (M3 rd/n)

Norint išsiaiškinti *bendravimo ir veiklos aktyvumą* išskirtos keturios subkategorijos, atspindinčios veiklas, bendravimo būdus, dažniausiai lankytinas vietas ar renginius ir individualius užsiėmimus, kurių metu asmenys gali kontaktuoti ir ugdytis bendravimo įgūdžius. Aiškinantis, kokiomis veiklomis neįgalūs asmenys dažniausiai užsiima su draugais, nustatyta, kad trys iš šešių asmenų (turinčių klausos, judėjimo ir regos negalią) turi įvairių bendravimo ir laisvalaikio leidimo būdų už institucijos ribų:

„Prisirenkam informacijos, pakalbam, padiskutuojam, į miestą išeinam pasivaikščioti.... padarom fotosesijas.“ (V1 kl/n)

„Važiuojame į gamtą, kavinėje pasėdime, juokaujame, pasidaliname naujienomis...“ (V2 j/n)

„Į kaimą važiuoju, kartu darbus dirbam namuose, apsiperkame, šventes švenčiame.“ (M1 r/n)

O kiti trys informantai (turintys psichikos, proto ir raidos negalią) dažniausiai apsiriboja dienos centro siūlomais užsiėmimais ir ten ugdomi bendravimo įgūdžius:

„...žaidžiame „Alias“, „Bingo“; sprendžiam kryžiažodžius, matematinės užduotis, einame apsipirkti.“ (V3 ps/n)

„...gaminame valgi... einame pasivaikščioti... darome gimnastiką... šokame, ruošiamės koncertams, klausomės muzikos. Su mama einame apsipirkti.“ (M2 p/n)

„...piešiame, žaidžiame kamuoliu, dainuojame... viską darome...“ (M3 rd/n)

Užsiėmimai, kuriuose asmenys (su klausos, judėjimo ir psichikos negalia) įgyja asmeninės bendravimo patirties, tokie:

„...užsiimam fotografija...“ (V1 kl/n)

„...aktyvus, linksmas laiko praleidimas, kad nebūti namie ir nesėdėti prie kompiuterio...“ (V2 j/n)

„...eilėraščius, anekdotus, sveikinimus... mėgstu kurti...“ (V3 ps/n)

Kiti trys informantai (turintys regos, proto ir raidos negalią) atskleidė, kad dažniausiai dienos centre užsiima menine veikla:

„...rankdarbiai, mandalų spalvinimas... muzikiniai užsiėmimai...“ (M1 r/n)

„...siuvinėti, dirbti su moliu... prie kompiuteriaus sėdžiu... televizorių žiūriu, tvarkausi namie, labiausiai patinka valyti dulkes...“ (M2 p/n)

„...dainuoti...“ (M3 rd/n)

Į klausimą, ar lankosi svečiuose, dalyvauja išvykose, ekskursijose, miesto renginiuose, trys iš šešių informantų (su klausos, judėjimo ir proto negalia) atsakė, kad susitinka su artimaisiais arba draugais, tačiau į ekskursijas ar renginius nuvyksta tik padedami socialinių paslaugų įstaigos:

„Į ekskursijas važiuoju tik su centru... į svečius nueinu savaitgaliais...“ (V1 kl/n)

„Dalyvauju sportinėse varžybose... su draugais... dažnai matomės...“ (V2 j/n)

„Į ekskursijas, jei centras pasiūlo...“ (M2 p/n)

Kiti tys (su psichikos, raidos ir regos negalia) – apsiriboja tik apsilankymais svečiuose pas gimines:

„1–2 kartus per mėnesį nuvažiuoju pabūti pas mamą arba sesę... savaitgalį paskambinu draugui, tai ateina arbatos...“ (V3 ps/n)

„...pas sesę nueiname per Kalėdas ir Velykas...“ (M2 p/n)

„...važiuojame giminės aplankyti...“ (M1 r/n)

Nagrinęjant *psichologinius bendravimo aspektus* išsiaiškintas kontaktų ir susitikimų dažnumas, tarpusavio ryšiai, savo iniciatyvumo vertinimas, asmenų baimės ir abejonės, pačių neįgalųjų jaučiamas ir suvokiamas visuomenės abejingumas.

Į klausimą, *kaip dažnai leidžia su draugais laiką*, trys informantai (turintys psichikos, raidos ir proto negalią) su draugais susitinka tomis dienomis, kai atvyksta į centrą:

„...du kartus per savaitę, o kartais dar savaitgaliais...“ (V3 ps/n)

„...pirmadienį ir ketvirtadienį...“ (M3 rd/n)

„Su merginomis matausi kasdien, o šeštadienį, sekmadienį būnu tik namie su tėvais.“ (M2 p/n)

Kiti du informantai (su klausos ir judėjimo negalia) nurodė, kad su draugais susitinka 1–2 kartus per savaitę, prieš tai susitarę:

„Darbo dienomis esame užimti mokslais, neturime laiko, tai susiskambinam, susirašome, o jau savaitgaliais susitinkame.“ (V1 kl/n)

„Šiltesniu oru dažniau susitinkame... su kai kuriais susitinku 1-2 kartus per savaitę, su kitais – rečiau...“ (V2 j/n)

Įdomu buvo sužinoti, kaip neįgalieji vertina tarpusavio ryšį su draugais. Neįgalieji pateikė tokius atsakymus:

„...labai stiprus, draugiškas, patikrintas laiko... santykiai grįsti pasitikėjimu...“ (V1 kl/n)

„...sieja draugiškas ryšys...“ (V2 j/n)

Visus informantus su draugais dienos centre ir artimaisiais sieja saugūs, abipusės pagarbos ir pasitikėjimo santykiai, jie tuos santykius labai vertina.

Atsakydami į klausimą, *kas inicijuoja ir organizuoja susitikimus*, keturi asmenys (turintys klausos, judėjimo, psichikos ir regos negalią) nurodė, jog kartais patys imasi iniciatyvos, planuoja susitikimus arba siūlo veiklas ir taip palaiko turimus kontaktus:

„...*tai aš pats, tai draugai mane... tas pats...*“ (V1 kl/n)

„...*daugiau yra mano iniciatyvos, aš visus renku į susitikimus...*“ (V2 j/n)

Aiškinantis, kokias bendravimo priemones neįgalieji naudoja, paaiškėjo, kad dažniausiai naudojamas mobilusis telefonas (skambina ir rašo žinutes) – jį kaip pagrindinę bendravimo priemonę įvardijo asmenys, turintys regos, psichikos ir raidos negalią:

„*Telefoną turiu, kai reikia, tai paskambinu, tai žinutę parašau... Skype turiu, bet kol kas nesinaudoju, nebandau... facebooke neužmezginėju kontaktų.*“ (M1 r/n)

„...*skambinu draugams...*“ (V3 ps/n)

Kiti trys asmenys (turintys klausos, judėjimo ir proto negalią) naudojami įvairesnėmis informacinėmis technologijomis – mobiliuoju telefonu, „skype“u, elektroniniu paštu ir socialiniais tinklais (one.lt, facebook‘u).

„*Rašau žinutes, kalbam telefonu... „skype“, facebook‘u... gestų kalba...*“ (V1 kl/n)

„...*skype, one.lt; facebooku, el.paštas... telefonas...viską turiu...*“ (V2 j/n)

„...*moku rašyti žinutes, skambinti... turiu skype ir kamerą... gmail pašta... užėinu į facebook‘ą...*“ (M2 p/n)

Atsakymai rodo, kad neįgalieji naudojami įprastomis kiekvienam šiuolaikiniam žmogui prieinamomis bendravimo priemonėmis, stengiasi įvaldyti komunikacines technologijas – negalios pobūdis tam įtakos neturi.

Kokios neįgalių asmenų baimės ir abejonės bendraujant? Neįgalieji (turintys regos, proto ir raidos negalią) atsakė, kad jie bijo būti atstumti ir nepasitikti žmonėmis iš kitos, jiems svetimos aplinkos:

„...*nežinia, kaip jie tą mano atvirumą priims...*“ (M1 r/n)

„...*negalima pasitikėti, nežinai apie ką jie mąsto, ar tiesą sako, ar meluoja...*“ (M2 p/n)

„...*bijau kur nors eiti...*“ (M3 rd/n)

Galima suprasti, kad stokojant bendravimo patirties, svetimi žmonės neatrodo patikimi ir saugūs bendrauti. Buvo pasidomėta, *ar jie jaučia ir suvokia kitų žmonių nesupratimą, abejingumą* savo atžvilgiu. Atsakymai (žmonių, turinčių proto, psichikos ir raidos negalią) atskleidė, kad nors ir yra artimų draugų ratas, jiems kartais kyla neigiamų minčių:

„...*ne visada supranta, ką rašau, mano mintis...*“ (V3 ps/n)

„Sesuo... turi savo gyvenimą... iš mokyklos... na, buvusios draugės užaugo, ištekėjo, nebendruojam.“ (M2 p/n)

„...jie turi savų, kitų draugų... o aš nereikalinga...“ (M3 rd/n)

Asmenų, turinčių skirtingas negalias, bendravimo ypatumai priklauso nuo žmogaus charakterio, elgsenos, komunikavimo gebėjimų ir įgūdžių. Apibendrinus tyrimo duomenis, galima pateikti tokias išvadas:

- ✓ *Visi neįgalieji patvirtino, kad jaučia poreikį bendrauti. Tačiau dauguma (keturi iš šešių) kontaktuoja tik su šeima, giminėmis arba su socialinių paslaugų centro lankytojais, nes tik šiais žmonėmis pasitiki. Trys asmenys teigė, kad prireikus bandytų užmegzti naujus kontaktus, tačiau bendraujant su svetimais ar kaimynais jiems kyla baimių dėl nesupratimo ir abejingumo, jie bijo būti atstumti ir nepasitiki svetimais žmonėmis. Taigi, pasitvirtino neigiamas „užburto bendravimo rato“ poveikis praktikoje.*
- ✓ *Paaiškėjo, jog neįgalių žmonių bendravimo motyvacija gan stipri. Keturi asmenys kartais patys imasi iniciatyvos, planuoja susitikimus arba siūlo veiklas. Du neįgalieji susitinka su draugais 1–2 kartus per savaitę, kai socialinių paslaugų centre vyksta užsiėmimai. Trys asmenys bendruoja ir kartais leidžia laisvalaikį su draugais ne tik dienos centre.*
- ✓ *Keturi asmenys vertina save kaip atvirą, draugišką, aktyvią, iš dalies savarankišką asmenybę, kuriai tik tam tikrais atvejais reikia pagalbos (nueiti į parduotuvę, užpildyti dokumentus, priepuolio metu), du – pasižymi žemesne saviverte, atskleidė, kad yra drovūs ir uždaro būdo.*
- ✓ *Atsakymai rodo, kad nepriklausomai nuo negalios ir sutrikimo sunkumo neįgalieji gali naudotis įprastomis kiekvienam šiuolaikiniam žmogui prieinamomis bendravimo priemonėmis, stengiasi įvaldyti komunikacines technologijas: visi neįgalieji bendraudami naudojami mobiliuoju telefonu (trys iš jų dar naudojami „Skype’u“, el. paštu ir socialiniais tinklais).*

Socialiniams darbuotojams, dirbantiems su neįgaliais asmenimis, rekomenduojama kurti aktyvaus bendravimo aplinką, organizuoti socialines veiklas, skatinančias tarpusavio sąveiką, į dienos centro renginius ar šventes pagal galimybes įtraukti vietos bendruomenę. Bendruomenės narius plačiau informuoti apie neįgalių asmenų bendravimo specifiką

pabrėžiant jų galimybes, organizuoti kartu turiningas menines veiklas ar išvykas. Siekiant šių asmenų savarankiškumo, svarbu ugdyti bendravimo įgūdžius ir skatinti pačių neįgaliųjų aktyvumą. Įgūdžius ugdyti galima ir menine, sportine, žaidybine, profesine veikla, ir mokymu atlikti paprastus namų ruošos darbus.

Svarbu suprasti, kad kiekvienas neįgalus žmogus (kaip ir bet kuris kitas iš mūsų) yra labai individualus, jam būdingi saviti elgesio raiškos būdai, charakteris, komunikabilumo lygis. Kaip buvo minėta, neteisinga visų asmens elgesio raiškos būdų priskirti negaliai. Atsiradus supratimui, priėmimui, tolerancijos ir pagarbos jausmams, būtų galima nebebijoti, nekrūpčioti ir nenusisukti pamačius neįgalųjį⁵⁰ (žr. *trečią refleksiją*). Tačiau *kaip* priimti neįgalų žmogų? *Kaip* suprasti žmogaus sielą, giliai paslėptą fizinio kūno „kalėjime“?

Kaip priimti ir suprasti neįgalų žmogų?

Galima teigti, jog bendrauti su neįgaliais žmonėmis ir juos suprasti yra sunku. O ar lengva susikalbėti puikiai verbalizuojantiems žmonėms?⁵¹ Kiekvienas žmogus, norėdamas suprasti kitą žmogų, jo poreikius, emocinę būseną, bendravimo būdus, susiduria su įvairiais neaiškumais. Kaip buvo minėta, visas neįgaliojo elgesys yra bendravimas, todėl įvaldyti elgesio išraiškos būdai užtikrina neįgaliojo bendravimo ir socialinės adaptacijos, t. y. asmenybės prisitaikymo prie socialinės aplinkos, kokybę. Komunikacija gali būti sėkminga, jei abi šalys bus pasirėngusios naudoti visus įmanomus verbalinius ir neverbalinius komunikacinius būdus. Pokalbis reikalauja iš pašnekovo didesnio sutelktumo ir kantrybės, tačiau esminis dalykas – pripažinti asmenį, o ne negalią. Požiūrio filosofija, apie kurią kalbėjome šio skyriaus pradžioje, dažniausiai nagrinėjama visuomenės

⁵⁰ „Kodėl žmonėms taip sunku kalbėtis ir bendrauti su manimi? Esu įsitikinusi, kad *visi žmonės* gali bendrauti. [...] Kai kurie žmonės išreiškia savo mintis be žodžių. Daugelis tiki, kad jei turi fizinę negalę, tai esi ir protišškai atsilikęs.“ „Mane erzina, kai aplinkiniai spokso į mane...“; „Man reikia pasitikėjimo savimi [...], žmonės sunkiai mane supranta. Nors aš esu *toks*, viduje jaučiuosi toks pat, kaip jūs. Tai tik mano išorė“, – tai neįgalių žmonių nuomonės (Integracija: ar tai išeitis vaikams su negalia?, 1997, p. 44).

⁵¹ Filosofas A. Šliogeris prieš dešimtmetį pesimistiškai rašė: „Mes praradome bendrą pasaulį [...], kur galime gyventi visi kartu, matydami tą patį, apčiuopdami tą patį, suprasdami tą patį ir todėl (tik todėl) galėdami bendrauti, susišnekėti, suprasti vienas kitą.“

nuostatų į negalią kontekste, o bendruomeniniu (instituciniu) lygmeniu negalios priėmimas – tarsi savaimė suprantamas dalykas. Tačiau kasdienėse komunikacinėse situacijose būtent vidinės aplinkinių nuostatos ir pastangos spręsti neįgalaus žmogaus psichologines problemas lemia sprendimus, kurių pats asmuo priimti negali.

Antroposofinės krypties gydomosios pedagogikos atstovo T. J. Weihso knygoje „Kaip padėti vaikui?“ (1992), parašytoje empatiniu metodu, patariama kiekvienam norinčiam rasti ir ugdyti savyje gebėjimą įsijausti į neįgalaus žmogaus būseną ir išgyvenimus. Aplinkinių ir vaiko, turinčio raidos sutrikimų, santykiai primena pianisto, grojančio išsiderinusių pianinu, ir publikos santykius. Jeigu mus domina tik „instrumentas“, tokiam vaikui esame klausytojai be muzikinės klausos. Tik pažinę dvasinę vaiko prigimtį, specialių poreikių giluminę esmę, padėsime atsiskleisti neįgalaus vaiko gebėjimams, ugdysime jo saviraišką ir komunikacinius gebėjimus (Weighs, 1992).

J. Cohen knygoje „Negalios etiketas: patarimai bendraujant su neįgaliais žmonėmis“ (2003)⁵² rašė, jog negalią turintys žmonės pirmiausia yra asmenys, turintys šeimą ir artimuosius, kai kurie yra dirbantys ar besimokantys, turintys savo pomėgius, savo problemas ir džiaugsmus. Nors negalia yra jų gyvenimo sudėtinė dalis, tai nėra pagrindinė savybė, apibrėžianti, kas jie yra iš tikrųjų. Autorė pabrėžė negalios priėmimo klaidas ir nurodė: „*Nepaverskite neįgaliųjų herojais ar aukomis, pirmiausia, matykite juos kaip asmenis*“ (Cohen, 2003, p. 5). Pagrindinė negalios etiketo taisyklė – elgtis ir bendrauti taip, kaip norėtumėte, kad su jumis elgtųsi ir bendrautų.

Pagrindiniai bendravimo etiketo dalykai, regis, paprasti, tačiau juos reikia išmanyti, pvz.: prieš teikdami pagalbą pasiklauskite, ar ji reikalinga⁵³, kalbėkite ar klauskite tiesiogiai neįgalaus asmens, o ne jo asistento ar palydovo, pagal galimybes bendraukite būdami tame pačiame akių lygyje, būkite jautrūs fizinio kontakto metu – neįgalus žmogus savo ratelius suvokia kaip asmeninę erdvę. Neįgalūs asmenys patys yra geriausi ekspertai to, ką jie gali,

⁵² Manome, kad kuri nors neįgaliųjų organizacija turėtų išversti „Negalios etiketą“ į lietuvių kalbą ir pasirūpinti kuo platesne jo sklaida. Dabar jį galite rasti internete: <http://www.miusa.org/exchange/resources/resources/disetiquette/view>

⁵³ Vienoje TV laidoje mergina rateliuose šmaikščiai pasakojo anekdotines situacijas, kai autobusų stotelėje du vyrukai nusprendė jai padėti ir neatsiklausę įkėlė jos ratelius visai ne į tą autobusą, kurio jai reikėjo; arba kai leisdamasi nuo kalno su rateliais buvo policijos sustabdyta už greičio viršijimą.

o ko ne – nespėskite už žmogų, nesuteikę jam galimybės pačiam pasirinkti. „Negalios etikete“ (Cohen, 2003) kalbama apie posakius, kuriais apibūdinant negalią galima to nenorint įžeisti žmogaus savivertę, pvz., posakis „prikasymas prie vežimėlio“ aplinkiniams sukelia bejėgiškumo ir gailės jausmus, tačiau neįgaliojo rateliai – tai kompensacinė mobilumo priemonė, kurią pats žmogus vertina kaip savo kūno dalį, suteikiančią judėjimo laisvę⁵⁴.

Kai kurie suaugę žmonės, turintys žymaus laipsnio negalią, savo fizine raida gali būti likę kūdikio iki metų amžiaus tarpsnyje, t. y. jų fizinis funkcinis amžius gali labai skirtis nuo biologinio amžiaus. Tokiu atveju bendravimo procese suaugusieji dažnai nesąmoningai renkasi tokį kalbos ir elgesio stilių, tarsi bendrautų su vaiku. Toks neatitikimas žeidžia neįgalaus žmogaus savivoką, jo identitetą, bendrauti privalu tokiu lygiu, kiek žmogui yra metų. Kai žymaus laipsnio negalios formų apraiškos akivaizdžios ir asmens išvaizda itin neįprasta, aplinkiniai dažnai nepaiso elementarių etiketo normų, demonstruodami „nesveiką“ dėmesį, vengimą, ignoravimą ar baimę. Tačiau, matant žmogaus fizinių galimybių ribotumą, nereiktų pamiršti fakto, jog dažnas neįgalus asmuo suvokia savo keistumą ir kitoniškas komunikacines galimybes, be to, taip pat vertina aplinkinius žmones ir susidaro apie juos savo nuomonę⁵⁵.

Vienintelis leidinys lietuvių kalba „Negalios etiketas: bendravimas su žmonėmis, turinčiais negalią“ (Muceniekas, Vėliuvienė, Hering, 2004), kuriame pateiktos elgesio su skirtingas negalias turinčiais taisyklės, buvo sumanytas kaip praktinė metodinė seminarų medžiaga, siekiant supažindinti įvairias socialines grupes (socialinius darbuotojus, pedagogus, darbdavius ir kt.) su skirtingas negalias turinčių žmonių bendravimo ypatumais. Deja, leidinys nebuvo pavišintas, neatsirado specialistų, kurie užsiimtų panašaus pobūdžio informacijos sklaida, be to, nebuvo pareikštas tokių mokymų poreikis.

Negalia pradedama priimti vaiko šeimoje. Tėvų kaltės jausmas, pyktis ant likimo, liūdesys ir ašaros, nepatogumas prieš aplinkinius, kurie žvelgia ir komentuoja jų vaikų ypatumus, suprantamas nenoras lankytis viešose

⁵⁴ Neįgalus vyrukas rateliuose, nestokojantis sveiko humoro jausmo, sukūrė naują žodį, apibūdinantį visus vaikščančius žmones – „*sukojai*“ (t. y. su kojomis).

⁵⁵ Esu girdėjusi, kaip merginos, turinčios cerebrinį paralyžių, vertino jų klasėje atliekančią praktiką studentus – takliai komentavo studentų reakcijas į jų neįprastą išvaizdą.

vietose, veikia vaiko, turinčio negalią, psichiką, stabdo socialinę jo raidą. Dėl per didelio noro sukurti saugią aplinką tėvai dažnai siekia ne skatinti šiuos vaikus gyventi savarankiškai, o juos slopinti ir valdyti. Vaiko saviwertė kinta priklausomai nuo aplinkinių reakcijų į juos. Paauglystėje, suvokus savo bejėgiškumą ir liguistą priklausymą nuo aplinkos, patiriamas nevisavertiškumo kompleksas, nepasitikėjimas savo jėgomis. Neturėjimas su kuo atvirai pasidalyti savo nerimu sukelia psichologines problemas ir socialinę izoliaciją (Casella, McNamara, 2005). Depresija slopina norą bendrauti, dalyvauti terapijose ar mokytis, tačiau galimybė atskleisti savo būseną, būti išklaustam, ugdo didesnę savigarbos jausmą⁵⁶.

Gyvenimo kokybė yra individualus savo pozicijos gyvenime suvokimas vyraujančios kultūros ir vertybių sistemos kontekste, tai paties žmogaus subjektyvus savo fizinio, psichologinio, emocinio ir socialinio funkcionavimo suvokimas. Neįgalaus žmogaus gyvenimo kokybės negalima atsieti nuo kitų visuomenės narių gyvenimo kokybės sampratos, kuri nustatoma išskiriant vienuolika kintamųjų: *sveikatą, psichikos būklę, materialinę individo padėtį, gyvenimo sąlygas, socialinius santykius, laisvalaikį, dalyvavimą bendruomeninėje veikloje, religiją, savęs vertinimą, individualių poreikių vertinimą*. Gyvenimo kokybės indeksas nustatomas vertinant šiuos požymius: 1) *komunikaciją* (bendravimą, informaciją), 2) *savarankiškumą*, 3) *tapatumą* ir 4) *laisvę* (Ruškus, 2004). Kuo žmogus geriau vertina visas minėtas funkcijas, tuo kokybiškesnis jo gyvenimas.

Vertinant gyvenimo kokybės indeksą šeimoje, kurioje gimė neįgalus vaikas, visi minėti parametrai smarkiai pakinta – susiaurėja aplinkinių, giminių, draugų ratas, taigi ribojamos *bendravimo* galimybės. Kartais bendraujama apsimetinėjant: ir neįgaliojo šeima, ir kiti aplinkos žmonės elgiasi taip tarsi negalia neegzistuoja. Šios rūšies bendravimas vadinamas „prasimanytu priėmimu“. Gimus neįgaliam vaikui, dažnu atveju šeimos draugų ratas kuriamas iš naujo – supratimo ieškoma tarp tokių pat šeimų. Pakinta visų šeimos narių (brolių, seserų) *savarankiškumo* lygis, nes artimieji tampa priklausomi nuo neįgalaus vaiko poreikių ir būklės. Visų

⁵⁶ Psichologinių tarnybų paslaugos neįgaliesiems žmonėms, mūsų žiniomis, Lietuvoje dar neteikiamos. Kadangi kasdienybėje dažnai stinga laiko išklausti ir suprasti neįgalų žmogų, šiandien derėtų pasvarstyti, kaip organizuoti psichologines ir psichoterapines konsultacijas neįgaliesiems.

šeimos narių *tapatumas* – vaidmenų pasiskirstymas ir *laisvė* – svajonės, ateities planai kinta ir turi būti tikslinami (žr. *penktą refleksiją*).

Šeima įgyja kitokį statusą – tėvai ilgainiui supranta, kad nuo šiol visą likusį laiką visuomenėje jie bus „šeima, auginanti vaiką su negalia“. Galimi skirtingi požiūrio variantai: į šeimą (motiną) žvelgiama kaip į ypač stiprią ir drąsią arba – kaip į turinčią ypatingą bėdą (nelaimę, naštą, tragediją). Kiekviena šeima, kurioje gimė neįgalus vaikas, išgyvena ir priima šią patirtį skirtingai, tačiau visos vienaip ar kitaip išgyvena negalios neigimo, derėjimosi, gedėjimo, kaltės jausmų išgyvenimo, depresijos ir kitokias būkles (Ruškus, 2002).

Tėvų, bendruomenės socialinių darbuotojų, pedagogų pasirengimas ir vidinės pastangos suprasti, kas svarbiausia neįgaliųjų gyvenime, lemia šių žmonių psichosocialinių problemų sprendimus. Jeigu norime suprasti neįgalųjį ir jam padėti, turime žinoti, kad esame jo aplinka, kurioje jis turi gyventi, kita vertus, turime priimti jo elgesį, sėkmę, galėjimą ar negalėjimą ką nors atlikti gerbdami jo asmenybę⁵⁷. Bendradarbiavimo strategija bendruomenėje, padedanti natūraliai bendrauti – rasti ir ugdyti savyje empatinius gebėjimus pajauti kito žmogaus išgyvenimus, panaudoti teigiamą aplinkos emocinę įtaką, kad būtų sukurta gyvybinga ir palaikanti atmosfera.

Bendravimo su neįgaliais žmonėmis *credo* galėtų būti toks: „*Nedirbk už mane – dirbkime drauge, negyvenk už mane – gyvenkime drauge, nebūk už mane – būkime drauge!*“ Kiekvienas mūsų galėtų įvardyti, ko jis negali, nesugeba, nemoka arba kuo niekada nebus, ir tai taip pat savotiška negalios forma⁵⁸. Priimti neįgalų žmogų *iš tikrųjų* reiškia, pirmiausia, *pažinti save*, tobulinti *savo* asmeninę egzistencinę kokybę. Be abejo, tai nėra paprasta. Tačiau tik pajutus poreikį keistis galima atrasti neįgalių žmonių buvimo prasmę, jų teisę būti ne tik šalia mūsų, bet ir tarp mūsų. Kito kelio nėra...

Panagrinėsime psichosocialinius komunikatyvumo aspektus žmonių, kurie dėl negalios negali natūraliai bendrauti kalbėdami arba jų verbaliniai komunikaciniai gebėjimai neišlavėję dėl intelekto, autizmo, cerebrinio paralyžiaus ir kitokių sutrikimų. Išsiaiškinsime socialinės tarpusavio sąveikos ypatumus – neįgalių asmenų komunikacinio proceso struktūros, motyvacijos ir neverbalinės raiškos problematiką.

⁵⁷ Plačiau žr. 7 skyriuje „*Bendruomeniškumas ir dvasinis įgalinimas*“.

⁵⁸ Iš pokalbio su Danijos Jutlandijos regiono švietimo ministre (beje, gan apkūnios figūros ponija): „Aš irgi esu neįgali, nes tikrai niekada nebūsiu balerina...“

6. PSICHOSOCIALINIAI NEĮGALIŪJŲ KOMUNIKATYVUMO ASPEKTAI

Komunikacinė motyvacija ir tarpusavio sąveika

Filosofinėje plotmėje neįgalumas pateikia platų, slaptingą ir kartais neįtikėtiną žmogiškosios būtybės paveikslą. T. J. Weighsas knygoje „Kaip padėti vaikui“ (1992, p. 31) rašo: „Vaikų vystymosi sutrikimai atskleidžia platų, paslaptingą ir išpūdingą kraštutinių formų žmogiškosios būtybės paveikslą, ir atskleidžia *žmogaus būties esmę*“. Teisinga J. Harvėjaus mintis, jog „niekur taip aiškiai neatsiskleidžia gamtos paslaptys, kaip ten, kur ji nuklysta nuo pramintų kelių“ (cit. pagal Психология личности, 1999, т. 2, с. 389). L. Vygotskis (1996) asmens raidos sutrikimus traktavo kaip gamtos eksperimentus.

Žmogus turi galią vaikščioti, apdovanotas gebėjimu kalbėti, todėl, pasak È. Fromo (1989, p. 326), „galia veikti sukuria poreikį naudoti šią galią“. Tačiau tik neįgalus asmuo, kurio komunikacinės galios užblokuotos, įvertina šias prigimtinės dovanas, nes jo supratimas pagrįstas patyrimu. Efektyvus bendravimas, turintis ne tik intelektualinę, bet ir emocinę kokybę, išlaisvina kelią žmogaus jėgoms, siekiančioms sveikatos ir laimės.

Asmenybės psichologijos dialektinis socialinis pagrindas, anot A. Adlerio, yra tai, jog individo raidą skatina prieštaravimai: sutrikimas, neprisitaikymas – ne tik trūkumai, neigiami dalykai, bet ir akstinas juos kompensuoti. A. Adleris suformulavo psichologijos dėsnį apie organizmo dialektinį virsmą per subjektyvų menkavertiškumo jausmą į psichologinį kompensacijos siekimą (cit. pagal Vygotskis, 1996, p. 143). Tuo remiantis galima prielaida, jog neįgalieji, kurių socialiniai ryšiai itin riboti, turi *sustiprėjusį socialinį instinktą* ir troškimą bendrauti. Todėl psichologinis poreikis kalbėti yra atvirksčiai proporcingas fiziniam gebėjimui kalbėti. Negalintis verbalizuoti asmuo *nori bendrauti labiau* už kalbantįjį (Šinkūnienė, 2001).

Praktikoje tai pasireiškia *komunikaciniu sensityvizmu*: aukštas negalinčiųjų kalbėti pojūčių ir jausminio faktoriaus lygis bendravimo metu tarsi kompensuoja verbalizavimo stygių (Rean, Kolominskij, 1999). Dide-

lius komunikacinius sutrikimus turinčių žmonių bendravimo gebėjimų kompensacinis fondas nedidelis, tačiau galingos psichologinės jų galios, siekiant socialinio vertingumo (gamtos kompensacijos dėsnis). Kompensacinė asmenybės struktūros ir charakterio samprata atskleidžia psichologinių reiškinių dinamiinių pokyčių perspektyvą, leidžiančią optimistiškiau siekti svarbių raidos laimėjimų.

Interpretuojant A. Adlerio kompensacijos teoriją (Психология личности, Зарубежная психология, 1999, т. 1, с. 142), galima prielaida, jog neįgalumas ugdo nuojautą ir numatymą, su kuriais susiję tokie veiksniai kaip intuityja, dėmesingumas, jautrumas, interesas, – visi šie psichiniai reiškiniai skatina *stiprios sveikatos suvokimą negalios pakenktame organizme*⁵⁹. Ypatingą susidomėjimą kelia skirtingas žmonių aktyvumo charakteris, jų motyvacija atlikti veiksmą ar bendrauti su aplinkiniais, naudojantis pačiomis minimaliausiomis galimybėmis bendrauti akių žvilgsniu, garsais ar gestais⁶⁰. Šios motyvacijos sąlyga – stipri valia, kantrybė ir troškimas patenkinti natūralius prigimtinius bendravimo poreikius.

Metodologiniai bendravimo principai apibrėžia dvi pagrindines bendravimo formas: *veiklos* teorija pagrįsta formule „subjektas–objektas“, o *bendravimo* schema yra „subjektas–subjektas“. Pastaroji grindžiama abipuse sąveika: kiekviena iš šalių yra aktyvus šio proceso dalyvis, turintis įtakos jo dinamikai ir turiniui. Bendravimo proceso subjektyvumas neįsiskaido supaprastinto „horizontalaus“ partnerių lygiavertiškumo (Rean, Kolominskij, 1999). Komunikacinė veikla, paremta natūraliu lygiavertiškumo principu, suteikia saviraiškos laisvę pateikti „daugybę teisingų atsakymų“, įsiklausyti ir išgirsti kiekvieno balsą. Neįgaliam žmogui norint bendravimo procese pasitikėti savo jėgomis ypač svarbu jausti pašnekovo natūralumą, supratimą ir pagarbą.

Komunikacija – pirmiausia socialiniai žmonių ryšiai, padedantys atrasti dvasinę bendrystę su kitais žmonėmis. Bendraudami keičiamės ne tik *žodine pažintine*, bet ir *emocine* ar *socialine* informacija, todėl kalbant apie komunikacijos ypatumus su žmonėmis, turinčiais negalią, reikėtų

⁵⁹ Nuostaba, kurią išreiškia žmonės, pabendravę su neįgalium asmeniu, – kokia vidinė stiprybė gali slypėti silpname kūne.

⁶⁰ Žinomi atvejai, kai neįgalūs asmenys savitai panaudojo ir išlavino turimus gebėjimus (pvz., išmoko rašyti koja).

atsižvelgti į visus tris komponentus. L. Vygotskis (1996) nurodė, jog šnekamosios kalbos lavinimas *neišjudina* natūralių asmens galių ir impulsų, vidinio kompensacinio aktyvumo mechanizmo⁶¹. Dar XX a. pradžioje L. Vygotskis atskleidė, jog rezultatai dar nėra metodo tinkamumo rodiklis: tai technikos ir jos tobulinimo, galiausiai sėkmingo praktinio taikymo klausimas. Svarbiausia – fiziologinė šnekėjimo reikmė! Jeigu rasta reikmės kūrimo paslaptis, tai ugdytis turi pati šneka (Vygotskis, 1996)⁶².

Teorinė komunikatyvumo samprata – gebėjimas bendrauti (socialinė interakcija) – įprasmina tarpasmeninį kontaktą, kurio sėkmė priklauso nuo asmens prigimtinių komunikacinių gebėjimų ir komunikacinės partirties. *Sugebėjimai*⁶³ pasižymi trimis požymiais: 1) kiekvieno sugebėjimai skirtingi ir individualūs, 2) sugebėjimai yra tos psichinės ypatybės, kurios padeda atlikti tam tikrą veiklą (pvz., komunikuoti), 3) jie neišnyksta pereinant iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą (Myers, 2000). Sąveikaujant su neįgaliuoju, lavinant jo gebėjimus reikalingi šie komunikaciniai įgūdžiai (Cascella, McNamara, 2005; Frey, 1990): 1) abipusis dėmesys; 2) tarpusavio santykių inicijavimas; 3) eiliškumas; 4) motorinė ir vokalinė imitacija; 5) girdimoji ir regimoji atmintis paprastiesiems nurodymams ar instrukcijoms; 6) dėmesys; 7) garso / simbolio asocijavimas; 8) taip / ne atsakymai.

Koks turimų žinių ir galėjimo jas perteikti žodžiais ryšys? *Komunikaciniai gebėjimai* – tai ne tik sugebėjimas kalbėti, tai ir gebėjimas klausyti, suprasti ir dalyvauti pokalbyje. Be abejo, kalba – pagrindinė bendravimo, poveikio aplinkiniam pasauliui priemonė, tačiau vaiko raidos psichologijoje nėra vienos nuomonės apie kalbos įtaką vaiko mąstymui ir pažintinei veiklai. Nors lingvistinio reliatyvumo hipotezė teigia, kad kalba *lemia* mąstymą, teisingiau būtų sakyti, kad kalba *veikia* mąstymą (Myers, 2000).

⁶¹ Tai paaiškina, kodėl tradiciniai mechaninių logopedinių pratybų metodai gal ir veiksminga kalbos, bet ne *komunikacijos* ugdymo priemonė, o *judesių korekcija* – netapati *saviraiškai*.

⁶² L. Vygotskio mintys apie specialųjį ugdymą, parašytos 1924 m., tebėra aktualios ir šiandien. Jis teigė, jog tradicinis neįgalių vaikų ugdymas, atskiestas gailėsčio ir filantropijos tendencijomis, yra „sausas“ ir „neužkabina“ to, kas mokytyje gyva; jis rašė: „Psichologiškai pagrįsdami ugdymą, mes nebeatome ribos tarp gyvūno dresūros ir žmogaus vaiko ugdymo“ (Vygotskis, 1996, p. 154).

⁶³ Sugebėjimai (gebėjimai) psichologinėje literatūroje apibūdinami kaip individualiosios psichofiziologinės ir psichologinės ypatybės, padedančios sėkmingai atlikti tam tikrą veiklą, sužinoti, išmokti bei įgyti įgūdžių.

L. Vygotskio (2000) nuomone, mąstyti be kalbos neįmanoma, jis pabrėžė kalbos ir mąstymo, pažintinės raidos ir kalbos tarpusavio sąveiką⁶⁴. A. Bruneris teigia, jog kalba ne tik atspindi patirtį, bet ir ją transformuoja, reikalaujama *priemonių sistemos*. Žodžio reikšmė svarbi ne tik kaip mąstymo ir kalbos vienybė, bet ir kaip bendravimo ir apibendrinimo, komunikacijos ir mąstymo vienybė (cit. pagal Выготский, 2000, p. 271).

Vaikas turi įgimtą gebėjimą kalbėti, tam tikrą *kalbos kompetenciją*. Tačiau tik bendravimas ir kalbinė atmosfera padeda čiaušškėjimo garsams virsti fonemomis, kuriomis reiškiami prasmingi žodžiai. Dėl raidos sutrikimų netekus galimybės verbalizuoti – vartoti išorinę kalbą, skirtą bendrauti, kalba tampa vidinė, ji *interiorizuojasi* ir tampa minčių formulavimo priemone. Jei, pasak L. Vygotskio, vidinė kalba yra *mąstymo ir kalbos tarpininkas*, komunikaciniame procese svarbiausi tampa vidinės kalbos *eksteriorizacijos būdai*. Jei vidinė kalba turi monologo formą, žodinė – dažniausia dialogas, kurio metu svarbūs ir informatyvūs ne tik žodžiai, bet ir išorinis pašnekovo vaizdas, mimika, gestai, akustinis kalbos intonacijų suvokimas (Выготский, 2000).

Dialogas – svarbiausia bendravimo ir tarpusavio supratimo forma: „Aš, pasakydamas Tau kažką apie *Tai*, kažką pasakau pats sau, todėl kalba sujungia Mane ir Tave savyje“ (Anzenbacher, 1992, p. 166). Atlikti bendravimo problemų tyrimai patvirtino, jog *žodis bendravime – tai tik išorinė kalbos pusė*, bendrauti neįmanoma ne tik be ženklų, bet ir be jų prasmės bei reikšmės, apibendrinimo ir sąvokų. Tačiau galima skaityti kitų mintis, perteikti vienas kitam savo nuotaiką ir būseną, nesuteikiant dvasiniam ryšiui kalbinės formos. Tylos ir gesto „kalbėsena“ kartais išmintingesnė, atskleidžianti daugiau prasmės negu žodžiai (Лоуэн, 1997).

Bendravimas skirstomas į du lygmenis – *racionalųjį*, kuris sudaro bendravimo turinį, ir *emocinį*, pasireiškiantį informacijos perdavimo būdais. Emocinė bendravimo situacijos pusė atspindi bendraujančių asmenų tarpusavio santykius, dažniausiai išreiškiamus neverbaliniais būdais – gestais, laikysena, veido išraiška. Ji gali būti labai prasminga, pvz., skatinant neįgalų žmogų imtis iniciatyvos arba mokant naudoti neverbalines raiškos priemones (Steman, 2000). Kiekviena komunikacija atspindi tam

⁶⁴ Kalbos skirstymo į prasminius vienetus (fonemas) metodas atvėrė galimybę tyrinėti sudėtingus kalbos ir mąstymo santykių atvejus.

tikrą santykį, kuris labai svarbus norint suprasti komunikacijos turinį. Kai svarbus santykių lygmuo, turinys nėra labai reikšmingas; arba galima sutarti turinio lygiu, tačiau konfrontuoti santykių lygmeniu. Paradoksali komunikacija vyksta, kai verbalinė informacija prieštarauja informacijai, gaunamai neverbaliniu būdu (balso tonui, mimikai, etc.)⁶⁵ Todėl, bendraujant su neįgaliu asmeniu, svarbu pasitikslinti ne tik racionaliąją, bet ir emocinę informacijos dalį (Philippot, Feldman, 1999; Лоуэн, 1997).

Bendraujant su neįgalioju turi būti vartojamos kiek įmanoma įvairesnės komunikacijos priemonės: mimika, simboliniai gestai, grafinės priemonės, judesys, muzikos garsai ir kt. Bendravimo patirties plėtimo būdai reikšmingi sudarant sąlygas (Šinkūnienė, 2001):

- patirti saugumo jausmą, sukuriant laisvą, ramią atmosferą,
- išsireikšti verbaliniais ir neverbaliniais būdais, stengiantis palaikyti kontaktą,
- didinti bendravimo aktyvumą, inicijuoti bendravimą, suteikiant galimybę naudoti emocines meninės raiškos priemones,
- bendradarbiauti siekiant, kad asmens saviraiška mimika, judesiu, vaizdu virstų socialiniu bendravimu,
- skatinti kurti originalius judesius, garsų derinius (savo kalbą), ženklų sistemas ir taikyti jas bendraujant,
- išbandyti įvairius vaidmenų žaidimus, padedančius įgyti bendravimo įgūdžių,
- naudoti vaizdines priemones, plečiančias komunikacinę patirtį.

Pateikiant platesnę komunikacijos sampratą, galima teigti, jog sąveikaujant su neįgaliu žmogumi nenaudojama daugelis neverbalinės komunikacijos būdų. Ženklas, žodis ar garsas nėra vienintelė bendravimo priemonė. Galima teigti, jog žodis bendraujant sureikšminamas, užmirštant, kad yra pasaulių, kurie netelpa į žodį (vienas iš jų – muzika)⁶⁶. *Neverbalinės komunikacijos* supratimas svarbus siekiant bendravimo ir tarpusavio

⁶⁵ Neatitinkant, konfliktuojant teksto turiniui ir intonacijoms, neįgalus asmuo nebesupranta nurodymų prasmės. Todėl sėkmingai neverbalinei komunikacijai didelę įtaką turi kalbėtojo balso tembras, pagal kurį gaunama informacija apie tai, ar jo elgesys yra tinkamas, ar tai, kas sakoma, yra svarbu. Dar vienas svarbus bendravimo signalas – pritarimas ar neigimas galvos judesiu, kai tuoj pat gaunama grįžtamoji informacija.

⁶⁶ Fantastai teigia, jog kada nors kalba išnyks, nes žmonės pradės bendrauti telepatinėmis priemonėmis.

supratimo kokybės, todėl toliau atskleisime neįgaliųjų neverbalinės raiškos interpretavimo, „improvizavimo“ pagal tam tikras taisykles ir tarpusavio sąveikos ryšius.

Neverbalinė komunikacija

Sėkminga komunikacija reguliuoja ir integruoja verbalinių ir neverbalinių ženklų (garsų, gestų, mimikos) visumą. Neverbalinės komunikacijos tyrimais įrodyta neverbalinių elementų raiškos įtaka neįgaliųjų žmonių socializacijai ir gyvenimo kokybei. Paaiškėjo, jog neverbalinės komunikacijos taikymo intensyvumas atkuria tarpasmeninę sąveiką dažniau nei kalbiniai būdai (Riggio, Feldman, 2005; Panagos, 1988). Kokybinių neverbalinės komunikacijos tyrimų reikšmingumo pagrindas yra alternatyvaus bendravimo metu – naudojant visus saviraiškos būdus – įgyta socialinė patirtis. Neįgalus žmogus perteikia savo poreikius ar interesus naudodamas tuos pačius neverbalinės komunikacijos būdus ir nors vizualiai raiška gali atrodyti nesuprantama, nelogiška ar bereikšmė, pačiam asmeniui perteikiama informacija *turi asmeninę prasmę*.

Neverbalinė komunikacija – pati seniausia komunikacinė priemonė, kuri tampa aktuali tuomet, kai kalbinės bendravimo galimybės užslopinamos ar užblokuojamos. *Bežodė komunikacija* apibrėžiama taip: keitimasis daiktine, veiksmine informacija: nuotraukomis, gestais, mimika, pantomima ar jausmų išraiška. Terminai *neverbalinė* ir *nekalbinė* (bežodė) dažnai vartojami kaip sinonimai, tačiau yra skirtumas: neverbalinė komunikacija nėra tik ženklai, kirčiai, emocinė ekspresija, pagalba ar pan., lydintys verbalinę komunikaciją⁶⁷. Tai *ekspresyvus, semiotinis ir savarankiškas informacijos perteikimo būdas* (Морозов, 1998). Komunikaciniame procese šis informacijos srautas labai reikšmingas neįgaliojo asmenybei pažinti ir adekvačiai su juo bendrauti.

Visų raidos teorijų pagrindėjai (kognityvistai, bihevioristai, psichanalitikai) sutaria, jog vaiko psichosocialinėje raidoje esminiai komunikacinės kompetencijos pagrindai įgyjami kūdikystėje vaiko ir tėvų (ypač motinos) sensomotorinio neverbalinio ryšio pagrindu. Ikikalbinėje vaiko

⁶⁷ Išskiriamos keturios skirtingos nežodinės neįgaliųjų asmenų bendravimo sistemos: 1) realūs daiktai, 2) nuotraukos, 3) piktogramos (*Compic, Mayer-Johnson, Bliss* simbolių sistemos, 4) *Makaton* gestų žodynas.

raidos stadijoje normaliai besivystantis vaikas siekia čia ir dabar išaiškinti savo poreikius, imituodamas ir remdamasis pavyzdžiu tų žmonių, kurie jį supa. Šis neverbalinis komunikacinis būdas yra pagrindinė (pirminė) kūdikio komunikacija, kurios kontekstas susideda iš garsų, veido mimikos, judesių išraiškingumo bei vidinių ketinimų prasmės (Mehrabian, 2009; Žukauskienė, 2007). Motinos ir vaiko prieraišumo santykiai traktuojami kaip socialinio gyvenimo pagrindas (esmė), o elgesio sistemos, sukuriantys prieraišumą, glaudžiai susijusios su emocijomis. Taigi ikikalbiniu komunikaciniu laikotarpiu tarpusavio santykių struktūra susitelkia neverbalinių veiksmų lygiu. Tik esant paruošiamajam lygiui (gestai – garsai), vaikas ruošiamas bendrauti kalbant, todėl komunikacinio ugdymo strategija – nuo veiksmo, tarpusavio sąveikos ir neverbalinio bendravimo – prie verbalizavimo (Greenspan, 2003; MacDonald, Gillette, 1986).

Mokslinėje terminijoje neverbalinė komunikacija (*toliau* NK) atsirado tik apie XX a. vidurį. V. P. Morozovas (1998), vienas pirmųjų rusų mokslininkų, tyręs adekvačios neverbalinės komunikacijos sistemos ypatumus, pažymi, jog tai savarankiška ir ypatinga informacinė komunikacija. Reikšmingi jo tyrimai emocinio estetinio išraiškingumo, balso kaip NK priemonės – garsinio neverbalinio modalumo, t. y. intonacinių tembrinių balso charakteristikų analizė kalbinio bendravimo sistemoje. Autorius pateikė koncepciją apie kalbinio bendravimo verbalinių ir neverbalinių dvipusiškumą, įvedė naujas sąvokas, pvz., emocinė žmogaus klaus⁶⁸ (Морозов, 1998, p. 44).

NK esminis skirtingumas nuo kalbos pasireiškia tuo, jog neverbaliniai kodai ir signalai atspindi ir perteikia informaciją apie daiktų ir įvykių ypatybes, o kalba pasižymi konvencionalumu – sąlygine ženklų ir simbolių forma. Lyginant su kalba, išskiriami šie NK ypatumai (Морозов, 1998, p. 17):

- 1) polisensorinė NK prigimtis (realizacija per įvairius pojūčius);
- 2) evoliuciškai istorinė kilmė (lyginant su kalba);
- 3) nepriklausomumas nuo kalbos semantikos (intonacijos – savarankiškas reiškinys);
- 4) laisvumas, nekontroliavimas ir pasąmonės įtaka;
- 5) nepriklausomybė nuo kalbos kliūčių;

⁶⁸ Tai sensorinė percepcinė NK sistemos dalis, atsakinga už adekvatų emocinės garsinės informacijos vertinimą.

- 6) akustinių kodavimo priemonių ypatumai;
- 7) psichofiziniai suvokimo (dekodavimo) ypatumai.

NK, remiantis jos sensorine prigimtimi, skirstoma į šias kategorijas: 1) garsinė ekstralingvistinė, 2) regimoji (gestai, mimika, poza, judesys), 3) taktilinė (per pojūčius), 4) cheminė (skonis, kvapas), 5) šilumos pojūčių. Garsinėje ekstralingvistinėje NK išskiriamos šios funkcijos: *emocinė, estetinė, individualiai asmeninė, biofizinė, socialiai tipinė, erdvinė, psichologinė, medicininė* bei *charakteringa, esant fiziniams sutrikimams* (akustiniai, artikuliacijos, motorikos sutrikimai). Skiriamos keturios NK rūšys: 1) reikšminga kalbančiajam, 2) reikšminga recipientui, 3) reikšminga bendravimo procesui, 4) nereikšminga bendravimo procesui (Морозов, 1998, p. 5).

Neįgaliųjų neverbalinio bendravimo kontekste svarbios visos NK proceso kategorijos, ypač *emocinė, individualiai asmeninė, psichologinė* ir *sociali* tarpusavio sąveika, tačiau ypač reikšmingas jos *charakteringumas*. NK dekodavimo specifika ir problematika atsiskleidžia neįgalaus asmens psichomotorinės ir socialinės raidos sutrikimų ir specifinės elgesio raiškos ypatumuose. Komunikuojama pasitelkus ženklų sistemą – kalbą (garsus), gestus, mimiką ir kūno padėtį. Šiuos ženklus galima nagrinėti trimis aspektais (ЛойэН, 1997, c. 310):

- 1) *sintaksės*, kuri tiria, kaip atskiri ženklaai susiję, ir formuluoja *prasmingos* ženklų grandinės sudarymo taisykles;
- 2) *semantikos*, kuri nagrinėja ženklą ir jo turinio *reikšmę*;
- 3) *pragmatikos* arba santykio; čia svarbiausia *situacija*, kurioje vyksta komunikacija, ir *poveikis*, kurį situacija turi komunikacijai.

Pragmatiniu požiūriu komunikacija – tai *bet kokie* veiksmai, o komunikaciniai konteksto aspektai daro įtaką veiksams, t. y. veiksmai visada yra abipusiai – turintys grįžtamąjį poveikį abiemis proceso dalyviams.

Bendraudant su komunikacinių sutrikimų turinčiais asmenimis, naudojami tokie pagrindiniai neverbalinės komunikacijos būdai: be jau minėtų – *mimikos* (ypač šypsena) įtakos, *gestų* ženklų naudojimo reikšmingumo, nurodoma *erdvė*, išskiriant keturias erdvines bendravimo zonas: *intymią* (nuo prisilietimo iki 15 colių), *asmeninę* (nuo 15 colių iki 4 pėdų), *socialią* (nuo 4 iki 12 pėdų) ir *viešąją zoną* (nuo 12 iki 25 pėdų) (Mehrabian, 2009). Bendraudant su neįgaliu asmeniu pabrėžiama *asmeninės*

erdvės svarba, išskyrus tuos atvejus, kai tiesioginis prisilietimas ar pagalba rankomis yra tikslinga. Neverbalinio bendravimo kokybei ypač svarbi *kūno padėtis*: ji turi būti tokia, kad neįgalusis galėtų geriausiai matyti ir girdėti kitą asmenį (pvz., jei žmogus guli ar sėdi rateliuose, bendrautojui taip pat derėtų būti jo lygyje). Daugelyje mokslinių šaltinių, nagrinėjant bendravimą su neįgaliumi asmeniu, pabrėžiama *akių kontakto* svarba (Casella, McNamara, 2005; Mehrabian, 2009).

Bendravimo procesą darant efektyvesnį, neverbalinės komunikacijos įgūdžių ugdymas suteikia galimybę kompensuoti sutrikusių pojūčių sritis ir panaudoti kitas alternatyvias technikas. NK tyrimų pradininkai (Birdwhistell, 1970; Ekman, Friesen, 1969; Howell, Vetter, 1976), taikydami nedirektyvius metodus (pvz., vaidmeninį žaidimą), nuodugniai analizuodami neverbalinių elementų raišką, atskleidė NK įtaką komunikacijos kokybei (cit. pagal Panagos; Katz, 1988, p. 293). Komunikacinių studijų išvados patvirtino NK įtaką dėmesio, nurodymų, atkaklumo, perspėjimų ir kitais tarpusavio sąveikos aspektais⁶⁹. Žinoma, vien tik NK mikroanalizės tyrimai – akių kontakto, rankų manipuliacijų, kūno padėties reguliavimo analizė nesuteikia duomenų apie asmens socialinės komunikacijos kokybę. Komunikacinių procesų tyrimai interpretuojami nagrinėjant komunikacinę struktūrą (kalbinius ar garsinius įvykius), kūno judesius (kinestetiką), interpersonalinės erdvės distanciją (proksemiką) ir komunikacinių signalų visumą (semiotiką).

Ugdant socialinę komunikaciją nurodomi penki neįgalaus asmens ir bendraujančiojo sąveikos lygiai (Casella, McNamara, 2005, p. 40): 1) individualūs žaidimai, kurių metu stebimi veiksmai ir jų reikšmės; 2) socialinis žaidimas – sąveika per eiliškumo veiksmus, t. y. svarbiausiu bendravimo įgūdžiu nurodomas gebėjimas keistis vaidmenimis (stilius „imti ir duoti“); 3) komunikacija – neverbaliniai gebėjimai (judesiai, garsai); 4) kalba – verbalinės prasmės; 5) pokalbis – tarpusavio sąveika. NK taikymas ir intensyvumas atkuria komunikacinę sąveiką dažniau nei kalbiniai būdai, taigi produktyvius kokybinius neverbalinės komunikacijos tyrimus galima apibūdinti kaip „*viską, ką matome ir girdime vaizdo juosto-*

⁶⁹ Neverbalinių komponentų tyrimų kryptis nurodo reikiama mikro- ir makroanalizės metodų pusiausvyrą. NK vaizdo analizė atskleidė nepastebimus tarpusavio sąveikos elementus, reikalingus interpretuojant rezultatus.

je, ir daugiau“. „Daugiau“ prasmės pagrindas yra įgytos socialinės žinios, kuriomis paaiškinami bendravimo motyvai (Panagos, Katz, 1988, p. 294).

Neverbalinis bendravimas – improvizacija pagal kintamas taisykles, esant gausybei nesąmoningų savitarpio prognozių, kai galutinė prasmė pavaldi tik prigimčiai. V. Levisas (1979) apie intuityvų bendravimą rašė: „Gilindamiesi į smegenų mechanizmą, prieiname prie plačiausios reikšmės biologinio fenomeno ir kartu prie socialinės psichologijos fiziologinių pradmenų.“⁷⁰ Šį komunikacinį reiškinį jis pavadino „smegenų aidu“, teigdamas, jog bendraudami žmonės persiima kito asmens išorinio elgesio charakteriu, nes dalyvaujant atliekami nevalingi judesiai „savo smegenyse“ (pvz., žiūrint į šokančius, vargsta kojos, klausant dainuojančio – balso stygos). Apibendrintai galima kalbėti tik apie vieno žmogaus būsenos ekvivalentą, suvokiant kito žmogaus emocijas. Intuicijos – įsijautimo lygmuo kiekvieno skirtingas, tačiau niekas negali padėti žmogui, nesugebančiam pajusti ir numatyti kito emocijų; empatiškumo ugdymas nesusijęs su intelektu, tai „menas netrukdyti pašamonei“ (Philippot, Feldman, 1999; Levis, 1979).

Žmogus – bioenergetinių procesų visuma, kūno ir sielos vienovė, kuri energetiškai veikia viena kitą. Bendraudami žmonės persiima mėgdžiojimo bangomis, todėl sunku bendrauti su asmeniu, kurio judesys ir mimika sustingusi. Tai svarbu nagrinėjant neįgalių žmonių NK ypatumus, nes judesio sutrikimai pasireiškia smarkiai padidėjusiu raumenų tonusu, o asmenų, turinčių proto negalią, raiška mimika ne visada adekvati arba apskritai įmanoma. Tuomet nevalingo mėgdžiojimo impulsus tenka slopinti, todėl bendraujant jaučiama įtampa⁷¹. Kūno judesių ir pozos pobūdis lemia emocinę žmogaus savijautą tokia seka: raumenų spazmai – „užspausta“ emocija – psichinis nerimas. Atpalaiduoti raumenys išlaisvina emocijas, t. y. atpalaiduoja vegetacinę energiją (Люээн, 1997).

Daugelyje mokslinių šaltinių nagrinėjama teigiamų emocijų įtaką neurologinei, psichinei ir fiziologinei asmens raidai (Greenspan, 2003; Riggio, Feldman, 2005; Изард, 1980). Išorinė emocijų ekspresija veikia ne tik socia-

⁷⁰ Z. Froidas rašė, jog kiekvienas žmogus turi savo pašamoneje „aparatus“, padedantį nustatyti kitų žmonių būseną, t. y. fiksuoti susierzinimo, gerinimosi, paniekos, pavydo, troškimų niuansus.

⁷¹ Tuo galbūt galima paaiškinti nuovargį žmonių, kurie ilgą laiką praleidžia šalia neįgaliojo.

linę komunikaciją, bet ir kitas adaptacines funkcijas: individualią ir socialinę raidą, tarpasmeninių ryšių formavimąsi. Nors emociniai išgyvenimai yra asmeninė patirtis, jų išraiška – socialus reiškinys. Kai kurių emocijų išraiškų kodavimas ir dekodavimas tapatūs viso pasaulio žmonėms, nepriklausomai nuo jų kultūros, kalbos ar išsilavinimo, taip pat ir *neįgalumo*. Tyrimais įtikinamai atskleidžiama, jog kai kurios atskiros emocijos yra *universalūs, bendrakultūriniai fenomenai* (Riggio, Feldman, 2005; Изард, 1980). Šis atradimas nurodė galimą emocijų ir emociinės komunikacijos tyrimų svarbą psichologijoje, bendraujant su neįgaliais asmenimis.

Pagrindinė neįgaliųjų, turinčių sutrikusią komunikacinę veiklą, raiška bendraujant išlieka neverbalinės komunikacijos būdai. Alternatyvių bendravimo formų, prigimtinių kompensuojamųjų poveikio priemonių paieškos tikslas turėtų būti *atskleisti* bendravimą kaip *asmeninę prasmę*. Nemaža dalis komunikacinių problemų kyla nesuprantant ar nemėginant interpretuoti neįgaliųjų neverbalinės komunikacinės raiškos. Todėl bendraujant suprasti neįgalaus asmens psichines būsenas, ekspresiją ir veiksmus galima tik priimant, stebint ir nagrinėjant neverbalinius signalus. Toliau pasigilinsime į neįgaliųjų komunikacinio proceso struktūros ypatumus.

Komunikacinio proceso struktūros ypatumų analizė

Kiekviena kontaktinė grupė kaip kolektyvinis subjektas yra vieninga, sąlyginai stabili sistema, turinti savo individualią vidinę struktūrą bei vystymosi raidą. Neįgalių žmonių grupėje išskirti ypatumai kelia individualizacijos problemą komunikaciniame procese, formuoja savitą bendravimo stilių. Čia suprantame ne tik tradicinį atskiro asmens asmenybės gebėjimų įvertinimą, bet ir visos grupės išskyrimą pagal vienijančius požymius (Рван, Коломинский, 1999, c. 10).

Neįgalieji dėl minėtų sąveikos su aplinka apribojimų kitaip suvokia supantį pasaulį, dažnai savarankiškai negali atlikti regėjimo, klausos ir pažinimo igūdžių reikalaujančių užduočių. Reali padėtis komunikaciniame procese tokia: grupinėje veikloje, dalyvaujant 5–7 neįgaliesiems žmonėms, dėl skirtingo individualaus mąstymo bei veiksmų tempo, dirbančiajam (socialiniam darbuotojui, specialiajam pedagogui) sunku paskirstyti dėmesį. Todėl dažnai kyla veiklos proceso organizavimo, turinio parinkimo, priemonių pritaikymo ir asistavimo (fizinės kitų asmenų pagalbos),

kitaip tariant, pagalbinės komunikacinės sistemos efektyvumo problemų. Bendravimo procese reikia spręsti keturis pagrindinius uždavinius: 1) pasirinkti *alternatyvią* (pagalbinę) ir *augmentinę* (papildomą) komunikacinę sistemą; 2) sukurti komunikacinę *aplinką* (pritaikyti kompensacines priemones bei technologijas); 3) taikyti *neverbalinius* komunikacinius *metodus*; 4) organizuoti *lygiavertišką* komunikacinį procesą (laikytis bendravimo etikos taisyklių) (Šinkūnienė, 2001).

Išskiriami trys bendravimo struktūros komponentai: pažintinis, afektinis ir elgesio komponentas (kitoje klasifikacijoje minimi trys analogiški komponentai: informacinis, reguliuojantis ir afektyviai komunikatyvus). Neįgalių žmonių komunikacinio proceso ypatumus apžvelgsime, remdamiesi A. Reano *keturelemenčiu modeliu*, nes bendravimo struktūra papildoma neįgaliesiems socialiai svarbiu percepciniu komponentu (Реан, Коломинский, 1999, p. 268): 1) *pažintinis informacinis komponentas*, susijęs su informacijos priėmimu ir perdavimu ženklų priemonėmis; 2) *elgesio reguliavimo komponentas* sutelkia dėmesį į subjektyvaus elgesio ypatumus, reguliuodamas abipusius veiksmus; 3) *afektyvus empatinis komponentas* apibūdina bendravimą kaip pasikeitimą ir reguliaciją emociju lygiu; 4) *socialiai percepcinis komponentas* yra susijęs su subjektų tarpusavio priėmimu, supratimu ir pažinimu bendravimo procese.

Pažintinis informacinis bendravimo komponentas. Individualus bendravimas pagrįstas nuostata, jog žmogus, turintis komunikacinių sutrikimų, turi naudotis įvairiomis pagalbinėmis bendravimo priemonėmis ir asmeninėmis reiškimosi galiomis, kurios yra svarbios, kai jis nori perteikti aplinkiniams savo pageidavimus ir poreikius (Cymru, 2000). Specialiojo neįgalių vaikų ugdymo procese taikoma *augmentinė* (papildoma) komunikacija, ji skirstoma į pagalbinę ir alternatyvią. Pagalbinės komunikacinės (vizualinės) sistemos – objektai, paveikslėliai, piktogramos, simboliai, žodžiai, atskiros raidės ar raidynas. Ženklų ir simbolių sistemų funkcionavimas sudaro ugdymo reiškinių ir procesų informacinį pagrindą. Ženklo (simbolio) turinys – pojūčiais suvokiamas daiktas, reiškinys arba veiksmas; ženklų reikšmė – informacijos šaltinis, t. y. jo struktūrą sudaro ženklų reikšmė, sukelti individo sąmonėje atitinkamus vaizdinius.

Alternatyvių komunikacinių metodų pasirinkimas priklauso nuo asmens *motorinių galimybių* (rankų judesių, žvilgsnio fiksavimo, etc.), *intelektu*

lygio (suvokia abstrakcijas, ar tik konkrečius daiktus), *požiūrio* į komunikacinius poreikius ir kt., nuo ko priklauso priemonių pritaikymo galimybės (simbolių dydis, išdėstymas, spalvų reikšmė, kt.), elektroninių ar mechaninių priemonių taikymo pranašumai (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006). Komunikacinėmis lentelėmis galima išreikšti savo esminius poreikius, atsakyti į klausimus, mokytis sakinių konstrukcijos ar lavinti rišlios kalbos įgūdžius⁷².

Kitos pagalbinės bendravimo formos – *specialus raidynas* (galimybė išsireikšti sudedant žodžius raidėmis), *kompiuteris* ar *rašomoji mašinėlė*. Specialūs bendravimą skatinantys būdai (Daniels, Stafford, 2000, p. 179): 1) *išplėtimas* – vaiko atsakymas išplečiamas, dar kartą pasakant jo mintį ilgesnėmis frazėmis; 2) *paralelinis kalbėjimas* – kalbama apie tai, ką vaikas šiuo metu daro; 3) *priminimas* – rodomi žodį reiškiantys ženklai ar gestai; pasakoma žodžio reikšmė, vartojimo situacija arba bendresnė sąvoka, kuriai priskiriamas žodis.

Kai kurie mokslininkai kritikavo pagalbinės komunikacinės sistemos parinkimą ankstyvajame amžiuje, užkertant kelią verbalinės kalbos ugdymui. Jų nuomonė: reikia sujungti komunikacinių lentelių, gestų ir vokalinės imitacijos mokymą, pateikiant visuminio komunikacinio elgesio – situacijos suvokimo pagrindus. Manyta, kad alternatyvaus bendravimo sistemų taikymas sulėtina arba sustabdo kalbos raidą; vėliau įrodyta priešingai: mokslininkai aiškino, jog smegenų centrai, valdantys rankos ir kalbos motoriką, tarpusavyje susiję, todėl naudojant gestus ar judesius aktyvėja ir kalba (Bakk, Grunewald, 1997). Tačiau, kaip ir kitus įgūdžius, pagalbinės komunikacijos įsisavinimo techniką reikia ugdyti (pageidautina, kad šiame procese dalyvautų tėvai)⁷³.

Komunikacija gestų kalba (kai kur vartojamas terminas *gestų-mimikos kalba*) – specifinė kompensacinė bendravimo forma, naudojama (visai arba

⁷² Lietuvoje pagalbinė komunikacija, adaptuotos ugdymo programos neįgaliams vaikams pradėtos taikyti apie 1994 metus. Vieni pirmųjų – amerikietišką *Mayer-Johnson* ir *Bliss* simbolių sistemą praktikoje pradėjo naudoti Vilniaus vaikų ugdymo centro „Viltis“ pedagogai. Grupė specialistų Šiaulių pedagoginiame universitete išleido mokyimo priemonę „Mokymas bendrauti simboliais“ (1996 m.), kurioje pateiktas lietuviškas ideopiktogramų (simbolių) variantas. Tačiau daugelyje šalies specialiųjų įstaigų iki šiol komunikaciniai simboliai netaikomi, todėl komunikacinis ugdymas neveiksmingas.

⁷³ Tačiau tėvai dažniausiai linkę bendrauti su patogiais raiškos būdais. Todėl šis komunikacinis mokymas neturi tęstinumo: už institucijos ribų vaikų galimybės perteikti informaciją sumažėja iki minimumo.

iš dalies) sutrikus klausai⁷⁴. Kitokius komunikacinius sutrikimus turintys asmenys naudoja (adaptuoja) gestų kalbą pagal intelekto ar fizinės raidos galimybes. Pagrindiniai gesto elementai – *konfigūracija* (išorinis vaizdas), *lokalizacija erdvėje* (aukštis kūno padėties atžvilgiu) ir *judesys* (kryptis ir kokybė). Pagal apibendrinimo lygį gestai skirstomi į *nurodomuosius* ir *kviečiamuosius, vaizduojamuosius, imitacinius* (vaizduojančius veiksmą, būseną, jausmą, emociją) ir *simbolinius* (Lietuviškų gestų žodynelis, 1995). Kitų negalių turintys asmenys gestų kalbos nesimoko, tačiau jų komunikacinėje sistemoje jie atlieka tam tikrą kompensacinę funkciją: dauguma savo „žodyne“ turi bent keletą sutartinių gestų, kuriuos aplinkiniai moka; dažniausiai tai pačių neįgalių žmonių prisitaikyti ir jiems patogūs gestai.

Komunikacinis elgesio reguliavimo komponentas. Specifinių garsų vokalizavimas – vienas iš neįgalaus žmogaus būdų atkreipti dėmesį, prisikviesti kitą asmenį, nes kūno kalba dažnu atveju būna ribota. Šiek tiek kalbantys žmonės dažnai „vertėjauja“ savo draugams, kurių neverbalinę komunikaciją supranta geriau nei aplinkiniai. Kiti papildomos komunikacijos metodai: komunikacija teigimu ir neigimu, t. y. formuluojami klausimai, į kuriuos galima pateikti atsakymus taip arba ne neįgaliesiems prieinamiausiu būdu⁷⁵. Sutartiniai taip ir ne ženklai gali būti vaiko mirksėjimas akimis (pvz., vieną kartą atsakant – taip, du kartus arba nemirksint – ne) arba žvilgsniu (ranka) nurodant taip / ne simbolį ar pageidaujama objektą (Communication without speech, 1991). Pokalbio metu (naudojantis taip /ne atsakymais, komunikaciniais simboliais) atsiranda plačios galimybės komunikuoti, geriau pažinti asmens charakterį ir jo pomėgius, išsiaiškinti savitus neverbalinės komunikacinius būdus, kuriais jam patogusia išsireikšti ir bendrauti⁷⁶.

Komunikacinį neįgalių žmonių elgesį lemia minėti subjektyvaus elgesio (psichofizinės raidos) ypatumai, todėl sukurti komunikacinę aplinką –

⁷⁴ Plačiausiai pasaulyje kurtiesiems asmenims taikoma *Makaton* gestų sistema.

⁷⁵ Pitagoras yra pasakęs: kad ir kokie trumpi būtų žodžiai *taip* ir *ne*, vis dėlto jie reikalauja rimčiausių apmąstymų...

⁷⁶ Įsisavinus taip ir ne bendravimo techniką, galima susikalbėti ir išsiaiškinti beveik viską. Pavyzdys: negalinčios kalbėti merginos mama pasiteiravo klasės auklėtojos – kaip ji jaučiasi laukdamasi kūdikio. Nuo aplinkinių ši žinia buvo kruopščiai slepiama, taigi auklėtoja negalėjo suprasti, kaip apie tai buvo sužinota. Paslaptį ji patikėjo tik vienai kolegei, tačiau „slapto“ pokalbio metu šalia buvo auklėtinė. Motina taip ir ne būdu bei pasitelkusi neverbalinę raišką galėjo išsiaiškinti padėtį ir visas detales.

vienas svarbiausių sėkmingo bendravimo uždavinių. *Pagalbinių* (kompensacinių) *priemonių* taikymo tikslas⁷⁷ – kompensuoti motorikos galimybes pagalbinių priemonių savybėmis, padėti atlikti veiksmą, pakeisti ar pagerinti asmens nevaldomą kūno dalį ar jos funkciją (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006). Pagalbinių technologijų taikymo uždaviniai – teikti neįgaliam asmeniui tikslingą pagalbą: padėti komunikuoti, įgyti galimybę atlikti veiksmą, kontroliuoti (įvaldyti) aplinką, tapti iniciatyviam, įgyti igūdžių, ugdyti savi-voką. Komunikacinio proceso efektyvumas ypač priklauso nuo įvairių elektroninių sistemų ir kompiuterių individualaus pritaikymo pagal kiekvieno asmens poreikių specifiką (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006). Pagalbinėmis technologijomis rūpinasi atskira profesinė sritis – užimtumo terapija (*occupational therapy*), egzistuoja adaptuotos kompiuterinės programos, skirtos komunikaciniams gebėjimams lavinti ir mokyti⁷⁸.

Afektyvus empatinis bendravimo komponentas. Tai pasikeitimas ir reguliacija emociniu lygiu, gebėjimas suprasti ir interpretuoti nekalbančio žmogaus išgyvenimus ir emocijų raišką, perteiktą žvilgsniu, veido mimika, kūno kalba – ženklais, gestais ar judesiu⁷⁹. Norint numatyti, nujausti ir suprasti, ką nekalbantis žmogus nori pasakyti, svarbu išsiaiškinti, kokią informaciją komunikacinėje situacijoje mėgina mums perteikti. Iki-kalbiniame amžiaus tarpsnyje bendraudami vaikai naudojami penkiomis pagrindinėmis komunikacinėmis funkcijomis (Greenspan, 2003; Frey, 1990): *reguliuojančia* (dėmesys, prašymas, reikalavimas), *tvirtinančia* (įvardijimas, apibrėžimas, informacija), *pasikeitimu* (davimas, gavimas), *asmenine* (veiksmas, sprendimas, neigimas, protestas) bei *pokalbio* kategorija (imitacija, atsakymas, tęsinys, klausimas). Šiomis kategorijomis taip pat sėkmingai galima vadovautis bendraujant su neįgalium asmeniu.

Empatija ir refleksija – svarbus neįgalųjų komunikacinio proceso komponentas. Refleksija yra veiksmų derinimas laike, taip pat psichinių būsenų bei procesų *synchronizacija*, kuri daugiausia priklauso nuo bend-

⁷⁷ Motorikos ir judėjimo funkcijų kompensavimo priemonės – vežimėliai, specialūs stovai, vaikštytės, keltuvai; smulkiąją motoriką įvaldyti padeda įvairių rūšių ortopedinė įranga: langetės, galvos rodyklės, laikikliai (stalo įrankiams ar rašymo priemonėms), ortopedinė avalynė ir pan.

⁷⁸ Lietuvoje šioje srityje dar labai atsilieka nuo patirtį turinčių Vakarų šalių, kompensacinių priemonių ir technologijų gamybos procesai prasidėjo tik praeitame dešimtmetyje.

⁷⁹ Plačiau žr. ankstesnį skyrių „*Neverbalinė komunikacija*“.

ravimo partnerių empatinio gebėjimo įsijausti į vienas kito būseną ir vienas kitą suprasti (Реан, Коломинский, 1999; Изард, 1980). *Refleksija* padeda pašnekovams geriau vienas kitą pažinti ir atitinkamai bendrauti, apimdama ne tik savęs, bet ir kito raišką⁸⁰.

Socialiai percepcinis bendravimo komponentas. Subjektų tarpusavio priėmimas, supratimas ir pažinimas komunikaciniame procese priklauso nuo jau aptarto požiūrio į neįgalumą⁸¹. Interpersonalinis lygmuo – komunikacinė sąveika veikia abu komunikacinio proceso dalyvius. Socialinę percepciją daugiausia lemia psichosocialinės aplinkos sąlygos ir asmeninės aplinkinių žmonių vertybinės nuostatos – tai, kiek pastangų skiriama komunikacinio proceso kokybei. Deja, egzistuojančioje socialinės pagalbos sistemoje šiandien neįgalus asmuo dažnai vis dar yra veiksmo objektas⁸², todėl tarpusavio santykiai hierarchiniai, o bendravimo įgūdžiai beveik nelavinami.

Visi keturi komunikacinio proceso struktūros elementai reikšmingi ir tarpusavyje susiję kuriant efektyvią neįgalių žmonių komunikacinę aplinką, teigiamai veikiant – normalizuojant ir derinant psichologinę jų būseną. Neįgaliųjų komunikacinis procesas išoriškai gali būti itin komplikuotas, tačiau artimiau juos pažįstant atsiskleidžia didelės vidinės dvasinės galios, teikiančios bendravimui abipusio naudingumo. Kaip buvo minėta, neverbalinis bendravimas reikalauja iš aplinkinių kūrybingumo ir dvasinės energijos, tačiau kartu atskleidžia žmonių jautrumą, tobulina empatinius gebėjimus, išplečia bendravimo gebėjimų ribas. Komunikacinių simbolių ar technologijų taikymas – svarbi sėkmingos komunikacijos sąlyga, tačiau bendruomeniškumo kontekste nagrinėjamas įvairių komunikacijos būdų naudojimo efektyvumas priklauso nuo abipusio *pasitikėjimo, pagarbos ir lygiavertiškumo* jausmų. Komunikacinė žmogaus patirtis – asmenybės raidos kokybinis kriterijus; tai ypač atsiskleidžia bendraujant su neįgalium asmeniu (žr. *trečią refleksiją*).

⁸⁰ *Empatija, refleksija ir sinchronizacija* – tai komunikacinės krypties muzikos terapijos terminai (apie šių komunikacijos komponentų raišką plačiau kalbėsime 9 skyriuje „Komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimai“).

⁸¹ Plačiau žr. 5 skyrių „Bendravimo kultūra ir negalios etiketas“.

⁸² Medicininėje rehabilitacijoje vis dar vartojami terminai *korekcija, intervencija* taip pat išreiškia požiūrį į tarpusavio santykius.

7. KOMUNIKACIJA: SOCIALINĖ INTERAKCIJA

Požiūris į bendravimą su neįgaliaisiais

Ar žmonijos komunikacinė patirtis individuali, ar socialinė? Į šį ontologinį klausimą sociologai atsako, jog žmogus – sociali būtybė, todėl neįmanoma nagrinėti komunikacijos be tarpusavio sąveikos, t. y. nenagrinėjant interakcijos (Littlejohn, Foss, 2008).

Bendravimo su kitu žmogumi „išorinėje pusėje“ matomi tik *skirtumai*, tačiau suvokiant mūsų *tapatumą* „būtina įsismelkti nuo išorės prie esmės“. Kaip teigė È. Fromas (1992, p. 94), „tikėti meilės galimybe kaip visuomeniniu, o ne išskirtiniu individualiu reiškiniu, yra racionalus tikėjimas, pagrįstas giliosios žmogaus prigimties išvalga“. Meilėje ir nesavanaudėje užuojautoje silpniam ir nesaugiam žmogui, kuriam reikia pagalbos, „esama pažinimo ir susitapatinimo“. Tačiau deklaruoti meilę, „mylėti žmoniją daug lengviau negu mylėti konkretų žmogų“ (Fromas, 1992, p. 36), ypač neįgalų, pasižymintį išskirtiniu savitumu.

Kadangi „tikrų“ neįgalųjų bendruomenių Lietuvoje beveik nėra, toliau kalbėsime apie bendravimą institucinėje bendruomenėje, atitinkančioje tam tikrus bendruomenės požymius⁸³. Dienos centrų specifika priklauso nuo juos lankančių asmenų poreikių, negalios ypatumų, čia vykstanti reguliari veikla suteikia neįgaliojo gyvenimui turinį ir prasmę. Kitas pranašumas – visi dienos centro lankytojai turi galimybę jaustis reikalingi vieni kitiems – lygūs tarp lygių, verti pagarbos, įsiklausymo į kiekvieno nuomonę (Kondrašovienė, Vaitiekus, 2004). Kai kurie dienos centrai veikia bendruomeniniais principais, juose stipriau ar silpniau, tačiau kuriama bendruomenė⁸⁴.

Socialinis darbas pripažįstamas kaip nevienareikšmė, sudėtinga ir emociškai įtempta veikla. Socialiniai darbuotojai, kaip padedančiosios

⁸³ Plačiau apie tai žr. 2 skyriuje „*Psichologinis bendruomeniškumo jausmas*“.

⁸⁴ Lietuvoje pirmosios nestacionarios įstaigos buvo įsteigtos 1992 metais. Jų misija – teikti ugdymo ir socialines paslaugas neįgaliesiems asmenims. Vilniaus savivaldybėje yra apie 870 sutrikusio intelekto suaugusių asmenų, kurie lanko šešis suaugusiųjų dienos centrus (<http://www.socialiniszemelapis.lt/index.php?1468396675>).

profesijos atstovai, dirba kartais jausdami nemenką psichologinį, emocinį aplinkos ar organizacijos spaudimą (Collins, 2009). Jie turi laviruoti tarp klientų problemų ir tuo pat metu prisitaikyti prie skirtingų jų asmeninių, neįgaliojo šeimos ir organizacijos reikalavimų. Socialinio darbuotojo asmeninės vertybės lemia požiūrį į neįgalų asmenį, jo šeimą, patį bendravimo procesą. Išskiriami du požiūriai į neįgaliuosius – *subjektinis* ir *objektinis*, arba – *teigiamas* ir *neigiamas* (Ivoškienė, 2003).

Subjektinis požiūris – su neįgalium asmeniu komunikuojama, priimant ir suvokiant jo bendravimo specifiką, t. y. reiškiami asmeninė iniciatyva paremiant ir pastiprinant tuos neįgaliuosius, kuriems to reikia. *Objektinis požiūris* – į neįgalų žmogų žiūrima kaip į daiktą, kurio funkcijas galbūt įmanoma suvokti ir bandyti paveikti. Mėginama pakeisti savotišką jo elgesį neatsižvelgiant į tai, kad elgesio raiška yra asmens būdas komunikuoti, atskleisti savo poreikius ir vidinius išgyvenimus. Būdas, kurį darbuotojas sąmoningai ar nesąmoningai pasirenka siekdamas paveikti klientą, visuomet atsispindi jo nuostatas neįgalaus žmogaus atžvilgiu. Pavyzdžiui, vadovaujantis *subjektiniu* požiūriu, veikla dienos centre organizuojama atsižvelgiant į klientų grupės poreikius ir pageidavimus, t. y. ne primetama pagal nusistovėjusias tradicijas, o kuriama kartu su klientais. *Objektiniu* požiūriu darbuotojo ir neįgalaus žmogaus kontakto nėra, yra tik reikalavimai paklusti arba vykdyti komandas. Neįgalium žmogui gali būti manipuluojama, arba darbuotojo požiūris gali būti per daug „globėjiškas“, užgniaužiant paties kliento iniciatyvą (Ivoškienė, 2003).

Teigiamo požiūrio esmė – neįgalus asmuo priimamas toks, koks jis yra, svarbus abipusis pasitikėjimas ir jausmas, užtikrinant kliento saugumą. *Neigiamas požiūris* skirstomas į du reiškinius – *neigimą* ir *atstūmimą*. *Neigimas* – kai personalas nepripažįsta neįgaliojo kaip asmenybės ir nepripažįsta jo negalios. *Atstūmimas* – kai specialistas vertina tik vieną aspektą – arba tik asmenybę, arba tik negalią (Ivoškienė, 2003). Neigiamos nuostatos iš esmės turi įtakos neįgaliųjų žmonių veiklos galimybėms, jų įvaizdžiui / savivaizdžiui arba elgesiui. Socialinių darbuotojų, pedagogų, medikų, psichiatrų neigiamų nuostatų priežastys – tiesioginės ar netiesioginės bendravimo su neįgaliumu patirties (teigiamos ar neigiamos), žinių stoka, elgesys su juo kaip su „amžinu“ vaiku, išankstinė nuostata dėl

neįgaliojo ribotumo, t. y. įsitikinimas, kad žmogus visuomet ko nors vis tiek nesuvoks arba nesugebės atlikti.

Socialinio darbuotojo pozicija, bendraujant su neįgalium asmeniu, kartais yra dviprasmiška. M. Corey ir G. Corey (2001), nagrinėdami profesinę veiklą tų, kurie teikia žmonėms vienokią ar kitokią pagalbą, nurodo, kaip išlikti profesionalais, valdyti savo jausmus ir emocijas, kad jos nebūtų nukreiptos į klientą. Socialiniai darbuotojai yra mokomi būti jautrūs kitų jausmams, atpažinti savuosius ir empatiškai reaguoti į problemines situacijas. Tačiau aplinkoje, kurioje nuolatos sprendžiami probleminiai klausimai, atsiriboti nelengva. Vienas iš būdų padėti darbuotojui pažinti savo jausmus ir turėti erdvę juos išreikšti, siekiant išvengti profesinio perdegimo, yra supervizija (Šinkūnienė, Katkonienė, 2010).

Socialinis darbuotojas turi padėti spręsti klientams problemas, tačiau neretai bendravimas kelia sunkumų dėl klientų ypatybių (*Socialinis darbas: profesinis veiklos įvadas...*, 2004). Veiklos specifika tiesiogiai priklauso nuo to, kokio pobūdžio negalią turi žmogus, ar turi papildomų sutrikimų. Patyrę praktikai sako, jog darbas su neįgalium žmogumi reikalauja būti „čia ir dabar“, o tai nėra lengva (*Kokią šviesą slepia sunki negalia...*, 2006). Pavyzdžiui, proto negalią ar Dauno sindromą turintys žmonės siekia labai artimo kontakto, mėgsta prisiglausti, apkabinti, bučiuoti. Kai kurie psichikos sutrikimų turintys asmenys darbuotojo ar aplinkos atžvilgiu gali būti nusiteikę agresyviai (Liobikienė, Šinkūnienė, 2010). Pirmu atveju klientas gali per stipriai veikti socialinio darbuotojo erdvę, sukeldamas neigiamą reakciją į klientą. Antruoju – darbuotojas gali jaustis nesaugus, nusiteikti prieš klientą, nes agresija visuomet sukelia nemalonius pojūčius.

Socialiniam darbuotojui sunku nustatyti, koks turi būti santykis su klientu, kad nebūtų pažeidžiama asmeninė erdvė, profesionalumas, bet kartu kad žmogus nesijaustų atstumtas. Be to, dirbant su suaugusiaisiais, aktuali yra seksualumo tema. Sustojusi asmenybės raida fizinei seksualinei brandai dažniausiai neturi įtakos, tad natūralu, kad suaugę proto, psichinę ar fizinę negalią turintys asmenys jaučia fizinio seksualinio pasitenkinimo poreikį, tačiau išraiška gali labai skirtis nuo visuomenei priimtų normų (Bakk, Grunewald, 1998). Todėl labai svarbi parama ir patarimai (ypač naujiems darbuotojams) – kaip nubrėžti bendravimo ribas neignoruoiant to, kas vyksta.

Pateikiame kokybinio tyrimo „*Socialinio darbo supervizijos poreikio analizė neįgalųjų dienos centruose*“ (Šinkūnienė, Laucytė, 2009) pusiau standartizuoto interviu duomenis⁸⁵.

Visuomenės požiūris į negalią socialiniam darbuotojui lygiai taip pat svarbus kaip ir pačiam neįgaliajam ar jo šeimos nariams, nes turi įtakos profesinei jo savivertei. Dalyvaudamas visuomeniniuose renginiuose kartu su neįgaliaisiais, jis jaučia aplinkinių reakciją. Analizuojant informantų mintis apie kitų žmonių požiūrį į jų darbą paaiškėjo, jog neigiamas ar neadekvatus požiūris turi poveikį darbuotojo pasitenkinimui darbu:

„...požiūris yra toksai, kaip pasakyti, gana neigiamas aš manau, kad žmogus su negalia – kažkokia nereikalinga visuomenės dalis... jis neįdomus; tas toks kitų neįvertinimas man asmeniškai daug neteisybės įneša, kad tarsi dirbu su tais, kurie vis tiek jokios naudos neduoda.“

„Kitą kartą eini gatve, – nužiūri visus nuo galvos iki kojų, tai tu jau tiesi, kad ir pats toks esi (neįgalus); ... pagalvoju – nu ir gerai, tu taip pat ne protingesnis;... yra tas požiūris, kad tu čia pati kažkokia keista, kad gali su jais dirbti; dauguma vat šitaip galvoja.“

„Būna, kad pasako: „su durniais dirbi ir pasitenkinimą jauti...“

Populiari nuomonė, jog socialinis darbas su proto negalią turinčiu žmogumi yra tiesiog žaidimas, laisvalaikio praleidimo forma, nes „jie vis tiek nieko nesugeba“. Tad svarbu, jog neįgalųjų užimtumo procese ir aplinkiniai, ir patys socialiniai darbuotojai socialinio darbuotojo vaidmenį suvoktų kaip būtiną, kvalifikuotą ir profesionalų (Kondrašovienė, Vaitiekus, 2004). Trys informantės nurodė, jog kiti žmonės jų darbą neretai vertina neadekvačiai: viena vertus, jį įvardija kaip labai sunkų, o darbuotojus prilygina „kankiniams“, nors iš tiesų jie taip nesijaučia:

„... ir šiaip dauguma žiūri kaip į kankines; aš tikrai tokia nesijaučiu, man patinka, man viskas gerai – dėl to nei stogas važiuoja nei ką.“

„Į mūsų darbą tiesiog toks požiūris... parodo žmonės, kurie ateina: „Oi, ...kaip jūs čia galite, aš išprotėčiau...“

„... visi galvoja, kad labai sunku, kad kažkas tokio labai sunkaus, nors iš tikro taip nėra,... nes yra nesusidūrę su tuo...“

⁸⁵ Interviu su šešiomis socialinėmis darbuotojomis (trimis socialinėmis, dviem vyr. socialinėmis darbuotojomis ir viena socialinio darbo organizatore), dirbančiomis šešiuose Vilniaus miesto dienos centruose, skirtuose proto negalią turintiems suaugusiems žmonėms.

„Daugiausia tai aš ... kažkaip tokį net žavesį girdžiu; sako: „Nu aš nežinau, čia reikia dvasiškai pasiryžti, ar kaip, kad dirbti su tokiais žmonėmis. Gal ir smagu, kad įvertina, bet iš kitos pusės nieko čia nėra stebuklingo, per daug tos garbės.“

Aplinkiniams apskritai trūksta suvokimo, kokio pobūdžio yra darbas su proto negalią turinčiais žmonėmis. Socialiniai darbuotojai norėtų, kad kiti pripažintų, jog darbas nėra paprastas ar lengvas, tačiau „perdėtai“ nesureikšmintų.

Dirbant su protiškaitei neįgaliais žmonėmis labai svarbu bendradarbiauti personalui ir tėvams. Dažna veiksmingo bendradarbiavimo kliūtis yra skirtingas darbuotojų ir tėvų požiūris į negalią. Tėvai remiasi meile savo vaikui, unikalios patirtimi ir intuicija. Darbuotojų elgesys motyvuojamas jų sukaupta darbo patirtimi ir profesionalo kompetencijomis. Tėvų ir darbuotojų požiūriai kartais būna prieštaringi, nes nevienodi jų lūkesčiai ir išgyvenimai. Tėvai, auginantys neįgalų vaiką, iš dalies yra priklausomi nuo jiems teikiamos socialinės paramos, o kartu ir nuo socialinių darbuotojų, tad viena iš kliūčių bendradarbiauti gali būti abipusio nepasitikėjimo („aš geriau žinau“) problema.

Tėvų požiūris. Galima išskirti dvi skirtingas tėvų nuomones: pirmoji, kai tėvai apsupa vaiką perdėta priežiūra ir netiki, kad jis gali būti savarankiškas, priešinasi pasiūlymams leisti savo vaikui padaryti ką nors pačiam (pvz., vienam atvažiuoti ir išvažiuoti iš dienos centro). Kitas požiūris, kai neįgalus vaikas tėvų yra tiesiog atiduodamas socialiniams darbuotojams visiškai nesidomint, kas su juo vyksta dienos centre.

Darbuotojų požiūris. Darbuotojai dėl laiko stokos neišsiginėja į tėvų patirtį ir nesidomi, kodėl jie vienaip ar kitaip elgiasi su savo vaiku. Jei į savo klientą darbuotojai žiūri kaip į atskirą individą ir nesidomi padėtimi šeimoje, bendradarbiavimas tiesiog nevyksta. Viena informantė patvirtino, kad dienos centre sprendžiant kylančias konfliktiškas situacijas trūksta laiko bendrauti su tėvais (arba, atvirkščiai – tėvai norėtų kalbėtis, bet tam nėra galimybių):

„...reikėtų kito darbuotojo darbui su tėvais, nes kai karts nuo karto yra tam tikros krizės su kai kuriais tėvais... visokių negerų dalykų būna dėl skirtingo požiūrio...“

Socialinis darbuotojas kasdien bendrauja ir užsiima įvairia veikla su klientu, o tokiems intensyviems, kantrybės reikalaujantiems santykiams

reikia nemažai vidinių išteklių. Kaip buvo minėta, kai kurie neįgalieji pasižymi agresija, galimi elgesio normų ignoravimo, protesto atvejai, neadekvatūs jausmų proveržiai⁸⁶. Todėl socialiniam darbuotojui tenka sunkus uždavinys – padėti savo klientui kontroliuoti elgesį nepažeidžiant jo orumo, kartu išlaikant vidinę darną. Neretai darbuotojai pasijunta bejėgiai, o sunkūs atvejai, kompetencijos stoka kelia įtampą ir stresą. Dėl šių priežasčių krenta darbo kokybė, klientai (ir tėvai) reiškia nepasitenkinimą... Visa tai sukelia beprasmybės pojūtį, vadinamą „perdegimo“ sindromu, o su juo tiesiogiai susijusi nuolatinė darbuotojų kaita įstaigoje. Todėl labai svarbu, kad socialiniai darbuotojai savo darbe turėtų galimybę analizuoti sudėtingas situacijas, kad juos nuolat palaikytų įstaigos administracija, kad jie galėtų dalyvauti supervizijose (Šinkūnienė, Katkonienė, 2010).

Nagrinėjant darbuotojų nurodytas tiesioginio darbo su klientais problemas, paaiškėjo sunkumai dėl klientų negalios ypatumų. Trys informantės pabrėžė, kad joms asmeniškai sunku, kai klientus išrinka priepuoliai:

„... kartais yra daug įtampos, nes pas mus labai yra daug priepuolinių (kurie turi priepuolius). Tokios sunkios priepuolių formos, kad turi stebėti ne vienas darbuotojas. Būna tokie tempimai, kad mes trise laikome, kad neiššoktų iš savo vežimo.“

„Galima juk visko tikėtis... ir priepuoliai pasireiškia, ir agresyvūs tampa.“

„...sunkiausia, ... nežinau, kartais pačiai būna nuo visko..., nuo triukšmo, ir nuo to visko kažkaip (...); ir priepuoliai jiems užėina ir kiekvienas su savo savybėm...“

Viena darbuotoja pažymėjo, jog jai sunkiausia yra tai, kad kai kurie klientai nekalba arba išreiškia emocijas ne visada maloniais būdais (rėkdami, agresyviai elgdamiesi):

„Pavyzdžiui, man yra sunku priprasti, kad mūsų L. nekalba. Ir taip išeina, kad tu bendrauji su savimi. Nors jis žiūri į tave, o tu negali suprasti ar jis tave supranta (...) būna, kad jie skirtingai išreiškia savo emocijas, pavyzdžiui D., ji pasakyti negali, (...) pradeda rėkti ir baisiai. Jai po to ... isterija netgi prasideda. O jeigu būna taip, kad ji rėkia visą dieną, tai nuo to gali labai pavargti.“

Iš šių teiginių galima daryti prielaidas, kad įstaigose netinkamai pasidalijamas darbo krūvis, neskiriamas dėmesys komunikacijos su nekalban-

⁸⁶ Tokiu elgesiu pasižymi tie proto negalios žmonės, kurie turi dar ir psichinę negalią.

čiais žmonėmis plėtrai, galbūt organizuojamos užimtumo veiklos neatitinka klientų poreikių (arba veiklų neužtenka). Be to, paūmėjus psichikos sutrikimams, žmogui reikalinga kitokia terapinė pagalba nei turintiems proto negalią. Dirbant tokioomis sąlygomis, anksčiau ar vėliau darbuotojams gali iškilti „perdegimo“ problema.

Kalbėdamos apie tai, kas svarbu dirbant su proto negalios žmonėmis, kai kurios informantės teigė, kad tai nėra tik paprastas darbas, tai gyvenimo būdas. Svarbus ne tiek darbuotojo išsilavinimas – žinios apie darbo metodus, kiek gebėjimas užmegzti žmogiškąjį santykį. Analizuojant išsakytas mintis paaiškėjo du svarbūs aspektai: darbuotojo *išsilavinimas* ir *vertybės*. Kalbant apie tai, buvo pasakyta:

„Na, man vis tiek atrodo, kad tu gali baigti tuos mokslus, bet neturėdamos to dvasinio ryšio su tuo žmogumi, tai mokslai tam nepadės. Vis tiek tu nebūsi geras socialinis darbuotojas.“

„Svarbus tas išsilavinimas iš vienos pusės, tačiau daug kas ir nuo žmogaus priklauso.“

Dvi informantės pradėjo dirbti neįgaliųjų dienos centre skatinamos vidinio pašaukimo:

„O aš buvau „Tikėjime ir šviesoj“ [neįgaliųjų bendruomenė] gal metai, man labai patiko žmonės su negalia (...) sužinojau, kad atsidaro mūsų šitas centras ir atėjau.“

„...aš buvau susidūrusi su proto negalios žmonėmis ir mane jie labai suintrigavo, jų tas santykis su žmogumi... ir kažkaip labai norėjosi tos patirties, to darbo su neįgaliaisiais.“

Kalbėdamos apie vidines socialinio darbuotojo savybes, informantės pažymėjo:

„... manau, kad labai svarbus pakantumas, empatija.“

„Daug pareikalauja iš socialinio darbuotojo kūrybiškumo, kad tu „padaryk“... Na, padarysi tokį darbėlį sau patiems, žodžiu, bet tai, kad žmonėm parodyti ir išryškinti jų galias [neįgaliųjų], tu turi žinoti, turi mokėti...“

„...gal žmogiškumo daugiausia...“

Beveik visos informantės, kalbėdamos apie savo darbą, nurodė, jog joms svarbu užtikrinti gerą klientų savijautą, kurti bendruomeninę aplinką:

„...kad ta šeimyninė... atmosfera kažkokia būtų (...) kad jie pailsėtų, kad jų krūviai nebūtų per dideli...“

„...kad jie jaustųsi kaip viena šeima, kaip bendruomenė...“
 „...nuotaikos suteikti, ir kad butu švaru, gražu...“
 „...mes labai stengiamės dirbt, kad būtų ta gera atmosfera, kad jie jaustųsi saugūs... kad kokybė gautųsi, santykio kokybė.“

Tyrimo rezultatai – socialinių darbuotojų išsakytos mintys patvirtino ankstesniuose poskyriuose pateiktus teorinius samprotavimus apie tai, jog bendravimas su neįgaliais žmonėmis, šiuo atveju – turinčiais proto negalią, reikalauja iš darbuotojo ne tik atitinkamo išsilavinimo, bet ir specialių gebėjimų užmegzti santykį, atsižvelgiant į konkretaus žmogaus ypatumus. Išryškėjo darbo ir bendravimo specifika:

- neadekvatus aplinkinių požiūris į socialinį darbą su neįgaliais asmenimis;
- sudėtingi santykiai su klientų tėvais;
- tarpusavio sąveikos sunkumai dėl klientų negalios ypatumų (agresyvumas, ūmūs jausmų proveržiai, nerezultatyvi veikla);
- empatijos, kūrybiškumo ir žmogiško santykio svarba sprendžiant bendravimo problemas.

Socialinės parengties sistema turėtų padėti dirbantiesiems kelti komunikacinę jų kompetenciją. Tai, beje, ir socialinių darbuotojų rengimo problema: aukštosios mokyklos per mažai dėmesio skiria bendravimo, sąviugdos praktikumų, socialinės etikos ir socialinės psichologijos pratybų turiniui, formoms ir metodams (Sutton, 1999). Todėl galima teigti, jog šiuo metu Lietuvos socialiniai darbuotojai, dirbantys su žymių kalbos ir komunikacijos sutrikimų žmonėmis, stokoja žinių ir patirties. Tačiau toks kategoriškas teiginys neatspindi padėties tose institucijose, kurios sąmoningai ir metodiškai kuria bendruomeninius santykius. Dėmesys bendruomeniškumui liudija sėkmingą bendradarbiavimą ir lygiavertę tarpusavio sąveiką su neįgaliais asmenimis⁸⁷.

⁸⁷ „Suvokdamas, kad esi tas, kuris gali padėti neįgaliam žmogui, visų pirma rūpiniesi, kad jam būtų gera su tavim, jog tai suteiktų jam džiaugsmo, jog ši draugystė būtų jam naudinga. O praėjus kuriam laikui supranti, kad tai, ko troškai kitam žmogui, gavai pats. Yra graži patarlė: nori parkristi – prilaikyk kitą. Atrodo, kad „sveikoji“ visuomenės dalis prilaiko tuos, kuriems reikalinga pagalba. Tačiau iš tikrųjų būtent jie neleidžia mums parkristi, neleidžia tapti vartotojais. Jie padeda mums išlikti žmonėmis, sugebančiais užjausti, suprasti, padėti, mylėti. Tai bruožai, kurie padeda žmonėms kurti gražias, tvirtas šeimas, stiprias bendruomenes.“ (*Bendruomeniškumo įtaka...*, 2006, p. 7).

Socialinių darbuotojų nuostatos kurti tokią bendruomenę, kurioje kiekvienas jaustųsi lygus tarp lygių, būtų vertas pagarbos, išsiklausymo į jo nuomonę, formuoja darbuotojų požiūrį: „Jie [neįgalieji] nebuvo žmonės, kuriems reikalingas mūsų gailėstis... Mums rūpėjo ne žmogaus negalios sunkumas, bet jame slypinčios galios“ (*Bendruomeniškumo įtaka...*, 2006). Institucinės bendruomenės tikslas – aktyviai dalyvauti kuriant darnią, humanišką, demokratinę visuomenę, kurioje socialinės politikos prioritetu taptų žmogaus vertingumas, asmens teisės ir lygybės klausimai. Bendruomenės veikla turi formuoti demokratinės visuomenės požiūrį. Siekiant minėto tikslo vykdomi integraciniai projektai į vietos bendruomenę, bendradarbiaujama su kaimynystėje esančiomis švietimo įstaigomis, be to, daug dėmesio skiriama neįgalių lankytojų gyvenimo įgūdžių, bendravimo ir elgesio lavinimo programoms.

Atviros bendruomenės siekis – dalytis savo patirtimi su tais įgaliais visuomenės nariais, kurie įveikė savo „baimės negalią“ (žr. *trečią refleksiją*), kai tampa nebesvarbios skirtybės, o dėmesys sutelkiamas į tai, kas vienija visus žmones. Tačiau tam reikalingas kūrybiškas požiūris į problemų sprendimą. Pastaraisiais metais socialiniam darbuotojui vis reikalingesnės žinios ir gebėjimai, kaip taikyti neformalaus ugdymo, rekreacinės veiklos, kūrybinius meninius terapinius metodus savo darbe⁸⁸. Apie tai pakalbėsime kituose poskyriuose.

Kūrybinė komunikacija

Asmenybės kūrybiškumas – tai ekonominių, politinių ir švietimo problemų sprendimo, visuomenės socialinės gerovės veiksnys ir naujovių variklis. Europos komisijai 2009-uosius paskelbus kūrybiškumo ir inovacijų metais buvo pabrėžiama, kad Europos ateitis priklauso nuo jos piliečių kūrybiškumo ir vaizduotės, gebėjimo kurti naujoves naudojantis visomis ekonomikos ir socialinės srities galimybėmis. Tačiau kūrybiškumas gali klestėti tik laisvame, atviraime pasaulyje, kuriame vyksta kultūrų dialogas ir užtikrinama socialinė lygybė, todėl jis reikalingas ir socialinė-

⁸⁸ Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakultete nuo 2012 m. rudens pradedama įgyvendinti nauja bakalauro studijų programa „Sociokultūrinė edukacija“, pagal kurią bus rengiami specialistai profesionaliai dirbti su skirtingomis klientų grupėmis, taikant laisvalaikio, meninių veiklų ir pramogų technologijas.

je politikoje, ir socialiniame darbe. Sociokultūrinis požiūris į „kasdienį kūrybiškumą“ pabrėžia socialinį aspektą, bendradarbiavimo vaidmenį ir kūrybinio proceso turinį: daryk, ką mėgsti, ir daryk gerai (Sawyer, 2006).

Kūrybiškumas būdingas kiekvienam, tai žmogaus egzistencijos dalis. A. Einšteinas yra pasakęs: „Intuityvus protas – tai dieviška dovana, o racionalus protas – ištikimas tarnas. Susikūrėme visuomenę, kuri šlovina tarną, bet pamiršo apie dovaną“. Žmogaus kūrybingumas – tai gyvenimo įžvalgų dovana, nestereotipinis mąstymas, gebėjimas rasti išeitį kebliose situacijose. Sprendimai priimami remiantis *logika ir kūrybingumu* – dviem paradoksaliais dalykais, kurių derinys sudaro strateginio mąstymo pagrindą. Kūrybiškumas gali padėti priimti tikslingus, originalius, rizikingus ir toliaregiškus sprendimus (taip tampama lyderiais), suteikia platesnę alternatyvų bazę (Ringel, 2004).

Kūrybiškumo fenomenas domina daugelį mokslininkų ir tyrinėtojų, tačiau iki šiol samprata pasižymi požiūrių įvairove: mokslininkai jį vertina kaip veiklos rezultatą, kaip veiklos procesą, kaip kelių skirtingų veiksmų sistemą (Fisher, 2005). Kūrybiškumą dažniausiai lemia individualios asmenybės savybės – laki vaizduotė, greitas mąstymas, tikslumas, lankstumas, išradingumas, konstruktyvumas, smalsumas, motyvacinė įtampa, poreikis nuolat tobulinti savo veiklą, sugebėjimas generuoti vertingas naujas idėjas (Petruolytė, 2001). Tam tikra prasme kūrybiškumo paskata – nuobodulys ar tinginystė, nes daugelis išradimų gimė dėl to, kad kūrybingam žmogui buvo nuobodu.

Kūrybiškumo sampratą socialiniame darbe nagrinėjo užsienio mokslininkai: T. Amabile'as (1998), G. Fisheris (2005), M. Hameris (2006), L. C. Johnsonas (2001), C. F. S. Leungas (2009), S. Ringelis (2004), R. K. Sawyer (2006), L. Turneris (1999). Kūrybiškumu domėjosi ir jį tyrė Lietuvos mokslininkai – G. Beresnevičius (2006), D. Grakauskaitė-Karkockienė (2006), A. Petruolytė (2001) ir kiti.

„Socialinio darbuotojo rengimo standartuose“ (2008, II d., 5.5. sk.) nurodoma, jog sėkmingą socialinio darbuotojo veiklą lemia šios asmeninės savybės: komunikabilumas, *kūrybingumas*, greita orientacija, kruopštumas, sąžiningumas, darbštumas, pareigingumas, dėmesingumas, optimizmas, humaniškumas, ryžtas, drąsa ir empatija. Tačiau kasdienė socialinio darbuotojo veikla dažniausiai susideda iš standartizuotų užduočių

atlikimo ir pareigybių vykdymo. Kaip rodo socialinių darbuotojų apklausa (Šinkūnienė, Katkonienė, 2010), stokoiant galimybių kūrybinei veiklai silpnėja socialinių darbuotojų vidinė ir išorinė motyvacija, atsiranda profesinio perdegimo sindromo požymiai.

Struktūruotai ir sistemingai taikydami kūrybinius metodus kasdienėje praktikoje, socialiniai darbuotojai gali gerokai padidinti darbo efektyvumą (Turner, 1999). *Kanados socialinio darbo enciklopedijoje* (2005) kūrybiški socialiniai darbuotojai apibūdinami kaip profesionalai, kurie siekdami pokyčių nebijo rizikuoti ir mokytis iš klaidų. Ieškodami darbo „įrankių“, jie moka savarankiškai taikyti skirtingus metodus, demonstruoja aukštą tolerancijos, lankstumo, originalumo lygį. Planuodami pokyčius, jie geba sugalvoti naujas veiklos schemas arba siekia rezultato naudodami kokybiškai kitokias schemas (*Serious Play: Creativity and Innovation in Social Work*, 1990).

Įrodyta, jog mokymosi procese ir praktikoje studentams svarbi ne tik savirefleksija, bet ir intuityvios, kūrybinės žinios, kurios įgyjamos mokantis iš kliento. Jungtinės Karalystės Aukštojo mokslo akademijos Socialinės politikos ir socialinio darbo fakultete 2007 metais buvo atliktas tyrimas, kuriuo nustatyta socialinio darbo studentų ir socialinių darbuotojų praktikų kūrybiškumo įtaka jų vykdomai veiklai (*Reflections on creativity...*, 2007)⁸⁹. Apibendrinus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad:

- socialinio darbuotojo kūrybiškumą panaudoja siekdamas pagerinti vienaip ar kitaip pažeistų visuomenės socialinių grupių gyvenimo sąlygas;
- didžiąją dalį kūrybiškumo socialinis darbuotojas panaudoja norėdamas suprasti ir išspręsti problemą arba tarpininkaudamas;
- socialinis darbuotojas, panaudodami savo kūrybiškumą, padeda klientui „išeiti“ iš susiklosčiusių situacijų, atkurti (re-create) asmeninį gyvenimą;
- socialinis darbuotojas ir klientas bendrauja lengviau, kai pasitelkiama meninė raiška (muzika, piešimas ir pan.);
- sėkmingas socialinių problemų sprendimas (tarpininkavimas) labai priklauso nuo socialinio darbuotojo gebėjimo kūrybiškai panaudoti turimus išteklius;

⁸⁹ Apklausti 24 socialinio darbo studijų programos studentai ir atlikta kokybinė jų teiginių turinio analizė.

- kūrybiškam socialiniam darbuotojui lengviau užmegzti ir palaikyti santykius su kitais socialiniais partneriais, įstaigomis ar organizacijomis.

Remiantis pasauline socialinio darbo moksline literatūra, kurioje nagrinėjamas kūrybiškumas, galima suformuluoti pagrindines kategorijas, kuriomis grindžiama socialinių darbuotojų kūrybiškumo koncepcija: tai *kūrybinė saviraiška*, *socialinio darbuotojo kūrybiškas savęs pristatymas* ir *kūrybinė konceptualizacija bendruomenės praktikos lygmeniu* (Kanados socialinio darbo enciklopedija, 2005).

Pusiau struktūruoto interviu metodu atlikto tyrimo „*Socialinių darbuotojų kultūrinių meninių kompetencijų analizė*“ (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010) turinio analizės duomenys atskleidė, kaip kūrybiškumą savo darbe vertina socialiniai darbuotojai⁹⁰. Socialinės darbuotojos interviu metu turėjo galimybę nagrinėti savo kūrybinio darbo metodų efektyvumą, apmąstyti kūrybiškumo prasmę savo darbe, dalijosi savo intuityviomis įžvalgomis ir kūrybiniais sumanymais. Pokalbis buvo svarbus ir naudingas abiem pusėms, nes atskleidė dalykus, kurių kartais tiesioginiame darbe nėra laiko įsivertinti.

Apibūdindamos kūrybišką žmogų socialinės darbuotojos paminėjo entuziazmą, laisvumą ir drąsą būti kitokiam:

„*Pirmiausia tai laisvė, nebijojimas, noras...*“

„*Entuziazmas, laisvumas, drąsa būti kitokiu.*“

„*Nebijojimas būti tuo kvailėliu ir negalvoti, ką žmonės pasakys apie mane.*“

Kalbėdamos apie kūrybiškumą jos akcentavo tokias kūrybiško asmens savybes:

„*Įdomus, linksmas, svajojantis, keistas.*“

„*Reikia būti truputį išprotėjus.*“

„*Spontaniškumas, lankstumas... Nebijoti į tam tikrus dalykus žiūrėti naujai, kūrybiškai, iš kito kampo.*“

Šie teiginiai patvirtina, jog kūrybiškai mąstyti ir veikti gali ne kiekvienas socialinio darbo specialistas: nes „kūryba – tai drąsus aktas, troškimas

⁹⁰ Tyrime dalyvavo 10 socialinių darbuotojų (moterų) iš trijų tipų socialinių įstaigų Vilniaus mieste ir rajone: vaikų dienos centrų (5); keturių neįgaliųjų dienos centrų (4); pagyvenusių žmonių dienos centro (1). Taikyta tikslinė imties atranka: atrinkti socialiniai darbuotojai, kurie turi daugiau nei vienerių metų socialinio praktinio darbo patirtį, savo darbe taiko kūrybinius darbo metodus, organizuoja kultūrinius meninius renginius, užsiima kita sociokultūrine veikla.

rizikuoti, nebijojimas tapti juokingu, nesuprastu ar patirti nesėkmę (Grauskaitė-Karkockienė, 2006).

Kūrybiškumas yra intuityvaus proceso dalis. Pirminį intuityvųjį procesą sudaro vaizduotė ir fantazija, o antrinį – supratimas, analizavimas ir racionalus mąstymas. Kai elgiamasi intuityviai, nutolstama nuo antrinio proceso ir priartėjama prie pirminio (Ringel, 2004). Intuityvus elgesys yra greito mąstymo proceso, asociacijų būdu sujungiančio skirtingą informaciją ir randančio priimtinausią sprendimą, rezultatas. Moksliniais tyrimais atskleistas ir įrodytas intuicijos, empatijos ir kūrybiškumo tarpusavyo ryšys socialiniame darbe (Leung, 2009).

Mokslinėje literatūroje išskiriami šie kūrybiškumo bruožai (Fisher, 2005, p. 5):

- originalumas – kuriamos naujos idėjos arba jau egzistuojančios pritaikomos naujam kontekstui;
- konkretumas – vertingos tik tos idėjos, kurioms suteikta konkreti forma;
- socialinis įvertinimas – išreikštos idėjos turi būti apsvaistytos, įvertintos ir tobulinamos kitų žmonių;
- socialinis pripažinimas bendruomenėje (kolektyve) – pagyrimai, padėkos ir apdovanojimai skatina kūrybiškumą.

Informančių nuomonės apie kūrybiškumo prigimtį:

„Čia yra visuma. [...] Ir labai sudėtinga paaiškinti... išmokyti būti kūrybišku yra neįmanoma. Bet koks universitetas gali ruošti, bet kūrybiško žmogaus neparuos. Čia yra duota: yra arba ne;“

„Mokėjimas piešti dar nereiškia, kad esi kūrybiškas. Tai yra tik labai siaura tavo gebėjimų sritis. Nes tu gali mokėti piešti, bet nebūti kūrybišku.“

Asmens kūrybiškumą sudaro trys komponentai: 1) patirtis – profesinės, kultūrinės, technologinės ir kitos žinios; 2) kūrybinio mąstymo įgūdžiai; 3) motyvacija (Amabile, 1998). Panagrinėkime, kaip tai atsispindi socialiniame darbe.

Anot P. Pikaso, kūryba prasideda nuo destrukcijos, o pagrindiniai kūrybiško veikimo akstinai yra gyvenimo iššūkiai. Socialiniai darbuotojai kasdien susiduria su destruktyviais gyvenimo reiškiniais, jie dirba su žmonėmis, kurie išgyvena krizes, yra socialinėje atskirtyje, turi sudėtingų psichosocialinių problemų. Pažvelgti į savo padėtį iš šalies, rasti spren-

mus (kurie dažnai yra visai šalia) tuo metu jie nepajėgūs. Socialinio darbuotojo *kūrybiškas požiūris į žinių ir metodų taikymą, kūrybinės erdvės kūrimas* skirtas tam, kad klientas pats norėtų keisti padėtį, pats galėtų kūrybiškiau pažvelgti į savo problemų sprendimą (Hamer, 2006).

Visos tyrime dalyvavusios socialinės darbuotojos nedvejojo, kad bendraujant su klientu kūrybiškumas yra būtinas:

„Per kūrybiškumą mes galime giliau pažvelgti į žmogų. Natūraliai jį pajauti... manau, kad tas kūrybiškumas ne tik save padeda suvokti, bet ir kitą šalia esant.“

„...kiekviena situacija yra skirtinga ir nėra dviejų vienodų. Gali būti panašios, bet vienodos – niekada. Man čia irgi pasitarnauja kūrybiškumas...“

„Čia labai padeda žmogaus pajautimas, ta vadinama empatija. Ir tada tiesiog iš vidaus eina tam tikri impulsai, kurie tau sufleruoja, kaip kalbėtis su vienu ar kitu asmeniu. Aš manau, kad net prieiti prie žmogaus reikalingas kūrybiškumas.“

„...dar daugiau reikia gebėjimo bendrauti su žmogumi. Bendrauti taip, kad jis tave suprastų. Tai, mano manymu, ir yra kūrybiškumas. Nes tu gali turėti visas tas anksčiau išvardintas savybes(...), bet žmogus vis tiek nesupras, apie ką tu su juo kalbi.“

Kūrybiškumas ir intuicija vertinami kaip vertingi įgūdžiai socialinio darbo praktikoje (Ringel, 2004). Tačiau šios sąvokos nėra aiškiai apibrėžtos socialinio darbo profesijos kompetencijų sąrašė. Socialinis darbuotojas turi sugebėti kūrybiškai taikyti įvairius metodus ir technikas, taikydamas juos konkrečioje situacijoje tinkamiausiu būdu.

H. Goldsteino (1990) teigimu, socialinis darbas – tai labiau menas nei mokslas: „Praktiko protas stengiasi susieti ir sujungti teorijos, informacijos, intuicijos, jutiminius ir kitus potyrius reflektvyviai, kūrybiškai, pasitelkęs vaizduotę į tai, kas gana dviprasmiškai vadinama supratimu“ (cit. pagal Johnson, 2001, p. 55). Socialinio darbuotojo profesionalumas pasireiškia gebėjimu integruoti ir taikyti žinias, įgūdžius ir vertybes. Empatija – kliento problemų pajautimas ir mokėjimas jas atliepti yra tiesiogiai susijęs su intuicija, vaizduote ir kūrybišku požiūriu į problemų sprendimą. Pripažinta, kad kūrybiškas mąstymas *sprendimų priėmimo procese* turi įtakos socialinio darbo intervencijos kokybei. Socialinių paslaugų teikimas taip pat yra kūrybiškas pažinimo procesas, nes socialinis darbuotojas iš-

klauso ir bando suprasti klientą, nustato problemą ir kuria jos sprendimo strategiją (Johnson, 2001).

Kūrybišką žmogų galima pažinti iš jo mąstymo ypatumų, kuriems būdingi tam tikri bruožai. Remiantis įvairių autorių tyrimais, išskiriamos šios kūrybinio mąstymo dimensijos (Petruolytė, 2001, p. 56):

- mąstymo sklandumas – laisvas naujų idėjų kūrimas, jų gausumas;
- mąstymo lankstumas – gebėjimas greitai ir lengvai pereiti nuo vienos reiškinų rūšies prie kitos, lengvai pertvarkyti turimą patirtį, keisti savo požiūrį, nuostatas;
- mąstymo originalumas – idėjų retumas, neįprastumas, tam tikras mąstymo savitumas, nestandartiškumas;
- kūrybinio mąstymo detalumas – gebėjimas išplėtoti idėją bei ją įgyvendinti;
- jautrumas kūrybinei problemai – gebėjimas išvelgti prieštaravimus, problemos esmę.

Kaip gimsta naujos idėjos ir kur socialinės darbuotojos semiasi naujų idėjų ir sumanymų? Įdomūs informančių pamąstymai apie idėjų kilmę (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010). Paaiškėjo, jog kartais idėjos kyla spontaniškai ir be didelių pastangų:

„Viskas vyksta akimirksniu. Va akis užkliūna už kažko ir sugalvoju.“

„Tai tiesiog eini, matai, girdi, klausai, stebi, užuodi, jauti. Va per visą tai ir gimsta, dažniausiai tu pats net nesuvoki kur, kada ir kaip.“

„Man idėjos... bet kada ir bet kur gimsta... žiūrint „Teletabius“; skaitant knygą, vartant paveikslėlius, bet kur.“

„Nereikia nieko specialiai daryti, kad imtum ir sugalvotum, tas natūraliai gimsta. Man tai kūryba tuo ir pasižymi, kad ji ateina laisvai, spontaniškai, o tai, kad imsi, sėdėsi valandų valandas, tai įkvėpimo kurti gali ir nesulaukt. Menas susikuria gyvenant, iš tavo kasdienybės netgi.“

Idėjoms atsirasti padeda pačių socialinių darbuotojų kultūrinis aktyvumas – teatro, koncertų, parodų lankymas, televizijos žiūrėjimas, knygų ar žurnalų skaitymas, kartais internetas:

„Dar pasisemti idėjų man padeda teatras, koncertai, vaidinimai... Kartais kažkokia dekoracija patraukia akį, kartais – koks nors rūbas, įdomi sagė ar pan.“

„Idėja gimsta, kai žiūri filmuką arba skaitai knygą. Man tai yra toks... lobynas.“

„Pasigauti idėją gali per televiziją, arba teatre, arba kine, arba internetu, tiesiog kažką skaitai ir sugalvoji..“

Kurti idėjas padeda kolegos, draugai, savanoriai ar praktikantai:

„Tos visos mūsų idėjos turi susitikti ir tada jos išsikristalizuoja. Aš kartais galvoju, kad viena, tai gali į aklavietes kokias patekti.;

„...bendrauju su drauge dailininke, su grafike, kalbam, parodas lankom. Ta patirtis praturtina.“

„Bet ir pačiam mūsų kolektyve kyla daug ir įvairių idėjų, tai mes dalinamės, tariamės, derinam.“

„Savanoriai arba praktikantai, kurie lanko kažkokias papildomas mokyklas, tai jie labai papildo ir praturtina mane. [...] nes jie ateina ir savo patirties labai daug atsineša.“

Domėjimasis kultūriniu gyvenimu:

„Ir dar visą laiką centre žiūrime, kas dabar madinga, kaip sakoma, „ant bangos“. Va kai buvo Vilniaus dienos, tai irgi domėjomės, kas ten yra, ką mes galim daryti.“

Idėjų šaltiniu gali būti netgi kasdieniai darbai, gamta:

„...Daržoves matau – moliūgus, cukinijas, jau iš karto mintys kitur ir man jau sukąs kažkas galvoj.“

„O labai dažnai iš gamtos ateina... būdama gamtoj labai stipriai pasikraunu.“

Dėl kūrybinio mąstymo detalumo – gebėjimo išplėtoti idėją bei ją įgyvendinti informantės teigė, jog idėjos turi būti „subrandintos“ ir tik paskui įgyvendintos:

„...kiekvieną idėją reikia subrandinti. Tai iš tikrųjų toks kūrybinis procesas, kuris neapribotas darbo valandom.“

Idėjos atsiradimą gali sukelti ne tik gražūs dalykai ar pakylėti jausmai, bet patirti išgyvenimai ir sukrėtimai:

„Pradedu sukūti galvoj idėjos, kai jau kokį šoką patiriu, kai mane kažkas užknisa. Nes man yra labai žiauru, kai žiūriu kokius neįgaliųjų pasirodymus [...], kurie teikia gailėstį. Man tas yra tragedija. Tai man čia toks impulsas užgimsta...“

„Šiaip tai aš esu už naujoves, juk sakoma „stovintis vanduo ima gesti, žaliuoti“. Panašiai ir darbe, kai metai iš metų darai tą patį, tai ir pačiam pabosta, ir tavo metodas nebeveikia, ir viskas ima gesti.“

Kaip matome, socialiniai darbuotojai, tiesiogiai dirbantys su žmonėmis (o ne su šalpomis ar išmokomis), savarankiškai tobulina kūrybinį savo mąstymą, tam naudodami įvairiausius būdus ir priemones. Teigiama, kad kūrybiškumas yra įgimta kiekvieno žmogaus savybė, tačiau kūrybinio mąstymo įgūdžiai įgyjami tik juos ugdant – idėjos sklando ore, bet norint jas „pagauti“ reikia ilgai ir kantriai dirbuotis.

Nagrinęjant socialinių darbuotojų mintis apie kūrybiškumą ir darbo pasirinkimo motyvus paaiškėjo, jog dauguma pasirinko šį darbą dėl galimybės suderinti pagalbą kitam asmeniui, saviraišką ir kūrybą:

„Išsisėmiau tenai, man trūko vietos, kur galėčiau daugiau save išskleisti, trūko savirealizacijos. Taigi pasirinkau socialinį darbą. Esu idealistė. Galvojau: aha, gal tu gali tam padėti, gal čia gali daugiau padaryt. Taip ir pasirinkau.“

„Jeigu tu ateini dirbti darbą tik pagal nurodytas pareigybės, tai ir tu pats labai greitai prarasi motyvaciją, tau atsibos... o va kai esi kūrybiškas, tai visko susigalvoti gali.“

„...jaučiuosi čia esanti reikalinga ir kartu panaudoju savo kūrybiškumą, galiu kurti.“

Analizuojant kūrybiškumo ir motyvacijos ryšį nustatyta, kad kūrybingumą skatina ir vidinė – susidomėjimas, pasitenkinimas, paties darbo keliama iššūkiu, ir išorinė motyvacija – materialinis atlygis, pagyrimai ir paskatinimai (Amabile, 1998). Asmeninis pasitenkinimas ir patirtas malonumas kuriant vėliau tampa vidine motyvacija kūrybinėje veikloje. Šiuos teiginius patvirtino analizuojamas tyrimas (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010):

„...taip pat labai svarbus postūmis [...] Ir nebūtinai tas paskatinimas turėtų būti ta pinigine išraiška, bet kažkokie tokie susirinkimai, pagyrimai, kurie motyvuotų tave dirbti.“

Kūrybiškas žmogus išsiskiria originaliomis idėjomis, kūrybišku mąstymu, jautrumu problemoms, aktyvumu ir pasitikėjimu savo jėgomis. Socialiniams darbuotojams kūrybiškumas padeda palaikyti motyvaciją darbe, prisitaikyti prie netikėtų situacijų, lanksčiai reaguoti į pokyčius ir kantriai siekti užsibrėžtų tikslų, problemose pamatyti naujas galimybes ir atrasti teigiamus jų aspektus. Kūrybiški socialiniai darbuotojai vadovaujasi optimistine nuostata, jog iš kiekvienos padėties be išėities yra mažiausiai trys išėitys.

Socialinio darbuotojo kūrybiškumas tiesiogiai susijęs su įstaigos ar organizacijos bendruomeniškumo lygiu ir darbo kokybe, nes žmogiškieji ištekliai – svarbiausia organizacijos išteklių rūšis, teigiamai veikianti veiklos efektyvumą, lemianti prioritetus, tobulinanti paslaugų pobūdį ir kokybę. Socialinis darbas yra paremtas sąveikomis: ir su klientais ar bendradarbiais, ir su kitomis įstaigomis ar organizacijomis, taigi kūrybiškumas formuojasi šiame kontekste. Vadinasi, specialistų pritraukimo, motyvacijos ir kūrybiško mąstymo ugdymas turėtų būti šiuolaikinio socialinių paslaugų sektoriaus prioritetu Lietuvoje.

Socialinis darbas yra viena iš tų profesijų, kurioje siekti pokyčių galima pasitelkiant kultūrinės ir meninės raiškos formas. Menu socialinis darbuotojas gali naudotis kaip komunikacijos forma, atidžiau ir įtaigiau pažvelgdamas į socialines visuomenės problemas, motyvuodamas keistis ir tam tikru būdu tarsi atkurdamas tikrovę. Socialinio darbo praktikoje vis plačiau taikomi tarpdisciplininių dalykų metodai, rašomi moksliniai darbai ir atliekami tyrimai, kurių metu nagrinėjamos asmenų socializacijos menu galimybės (pvz., socialinė ir komunikacinė muzikos terapija neįgaliesiems, socialinės dramos ar judesio terapijos metodų taikymas asmenims, turintiems priklausomybių, dailės terapija vaikams iš rizikos šeimų, teatro terapija laisvės atėmimo vietose ir kt.). Socialiniai darbuotojai panaudoja savo asmeninius gebėjimus ir, nepretenduodami vadintis meno terapijos specialistais, į įvairias užimtumo ar žaidybines veiklas integruoja tam tikrus meninius – kūrybinius metodus.

Toliau panagrinėsime, kaip socialiniai darbuotojai taiko meninę raišką darbe su neįgaliais asmenimis.

Meninė kūrybinė raiška neįgaliųjų bendruomenėje

Menas ir kultūra svarbūs ir paties socialinio darbuotojo kaip asmenybės ir specialisto augimui. Meninė kultūrinė raiška ugdo kritiškai mąstantį, savimi ir savo gebėjimais pasitiktą žmogų, turintį įvairialypių kompetencijų ir gebėjimų: gebėjimą stebėti ir suvokti, vaizduotę, išradingumą, gebėjimą turėti viziją, kūrybiškumą, emocinį intelektą, komunikacinius gebėjimus, gebėjimą veiksmingai atrinkti ir įvertinti informaciją, kritinį mąstymą, gebėjimą savarankiškai priimti sprendimus, inovatyviai įgyvendinti idėjas, kurti naujus tarpusavio ryšius (Cultural education..., 2009, p. 15).

Socialinių darbuotojų mintys apie meną (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010):

„Menas susikuria gyvenant, iš tavo kasdienybės...“

„Menu tu pamaitini savo sielą. [...] Aš manau, tai iš tikrųjų yra turtas, jis yra kitokiam matmeny. Jis dvasinis..., kitaip matuojamas, kitaip apčiuopiamas..., ne materialus dalykas... Kaip ir meilė. Žmonės kuria ... iš meilės vienas kitam.“

„Juk kūryba – tai žmogaus ir Dievo procesas, kuriame nėra ribų.“

Menines kompetencijas galima apibrėžti kaip turimas atitinkamas kultūros ir meno žinias, gebėjimą laisvai ir drąsiai kurti, grožėtis jau sukurtais kūriniais, nuolatinį domėjimąsi ir aktyvų dalyvavimą kultūriniam šalies gyvenime, kultūrinės meninės veiklos organizavimą. Socialinis darbuotojas, turintis meninių kompetencijų, yra pastabesnis ir imlesnis naujovėms, darbe geba pritaikyti šiuolaikines kultūrinės inovacijas, dirba derindamas įvairias meninės veiklos sritis, jo veikla tampa žaismingesnė ir dinamiškesnė. Kultūrinis meninis socialinio darbuotojo aktyvumas ir akiračio platumas yra ne mažiau svarbūs nei profesinė ar dalykinė patirtis, žinios bei įgūdžiai (Witte, 2005).

Pokalbio apie meno ir kultūros svarbą metu visos informantės viena-reikšmiškai sutiko, kad menas ir kultūra padeda atsipalaiduoti, išlaisvėti, peržengti stereotipinio mąstymo ribas ir ugdyti savo asmenybę:

„Pavyzdžiui, teatras... ugdantis asmenybę, padedantis išlaisvėti... Tavo asmeninė erdvė prasiplečia ir tu gali būti ir toks, ir toks, ir tas laisvumas pasilieka, nes tu tą išgyvenai, tu tą patyrei.“

„Kūryba daug pasako apie žmogų... Žmonės kurdami... yra atsipalaidavę, jie nestresuoja, daug lengviau atsiveria. Menas išlaisvina žmogų.“

„... menas tam ir yra, kad padėtų žmogui augti. Jeigu žmogus domisi, tai jis turtės... jis auga kaip asmenybė, kaip žmogus, kaip specialistas. Tu ir pats atsiskleidi, pamatai, kaip kitas žmogus atsiskleidžia. Tai moko tave atvirumo.“

Socialinio darbuotojo kūrybiškumas pasireiškia per spontanišką elgesį, situacijos pajautimą bei intuityvų sprendimo priėmimą, rekreacinės, meninės ir kultūrinės veiklos organizavimą. Kūrybiškai dirbdamas su skirtingomis socialinėmis klientų grupėmis, socialinis darbuotojas siekia skirtingų tikslų. Ryšių su kitais socialiniais partneriais užmezgimas ir palaikymas daugiausia taip pat priklauso nuo socialinio darbuotojo kūrybiškumo.

Kūrybiškumas ir domėjimasis kultūriniame šalies gyvenime vykstančiais procesais ypač reikalingas sociokultūrinės paslaugas teikiantiems socialiniams darbuotojams. Nekenkia ir „lengvo avantiūrizmo“ laipsnis – nebijoti eksperimentuoti, kurti projektus, gebėti lanksčiai prisitaikyti prie kintančios aplinkos bei sąlygų. Tikslingai panaudodamas savo kūrybiškumą, socialinis darbuotojas gali patraukti skirtingų socialinių grupių žmones įsitraukti į prasmingą ir turiningą veiklą (Šinkūnienė, 2005). Socialinio darbuotojo tinkamai organizuota rekreacinė ar meninė veikla gali tapti atskirties grupių integracijos į visuomenę priemone.

Naudojant meninės raiškos formas, galima užmegzti santykius su neįgaliumi žmogumi (komunikacinė meno funkcija). Meninis kūrybinis darbas ugdo ir formuoja asmenybę (auklėjamoji meno funkcija). Kūrybinis procesas, į kurį įsitraukia socialinis darbuotojas ir jo klientas, teikia malonumą ir džiaugsmą abiem partneriams (hedonistinė meno funkcija). Kūrybinio proceso metu sukurti darbai perteikia grožį (estetinė meno funkcija). Filmų peržiūros dienos centruose, parodų lankymas, išvykos, ekskursijos ar kitos veiklos suteikia naujų žinių (pažintinė meno funkcija).

Socialinis darbuotojas, organizuodamas kultūrinę meninę veiklą, gali (Šinkūnienė, 2005):

- keisti nusistovėjusius socialinius modelius, sukurti naują socialinės grupės įvaizdį;
- sukurti vienodas sąlygas dalyvauti visuomenės gyvenime (ypač toms grupėms, kurios nepajėgios dėl objektyvių priežasčių: neįgalieji, pagyvenę žmonės);
- stiprinti asmenybės gebėjimą socializuotis ir resocializuotis (be darbiam, grįžę iš įkalinimo įstaigų, priklausomybių turintys asmenys ir kt.).

Socialinio darbuotojo kūrybiškumas gali pasireikšti dirbant su bet kuria amžiaus ir klientų grupe. Dirbdamas su vaikais, socialinis darbuotojas gali stiprinti ir ugdyti emocinius jų gebėjimus, skatinti pažinimą, ugdyti vaikų kūrybiškumą, žadinti jautrumą aplinkai, plėtoti socialinę ir kultūrinę jų patirtį. Pasinaudodamas meninės raiškos priemonėmis, socialinis darbuotojas sukuria palankią emocinę atmosferą, sudaro sąlygas vaikų saviraiškai, skatina ieškoti savitų būdų atlikti sumanymą ir per tai padeda pažinti save.

Dirbdamas su pagyvenusiais neįgaliais žmonėmis, socialinis darbuotojas gali padėti jiems iš naujo atrasti savo talentus ir gebėjimus, kurie buvo užslopinti darbingo gyvenimo laikotarpiu. Jis gali padėti suformuoti teigiamą požiūrį į senatvę, priimti ir susitaikyti su ligomis, iš naujo atrasti gyvenimo prasmę ir pagerinti gyvenimo kokybę. Organizuodamas veiklas su neįgaliaisiais, savo kūrybiškumą socialinis darbuotojas gali panaudoti jų integracinei sąveikai bendruomenėje. Nebendraudantys, nesavarankiški neįgalūs asmenys ilgainiui per meninę veiklą gali išsiugdyti didesnę pasitikėjimą savimi. Kūrybiškas socialinis darbuotojas gali padėti neįgaliajam:

- padidinti pasitikėjimą savimi;
- pasijusti vertingam ir mylimam;
- atrasti ir vystyti turimus gebėjimus;
- išreikšti savo vidinius jausmus ir nuotaiką (Šinkūnienė, 2011).

Nagrinėjant tyrimo duomenis (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010), buvo galima išskirti tokius socialinių darbuotojų veiklos ypatumus dirbant su neįgaliais klientais (2 lentelė):

2 lentelė. Kūrybiškumo ypatumai dirbant su neįgaliaisiais

Klientai	Darbo specifika	Metodai	Procesas	Soc. darbuotojo vaidmuo
Neįgalūs vaikai ir suaugę asmenys	Naujovės diegiamos laipsniškai ir pritaikomos prie neįgaliųjų poreikių ir galimybių. Kūrybinėms užduotims įgyvendinti reikia daugiau laiko	Metodų adaptavimas pagal negalios specifiką	Būti „čia ir dabar“	Neįgaliųjų poreikius suprantantis ir kūrybiškai atliepiantis darbuotojas
Pagyvenę neįgalūs asmenys	Didžiausias pranašumas – stabilumas. Pokyčiai minimalūs, kūrybinės užduotys prasmingos, veikla pritaikoma praktiškai. Naujovės nepageidaujamos, nebent diegiamos laipsniškai	Metodų pastovumas arba nežymus tobulinimas	Išklausyti ir palaikyti	Stabilumo ir pastovumo užtikrintojas, kūrybiškumo skatintojas

Galima teigti, kad socialinis darbuotojas savo kūrybiškumą tarsi „pritaiko“ prie klientų poreikių, ypatumų, amžiaus ir socialinio statuso. Klientų sukurti kūrybiniai produktai – tai muzikinė ar draminė raiška, rankdarbiai, piešiniai ir kt. Nors šie produktai neturi ekonominės vertės,

tačiau daug svarbesnė moralinė jų vertė ir pasitenkinimas, kurį suteikė pats kūrybinis procesas.

Kūrybiškumą skatina įvairūs veiksniai. Tai turtinga ir įvairi aplinka, skatinanti tyrinėti, eksperimentuoti bei kurti. Kuo turtingesnė žmogaus patirtis, tuo daugiau peno ji teikia jo vaizduotei, tuo brandesnės jo idėjos, kuriomis galima pasidalyti.

Pagrindiniai kūrybiškumą lemiantys veiksniai:

- aiškiai suformuluoti ir apibrėžti siekiai;
- keitimasis nuomonėmis ir idėjomis;
- konstruktyvios diskusijos, ginčai;
- pasitikėjimas ir saugumas;
- komandinis įsitraukimas ir dalyvavimas bei bendras idėjų kūrimas;
- atviri ir palaikantys bendradarbių santykiai (Fisher, 2005).

Tyrimas (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010) patvirtino komandinio darbo, bendro idėjų kūrimo, bendradarbių atvirų ir palaikančių santykių svarbą:

„...Pas mus darbe yra svarbu, kad mes žinom, jog vieni darbuotojai yra labiau idėjiški, kai reikia kažką sukurti, o kiti yra tie, kurie yra labiau praktiški ir sugalvoja, kaip viską įgyvendinti, kaip realizuoti. Ir mūsų ta komanda yra stipri dėl to, kad yra įvairiapusiai žmonės.“

„Mūsų kolektyve, žinokit, kūrybiškumo netrūksta, tai tuo galima tik pasidžiaugti. Nes visada turim idėjų, ne viena darbuotoja, tai kita. Tai viena kažką pamato, tada pasidalina darbe. O paskui bendrai žiūrim. Taigi žinokit, mūsų kolektyvas tikrai kūrybiškas susirinkęs.“

Informantės pabrėžė ne tik bendradarbiavimo su kolegomis, bet ir su klientais reikšmę:

„Bet va esmė yra tas bendradarbiavimas, kad tas neįgalusis ir socialinis darbuotojas yra kaip viena komanda. Ir jeigu ta komanda dirba kaip tandemas, tai tada yra ir rezultatas.“

„Kad esam kaip bendruomenė. Ir daug, labai daug galim padaryti, kai dirbam visi išvien.“

Socialinis darbas tiesiogiai susijęs su pokyčiais, tad natūralu, jog kiekviename kolektyve kyla diskusijų ir ginčų. Kaip konstruktyviai jie bus sprendžiami, priklauso nuo vadovo ir kolektyvo požiūrio į naujoves. L. M. Kouzeso ir B. Z. Posnerio teigimu (2003), „niekas negali pasiekti geriausių rezultatų vengdamas pokyčių, todėl pagrindine išgyvenimo sąlyga

tampa ne sprendimas reaguoti arba nereaguoti į pokyčius, o sprendimas kaip reaguoti į permainas, kada ir kaip įgyvendinti reformas“ (cit. pagal Pauliukevičiūtė, Raipa, 2010, p. 32).

Išanalizavus informančių mintis, atskleidžiančias požiūrį į pokyčius ir stabilumą, galima teigti, kad keturios jų pokyčius darbe vertina teigiamai:

„Manau, kad socialiniame darbe visą laiką reikia derintis prie pokyčių.“

„Kadangi esu aktyvi, tai kartu ir nepastovi. [...] pokyčiai mane traukia. Pokyčiai visada į naudą, manau, nes tiek tu save išbandai naujam vaidmeni, tiek vaikus mokai prisitaikyti.“

„Žinoma, geriausiai tai būtų tas stabilumas, bet nieko su savim negaliu padaryt. Tokia jau esu, man reikia tos dinamikos.“

Kūrybiškumą skatina emocinis įsitraukimas, jo metu sukurti darbai ar priimti sprendimai ne tik suteikia pasitenkinimą, bet ir skiepija tokias socialinio darbo vertybes kaip tiesa, grožis, tobulumas, laisvė ir pilnatvė. Informantės savo darbą suvokia kaip pagalbą, tarnystę, bendradarbiavimą su klientu:

„Aš esu idėjinis žmogus. Aš tai dirbu..., kad darai ne sau, o dėl jų, o kiti dirba sau, o ne dėl jų.“

„Man svarbu, kad žmogus gerai jaustųsi, savim pasitikėtų ir būtų laisvas.“

„...jeigu aš įvardiju, kad ateinu tarnauti tiems žmonėms, tai man yra labai svarbūs jų poreikiai.“

Teigiamas požiūris į savo darbą skatina socialinį darbuotoją nusiteikti kūrybiškai ir ieškoti naujų veiklos formų, nes dirbama siekiant suteikti klientams kuo geresnes paslaugas ir patenkinti jų poreikius.

Įstaigoje ar organizacijoje, kuri neturi aiškių tikslų ir jų nesiekia, nevyksta vidinė komunikacija ir nėra pasitikėjimu grįstų santykių, kūrybiškumą reikšti sunku. Amerikiečių psichologai G. Lindšėjus, K. Holas ir R. Thompsonas įvardijo šias kūrybiškumo kliūtis: konformizmas, naujų idėjų baimė, mąstymo rigidiškumas, noras nedelsiant rasti teisingą atsakymą, nekritiškas žavėjimasis savo idėjomis, laiko stygius idėjoms subręsti, nerimo ir įtampos vengimas, menkas savęs vertinimas bei nesėkmės baimė (cit. pagal Grakauskaitė-Karkockienė, 2006). Kūrybiškumo trukdžiai yra stresas, rutina, neteisingai suformuoti lūkesčiai, ego, baimė, stiprus savikritiškumas.

Vidinei kūrybinei motyvacijai trukdo prievarta ir kontrolė, silpni, kritiški, neigiami ar konkuruojantys tarpusavio santykiai, nenuoseklūs

reikalavimai, direktyvinis vadovavimas, pažeminimai ir kritika, darbo turinio nereikšmingumas, atsakomybė be valdžios. O aplinkinių nuoširdus pagyrimas, grįžtamasis asmens kūrybiškumo ryšys sustiprina pasitikėjimą jo kūrybinėmis galiomis (Amabile, 1998).

Nagrinėjant socialinių darbuotojų kūrybiškumo raiškos tyrimo duomenis (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010), išryškėjo kliūtys, stabdančios socialinių darbuotojų kūrybiškumą. Viena pagrindinių – dienos centrų vadovybės abejingumas, bendradarbių / kolegų palaikymo stoka:

„Vat tas administracijos nepalaikymas, tas labiausiai stabdo... Atrodo, stengies stengies, darai darai, o kaip jie nesupranta, kad darai ne dėl savęs, o dėl jų.“

„Centre atrodo, kad tų renginių tai reikia tik man ir dar kokiom trim darbuotojom. Kažkaip yra renginys ir taip atrodo, kad čia mes neturim ką veikti, mum čia nuobodu, tai sugalvojom renginį. Ir kai sakai kolegom „Na tai darom tą ir tą“, o iš jų girdi „Ai... ir vėl...“

„Pastebiu kūrybiškumo stoką. Nueinu apsilankyti į kitus dienos centrus, o ten sienos tuščios, ant stalo stovi kelios pieštukinės, padėta keletas popieriaus lapų, neva „tegul papaišo, kai užsinori“. Vaikai žaidžia kažkur sau, socialinės darbuotojos sėdi sau... Liūdna dėl to...“

Viena informantė teigė pastebėjusi, kad nors darbe yra kūrybiškų žmonių, bet dėl savo žemesnių pareigų jos nedrįsta pasidalinti savo mintimis. Tokiu atveju svarbu pačiam imtis iniciatyvos ir motyvuoti prisijungti prie bendros kūrybinės veiklos:

„Va dabar bendrauju su keliom vyresnio amžiaus darbuotojom, jos irgi pilnos idėjų, tik... bijo sakyti, nes jos padėjėjos yra.“

Kaip išorinė kliūtis buvo paminėtos netinkamos darbo sąlygos. Nors buvo informančių, kurios pagrindine problema įvardijo nepritaikytas ir netinkamas kūrybinei veiklai patalpas, kelios sugebėjo šioje situacijoje įžvelgti ir teigiamą pusę:

„...kai esi apribotas, tai visą laiką kūrybiškiau žiūri į viską ir bandai ieškoti tų išeičių.“

„Bet kas gerai, kad bent jau stadioną už lango turim, tai vasarom galim ten kažkokių užsiėmimų prigalvot, daugiau laiko praleist.“

Kai kurios informantės teigė, kad per pastaruosius dvejus metus, kai dienos centruose pasireiškė valstybę apėmusios finansinės krizės įtaka, sumažėjo jų finansavimas, teko būti ypač kūrybiškoms ir ieškoti būdų, kaip

kurti įdomias ir patrauklias programas savo klientams be papildomų lėšų. Informantės pripažino atradusios, kad kūrybiškumas tuo metu ypač padėjęs:

„Žinoma, lengviausiai būtų kažką pasikviesti ir kad ten jie tau programą parodytų. Bet ką reiškia pasikviesti?! Pinigų mes neturim. Tai ką, tada tenka pačioms sukti ir viską kurti. Kartais atrodo, jau kiek čia galima iš savęs kurti. Atrodo, kad kitais metais tai mes jau nieko nesugalvosim, bet žiūrėk, ateina tie kiti metai, ir kažkaip vėl sukuri.“

Šį fenomeną būtų galima pavadinti „kriziniu kūrybiškumu“, nes jis skatina socialinius darbuotojus ekstremaliomis sąlygomis panaudoti savo kūrybiškumo ir asmeninių gebėjimų išteklius.

Taigi socialinėse įstaigose ar bendruomenėje kūrybiškumą skatina gera ir darbinga atmosfera: santykiai su vadovu bei pozityvus bendravimas su kolegomis – pagarba, supratimas, palaikymas ir savarankiškumas. Darbuotojams suteikus atitinkamas galias, jie skatinami produktyviau, kūrybiškiau, atsakingiau dirbti, didinama jų savivertė ir pasitenkinimas darbu (Šinkūnienė, Katkonienė, 2010). Socialinis darbuotojas, siekdamas kūrybiškai panaudoti turimus meninius gebėjimus, turi būti pasirengęs mokymosi visą gyvenimą procesui, pasiryžęs įveikti kliūtis, trukdančias veikti kūrybiškai ir kokybiškai. Svarbu sekti naujoves, neapsiriboti vien tik savo specialybės žiniomis ir artimiausia socialine aplinka (Kūrybiškumas ir inovacijos, 2009).

Kūrybinis konsultuojamasis ugdymas (angl. *creativity coaching*)⁹¹ skirtas visiems, kurie nori išmokti išreikšti savo kūrybiškumą, kūrybiškiau spręsti problemas, įveikti baimes, tai pagalba išlaisvinant viduje slypinčias kūrybines galias. Socialiniams darbuotojams, norintiems išmokti kūrybiškai naudotis savo turimais gebėjimais, tokie kursai būtų ypač naudingi. Tačiau Lietuvoje kvalifikacijos kėlimo programos skirtos profesinėms socialinio darbo žinioms gilinti, o ne kūrybiškumui ar kultūrinėms meninėms kompetencijoms tobulinti. Tyrime dalyvavusios socialinės darbuotojos pasvajoję, kad būtų nuostabu įkurti *Kūrybiškumo ugdymo centrą* arba nors turėti galimybę dalytis gerąja darbo patirtimi, kūrybiškomis idėjomis organizuojant seminarus ar kūrybiškumo ugdymo stovyklas:

⁹¹ JAV 2005 m. buvo įkurta Kūrybinio koučingo asociacija (angl. *Creativity Coaching Association*), kuri rengia specialius kursus, organizuoja konferencijas, atlieka kūrybiškumo tyrimus.

„Aš galvoju, kad tie darbuotojai, kurie tikrai nori, tai tikrai ateitų. [...] Bet tada labai reiktų žinoti kokybę ir ką tai duotų. Ir tada manau eičiau, nors ir reiktų mokėti.“

„Man atrodo, kad... tai būtų be galo reikalinga. Nes, pavyzdžiui, aš esu visiška savamokslė, manau, ir daugiau yra tokių socialinių darbuotojų. Reiktų kažkokios kryptingos programos, kažkokių mokymų, nes labai to trūksta. Aš būčiau pasiruošusi ir truputį pamokėti, kad tik kažkur pasisemti tų žinių. Būtinai dalyvaučiau.“

„...juk tam pačiam socialinių darbuotojų rengimo centre galima būtų įsteigti kokį posyrį, kuris rūpintųsi ir organizuotų socialinių darbuotojų kūrybiškumo ugdymo mokymus ar kažką panašaus.“

„...kita vertus, viskas priklauso nuo paties socialinio darbuotojo. Gali būti ir centras, ir stovykla, bet jei darbuotojas yra nemotyvuotas, tai tas neišgelbės.“

„...juk labai svarbu pasidalinti tą gerąja patirtim vieni su kitais, ir pamatyti, kas yra daroma, o kas dar gali būti padaryta, integruota ir pan. Mūsų mintys gali būti naudingos kitiems, o kitų mintys – mums.“

Visos informantės sutiko, kad kūrybiškumas socialiniame darbe labai reikalingas, jis ypač svarbus dirbant su neįgaliais vaikais ar suaugusiais asmenimis, organizuojant laisvalaikį arba vedant meninius užsiėmimus. Socialiniam darbuotojui būti kūrybiškam taip pat yra naudinga, nes tai padeda išvengti monotonijos ir perdegimo sindromo.

Apibendrinant tyrimo duomenis galima konstatuoti, jog kūrybinis mąstymas padeda socialiniams darbuotojams įprasinti kasdienę savo veiklą, lanksčiai reaguoti į pokyčius, išlaikyti motyvaciją, problemose išžvelgti naujas galimybes ir įprastus dalykus pamatyti naujai. Apklausa atskleidė, kad socialinio darbo pasirinkimą skatina vidinė motyvacija – galimybės suderinti pagalbą kitam asmeniui ir kūrybiškumą, pozityvus požiūris į darbą nuteikia socialinius darbuotojus kūrybiškai ir skatina ieškoti naujų veiklos formų. Socialinės darbuotojos, bendradarbiaudamos su neįgaliais klientais, į darbą žvelgia ne tik kaip į galimybę padėti kitam, bet ir kaip į galimybę atsiskleisti pačioms.

Kūrybiškai mąstančios socialinės darbuotojos sugeba organizuoti užsiėmimus, kurie būtų įdomūs, prasmingi ir ugdantys, atsižvelgdamos į

tai, su kokio amžiaus klientų grupe dirba: su neįgaliais vaikais reikia daug žaismingumo, judėjimo ir metodų kaitos, o pagyvenusiems asmenims veikla turi būti prasminga ir palaikanti gyvybines jėgas. Kūrybinis darbas su neįgaliais žmonėmis didina jų pasitikėjimą savimi, ugdo turimus bendravimo gebėjimus, užtikrina saviraiškos galimybes. Socialinio darbuotojo kūrybiškumui ypač svarbi darbo aplinka, kolegų ir bendradarbių palaikymas bei pozityvus grįžtamasis ryšys. O kritika, neigiami ar konkuruojantys tarpusavio santykiai, baimė ar noras įtikti tampa didele kliūtimi.

Deja, Lietuvoje kol kas nėra programų, kuriose dalyvaudami darbuotojai galėtų lavinti ir tobulinti savo kūrybinius gebėjimus, išbandyti skirtingas meninės raiškos formas. Į kultūrą, pedagogiką, žmonių tarpusavio santykius negrįžta dvasia, trūksta dvasingumo ir socialinėje sferoje⁹². Todėl kitame poskyryje panagrinėsime bendruomeniškumo, kūrybiškumo ir dvasingumo sąsajas iš socialinio darbo ir religijos pozicijų. Dvasingumas yra susijęs su žmogaus išgyventa patirtimi, tikėjimo ir priklausymo (*believing and belonging*) paralelėmis, ritualais ir kūrybiškumo reikšme dvasiniam žmogaus tobulėjimui⁹³.

Bendruomeniškumas ir dvasinis įgalinimas

Nagrinėjant bendruomeninių judėjimų ypatumus Lietuvoje ir Europoje, Ž. Vanjė įkurtas „Arkos“ ir „Tikėjimo ir šviesos“ bendruomenės⁹⁴, kurių veikla su neįgaliais žmonėmis pagrįsta bažnytiniu tarpusavio meilės įsakymu „*Mylėk savo artimą kaip save patį*“, kyla klausimai: ar bendruomeniškumo dvasingumas gali pasireikšti tik religinėje bendruomenėje? Ar bendraujant su neįgaliais žmonėmis neišvengiamai privalu būti religingiems ir išpažinti tikėjimą? Kaip bendruomenėje pasireiškia kasdienis dvasingumas ir neįgalių žmonių dvasinis įgalinimas? Nepretenduojuotant į išsamią ir nuoseklią dvasingumo interpretaciją, pateikiame įžvalgą, kurios kilo skaitant mokslinę ir religinę literatūrą šia tema.

Krikščioniško dvasingumo istorijoje pasakojama apie tris įsakymus, kurie kviečia mylėti Dievą, mylėti artimą ir mylėti vienas kitą, kaip krikščioniškojo dvasingumo kelius, vedančius į vienybę. Bažnyčios Mokytojai

⁹² Plačiau žr. skyriuje „*Kultūros įtaka bendruomeniškumui*“ (p. 47).

⁹³ Apie tai kalbėjome I knygos dalyje.

⁹⁴ Plačiau žr. 1 skyriuje „*Neįgaliųjų bendruomeniniai judėjimai*“.

pabrėžia, kad tai yra ta pati meilė, tik skirtingi jos raiškos būdai: „Yra du meilės įsakymai: meilė Dievui ir meilė artimui. Su meile Dievui gimsta meilė artimui, o meilė artimui maitina meilę Dievui.“⁹⁵ Šiandienos dvasingumo suvokimas pakito tada, kai Bažnyčia įgijo ypatingą trečiojo – „naujojo“ tarpusavio meilės įsakymo suvokimą: kas gyvena dėl *kito*, gyvena *kitame*, gyvena *kitu*, t. y. dovanojimo, priėmimo, priklausomybės ir meilės savitarpiškumas tarp asmenų, bendruomenių, tarnysčių, charizmų, kultūrų... *Tikėjimu paremtas nusiteikimas kito žmogaus atžvilgiu, bendrystės* įvykis „nutinka“ ten, kur *sąmoningai*, kaskart iš naujo esame nusiteikę priimti kiekvieną tokį, koks jis yra. Dievo meilė išauga iš artimo meilės: „Kas nemyli brolio, kurį mato, negali mylėti Dievo, kurio nemato“ (Fabio Ciardi, 2008).

Kodėl būtent šiandien svarbu pažadinti šį naują dvasingumą? Antrąjį tūkstantmečio pabaigoje krikščionių Bažnyčioje atsirado poreikis šią dvasingumo – bendrystės dimensiją perkelti į gyvenimą. Pirmieji du tūkstantmečiai pasižymėjo meile Dievui ir artimui, o trečiajam, atrodo, vis akivaizdžiau tapo būdingas kitas įsakymas: „Kaip aš jus mylėjau, kad ir jūs taip mylėtumėte vienas kitą!“ (*Jn* 13, 34, cit. *pagal* Fabio Ciardi, 2008). Šiame viename įsakyme sujungus meilę Dievui ir meilę artimui, tarnystė perkeliama į naują „trejybinių tikrovę“. Popiežius Jonas Paulius II iškėlė „bendrystės dvasingumą“ kaip naujojo tūkstantmečio išskirtinį bruožą: „Padaryti Bažnyčią *bendrystės namais ir mokykla* – tai didelis iššūkis, kylantis mums prasidedančiame tūkstantmetyje. Prieš planuojant konkrečias iniciatyvas būtina *skatinti bendrystės dvasingumą* nurodant dvejopą bendrystės dvasingumo motyvaciją: to reikalauja „*Dievo planas*“ (visus padaryti viena, leidžiant dalyvauti savo vienybės gyvenime) ir „*pasaulio lūkesčiai*“ (vis didesnis taikos ir visuotinės brolystės poreikis).

Profesionalus socialinis darbas nuo tada, kai tapo profesija, siekė atsiriboti nuo savo religinės kilmės, tačiau, būdamas „jauna“ profesija, negalėjo „konkuruoti“ su dviejų tūkstančių metų krikščioniška patirtimi. Natūrali šio atsiribojimo pastangų pasekmė – dvasingumo praradimas (Crisp, 2010). Teikiant socialines paslaugas, dvasinis klientų gyvenimas paliekamas nuošalyje, tačiau daugelis žmonių atranda savo dvasingumą ir bando ieškoti gyvenimo prasmės būtent tuomet, kai patenka į sudėtin-

⁹⁵ T. Fabio Ciardi, OMI. Esė „Bendrystės dvasingumas“, 2008. <http://www.vitaconsecrata.lt/triju-isakymu-palyginimas> (žiūrėta 2011-09-19).

gas gyvenimo aplinkybes, patiria išbandymus, t. y. kai tampa socialinio darbuotojo klientais. Tad dvasingumas neišvengiamai ir subtiliai persipynęs socialinio darbuotojo praktikoje. Jeigu jie patys ar paslaugų vartotojai nėra religingi, atsiskleidžia dvasinių vertybių ir įsitikinimų neapibrėžtumas ir profesinėje veikloje, ir jų pačių gyvenime.

Kas gi yra dvasingumas? W. Greenstreetas (2006) apibrėžė dvasingumą kaip tam tikrą *kultūrinę asmens kompetenciją*, turinčią įtakos gyvenimo kokybei, kuri peržengia religinės priklausomybės ribas, siekiant įkvėpimo, pagarbos ir orumo, prasmės ir gyvenimo tikslo, net jei žmogus netiki Dievo. Autorius teigė, jog „dvasinė asmens dimensija siekia darnaus būvio su visata, ieško atsakymų apie pasaulio begalybę; dvasingumas tampa dėmesio objektu, kai asmuo patiria emocinį stresą, fizinę ligą ir mirtį“. Tai subjektyvus, unikalus, universalus, šiek tiek mistinis, tačiau kartu kompleksinis dvasingumo apibrėžimas. Kiekvienas asmuo turi dvasinę transcendentinę dimensiją⁹⁶, galinčią pasireikšti egzistencinės prasmės paieškomis, santykiais su kitais žmonėmis, vertybėmis, religija, vilties ir atleidimo kaip asmenybės tapsmo procesu (cit. *pagal* Integrating Spirituality in Health and Social care, 2006, p. 12).

Antroposofinėje pedagogikoje ir medicinoje į žmogų žvelgiama holistiškai, t. y. aprėpiant kūno, sielos ir dvasines problemas⁹⁷. *Dvasia* – tai asmens unikalus vidinis moralinis (vertybinis) „Aš“ (ego), *siela* sujungia tris sritis – mąstymą, jausmus ir valią veikti, o *kūnas* – tai dvejopa *fizinė* ir *eterinė* žmogaus forma. Mūsų ego ir siela „vadovauja“ kūnui, taigi vidinės darnos ir pusiausvyros siekiamybė priklauso nuo visų trijų žmogaus lygių pusiausvyros. Ligos, negalia, elgesio ar emocinės problemos suprantamos kaip sutrikusi šių trijų sistemų pusiausvyra, todėl priežastinių ryšių ieškoma siekiant atkurti ir terapiškai veikti pažeistas sritis⁹⁸.

⁹⁶ Transcendencija (lot. *transcendens* – peržengiantis) *filos.* buvimas, egzistavimas už, anapus ko nors, pvz., daikto buvimas už proto, pažinimo ribų arba absoliučios būties – už materialios tikrovės ribų.

⁹⁷ Apie antroposofines Kempfilo (*Camphill*) neįgaliųjų bendruomenes, kurių ideologija pagrįsta R. Steinerio antroposofinio mokymo sistema, puoselėjant socialines, etines ir dvasines vertybes, praktiškai įgyvendinant esminius bendruomeniškumo principus, užtikrinant dalyvavimą profesiniame, socialiniame, kultūriniame, dvasiniame ir kasdieniame gyvenime, buvo kalbama 1 skyriuje „*Bendruomenė ir bendruomeniškumas*“.

⁹⁸ T. y. jei serga žmogus dvasia, sutrinka mąstymas ir jausmai, o fiziniai sutrikimai riboja valią veikti ir pan.

Mokslininkai pateikė apibrėžimus ir mėgino išskirti dvasingumo parametrus bei lygmenis. Tačiau daug aiškiau, kaip nustatyti ir tirti fizinę, psichologinę ar socialinę žmogaus gyvenimo kokybę, nei atskleisti dvasinio įgalinimo proceso ypatumus. Viena iš kokybinių tyrimų instrumentų (*Spiritual Orientation Inventory*), nagrinėjant konkrečius atvejus, dvasingumas apibrėžiamas devyniomis dimensijomis (*Integrating Spirituality in Health and Social care...*, 2006, p. 42): transcendentinė dimensija; prasmė ir tikslas; gyvenimo misija; gyvenimo šventumas (*sacredness*); esminės vertybės (*material values*); altruizmas; idealizmas; tragizmo priėmimas (*awareness of the tragic*); dvasingumo rezultatai (*spirituality fruits*). Kaip matome, šioje dvasingumo skalėje religinių aspektų nėra, išskyrus gyvenimo „šventumo“ dimensiją, kurią galima interpretuoti kaip žmogaus gyvenimo būdo ir vertybinių nuostatų įtaką jo dvasingumui.

Siekiant įvertinti dvasinius žmogaus poreikius populiarai *penkių R dvasingumo skalė*, kurioje nurodomos šios sudėtinės dalys: 1) priežastis ir 2) refleksija (*Reason* and *Reflection*) – gyvenimo patirties ir prasmės siekis, 3) religija (*Religion*) – kaip priemonė dvasingumui išreikšti, 4) tarpusavio santykiai (*Relationships*) – su savimi, kitais ir Dievu, 5) atkūrimas (*Restoration*) – pozityvi asmens fizinės dimensijos įtaka (Govier, cit. *pagal Integrating Spirituality in Health and Social care*, 2006, p. 43). Šioje skalėje – religija išskirta kaip priemonė dvasiniams poreikiams išreikšti, tačiau neprivaloma dvasingumo dimensija.

Socialinio darbo literatūroje dvasiniai ar religiniai aspektai dažniausiai siejami su vyresnio amžiaus ar pasiligojusių žmonių problematika (Crisp, 2010; *Integrating Spirituality in Health and Social care...*, 2006). Tačiau dvasiniai negalavimai (psichikos sutrikimai, depresijos) susiję su gyvenimo prasmės praradimu ar paieška ir yra būdingi ir pauglystės amžiuje, ieškant savojo identiteto, ir suaugusiųjų, tiek senolių amžiaus tarpnsiuose. Dvasingumas suprantamas iš asmeninės kiekvieno žmogaus išgyventos patirties, tarpusavio santykiuose jis yra svarbus visų socialinių grupių žmonėms, ir ne tik išskirtinėmis akimirkomis ar aplinkybėmis.

Knygoje „Dvasingumas ir socialinis darbas“ (Crisp, 2010) gvildinamos religijos, socialinio darbo ir dvasingumo sąsajos, taip pat vaikų, jaunimo, suaugusių ir pagyvenusių žmonių dvasingumo ypatumai. Pa-

teikiami atsakymai tiems, kurie domisi ir naudojami dvasiniu potencialu kasdieniame gyvenime neieškodami religinio įkvėpimo, nevartodami bažnytinių ar mistinių terminų. Toks požiūris leidžia nagrinėti problemas, kylančias skirtinguose žmogaus gyvenimo etapuose, nesvarbu, išpažįsta jie kokią nors religiją ar ne (Crisp, 2010).

Dvasingumas gali būti suprantamas kaip tam tikras neapibrėžtas, bet paveikus „metodas“, praturtinantis kiekvienos profesijos, susijusios su žmonių tarpusavio santykiais, sritis. Knygoje „Dvasinės praktikos: dvasingumas ir pagalba teikiančios profesijos“ (2007), skirtoje sveikatos priežiūros specialistams, socialiniams darbuotojams, mokytojams, psichologams ir kitiems, kurių profesija susijusi su pagalba ir tarnyste žmogui, pateikiami ir nagrinėjami pavyzdžiai atskleidžia, kaip galima būti dvasingiems savo darbe, mąstyti kritiškai, bet būti atviriems dvasingumui.

Kaip pabrėžia W. Greenstreetas (*ten pat*, p. 57), dvasinio įgalinimo esmė slypi *bendravimo* ir *tarpusavio sąveikos kokybėje*. Tai ypač svarbu kalbant apie bendravimą su negalia turinčiais žmonėmis. Dvasinės globos ir įgalinimo samprata susijusi su *vilties* ir *dvasinės bendrystės* sąvokomis – kaip pagrindine sąlyga ugdant bendruomeniškumą⁹⁹. Kalbant apie neįgaliųjų dvasinį įgalinimą reikia pabrėžti, kad dvasinio supratimo aplinkoje vykstantis bendravimas turi poveikį visiems proceso dalyviams. Galioja žinomas *grįžtamojo ryšio* dėsnis: kiek sugebu duoti kitam, tiek gaunu pats¹⁰⁰.

Knygoje „Dvasingumas ir socialinis darbas: rinktiniai skaitiniai“¹⁰¹ (2007) nagrinėjami klausimai – kaip dvasingumas reikšėsi socialinio dar-

⁹⁹ Bendruomenės dvasios ir emocinio ryšio svarba, išskiriant dvasinės bendrystės požymius, buvo nagrinėta 2 knygos skyriuje „*Psichologinis bendruomeniškumo jausmas*“ (p. 31–32).

¹⁰⁰ Galima paliudyti šio apsikeitimo – grįžtamojo ryšio poveikį, kurį teko ne kartą stebėti *Sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijos* „*Viltis*“ (neakcentuojančios religijos) ar *Pal. J. Matulaičio socialinio centro* (krikščioniško tikėjimo pagrindu) organizuojamose vasaros stovyklose. Čia savanoriaudami jauni žmonės išgyveno ypatingą dvasinę būseną ir jausmus bendraudami su neįgaliaisiais, o šie buvo neatpažįstamai pasikeitę – dvasiškai sustiprėję, pasitinkintys savimi ir galintys išreikšti savo begalinę meilę aplinkiniams.

¹⁰¹ Knygoje pateiktos Kanados *Dvasingumo ir socialinio darbo asociacijos* narių – mokslininkų įžvalgos ir naujas supratimas apie socialinį darbą, skatinantis šios profesijos atstovų diskusijas.

<http://www.amazon.ca/Spirituality-Social-Work-Selected-Canadian/dp/1551303299> (žiūrėta 2011-07-10).

bo profesijos istorinėje raidoje, skirtingose socialinio darbo praktikos srityse. Knyga – tai svarbus indėlis į socialinio darbo literatūrą, šaltinis tiems, kurie nori tyrinėti įvairius dvasingumo pasireiškimo būdus kasdieniame gyvenime. M. Gibsonas savo pranešime „Ar gali dvasingumas „išgelbėti“ socialinį darbą?“¹⁰² nurodė, kad, atsižvelgiant į dabartinį ekonominį ir politinį pasaulio šalių klimatą, socialinio darbo profesija išgyvena krizę. Jis svarstė galimybes ir analizavo būdus, kaip dvasingumo koncepcija galėtų praversti siekiant paveikti šią „krizę“ ir socialinio darbo praktiką apskritai. Be abejo, dvasingumo stoka turi įtakos žemam socialinio darbo statusui mūsų visuomenėje – apie tai pastaruoju metu plačiai kalbama.

R. E. Canda ir L. D. Furmanas knygoje „Dvasinė įvairovė socialinio darbo praktikoje: pagalba širdimi“ (2009), sujungdami tarpdisciplinines teorijas ir mokslinius tyrimus, aprašė daugybę atvejų ir praktikos pavyzdžių, pateikdami į dvasingumą orientuotą praktikos modelį, pagal kurį uždaviniai ir tikslai, keliami darbe su klientais, susiję su jų giliausių prasmių ir aukštesnių siekių paieška. Konkretūs pavyzdžiai suteikia peno apmąstymams ir iliustruoja profesines vertybes bei etikos principus, kuriais vadovaujasi jautrus ir empatiškas socialinio darbo praktikas. Pateikiami dvasingumo ir religijos koncepciniai modeliai, apibrėžiami dvasinės įvairovės ir kultūros ryšiai, į socialinę problematiką žvelgiant iš skirtingų religijų – budizmo, krikščionybės, konfucianizmo, induizmo, islamo, judaizmo, taip pat egzistencializmo ir tarpasmeninių santykių teorijos. Dvasinės raidos ir psichikos sveikatos problemų sąsajos atskleidžiamos pateikiant metodus (pvz., meditacijas, meninę raišką, ritualus, atleidimą), kuriais socialiniai darbuotojai teiktų ne tik paramą, bet ir dvasinę globą, ugdytų klientų atsparumą, siekdami teigiamų pokyčių individo, šeimos ir bendruomenės gerovei (Canda, Furman, 2009).

¹⁰² Tarptautinė konferencija „*Spirituality and Scarcity: The Role of Spirituality in Practice and Research in Scarce Times*“ vyko Kalgario universitete Kanadoje 2010 m. birželio 17–19 d. Mokslininkų ir praktikų skaityti pranešimai išspausdinti specialiaame žurnalo „Religija ir dvasingumas socialiniame darbe“ numeryje (the *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, edited by J. R. Graham, J. Waegemakers Schiff and J. Coates). Juose nagrinėjami dvasingumo aspektai, susiję su valstybės ir bažnyčios atskyrimo problemomis, daug dėmesio skiriama dvasingumo ir socialinių pokyčių, konkrečių politinių veiksnių ryšiams atskleisti. <http://www.stu.ca/~spirituality/publications.html> (žiūrėta 2011-09-20).

Tačiau tokie veiklos tikslai, keliami socialiniam darbuotojui, šiandien atrodo naivūs ir nerealūs. Čia būtų galima panagrinėti pašaukimo, etikos, vertybių, empatiškumo ir kitus profesinio tinkamumo klausimus. Tačiau, grįžtant prie religinės bendruomenės, būdama „šeima, suvienyta Viešpaties vardu“, pačia savo prigimtimi ji yra ta vieta, kurioje tam, kad augtų atskiras žmogus, tiesiog būtina save dovanoti kitam: „Žmogus giliausia savo prigimtimi yra visuomeninė būtybė, todėl be santykių su kitais negali nei gyventi, nei išplėtoti savo gebėjimų“ (Vatikano II susirinkimas, cit. pagal Fabio Ciardi, 2008). Žmogaus pašaukimo bendruomeninis pobūdis suteikia galimybę atrasti save tarnaujant neįgaliam žmogui.

Artimas nebėra tik tas, kuriam reikia patarnauti, kurį reikia mylėti, bet tas, kurį reikia *įtraukti į tarpusavio meilę*, palydint ir einant kartu dvasinėje kelionėje link Dievo (pažinimo, absoliuto, idealo...). Neįgalus žmogus yra konkreti galimybė gyventi remiantis tarpusavio meilės įsakymu: „Jei mokėtume kalbėti žmonių ir angelų kalbomis ir jei turėtume tikėjimą, kad galėtume „net kalnus kilnoti“, tačiau neturėtume meilės, visa būtų „niekas“ (plg. 1 Kor 13, 2, cit. pagal Fabio Ciardi, 2008). Meilė neteisčia. Religinių bendruomenių stiprybė yra neįgalaus asmens priėmimas, padedantis įsijausti į kitą, priimti jo nerimą, kančias, džiaugsmus, rūpesčius ir sėkmes, išgalėti nujausti kito troškimus ir atsakyti į jo poreikius, pasiūlyti jam tikrą ir nuoširdžią draugystę. Bendrystės dvasingumas galiausiai reiškia mokėti „suteikti erdvės“ kitam žmogui duodant atkirtį egoistinėms pagundoms, sukeliančioms nepasitikėjimą, pyktį ar susierzinimą (plg. Gal 6, 2, cit. pagal Fabio Ciardi). Meilė moka nutilti ir klausytis. Kito priėmimas reiškia sugebėjimą klausytis, kad jis galėtų jaustis iki galo suprstas, nes tik taip galima išsakyti savo poreikius ar planus, išdėstyti savo abejones ar baimes. Bendruomenėje reikia mokėti „eikvoti“ laiką klausymui ir dalijimuisi.

Šiuos samprotavimus galima pritaikyti ir socialinių institucijų bendruomeninei veiklai. Neįgalus asmuo turi būti priimtas ir mylimas toks, koks yra, o ne kokio mes norėtume, kad būtų. Reiktų išmokti džiaugtis skirtingumu, tačiau kad suprstume ir priimtumė neįgaliojo savitumą kaip dovaną, reikia įžengti į jo vidinį pasaulį ir pamatyti tikrovę jo akimis, pajusti jo jausmais, dalyvauti jo gyvenime, dalytis viskuo, kas yra jo:

„Mūsų dalinimasis viskuo nėra paprasta užuojauta, bet realus vienas kito naštų nešiojimas“ (plg. *Rom* 12, 5, cit. *pagal* Fabio Ciardi). Tad savitarpio supratimas nėra tikrai (ir nėra pirmiausia) Bažnyčios gyvenimo rezultatas ir tikslas, tai kiekvienos bendruomenės kūrimo ir veiklos *išeities uždavimas* ir bendruomeniškumo *prielaida*. Bendruomenės kūrimas reikalauja sugebėti matyti kitą vis naujomis akimis: „Bendrystės dvasingumas taip pat yra gebėjimas išvelgti pirmiausia tai, kas kituose yra teigiamo, priimant bei branginant tai kaip Dievo dovaną: ne tik kaip dovaną tam, kuris ją gavo tiesiogiai, bet ir kaip „dovaną man“ (*Novo millennio ineunte*, cit. *pagal* Fabio Ciardi).

Tarnystė atsirado, kai atsidavę žmonės pajuto pašaukimą atsiliepti į didžiąsias socialines reikmes – ligonių gydymą, vaikų mokymą, pagalbą vargšams: „Žinokite, kad kai paliekate maldą ir šventąsias mišias dėl tarnavimo vargšams, nieko neprarandate, nes tarnauti vargšams – tai eiti pas Dievą... <...> visa tai, ką padarėte vienam iš šitų mažiausiųjų mano brolių, man padarėte“ (plg. *Mt* 25, 31–46, cit. *pagal* Fabio Ciardi).

Pozityvi *socialinė tarnystė* neįgaliųjų bendruomenėje skatina bendruomeniškumą, savanorystę, pasiaukojimą, socialinį jautrumą – vertybes, kuriomis vadovaujasi stiprios bendruomenės, organizuodamos savo veiklą. Tačiau silpnos bendruomeninės struktūros ar organizacijos nepajėgios pritraukti sąmoningų savanorių, nes tarnystė pirmiausia turi būti prasminga ir motyvuota, aiškiai suvokiant, *kam* ir *kodėl* reikia tarnauti. Mokymosi tarnaujant idėjas, įgyvendinamas religinėse bendruomenėse, bandoma perkelti ir pritaikyti „susiejant su kritinio mąstymo metodika bei dialogizmo principais“ (Mažeikis, 2007, p. 9). Tačiau įvairūs filosofiniai, sociologiniai, antropologiniai ir edukologiniai samprotavimai apie bendruomeniškumą ir individualizmą, socializaciją ir individualizaciją, šių konceptų sąsajas, visi šie filosofiniai teoriniai „konstruktai“ kartais dar labiau supainioja bendruomeniškumo apibrėžtį.

Tarnystės dvasingumas – labai plati ir sudėtinga tema, ją galima būtų nagrinėti atskiroje knygoje. Neįgalūs žmonės gali keisti kitų gyvenimus, gali daryti juos jautresnius ir labiau suprantančius. Draugystė ir meilė bendruomenėje – tai esminės kategorijos, tačiau bendruomenėse, kurios tarpusavio dvasinius ryšius grindžia religiniais įsitikinimais, kartais slypi egzaltuoto požiūrio pavojus, jauniems žmonėms sunku įver-

tinti ir suprasti savo poreikį bendrystei su neįgaliais žmonėmis¹⁰³. Taigi galima kita tarnystės pusė – neadekvatus egzaltuotas negalios vertinimas ją sureikšminant ir vertinant kaip „Dievo siųstą dovaną“. Meilės tikrovė reikalauja nepaprasto subtilumo! Galima griauti duodant ir tikint, kad mylima – taip iš tikrųjų sukuriama priklausomybės būklė, vedanti į nusivylimo, neapykantos ir pavydo pasaulį, kurio kitas nebegali kontroliuoti.

Susitaikyti su „amžina“ tarnyste – iš esmės reiškia priimti negalią šeimoje. Tačiau ši samprata šeimoje deformuota, nes būtent dėl *priverstinės tarnystės* neįgaliam šeimos nariui, visiems kitiems dažnai reikalinga psichosocialinė pagalba¹⁰⁴. Neteisingas tarnystės supratimas tėvus (dažniausiai motinas) paskatina save nuvertinti, atsižadėti asmeninio gyvenimo ir karjeros. Psichologinėje literatūroje tokie atvejai žinomi kaip „aukos“ sindromas. Nemažai tėvų ieško prasmės ir paguodos religijoje. Tarnystės dvasingumas – tai ne kokia nors *kosminė* meilė, tai atvertos akys ir išsankstinės nuomonės neturėjimas¹⁰⁵. Be abejo, priimti gyvenimą tokį, koks jis yra, ir dar tuo džiaugtis neįgalių vaikų tėvams nėra paprasta. Bet tik tie tėvai, kurie nebijo klysti, mokosi ir žengia savo vaiko supratimo keliu, ilgo ir dažnai skausmingo proceso pabaigoje gali ištarti žodžius: „Jis yra mano tikrasis mokytojas“ (žr. *penktą refleksiją*).

Dvasinį ugdymą galima apibrėžti kaip humanistinių vertybių puoselėjimą ir sklaidą, grindžiamus nesavanaudiška meile Žmogui, nuoširdžiu tikėjimu Jo gera valia ir visos Žmonijos dvasinio tobulėjimo viltimi... tai „altruistinis aktyvumas“ ir „egocentrizmo netektis“ (Piličiauskas, 2008,

¹⁰³ Pavyzdžiui, Pal. Jurgio Matulaičio socialinio centro grupės „Kiemas“ veikloje pritraukiama nemažai savanorių – jaunų žmonių, norinčių įgyti kitokią gyvenimišką patirtį ir bendrauti su neįgaliais bendraamžiais. Kartais galima išvysti šaunių pagalbinių, kurie vos atvykę čia pat žingsniuoja gatve rankomis susikibę su neįgaliaisiais. Tai žavingas vaizdas, tačiau tokiame elgesyje gali glūdėti didžiulis pagarbos kito asmens erdvei stygius. Tiesa, tie žmonės gali trokšti meilės, jie gali būti labai jautrus prisilietimui, tačiau jiems reikia padėti susirasti savo erdvę, o tai padaroma nebūtinai juos glostant ir glamonėjant... Minėtieji veiksmai gali juos visiškai išmušti iš vėžių! (pavyzdys paimtas iš šio centro darbuotojų laiško savanoriams).

¹⁰⁴ Žr. 5 skyrių „*Kaip priimti ir suprasti neįgalų žmogų*“.

¹⁰⁵ Nėra nieko liūdniau už žmogų, kuris viską žino – kas gera ir kas bloga, kaip turėtų būti – tokie žmonės ir yra „nuostatų“ ir „vaizdinių“ kūrėjai.

p. 13)¹⁰⁶. Ką reiškia žmogaus dvasinis tobulėjimas? Jį galima apibrėžti kaip vidinių transcendentinių žmogaus gebėjimų augimo procesą, kai „asmuo integruojasi į kažką didesnio ir šventesnio nei jis pats. Tai žmogaus raidos „variklis“, varomas tarpusavio ryšių, prasmės, tikslo ir indėlio (*contribution*) paieškos“ (Benson, Roehlkepartain, & Rude, 2003, p. 4–5; cit. pagal Boynton, 2010)¹⁰⁷. Dvasingumo ugdymo idėjos, siūlymai ir metodai gali būti paprasti, universalūs ir šiandien yra taikomi kasdienėje užimtumo ar laisvalaikio veikloje (muzika, žaidimai, drama, dailė, gamta ar kt.) (Boynton, 2010). Tačiau metodų taikymas savaime neužtikrina dvasingumo ugdymo rezultatų kokybės, jei dėmesys nesutelkiamas į prasmės paieškos konstrukta ar reiškinių vidinių ir išorinių tarpusavio ryšių sąsajas. Ieškodami dvasingumo tarpusavio santykiuose vėl grįžtame prie meno terapijos, kūrybiškumo, muzikinės komunikacijos (*Integrating Spirituality in Health and Social care...*, 2006).

Bendravimas su neįgaliais žmonėmis ugdo aplinkinių dvasingumą, nes paradoksalu, bet dėl negalios dauguma jų paprasčiausiai *negali* meluoti, apgaudinėti ar smurtauti. Susitikus su negalia, neišvengiamai tenka pažvelgti į vidinį savo pasaulį ir apnuoginti savo sielą, o tai nėra paprasta – patogiau užsimerkti ir nematyti savo dvasinio netobulumo. Tuo galbūt galima paaiškinti intuityvų žmonių nenorą žinoti, pažinti ir priimti negalią. Atsakydami į skyriaus pradžioje pateiktą klausimą – ko mus moko ir koiomis dvasinėmis vertybėmis gali mus apdovanoti žmonės, turintys negalią, teigiame: *savimi atskleisdami kitokią egzistencijos prasmę, jie moko suprasti pasaulio įvairovę ir kiekvieno iš mūsų atsakomybę už kitokį nei visi žmogų*. Tik prisidėdamas prie kitų laimės, žmogus siekia savo paties tobulumo. Bendravimas su negalia turinčiu žmogumi tarsi diagnostinis testas atskleidžia asmens savybes, vertybines nuostatas ir nurodo asmenybės raidos etapą (žr. *trečią refleksiją*).

¹⁰⁶ A. Piličiausko „Dorinio, dvasinio ir meninio ugdymo sąsajos“ (nepublikuotas rankraštis, 2008). http://www.piliciauskas.lt/Straipsniai/Nepublikuoti/dvasinio_ir_meninio.pdf (žiūrėta 2010-11-05).

¹⁰⁷ <http://www.stu.ca/~spirituality/journals.html> (žiūrėta 2011-09-10).

Literatūra

1. Anzenbacher, A. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
2. Bakk, A.; Grunewald, K. *Globa: knyga apie žmones su intelekto negalia*. Vilnius: Avicena, 1998.
3. *Bendruomeniškumo įtaka sėkmingai sutrikusios raidos asmenų dienos užimtumo tarnybos veiklai*. Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, 2006.
4. Beresnevičius, G. Kūrybiškumo ugdymas ir asmenybės adaptacija // *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2006, Nr. 17, p. 57–65.
5. Canda, R. E., Furman, L. D. *Spiritual Diversity in Social Work Practice – The Heart of Helping*. Oxford University Press, 2009.
6. Cascella, P. W., McNamara, K. M. Empowering Students With Several Disabilities to Actualize Communication Skills. *Teaching Exceptional Children*, 2005, 37 (3), 38–43.
7. Cymru, C. *Tarp žmonių. Parankinė socialinio darbuotojo knyga, naudinga ir kitiems, turintiems šeimoje silpnesnio mokslumo asmenų*. Vilnius: Apyaušris, 2000.
8. Cohen, J. *Disability Etiquette. Tips on interacting with people with disabilities*. New York: United Spinal Association Publications, 2003.
9. Collins, S. *Effective Communication: A Workbook for Social Care Workers*. Jessica Kingsley, 2009.
10. Colombero, G. *Nuo žodžių į dialogą. Psichologiniai asmenų tarpusavio komunikacijos aspektai*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004.
11. *Communication without speech. A guide for parents and teachers* (ed. by K. Bloomberg, H. Johnson). Australia: Council for educational research, 1991.
12. Corey, M; Corey, G. *Becoming a helper*. Cengage Learning, 2007.
13. Crisp, B. R. *Spirituality and Social Work*. Ashgate, 2010.
14. Daniels, E. R.; Stafford, K. Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas: Specialiųjų poreikių vaikų integravimas / *Knyga ugdytojams*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2000.
15. Fiske, S. T.; Taylor, S. E. *Social cognition: From brains to culture*. Boston, MA: McGraw-Hill, 2008.
16. Frey, M. R. Communication skills for multiply handicapped children // *Penn-Oel AER training conference for parents and teachers*. Pennsylvania Assistive Device Center, August 16, 1990.
17. Fromas, Ė. *Menas mylėti*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
18. Fromas, Ė. Moralinės žmogaus galios / *Gėrio kontūrai: Iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 320–339.
19. Grakauskaitė-Karkockienė, D. *Kūrybos psichologijos pagrindai*. Metodinė priemonė. Vilnius, 2006.

20. Greenspan, S. I. Working with the Child, who has Difficulty Communicating // *Scholastic Early Childhood today*, 2003, 18 (3), p. 28–29.
21. Hamer, M. *The barefoot helper. Mindfulness and creativity in social work and the helping professions*. Russell House Publishing, 2006.
22. *Integrating Spirituality in Health and Social care: Perspectives and practical approaches*. Ed. by W. Greenstreet. Radcliffe Publishing: Oxford, Seattle, 2006.
23. Ivoškienė, N. Personalo problemos ir jų etinis aspektas / *Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus*. Straipsnių rinkinys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 95–102.
24. Johnson, L. C. *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2001.
25. *Kokią šviesą slepia sunki negalia: asmenybės atskleidimo metodai*. Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, 2006.
26. Kondrašovienė, L., Vaitiekus, E. Socialinis darbas su neįgaliaisiais / *Socialinio darbo pradžiamokslis* / Sud. A. Kaušylienė. Kaunas: Judex, 2004, p. 217–249.
27. Levis, V. *Aš ir mes*. Vilnius: Mintis, 1979.
28. Liaudanskienė, V.; Vilūnienė, A. *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos*. Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“ 2006.
29. Liobikienė, T. N.; Šinkūnienė, J. R. Socialinio darbo klientų ypatumai / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2010, p. 291–320.
30. Littlejohn, S. W.; Foss, K. A. *Theories of human communication*. Cengage Learning, 2008.
31. Mažeikis, G. *Kompetencijų ugdymo sistema taikant kooperuotų studijų metodą. Mokymosi tarnaujant bendruomenėms (Service learning) adaptacija Lietuvoje*. Mokslo monografija. VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
32. Myers, D. G. *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2000.
33. Mehrabian, A. *Nonverbal Communication*. USA: Transaction Publishers, 2009.
34. Muceniekas, G.; Vėliuvienė, V.; Hering, E. *Negalės etiketas: bendravimas su žmonėmis, turinčiais negalę*. Vadovėlis. Vilnius: Baltic Partners for Change Management, 2004.
35. Panagos, J. M.; Katz, K. B. The nonverbal component of clinical lessons // *Child language teaching and therapy*. Great Britain: for E. Arnold, the educational, academic and medical publishing division of Hodder and Stoughton Ltd, 1988, Vol. 4, No. 3, p. 278–296.
36. Pauliukevičiūtė, A.; Raipa, A. Kultūros valdymo socialinis poveikis // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai, 2010, Nr. 9 (1), p. 27–37.

37. Petruilytė, A. *Kūrybiškumo ugdymas mokant*. Vilnius: „Presvika“, 2001.
38. Philippot, P.; Feldman, R. S. *The social context of nonverbal behavior*. Cambridge University Press, 1999.
39. Riggio, R. E., Feldman, R. S. *Applications of nonverbal communication*. USA: L. Erlbaum Associates, 2005.
40. Ringel, S. The reflective self: a path to creativity and intuitive knowledge in social work reduction // *Journal of Teaching in Social Work*, 2004, Vol. 23, No. 3, p. 15–28.
41. Ruškus, J. *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: ŠU, 2002.
42. Ruškus, J.; Mažeikis, G. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007.
43. Sawyer, R. K. *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. New York: Oxford University Press, 2006.
44. Shepherd, G. J.; Rothenbuhler, E. W. *Communication and community*. Taylor & Francis, 2001.
45. *Serious Play: Creativity and Innovation in Social Work* / H. Weissman (ed.). Silver Spring, MD, NASW, 1990.
46. *Socialinis darbas: profesinis veiklos įvadas* (tarptautinis projektas). VU Specialiosios psichologijos laboratorija. Vilnius, 2004.
47. Steman, C. *Socialinio darbo su proto negalios vaikais pagrindai*. Metodinė medžiaga: Nyderlandų socialinio darbo ir gerovės tyrimų institutas. Vilnius: Socialinių darbuotojų rengimo centras, 2000.
48. Sutton, C. *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
49. Šinkūnienė, J. R. Cerebrinio paralyžiaus ištiktų vaikų neverbalinės komunikacijos ugdymas integruojant muzikos terapijos metodus // *Specialusis ugdymas*. Mokslo darbai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001 m. Nr. 2 (5), p. 76–85.
50. Šinkūnienė, J. R. Kūrybiškumo aspektai socialiniame darbe // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011, Nr. 10 (1). p. 108–117.
51. Šinkūnienė, J. R.; Katkonienė, A. Socialinių darbuotojų profesinės veiklos motyvacijos veiksniai // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, Nr. 9 (1). p. 64–74.
52. Šinkūnienė, J. R. *Laisvalaikio studijos ir rekreacijos administravimas* // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai, 2005, Nr. 4 (1), p. 122–131.
53. *Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija TFK* (vert. A. Bagdonas). Pasaulinė sveikatos organizacija, Ženeva; Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija, 2004.

54. *Tarptautinių žodžių žodynas* (ketvirtasis leidimas). Vilnius: Alma littera, 2005.
55. Turner, L. *Forms of Creativity in Social Work: A framework for Practitioners*. Social Work Canadian 1.1 (Fall), 1999, p. 91–97.
56. Vygotskis, L. Defektas ir kompensacija // *Psichologija*. Mokslo darbai. Vilnius: Universiteto leidykla, 1996, Nr. 2, p. 141–156.
57. Žukauskienė, R. *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
58. Выготский, Л. С. *Психология*. Москва: Апрель Пресс/Эксмо-Пресс, 2000.
59. Вейс, Т. Й. *Как помочь ребенку? Опыт лечебной педагогики в Кэмпхилл общинах*. Москва: Московский Центр вальдорфской педагогики, 1992.
60. Изард, К. Е. *Эмоции человека* / под ред. Гозмана Л. Я., Егоровой М. С. Москва: издат. Московского университета, 1980.
61. Лоуэн, А. *Язык тела*. Санкт-Петербург: Гуманитарное агентство „Академический проект“, 1997.
62. Морозов, В. П. *Искусство и наука общения: невербальная коммуникация* / под ред. Медведева В. И. Москва: изд. „Институт психологии РАН“, 1998.
63. Психология личности. Т. 1. / *Зарубежная психология: Хрестоматия по психологии личности* (ред. Д. Я. Райгородский). Самара: Из-кий дом Бахрах, 1999.
64. Психология личности. Т. 2. / *Отечественная психология: Хрестоматия по психологии личности* (ред. Д. Я. Райгородский). Самара: Из-кий дом Бахрах, 1999.
65. Реан, А. А.; Коломинский, Я. Л. *Социальная педагогическая психология*. Санкт Петербург: Питер Ком, 1999.

Internetiniai šaltiniai:

66. Amabile, T. *How to Kill Creativity* // Harvard Business Review, 1998, Vol. 76, No. 5, p. 76-87. <http://a-small-lab.com/resources/how-to-kill-creativity-amabile-1998/> (žiūrėta 2011-02-03).
67. *An Introduction to Camphill Communities in the UK And Ireland*. The Association of Camphill Communities, 2009 (rep. 2011). <http://www.camphill.org.uk/silo/files/introduction-to-camphill-communities-brochure.pdf> (žiūrėta 2011-09-05).
68. Boynton, H. M. *Spirituality, Children and Mental Health*. Presented at The Fifth North American Conference on Spirituality and Social Work held from June 17–19, 2010, in Calgary, Alberta, at the University of Calgary. <http://www.stu.ca/~spirituality/journals.html> (žiūrėta 2011-09-10).

69. Ciardi, F. T. OMI. Esė „*Bendrystės dvasingumas*“, 2008. <http://www.vitaconsecrata.lt/triju-isakymu-palyginimas> (žiūrėta 2011-09-19).
70. *Cultural education: the promotion of cultural knowledge, creativity and intercultural understanding through education*. Report of Committee on Culture, Science and Education. Council of Europe, 2009. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC11989.htm> (žiūrėta 2011-02-02).
71. *Encyclopedia of Canadian Social Work* (ed. Francis J. Turner). Wilfrid Laurier Univ. Press, Amazon.com, 2005. <http://www.wlu.ca/press/Catalog/turner-fj.shtml> (žiūrėta 2011-03-12).
72. Gibson, M. *Can Spirituality „Save“ Social Work?* Presented at The Fifth North American Conference on Spirituality and Social Work held from June 17-19, 2010, in Calgary, Alberta, at the University of Calgary. <http://www.stu.ca/~spirituality/publications.html> (žiūrėta 2012-02-09).
73. Fisher, G. *Integrating individual and social creativity*. Creativity research in the USA and L3D. First international conference Moscow, 2005, 50 p. URL <http://l3d.cs.colorado.edu/~gerhard/presentations/slides-moscow.pdf> (žiūrėta 2011-01-31).
74. *Jean Vanier: biografiniai eskizai* (2007-09-18). <http://www.bernardinai.lt/archyvas/straipsnis/67458> (žiūrėta 2011-08-27).
75. *Kūrybiškumas ir inovacijos. Konkurencingumo skatinimas regionuose / ES regioninė politika // Panorama: Inforegio*. No. 29, 2009 m. pavasaris. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag29/mag29_lt.pdf (žiūrėta 2011-02-02).
76. Leung, C. F. S. *The relationship between creativity and fieldwork performance of social work students: thesis for the degree of Doctor of Education*. UK, University of Leicester, School of Education, 2009. <https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/7887/1/2009leungfcsedd.pdf> (žiūrėta 2011-02-02).
77. *Reflections on creativity in social work and social work education*. Disciplinary perspectives on creativity in higher education. The Higher Education Academy, 2007. <http://www.swap.ac.uk/docs/creativity07.pdf> (žiūrėta 2011-01-31).
78. Piličiauskas, A. „*Dorinio, dvasinio ir meninio ugdymo sąsajos*“ (nepublikuotas rankraštis, 2008) http://www.piliciauskas.lt/Straipsniai/Nepublikuoti/dvasinio_ir_meninio.pdf (žiūrėta 2010-11-05).
79. *Spirited Practices: Spirituality and the Helping Professions* / ed. by F. Gale, N. Bolzan, D. McRae-McMahon. Allen and Unwin press, 2007. <http://www.allenandunwin.com/default.aspx?page=305&book=9781741750614> (žiūrėta 2011-10-30).
80. *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*. Edited by J. Coates, J. R. Graham, B. Swartzentruber and B. Ouellette. Toronto: Canadian Scholars

- Press, 2007. <http://www.amazon.ca/Spirituality-Social-Work-Selected-Canadian/dp/1551303299> (žiūrėta 2011-07-10).
81. *The Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, ed. by J. R. Graham, J. Waegemakers Schiff and J. Coates). <http://www.stu.ca/~spirituality/publications.html> (žiūrėta 2011-09-20).
 82. *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2008). http://www.ohchr.org/Documents/Publications/AdvocacyTool_en.pdf (žiūrėta 2011-02-01).
 83. Vilniaus Pal. J. Matulaičio parapijos internetinis puslapis. Pal. J. Matulaičio socialinio centro neįgaliųjų integracijos visuomenėje padalinys „Atvira bendruomenė“ <http://www.matulaitis.org/index.php?page=text&id=35> (žiūrėta 2010-11-15).
 84. Witte, R. *Cultural competency record. Documenting competencies through cultural education*. German Federation of Associations for Cultural Youth Education, 2006. http://portal.unesco.org/culture/en/files/30184/11415086931rolf_witte.pdf/rolf%2Bwitte.pdf (žiūrėta 2011-02-02).
 85. *World Report on Disability*. World Health organization, The World Bank, 2011. http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf (žiūrėta 2011-11-12).

Empiriniai tyrimai (MRU, SPF, Socialinio darbo katedra):

86. *Bendravimas su žmonėmis, turinčiais skirtingas negalias, ypatumai* (2011). Tyrimą atliko I. Mikulevič. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
87. *Socialinio darbo supervizijos poreikio analizė neįgaliųjų dienos centruose* (2009). Tyrimą atliko G. Laucytė. Darbo vadovė dr. J. R. Šinkūnienė.
88. *Socialinių darbuotojų kultūrinių meninių kompetencijų analizė* (2010). Tyrimą atliko S. Jaglinska. Darbo vadovė dr. J. R. Šinkūnienė.

III.

MUZIKINĖ KOMUNIKACIJA IR BENDRUOMENIŠKUMAS

XXI a. pradžioje žmonių poreikis bendruomeninėms vertybėms ir kokybiškai bendruomenės narių interakcijai (apie tai kalbėjome I knygos dalyje) skatina ieškoti alternatyvių komunikacijos metodų. Asmens dvasinio tobulėjimo raidoje bendruomeniškumo jausmo plėtotei ypatingos reikšmės turi kito žmogaus pažinimas per *emocinį muzikinį – meninį* bendravimą. Muzika savo prigimtimi kuria erdvę saviraiškai, muzikinės praktikos metu ugdomi žmogaus jautimai, emocijos, intelektas, savimonė, estetinė ir kultūrinė nuovoka. Tačiau nemažiau svarbi įgyjama socialinė patirtis – žmonių bendrumo jausmas, bendradarbiavimo kultūra, tolerancija kitoms socialinėms grupėms. Kiekviena žmonių grupė naudoja muziką kaip bendravimo priemonę savaip, atsižvelgdama į specifinius fizinius, emocinius, pažintinius ar socialinius požymius.

Muzika natūraliu būdu kuria aplinką ir gali būti skirta politinėms nuostatoms (revoliucinės dainos, kariniai maršai), socialinėms konvencijoms ar tradicijoms (liaudies muzika), nacionalinio pasididžiavimo jausmams reikšti (himnai), gali „siųsti“ komercinius pranešimus (reklamos muzika). Tad muzika galima ne tik suteikti estetinį malonumą, bet ir perteikti sudėtingas idėjas. Platesnis socialinis muzikos taikymo tikslingumas atskleidžia, koks neapprėpiamas ir referentinis (informacinis) yra muzikos reikšmių kompleksiskumas (Cross, 2005).

Pastaraisiais metais akademinė ir taikomųjų sričių mokslininkai, remdamiesi biologinių, pažintinių, socialinių ir kultūrinių procesų analize, nagrinėjo, kaip muzika gali būti naudojama žmonių tarpusavio sąveikai ir bendravimo kokybei. Muzika yra galinga komunikacijos priemonė, kurią naudodami žmonės dalijasi emocijomis, ketinimais ir prasmėmis, pažintine ir socialine informacija, atrandami dvasiniai ryšiai. Muzika gali turėti didelį poveikį, padedant socializuotis asmenims, turintiems ne tik komunikacinių, bet ir įvairių kitų psichologinių ar socialinių problemų (*Musical Communication*, 2005). Ja taip pat galima suteikti pagalbą sąveikai tų žmonių, kuriems dėl bendravimo ypatumų, specialiųjų poreikių ar tam tikrų kultūrinių skirtumų kitomis priemonėmis komunikuoti sunku arba visai neįmanoma.

Užsienio mokslininkų darbuose įrodyta organizuotos muzikinės raiškos išskirtinė *socialinė kultūrinė* svarba ir įtaka neįgalių žmonių gy-

venimo kokybei (apie tai užsiminėme 4 skyriuje „*Bendruomeniškumas ir menas*“). Muzikinė komunikacija – tai ne tik tradiciniai meninės muzikos modeliai, kai paprastai nagrinėjami įvairūs muzikos žanrai ar formos profesionalioje ar saviveiklos scenoje. Muzikos reikšmė komunikuojant gali būti kontekstualiai specifinė (*Contemporary Voices in music Therapy: Communication, Culture, and Community*, 2002), t. y. svarbios muzikos sąsajos su tam tikra vieta, laiku ir muzikiniu žmonių elgesiu. Bendruomeninės muzikos terapijos pavyzdžiais ir tyrimais (žr. 10 skyrių „*Bendruomenės kūrimas ir muzika*“) atskleista, kokį poveikį bendruomeniškumui gali turėti socialiniai muzikiniai bendruomeniniai projektai¹⁰⁸.

Šioje knygos dalyje muzikinių, terapinių, socialinių ir kultūrinių procesų sąsajos nagrinėjamos sociokultūriniu aspektu, t. y. apsiribojant bendruomeniškumo ugdymo galimybių plėtra. Analizuojama, *kodėl ir kaip* žmonėms padeda bendrauti muzika, *kaip* kuriama ir stiprinama neįgalių žmonių bendruomenė, įgalinant aktyviai veikti ir siekti bendruomeniškumo? *Kokia* muzikinės komunikacijos įtaka neįgaliųjų savivertei ir įgalinimui? *Kaip* muzika veikia bendruomeninius tarpusavio santykius? *Kokiais būdais* muzikinė veikla (muzikos terapija) gali įprasminti sociokultūrinį bendruomenės gyvenimą? Pateikiami įvairių autorių empirinių tyrimų duomenys, susiję su specialiųjų poreikių žmonių komunikaciniais ypatumais.

Mūsų šalyje atliktų negausių mokslinių tyrimų rezultatai patvirtino, kad kryptingai organizuota muzikinė veikla gali būti potenciali ir efektyvi neįgalių žmonių psichologinės reabilitacijos ir socializacijos priemonė (Aleksienė, 2001; Šinkūnienė, 2001; Kačiušytė-Skrantai, 2002, Vilkelienė, 2002). Teoriniai muzikinės komunikacijos aspektai šioje knygos dalyje iliustruojami fenomenologinio tyrimo duomenimis (Šinkūnienė, *Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinio komunikatyvumo ugdymas muzikine raiška*, 2001¹⁰⁹), pagrindžiant ir įrodant muzikinės komunikacijos poveikį

¹⁰⁸ Bendruomeninės muzikos terapijos patirtis nagrinėjama B. Stigės, G. Ansdello, C. Elefanto ir M. Pavlicevičiaus knygoje „*Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*“ (2010).

¹⁰⁹ D. Pūras minėtos disertacijos gynimo metu (2001) sakė: „Kalbant apie visuomenės gydymo procesą – kaip kurti atsakingų piliečių atvirą visuomenę, manau, visi metodai yra geri. Bet ypatingai efektyvus metodas yra gera moksliskai pagrįsta neįgalių vaikų integracija. [...] Kiekvienas individas ar su negale, ar be negalės [...] turi didžiulį potencialą vystytis, svarbu tik žinot ir mokėt, kaip tą potencialą išlaisvint [...] būtent apie tai yra ši disertacija“.

neįgalių vaikų bendravimo ir tarpusavio supratimo kokybei. Šie reiškiniai nei iki tol, nei po to Lietuvoje nebuvo pakartotinai moksliskai tirti, todėl tyrimo duomenys, rezultatai ir jų apibendrinimas šiandien moraliai nėra pasenę ir gali būti naudingi ir socialinėje (bendruomenės plėtros), ir edukologijos ar reabilitacijos srityse¹¹⁰.

¹¹⁰Muzikos pedagogams tyrimo rezultatų pagrindu buvo pateikta originali „Muzikinio komunikacinio proceso programa“ (J. R. Šinkūnienė. *Muzikinės komunikacijos ugdymo metodinės kryptys*, 2005), kurią savo praktiniame darbe šiandien naudoja kai kurie Lietuvos specialieji muzikos pedagogai.

8. MUZIKINĖS KOMUNIKACIJOS METODOLOGIJA

Muzikinės kalbos pažinimo galimybės

Kodėl muzika patinka visiems žmonėms? Muzikai tenka išskirtinis vaidmuo socialinėje individo raidoje, nes ji yra biologinės adaptacijos, įgytos per visą žmogaus evoliucinės raidos laikotarpį, išraiška: pirmykščių žmonių ikikalbiniai garsai (gestai) tapo internalizuoti¹¹¹ į primityvias žmonių idėjas ir įgijo minčių formą. Mokslininkai kėlė prielaidas, jog tai ir buvo žmonijos evoliucijos priežastis (Cross, 2005). Jeigu muzika ir ritmas buvo pagrindinė komunikacija iki kalbos, tai giliausios suvokimo šaknys slypėjo muzikinėje komunikacijoje anksčiau, nei atsirado žodinis bendravimas¹¹² (Cross, 2005). Taigi muzika iš esmės yra *socialinė* ir *komunikacinė*, nes muzikos kilmė (šaltinis) slypi socialinėje improvizacinėje grupės veikloje. Apie tai kalbėjo J. Dewey savo *socialinėje meno (socialinės patirties) teorijoje*, kurioje menas nagrinėjamas kaip patirtis, įtraukianti ir struktūruojanti individą, kad jis galėtų kuo efektyviau bendrauti su aplinka ir kitais žmonėmis. Kadangi individo gyvenimas ir buvimas pasaulyje pasižymi laikinumu, „muzika yra gryniausia meno rūšis, nes ji pati yra laikiniausia ir interaktyviausia“ (Dewey, cit. pagal Cross, 2005, p. 72).

J. Dewey samprotavimai susiję su sociologinėmis įžvalgomis, kad kiekvieno žmogaus protas formuojasi internalizuojant socialines kultūrinės struktūras ir praktiką (Foran; cit. pagal Sawyer, 2005, p. 56). Sociokultūriniai (raidos) psichologai (Rogoff, 1990, 1998; Nelson, 1996; Cole, 1996; cit. pagal Sawyer, 2005) teigė: jei mintis susiformavo internalizuojant socialinės sąveikos procesus, o socialinis gyvenimas iš esmės yra komunikatyvus ir solidarizuojantis, tuomet pats protas visais laikais buvo ir yra socialinis. Kaip teigė R. K. Sawyer (2005), net kai mes klausomės muzikos

¹¹¹ Internalizacija (angl. *internalization* < lot. *internus* – vidinis), iš aplinkos gaunamų visuomeninių vertybių, principų, normų perėmimas, laikymas savomis (Tarptautinių žodžių žodynas, 2004). Internalizacijos idėja siejama su 1920 m. rusų psichologo L. Vygotskio raštais, bet jos kilusios dar anksčiau – iš XIX amžiaus *Marxo, Durkheimo* ir kitų mokslinių sociologinių teorijų.

¹¹² Tyrimais įrodyta, jog daugelis gyvūnų bendrauja muzikiniais garsais. Šio reiškinio subtilumą ir sudėtingumą iliustruoja O. Messiaeno kūryboje paukščių balsai.

būdami vieni namuose, ji vis tiek „teka“ į mūsų socialines smegenis, pri-mena ir atspindi tą socialinį pasaulį, kurį mes visi turime savyje, apibrėž-dama mus kaip žmogiškąsias būtybes. Taigi atsakymas į klausimą, *kodėl mes mėgstame muziką*, galėtų būti toks: „*Mes mėgstame muziką, nes ji re-prezentuoja ir suteikia formą žmonių socialinio gyvenimo esmei*“ (Foran; cit. *pagal* Sawyer, 2005; p. 55).

Dar Ž. Ž. Ruso, H. Spenseris ir kiti filosofai mąstė apie tai, jog muzi-ka atsirado iš žmogaus balsui būdingų reakcijų ir šnekamojo bendravimo garsinių elementų. Ž. Ž. Ruso rašė: „Melodija, imituodama balso moduli-acijas, išreiškia skundą, kančios ir džiaugsmo protrūkius, grasinimus ar dejones. Štai kur muzikinės imitacijos jėga, štai kur slypi melodijos gali-mybė...“ (cit. *pagal* Lisicynas, Žiliajeva, 1989, p. 75). *Muzikos kaip kal-bos* aforizmas nevienareikšmis. E. Surjo (1983), nagrinėdamas, ar menas (muzika) yra kalba, teigė, jog naudinga problemiška kelti šį klausimą, o ne teigti, jog tai savaime suprantamas dalykas. Jo išvada: „Menas pažinimą eksploatuoja tik savo specifiniam estetiniam tikslui – gyvenimo stilizavi-mui, harmonizavimui ir žmonių bendravimo formų tobulinimui dvasinių vertybių požiūriu“ (Surjo, 1983, p. 242).

Muzikos psichologijos mokslininkai nagrinėjo kalbos ir muziki-nių intonacijų prigimties, jų bendrystės problemas ir intonacijų reikšmę komunikacijai. S. Langer muziką vertino ne kaip autoekspresiją, o kaip simbolį, kurio logiką lemia žmogaus jausmų vystymasis. Ji sakė: „Jeigu muzika tik neapibrėžtai vadinama kalba, tai ir jos simbolinė funkcija tik apytiksliai gali būti vadinama reikšme, nes konvencionalaus turinio joje nėra“. Tačiau dėl savo dinamiškos struktūros muzika gali išreikšti patį gy-viausią ir tikriausią patyrimą, kurio neįmanoma perteikti kalba. Toninės struktūros, kurias vadiname *muzika*, logiškai labai panašios į žmogaus jausmo formas – į kilimo ir silpnėjimo, kovos ir susitaikymo, smarkaus susijaudinimo, ramybės ar svajingų akimirkų formas. Ne tiek į abstraktų džiaugsmą ar liūdesį, kiek į šių jausmų stiprumą, į „viso ko gyvybiškai svarbaus didingumą, trumpumą ir amžiną slinktį“ (Langer, 1980, p. 356).

Muzikoje egzistuoja racionalus ir emocinis komponentai, kuriuos galima atpažinti dviem būdais: *intuityviu pažinimu*, paremtu individua-lia vaizduote ir *loginiu* – manipuliuojant protu ir sąvokomis. Intuityvusis pažinimas nėra toks moksliskai pagrįstas kaip intelektinis, tačiau anali-

zuojant muzikinę kalbą racionali protas nepadės labiau nei intuityvios prielaidos (Clarke, Dibben, Pitts, 2010).

Kuriant kokią nors teoriją – kontingentinę ar transcendentinę¹¹³, intucija ar jausmas yra svarbi bet kokio supratimo proceso dalis, tačiau jie negali pakeisti diskursyvos logikos. Muzikos garsų sfera sudaro ypatingą savarankišką pasaulį, kurio pažinimo objektas – muzikinių tonų ir jų derinių suvokimas.

Melodijos pradžia atsiranda iš ritmiškai organizuotų intonacijų, iš jų gimsta tam tikras motyvas (Sezemanas, 1970). Muzikos struktūra yra ta pati loginė jausmo forma, įkūnyta grynuose, ritminguose garso ir tylos pasikartojimuose, „muzika – tai toninis emocinio gyvenimo analogas“ (Langer, 1980, p. 356). Meniniams estetiniams jausmams būdingas teigiamas emocinis tonusas – malonumas ir džiaugsmas, nes „*meno emocijos – protingos emocijos*“ (Gaižutis, 1998). Muzikos sukeliamų jausmų neįmanoma išversti į kokią nors kalbą, nes, nepaisant jų ypatumo, detalumo ar konkretumo, jausmai yra nenusakomi. Todėl jausmų negalima išmatuoti įprastine žodžio prasme, nes negalint tiksliai nustatyti vidinės jų prigimties neįmanoma nustatyti ir patikimų jų išorinių ženklų (Reimeris, 2000). „Mes kalbame muzika, o muzika kalba mumis: improvizacija – tai muzikinis „pasikeitimas“ frazėmis nuo klausimų – atsakymų iki diskusijų dėl pagrindinės minties, kontrasto, kartojimo, idėjų“ (Farber, 1996, p. 18).

Kalba ir muzika susijusi su auraliniais impulsais, tačiau gebėjimas atpažinti ir atgaminti garsų pavyzdžius įgyjamas kur kas anksčiau už kalbos apraiškas. Mes gimstame, jau turėdami suvokimą apie ritmiškai ir melodiškai suderintą tarpusavio sąveiką, per kurią komunikuojame su aplinka ir patenkame į socialųjį pasaulį (*Musical communication*, 2005). Tyrimais įrodyta, jog kūdikis su bendravimo partneriu improvizuoja „kūrinį“, turintį sumodeliuotą formą, demonstruodami abipusį supratimą ir dialoginę tarpusavio sąveiką (Schogler, 1998). Kalba, kurią dauguma motinų vartoja bendraudamos su savo kūdikiais, labiau *muzikinė* nei *žodinė*: intonacijos ypač raiškios, pasikartojančios, o tam tikrų ak-

¹¹³ *Kontingentinė* teorija teigia pasaulio pažinimo ribotumą, o mokslo dėsnius laiko subjektyviomis žmogaus proto konstrukcijomis; pagal *transcendentinę* teoriją pasaulis neprieinamas patyrimui, jis yra už proto ir pažinimo ribų, prieinamas tik intucijai (Tarptautinių žodžių žodynas, 2005, p. 397, 751).

centuotų skiemenų kirčiai pabrėžiami. Žodžių prasmė yra nesvarbi, nes kūdikis reaguoja į balso kokybę, pažįstamus garsus ar intonacijos pokyčius. Motinos kalbą jis suvokia kaip reliatyviai nediferencijuotą visumą, t. y. nesuprantant žodžių prasmės elgseną reguliuoja kalbos intonacijos ir „kūno kalba“, kuri gali būti interpretuojama kuo įvairiausiai būdais. Neverbalinis motinos ir kūdikio bendravimo modelis – tai koordinuota, sinchroniška (kopijuojanti, imituojanti) tarpusavio sąveika, primenanti muzikantų duetą (Schogler, 1998).

E. Gordonas (1994), tyrinėjęs muzikinio ugdymo įtaką naujagimiams iki 18 mėnesių ir įgytų įgūdžių svarbą vaikams iki 3 metų amžiaus, rašė: „Muzika kaip kalba. Kai klausomės kieno nors šnekos, visų pirma išgirstame balso skambėjimą, o kai įsiklausome (klausymas ir mąstymas tuo pačiu metu), tai girdimiesiems garsams suteikiame *prasmę* [...] Tas pat ir su muzika. Skirtumas tik tas, kad muzikoje naudojami toniniai ir ritminiai dariniai, tuo tarpu kalboje – žodžiai“ (Gordonas, Cameronas, 1994, p. 11). Natūralią kalbos mokymosi seką autorius pritaikė muzikos mokymosi teorijai, pateikdamas *nuo garso prie ženklų* (simbolio) metodą: 1) nuoseklus judėjimas nuo bereikšmių garsų, intonacijų prie reikšmingų ritminių ir toninių simbolių interpretavimo, 2) pastovus judėjimas per įvairius lygmenis, plečiant muzikinį žodyną ir jo sudėtingumą, 3) garsą reprezentuojantys skiemenys – tai „tarpinė kalba“, po kurios išmokstama tuos ženklus suprasti.

Nemaža dalis neįgalių žmonių pagal kalbinę raidą yra likę ikikalbiniame amžiaus tarpsnyje, todėl E. Gordono aprašytas vaikų „muzikinis čiaušėjimas“ – toninė ir ritminė jo struktūra, kūrybiškumo skatinimas, nuosekliai pereinant į vis sudėtingesnę pakopą, galėtų būti pritaikyta komunikacijai ugdyti. Jei muzikinių garsų junginius naudotume vaiko saviškai ir bendravimui, suteikdami jiems prasmę, o ne tik tam, kad tuos garsus išmoktume, vaikai per muziką išminktų bendrauti su kitais žmonėmis. Klausydami nežinomos užsienio kalbos, nesuvokdami žodžių prasmės, jaučiamės tam tikra prasme neįgalūs, tačiau galime numanyti teksto esmę pagal neverbalinės raidos būdus: kalbos intonacijas, balso tembrą, veido išraišką ar ekspresyvius kūno judesius. Taigi galima atvirkštinė hipotezė, jog *kalbos galima mokytis kaip* muzikos, tačiau šis teiginys reikalauja išsamesnių studijų ir tyrinėjimo.

Analogiški procesai vyksta ir klausantis muzikos: remdamiesi gyvenimiškąja patirtimi, muzikos intonacijas stengiamės priartinti prie kalbos intonacijų, o šias dešifruojame kaip atitinkamų, praeityje patirtų emocijų būsenų rezultatus (*Psychology of Music*, 2010). Komunikaciniame kontekste *intonacijos – optimalus muzikinės kalbos pažinimo objektas*. Interpretuojant muzikos turinį, intonacija atlieka lemiamą vaidmenį. Intonacijos galimybės, perteikiant informaciją atsiskleidžia teiginyje, jog „muzikos išraiškos priemonių vystymasis siejamas su žmogiškojo intonavimo, kaip minties pasireiškimo, dėsningumais, su muzikos tonais jų daugialypiame sąlytyje su žodine kalba“ (Piličiauskas, 1998, p. 107). Kalbos intonacija – tai garsinė objektų ar reiškinių išraiška, o muzikos intonacija – tai kalbos intonacijos atspindys muzikoje.

Muzikinę intonaciją galima apibrėžti kaip *kokybinę akustinių signalų visumą*, pasireiškiančią laike bei erdvėje ir veikiančią klausytojo psichiką meniniais išgyvenimais (Piličiauskas, 1998). Asmens komunikaciniam patyrimui svarbus intonacijos kaip akustinių signalų kokybinės visumos poveikis, atskleidžiant naują – *komunikacinę muzikinės intonacijos funkciją*. Mintis, intonacija, muzikos formos – viskas yra susiję: mintis, kai ją norima išreikšti, tampa intonacija, ji intonuojama. Taigi komunikacinė muzikinės intonacijos funkcija – intonacinis dekodavimas ir suderinamumas laiko atžvilgiu improvizuojant bendrą muzikinį piešinį.

Komunikacinio ugdymo procese svarbios intonacinio žodyno¹¹⁴ plėtros galimybės. Laipsniškai ugdant muzikinės intonacijos elementų suvokimą, „intonacinis žodynas turtėtų drauge su gyvenimiška patirtimi ir remtūsi psichofiziologiniu vaiko asmenybės vystymusi“ (Piličiauskas, 1998, p. 139). Akustinių priemonių perdavimo – kodavimo ypatumai: 1) tembras (obertonai, virpesių dažnis), 2) kalbos melodika (garsų aukščio pokyčiai), 3) energetinės savybės – dinamika (garso stiprumas ir jo kaita), 4) tempo ir ritmo ypatumai, 5) *atipiniai individualūs ypatumai* (ypač būdingi neįgaliems) (Морозов, 1998, с. 26).

¹¹⁴ Melodinis intonacijos išraiškingumas tam tikru aspektu prasideda nuo vieno konkretaus aukščio garso: komunikuojant tai perteikia unisonas. Intonuodamas vieną garsą, vaikas susitapatina su juo, tarsi teigdamas „*aš esu čia*“. Atliepiant šį vaiko garsą, kaip pagrindinį melodijoje, derinant akompanimentą pagal emociją jo charakteristiką atsiranda tarpusavio kontaktas.

Muzika yra unikali neverbalinės komunikacijos forma. Jau buvo minėta (žr. 6 skyrių „*Psichosocialiniai neįgalųjų komunikatyvumo aspektai*“), jog neverbaliniu būdu komunuojama pasitelkus ženklus – garsus, gestus, mimiką ir kūno padėtį. Muzikinėje raiškoje šiuos ženklus galima nagrinėti trimis aspektais (Fiurst, 1998, p. 310): *sintaksės*, tiriančios, kaip atskiri ženklai susiję ir formuluoja prasmingos ženklų grandinės sudarymo taisykles, *semantikos*, analizuojančios ženklo ir jo turinio reikšmę, ir *pragmatikos*, arba *santykio*, parametrais. Pastarasis pabrėžia *situaciją*, kurioje vyksta komunikacija, ir *poveikį*, kurį situacija turi komunikacijai. Muzikinėje komunikacijoje svarbūs visi trys aspektai. Aprėpiant asociatyvų bei kognityvų muzikinio proceso poveikį, dėmesys sutelkiamas ir į asmens funkcines galimybes, ir į išorines sąlygas.

Muzikinės komunikacijos intencijos (remiantis H. Gardnerio intelektų teorija) apibūdinamos tokiais mokymosi būdais: *muzikinis-ritminis* (gebėjimas iš garsų ar žmogaus balso išskaityti nuotaiką), *kūno – kinestetinis* (gebėjimas suprasti neverbaliniu būdu perduodamą informaciją), *bendravimo*, arba *visuomeninis-socialinis* (gebėjimas aplinkinius žmones priimti tarytum žinių šaltinį savo mokymuisi) (Gardner, cit. pagal Myers, 2000). Psichologinė bendravimo taisyklė *kalbėti partnerio kalba* gali būti taikoma ir verbalinėmis, ir neverbalinėmis priemonėmis (*Psychology of Music*, 2010). Taikoma muzikinėje veikloje, ji reikštų muzikinėmis priemonėmis empatiškai atliepti ir reflektuoti kito asmens perteikiamas emocijas, akompanuoti jo jausminei būsenai ir nuotaikai. Muzikoje, kaip žinoma, interpersonalinis empatinis bendravimas sėkmės atveju pasižymi jausmo grynumu ir tiesiogiai interpretuojamais išgyvenimais¹¹⁵.

Muzikiniai simboliai iš esmės skiriasi nuo kitų neverbalinių signalų, nes jais suvokiama perteikta idėja. Neįgalus žmogus jam būdingomis intonacijomis perteikia savąjį realybės patyrimą arba emociją savo reakciją į aplinką ar patį save. Svarbus supratimas – patyrimo duomenų suvokimas, „vienintelė mūsų turima priemonė praktinei komunikacijai, moksliniam pažinimui bei filosofiniam mąstymui“ (Langer, 1980, p. 359). Muzikinis komunikacinis procesas interpretuojamas ne tik *pajautimo* (emocinės

¹¹⁵Neiširtas moksle fenomenas – *komunikacinis sensitivityvizmas*: žmonės kažkoku iracionaliu būdu jaučia falšą, kai tariamu nuoširdumu siekiama užmaskuoti neigiamus jausmus. Muzikoje ši empatijos forma atsiskleidžia itin aiškiai.

nuovokos), bet ir *suvokimo* (komunikacinio turinio) bei *supratimo* (asmeninės poveikio prasmės) lygiu. *Pajausti, suvokti* ir *suprasti*, kokios emocijos patiriamos muzikinės (vokalinės ar instrumentinės) raiškos metu, akompanuojant (komunikuojant) jų pagrindu ir taip kuriant *muzikinę intonacinę prasmę*, reiškia galėti įvertinti komunikacinio proceso kokybę. Taigi intonacijų interpretavimas muzikinės komunikacijos procese sudaro tarpusavio sąveikos turinio esmę.

Teoriniuose muzikos psichologijos darbuose nagrinėjamos teorinės ir praktinės muzikos pažinimo galimybės, filosofijos, bendrosios psichologijos, sociologijos, pedagogikos ir muzikologijos srityse sukaupia patirtis. Diskusijos apie mokslinio muzikos pažinimo galimybes kelia abejonių, ar keturios pagrindinės muzikos socialinės funkcijos: *pažintinė, komunikacinė, auklėjamoji ir hedonistinė* egzistuoja savaime, neva užkoduotos pačiame muzikos kūrinio kontekste. Muzika pati savaime nėra nei ugdomoji, nei socializuojanti, nei terapinė priemonė. Svarbiausia prielaida tampa *sąlygos ir aplinkybės*, kuriomis muzikinė raiška, modeliuodama, struktūruodama ar imituodama veiklą, gali sukurti (arba atkurti) komunikacinį grįžtamąjį ryšį (Šinkūnienė, 2001).

Neįgalių žmonių muzikinės komunikacijos ypatumai

Muzikavimas yra *sisteminis procesas, kurio tikslas – muzikinės raiškos priemonėmis siekti teigiamos komunikacinės tarpusavio sąveikos, dvasinės darnos, kiekvienam asmeniui pagal poreikius ir gebėjimus teikti muzikinės kalbos žinių ir įgūdžių, kurie yra būtina jo socializacijos prielaida*. Muzikinė komunikacija – tai bendravimo procesas, integruojantis pažintinius, psichomotorinius ir emocinius asmens raidos lygius. Pasikeitimas paprasčiau ir pažįstamais garsais, intonacijomis ar melodijų motyvais, ritminių struktūrų pasikartojimu gali iš dalies kompensuoti verbalinį neįgalių žmonių bendravimą, nes yra paprastesnė, priimtinesnė ir patrauklesnė komunikacijos forma. Bendras žavėjimasis muzikiniu procesu, galimybė pasidalyti teigiamomis emocijomis su kitais dalyviais išlaisvina neįgalų asmenį iš bendravimo atskirties.

Kokia *muzikos* paskirtis neįgalių žmonių bendruomenėje – laisvalaikio praleidimo, užimtumo forma, meninio ugdymo dalis ar terapija? Muzikos taikymo universalumas, suteikiantis platų turinio bei formų pasirinkimą

kimą, įpareigoja apibrėžti muzikinės veiklos kryptis ir siekiamus tikslus. Tradicinio muzikinio ugdymo metodinės kryptys dažniausiai skirtos *rezultatui*, o ne *procesui*, t. y. muzikuojant vyrauja *racionalusis*, o ne *emocinis* pradas. Tačiau muzikos taikymas, kai tikslas yra *žinios*, *mokėjimai* ir *įgūdžiai*, negali atspindėti neįgalaus asmens interesų, poreikių ir galimybių, todėl netampa asmenine vertybe¹¹⁶ (Piličiauskas, 1998). Suprantama, muzikinių gebėjimų ugdymo tikslai gali būti keliami neįgaliems asmenims, kurių negalia yra lengvo ar vidutinio laipsnio. Tačiau žymių sutrikimų turinčių asmenų muzikavimo specifika, jų komunikacinio proceso ypatumai įpareigoja atsakyti tradicinių direktyvių metodų, nes jie deformuoja ir trikdo tarpusavio supratimą ir bendravimą.

Pastebėta, jog pritaikant muzikinę raišką ribotų galimybių asmenims slypi pavojus spręsti problemas supaprastinant tai, kas per sudėtinga, ir paliekant beformę, minimaliomis raiškos priemonėmis atliekamą primityvistinio turinio muziką. Įsivaizduojama, jog taip muzika bus priartinama, t. y. „nuleidžiama“, iki neįgalaus žmogaus suvokimo galimybių lygio, atimant iš jos pačią esmę – emocinio, psichologinio, socialinio poveikio galimybę. Tačiau muzika yra vienintelė meno rūšis, kuri *visiems neįgaliesiems* (nesvarbu, kokie specialių poreikių ypatumai) leidžia kontaktuoti su tikromis meno vertybėmis, turtindama emocinį gyvenimą, tenkindama emocinės raiškos poreikius, suteikdama taip reikalingos dvasinės stiprybės (Šinkūnienė, 2003).

Kitos pavojingos tendencijos ir nuostatos – organizuoti muzikinę veiklą ne pagal *biologinį*, t. y. realų, asmens amžių, o *funkcinį* – diagnozuotą neįgalaus asmens esamos raidos lygį¹¹⁷. Suabsoliutinant dalinių „laimėjimų“ reikšmę, nuvertinant asmens suvokimo ar fizinės galimybes, pažeidžiamas jo orumas. Tokie socialinės kultūros ir etikos probleminiai pavyzdžiai turėtų kelti nerimą, nes tokio muzikavimo liudininkų natū-

¹¹⁶ Pastarųjų metų neįgalių asmenų meninės raiškos stebėjimai liudija, jog sureikšminant muzikinių įgūdžių lavinimą pamirštama, kad už šio racionalaus muzikos mokymo slepiasi asmens emocijos ir poreikiai. Muzikavimo procesas tuomet primena bejausmę primityvią gimnastiką, kurioje kūrybos pradus nustelbia „dresūros elementai“ (Piličiauskas, 1998, p. 45).

¹¹⁷ Šiuos reiškinius ne kartą teko stebėti specialiose įstaigose ar neįgaliųjų žmonių meno festivaliuose (pvz., 25-erių metų proto negalią turintis asmuo šventėje striksėjo zuikučiu, nes jo saviraiškos ypatumai atitiko trejų metų vaiko amžių).

ralios reakcijos – gailestis, nesupratimas ar net estetinis pasibjaurėjimas kuria neigiamą neįgalaus žmogaus įvaizdį. Todėl žemo profesionalumo ir prasto skonio muzikantas (pedagogas, socialinis darbuotojas), parengęs neįgalius žmones viešai pasirodyti, demonstruoja tai, ko jie negali ir niekada negalės, darydamas didelę žalą formuojant visuomenės nuomonę¹¹⁸.

Pastaruoju metu ypač aiškų susidomėjimą muzikos terapija galbūt galima paaiškinti tuo, kad terapinė muzikos vertė ir akivaizdus poveikis neįgaliesiems klaidina tuos, kurie išvelgia muzikoje magišką ar mistinį fenomeną. Žmonės, neturintys pakankamai informacijos (dažnu atveju ne muzikinių specialybių atstovai), šiek tiek egzaltuotai domisi „stebukline“ muzikos terapijos puse, manydami, jog šioje srityje esama antgamtinių galių, siekiančių „išgydyti“ negalią turintį žmogų¹¹⁹. Kaip rodo praktika, neturint reikalingų kompetencijų neetiška, o kartais net rizikinga siekti terapinių tikslų¹²⁰.

Nepretenduodami į muzikos meno vertybių analizę, norime pasamprotauti, kur slypi neįgalių žmonių muzikavimo *vertės kriterijai*. Žmonės, apdovanoti ypatingais sugebėjimais išreikšti tam tikras kompleksines sielos būsenas, vadinami menininkais. Tačiau riba tarp meninių ir nemeningų intuícijų yra empirinė, meno atskyrimas nuo kasdienio dvasinio gyvenimo trukdo „išsiskverbti į tikrąją jo prigimtį“ (Kročė, 1980, p. 43). Ekspresyvi muzikinė raiška yra jausmų įkūnijimas, subjektyvius išgyvenimus pateikianti objektyviai. Garsas ar judesys – pagrindinė poveikio priemonė, tačiau komunikacijos procese domina ne muzikinės raiškos *kokybė*, kurią sudaro intonavimo tikslumas, sodrus tembras, judesio grožis ir pan., o *emocinė jų prasmė*, t. y. išraiškingumas, kuriuo perteikiama asmens būseną. Taigi pagrindinis muzikinio proceso interpretavimo kriterijus yra

¹¹⁸ Tautiniais drabužiais aprengti sutrikusio intelekto asmenys Sereikiškių parke viešai demonstravo savo neįgalumą, atlikdami nežmoniško darbo ir pastangų reikalaujančias lietuviškas sutartines.

¹¹⁹ Kol Lietuvoje nėra patvirtintų muzikos terapijos profesijos standartų, analizuoti ir vertinti terapinį muzikinės komunikacijos poveikį rekomenduotina nesureikšminant psichosocialinio poveikio, o remiantis bendražmogiškais vertybėmis. Profesinė atsakomybė įpareigoja *nepakenkti*.

¹²⁰ Žinomi atvejai, kai dirbantys su neįgaliais žmonėmis, pvz., socialiniai darbuotojai, susižavėję muzikos poveikio galimybėmis, „eksperimentuoja“ su savo klientais, sukeldami audringas emocijas ir reakcijas, neišmanydami, kuria linkme jas nukreipti (ką su tuo „gėriu“ daryti).

tai, jog *klaidingų garsų ar judesių nėra* (plačiau žr. 9 skyriuje „*Neigalių vaikų komunikatyvumo muzikine raiška ypatumai*“).

Psichologinė muzikinės komunikacijos funkcija pasireiškia tuo, jog muzikiniai garsai ar judesiai, kuriais asmuo save išreiškia – asmeninė ekspresija nežino jokių fiziologinių faktų ar dėl negalės atsiradusių kliūčių, t. y. „fiziologinis kelias, kuriuo išpūdžiai patenka į dvasią, išreiškimui yra visiškai nesvarbus“ (Kročė, 1980, p. 47). Svarbu tai, kad aktyvioje muzikinėje komunikacinėje veikloje, perteikdamas asmenines emocijas, atrasdamas sau naujas patirtis asmuo suvokia ir kartu išsilaisvina¹²¹ nuo priverstinio dėl negalios egzistuojančio *pasyvumo*. Taip sukuriamos psichoterapinio poveikio prielaidos: muzikavimo procese teigdamas *aš groju, aš kuriu muziką, manimi žavisi* neįgalus žmogus tampa muzikantu.

Nors praktinis muzikos kaip komunikacinės priemonės panaudojimas neturi estetinio tikslo, vis dėlto toks raiškos būdas gali būti dvigubai malonesnis, o sukurtas išpūdis daug vertingesnis, nes suteikia proceso dalyviams asmeninės prasmės (kūrybos) džiaugsmą. Kuriant ir kontempliciuojant ką nors reikšminga – tai, kas turi realią *praktinę* prasmę (asmeninę naudą), patiriami ne mažiau stiprūs išpūdžiai, nei klausant ar žiūrint į pasaulinio pripažinimo sulaukusį kūrinį.

Kada ir kaip muzikuoti, lemia neįgalus asmens individualybė, asmeninės savybės, elgesio ypatumai ir psichologiniai raidos aspektai¹²². Pagrindinis muzikinės veiklos tikslas – kurti kūrybišką atmosferą ir taikyti *viską*, kas žadina dvasines jėgas: ritmo ir judesio, ritmo ir žodžio, muzikos ir pauzių santykio perteikimas muzikinėje raiškoje įgyja kitą, neįgaliams asmenims aktualią prasmę. Muzikinę veiklą bendruomenėje galima būtų sąlyginai prilyginti terapijai, esant tokiai situacijai: 1) *jeigu* muzikavimo tikslas būtų padėti neįgaliam asmeniui atskleisti savo gebėjimus, sukuriant prielaidas muzikiniam bendravimui, 2) *jeigu* muzikavimo prioritetu

¹²¹ Beje, esant nuoširdžiam tarpusavio supratimui verbaliniame kontekste, įgyjama analogiška patirtis.

¹²² Aktyvus muzikavimo nuostatos, atsižvelgiant į specialius žmogaus poreikius, grindžiamos K. Orfo (improvizacijos, ritmikos ir improvizavimo pavyzdžiai), R. Labano (judesio integravimo), Dž. Kiorveno (reliatyvus muzikavimo sistema), J. Dalcrozo (euritmikos), R. Šteinerio (euritmijos) metodikų principais, pritaikant tam tikrus aspektus, pabrėžiančius aktualius *muzikinės komunikacijos* tikslus. Rekomenduojama muzikinį turinį taikyti, atsižvelgiant į neįgaliųjų amžių, sugebėjimus ir aplinkos sąlygas.

vertintume patį bendravimo procesą, o ne muzikinį rezultatą, 3) *jeigu* tarp muzikinio proceso dalyvių atsirastų *emocinis ryšys*, lemiantis teigiamą tarpusavio sąveiką, tuomet muzikinėje veikloje atsirastų terapinio poveikio tikimybė, siekiant tų pačių tikslų, tomis pačiomis priemonėmis, laikantis principo: *mažiausiai* pastangų, *daugiausia* džiaugsmo.

Muzikos ir judesio integracijos reikšmė – galinga saviraiškos, geros savijautos ir komunikacijos priemonė, turinti įtakos protinei ir fizinei neįgaliojo raidai. Krypties ir ribų ypatumai, judesio elementai: svoris, erdvė, laikas ir tekėjimas (sklandumas) gali išreikšti skirtingus požiūrius, priežastis, tikslus ir ketinimus¹²³. Todėl neįgaliojo judesių potencialo atskleidimas – pradinis išeities taškas lavinant tikslingus, kontroliuojamus (neįgaliųjų atveju taisyklingus) judesius. Pajaučiant ir suvokiant asmeninio judesio stilių, ugdomi neįgaliojo *savivoka*. Pagrindiniai judesių raiškos principai: 1) skatinti savo natūralų judesį perkelti į muzikinę raišką ir vadovauti šiam procesui, 2) išsaugoti natūralią spontanią raišką, 3) padrašinti kūrybinę ekspresiją ir derinti ją su racionaliomis žiniomis (Šinkūnienė, 2001).

Esant sutrikusiam erdviniam kūno suvokimui, galima adaptuoti ritmo ir judesio lavinimo pratimus, per ritminį struktūravimą suteikiant savo judesio pajautimą. Taip, bendraujant judesiu, vyksta šie procesai: 1) atsiranda savojo *aš* suvokimas; 2) atkartojant neįgaliojo judesį (tegu minimalų, netaisyklingą, nelankstų), atsiranda galimybė tiesiogiai pajauti kito būseną; 3) neįgalus žmogus pajunta, jog gali veikti savarankiškai (tai itin svarbu) ir kartu turėti įtakos kitam žmogui; 4) atsiranda tarpusavio pasitikėjimas, teigiama emocinė priklausomybė; 5) keičiantis muzikos tempui, ritmui, dinamikai, kinta ir neįgaliojo judesio diapazonas; 6) emocinėje aplinkoje tampama *suinteresuotu* išreikšti save kuo įvairesniais būdais, t. y. atsiranda kūrybos elementai; 7) emocinio komunikacinio ryšio pagrindu įgyjamas pasididžiavimo savimi ir užtikrintumo jausmas (Šinkūnienė, 2001).

¹²³ Pasak R. Labano, per judesį suteikiama galimybė patirti ir suvokti šias sąvokas: *greitai-lėtai, įtampa-atsipalaidavimas* (ypač svarbu esant sutrikusiam raumenų tonusui), *stipriai-silpnai, sunkiai-lengvai, ekspansyviai-koncentruotai, uždarai-atvirai, lankščiai-nejudriai, viduje-išorėje, tiesiai-vingiuotai, aukštyn-žemyn*. Jų įvairovė priklauso nuo minėtų judesio elementų pokyčių.

Įvykęs muzikinio bendravimo faktas – pasikeitimas jausmais ir emocijomis suteikia dalyviams tarpusavio¹²⁴ (!) pasitenkinimą, bendrą gyvenimo pilnatvės pojūtį, o kartu kelia norą patirti tai dar kartą. Prasmė glūdi paties komunikacinio proceso, t. y. įvykusio muzikinio kontakto, kokybėje. Muzikinė ekspresija padeda neįgaliesiems, išgyvendami jausmus ir kūno reakcijas, jie mokosi tuos jausmus pažinti. Muzikinių dialoginių struktūrų pagrindu įgyjant realią galimybę atskleisti save ir keistis jausmine informacija, atsiveria komunikacinių gebėjimų raiškos ir įgūdžių formavimosi galimybės.

Vienas iš svarbiausių fundamentalių konstruktyvaus tarpasmenybinio bendravimo principų – besąlyginė pagarba *kiekvienam* žmogui, sudarant jam sąlygas ugdyti savo ypatumus (Рван, Коломинский, 1999). Muzikinės komunikacijos metu, kaip interakcinio bendravimo technika, ji pasireiškia pagarba bet kokiam išgaunamam garsui ar judesiui, vertinant ir interpretuojant asmens saviraišką kaip besąlygiškai vertingą faktą. Kūrybinės muzikinės veiklos metu, sujungiant pažintinį, emocinį ir komunikacinį proceso komponentus, sukuriama prielaidos neįgaliajam *pačiam* atrasti priežasties ir pasekmės ryšius. Kai neįgalus asmuo yra *aktyvus* ir *lygiavertis* bendravimo partneris, atsiskleidžia galimybės patirti sėkmės jausmą, įgyti savigarbos ir pasitikėjimo savimi, suteikiant galimybę išgyventi, jog jis *kažką gali*: *gali* grodamas atsiskleisti, *gali* vokalizuojamas garsus perteikti savo jausmus, t. y. *gali* muzikinėmis priemonėmis bendrauti, turėti įtakos tarpusavio sąveikoje (Šinkūnienė, 2005).

Muzika turi *prasmę* – tai pažįstamo jausmo prasmė, muzikinis gyvenimo modelis. Prasmė – subjektyvus ko nors reikšmingo perteikimas (t. y. veiksmai prasmingi sąveikaujant tikslui ir motyvui). Muzikinės komunikacijos kontekste prasmė interpretuojama kaip *teigiamas emocinis išgyvenimas* (Langer, 1980). Aktyvi muzikinė raiška ir jos suvokimas visada bus pagrįstai subjektyvūs, t. y. kiekvienam turintys savitą *asmeninę prasmę* (Piličiauskas, 1998). „Prasmės“ termino tinkamumas apribojamas subjektyvaus patyrimo dinamika muzikiniame procese. Garsas, priešingai negu jausmas, yra paslankus tarpininkas, kuriuo galima sąmoninga muzikinė kūryba, o garso „*jautrumas, gyvybė, judėjimas ir jausmas*“ (Langer, 1980, p. 361) atskleidžia muzikinės komunikacijos esmę.

¹²⁴Grįžtamojo emocinio ryšio taisyklė: tiek, kiek sugebi perteikti, tiek tau grąžinama.

Muzikinė komunikacinė veikla glaudžiai susijusi su *asmeninės prasmės įsisąmoninimo* ir *intonavimo asmeninės prasmės* metodais (Piličiauskas, 1998)¹²⁵. Šių metodų adaptavimas muzikinėje komunikacijoje, atsižvelgiant į neįgaliojo raidos specifiką, atskleidė metodologines prielaidas nagrinėti sudėtingus ir nevienareikšmius komunikacinio turinio interpretavimo, tarpusavio sąveikos kokybinius aspektus, pagrindžiant neįgaliųjų psichosocialinės raidos pokyčius (plačiau apie tai 9 skyriuje „*Neįgalių vaikų komunikatyvumo muzikine raiška ypatumai*“). Bendravimo su muzika prasmę (aktyvaus klausymo veikloje) keičiant į tarpasmeninio bendravimo per muziką tikslingumą (aktyvios muzikinės raiškos srityje), buvo suformuluoti muzikinio komunikacinio proceso *principai* (Šinkūnienė, 2001).

Taigi muzikinė raiška apima kūną, protą ir jausmus (prigimtį, vaizduotę ir muziką) – visuminę neįgalaus žmogaus patirtį, suteikdama ir laisvės, ir ribų pojūtį. *Kūrybiškumas* ir *pasikartojimas, priešastis* (garsas, judesys) ir *pasekmė* (tyla, ramybė), *čia* ir *dabar* pasiekiamas asmeninės raiškos rezultatas suteikia muzikai komunikatyvumo ugdymo priemonės statusą. Jei muzikavimo procesas individualizuojamas pagal asmeninius dalyvių poreikius pabrėžiant emocinį muzikos poveikį, tuomet muzikiniai gebėjimai, fizinis ar intelekto išsivystymo lygis tampa nebesvarbūs.

Kasdienėse gyvenimo situacijose bendraudami prašome, liepiame, guodžiamės kitam žmogui intuityviai, be jokių intelektinių aliuzijų. Suvoikiant muzikinę raišką kaip interpretacinį veiksmažodį muzika įgyja komunikacinės priemonės statusą. Muzikinėje komunikacijoje perteiktas švelnus ar energingas muzikos motyvas išreiškia jausmą, kurį galima intuityviai atpažinti. Aktyvaus muzikavimo procese labiau nei kitoje veikloje savi-raiška tampa bendra ir tučtuojau gauna atsaką, t. y. sukuria *grįžtamąjį* komunikacinį ryšį. Svarbu būti reflektyviems ir atviriems, pasirinkti tinkamą muzikinį modelį ir plėsti metodinių galimybių diapazoną.

Komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimai

Kaip sakėme šios knygos dalies pradžioje, muzika – socialinis fenomenas – visose praeities ir dabarties visuomenėse žmogaus turėta organi-

¹²⁵ Šių bendravimo su muzika metodų taikymas pedagoginiame procese skirtas efektyvinti akademinės muzikos pažinimo ir jos poveikio galimybes.

zuota garsinės komunikacijos sistema, kurią jis pripažino kaip skirtingą nuo kitų garsinės komunikacijos sistemų. Muzika veikia visą žmogaus organizmą: motorinę / judamąją sferą, emocijas, intelektą, sąmonę ir sąmonę, todėl negalima suabsoliutinti ar išskirti vieną kurią nors muzikos poveikio sritį. Panagrinėsime, kokiais aspektais muzikinė komunikacija nagrinėjama muzikos terapijos tyrimuose.

Muzikos terapijos moksliniai tyrimai pradėti tik apie XX a. aštuntojo dešimtmečio vidurį. Nurodant šių tyrimų reikšmę pažymima, jog stebimas tyrimų poreikis komunikacinių įgūdžių, neurologinio funkcionavimo, emocinės ir socialinės gerovės (*well-being*), fizinės reabilitacijos srityse (Bezio, Flinton, 1996). M. Pavlicevico (1997), E. Ruudo (1997) atlikti tyrimai patvirtino svarbius komunikacinės muzikos terapijos teiginius: muzikos kaip specifinės komunikacinės formos vertingumą, prasmės klausimo muzikoje aktualumą, kliento emocinės ekspresijos reikšmę, muzikos ir kalbos paralelių ir skirtumų požymius.

Muzika yra natūrali komunikacijos forma esant verbalinės kalbos sutrikimams, taikant ją kaip terapinį mediumą platesnei socialinei komunikacijai ir tarpusavio ryšiams atskleisti. A. Oldfield (2006, 1995), D. Aldridge'as ir G. Aldridge (2008) atskleidė tokius tyrimų rezultatus: kadangi kalbos ir muzikos suvokimas kyla skirtingose smegenų dalyse, teoriškai asmuo, kurio pažeista smegenų dalis, atsakinga už kalbą, vietoje jos gali naudoti muzikinę komunikacinę sistemą. Taip pat nurodoma, jog komunikaciniame procese reikšminga asociatyvi muzikos galia. Pažįstama melodija grąžina mus į tą situaciją, kurioje ją girdėjome paskutinį kartą, todėl patiriamos tos pačios ankstesnės emocijos. Ritualinė muzikinio užsiėmimo pradžia ar veiklos sistemingas pasikartojimas tampa esminiu kiekvieno užsiėmimo atskaitos tašku, skatinančiu glaudžius tarpusavio santykius ir komunikacinio proceso sėkmę¹²⁶.

Muzikos terapija gali būti skirta praktiniams neįgalių žmonių poreikiams, siekiant geresnio komunikacinio potencialo, pažinimo, veiklos ar elgesio ir galimybių plėtros. Daugiausia tai priklauso nuo neįgalaus asmens subjektyvių emocijų paskatų ir individualių savybių. Nagrinėdami muziką kaip emocinį tarpusavio sąveikos būdą, A. Oldfield (2006),

¹²⁶Muzikos terapiją galima sėkmingai taikyti dirbant su pagyvenusiais neįgaliais asmenimis (pvz., sergančiais Alzheimerio liga).

P. N. Juslinas (2001), C. Bangas (1998) tyrė, kaip emocinė ekspresija padeda kompensuoti nefunkcionalią verbalinę komunikaciją. Autoriai patvirtino, jog muzika, kaip emocinės komunikacijos forma ir neabejotina komunikacijos reikšmė, gali pakeisti verbalinę komunikaciją.

Tyrimai, susiję su asmenybės raidos ypatumais, atskleidė muzikos poveikio galimybes įtraukiant asmenį į vidinės struktūros, saviorganizavimo ir santykių su kitais patirtį. Buvo suformuluotos septynios muzikos terapijos patirties sritys (arba elementai), pavadintos muzikavimo sritimis (*field of play*), turinčiomis savo kokybę: estetika (nuojauta), muzikinė erdvė (intymumas), muzikavimo sritis (nuostaba), ritualas (pasikartojimas), ypatinga sąmonės būseną (rimtis ar skrydis), stiprybė (intensyvumas) ir kūrybinis procesas (raminimas ar aktyvinimas). Teigiant, jog muzika yra energetinė sistema, atskleidžiama, kokie kūrybiniai procesai ar kokybiniai pokyčiai muzikuojant vyksta šioje energetinėje sistemoje, taikant terapinius metodus (McPherson, 2005; Kenny, 1996).

Komunikacinius muzikos terapijos aspektus mokslininkai nagrinėjo remdamiesi savo įvairiapuse ir ilgamete praktine empirine patirtimi (Corke, 2001; Cohen, 2005; Malloch, Trevarthen, C. North, 2009). E. Ruudas (1999) knygoje „Muzikos terapija: improvizacija, komunikacija ir kultūra“ plačiai analizavo muziką kaip specifinės komunikacinės formos vertę, prasmės klausimą muzikoje, emocinę kliento ekspresiją, muzikos ir kalbos paraleles ir skirtumus (*Book symposium...*, 1999). Mokslininkai diskutavo apie tai, kad kai kurie terapeutai kartais per drąsiai pateikia tyrimų išvadas, nes sunku tiksliai sužinoti kliento patirtį, jei jis nekalba. Todėl, tiriant muzikinę komunikaciją, reikia interpretuoti visus kliento siunčiamus neverbalinius signalus, komunikacinėms intencijoms svarbus visas kliento elgesys, mažiausi vizualiai matomi ketinimai¹²⁷.

Kituose darbuose buvo tyrinėjamos muzikos ir asmens tapatumo temos (Ruud, 1997), aiškinantis identifikacijos (savivokos), emocijų, asmeninės bei socialinės erdvės ryšių sąsajas. Nurodoma, jog muzika brėžia ribą tarp „manęs ir kitų“, plėsdama savivokos ribas, kita vertus, suteikia galimybę patirti priklausomybę tam tikrai socialinei grupei ar klasei. Atskleidžiama, jog muzika gali būti geresnė tapatumo metafora, nei „orga-

¹²⁷ Komentuodamas knygą T. Wigramas teigė, jog *komunikacijos* terminu kartais manipuluojama ir muzikos terapijos teorijoje, ir tyrimuose (*Book symposium...*, 1999).

nizmas⁶: gyvenimo praktikoje mes kuriame savo identitetą taip pat, kaip kompozitorius kuria ar atlikėjas groja muziką. Kituose darbuose buvo įdomiai interpretuojamos muzikos ir gyvenimo kokybės paralelės, muzikos prasmės ir ekspresijos sąsajos (Ruud, 1997; Davies, 1994).

Kūrybinės muzikos terapijos¹²⁸ uždaviniai – muzikinės raiškos priemonėmis improvizuoti (reflektuoti) kliento poreikius esamuju momentu, stengiantis komunikuoti ir gerai jaustis, lavinti kalbos įgūdžius, keisti elgesį ir ekspresiją, įveikti emocinius sunkumus bei siekti psichologinės gerovės (Lawrie, 1997). Improvizuotas ir laisvas muzikavimas, instrumentais, ar vokaliniais garsais patvirtino tarpusavio sąveiką, naudojantis paprastomis taisyklėmis ir laisvais, neišmoktais garsais (Wigram, 1999). Improvizacijos ir saviraiškos santykį, muzikos terapijos įtaką asmenybės raidai nagrinėjo D. G. Perretas (2005). Jis aiškinosi, kuo skiriasi muzikos mokytojo, muzikanto, terapeuto ir šamano muzikinė „veikla“.

G. Ansdellas, kūrybinės muzikos terapijos atstovas, pritaikė laisvos improvizacijos modelį suaugusiems neįgaliems žmonėms. Nagrinėdamas emocijų ir prasmės muzikoje sąveiką, jis rašė, jog mūsų emocijos „pasidalija“ su muzika greičio, jėgos, atakos, intensyvumo kokybę. G. Ansdellas nurodė, jog garsas dažnai klaidingai interpretuojamas kaip muzikos sinonimas, o ne aktyvi sudedamoji dalis, suteikianti muzikai formą ir prasmę (Ansdell, 1995). Todėl, suvokiant garso ir muzikos, kūno ir proto sąveiką, jis siūlė dirbtinai nebrėžti ribos tarp to, kas yra tikra muzika, o kas ne.

Atlikta nemažai muzikos terapijos tyrimų, kuriuose įvairiapusiškai nagrinėjamos muzikos ir kūdikių bendravimo ypatumų paralelės (Sawyer, 2005; Trevarthen, 1997) įrodant tarpusavio išvalgos (jausminės nuojautos) prigimtį, galimybę intuityviai numatyti kito žmogaus mintis, motyvus ir jausmus. Juose pažymima komunikacinių muzikinių priemonių plėtra, neverbalinio „pokalbio“ – emocinio kontakto tarpusavio priklausomybė nuo pasirinkto muzikos tempo (Trevarthen, 1997). Muzikinės refleksijos tyrimuose, nagrinėjant ikikalbinio laikotarpio vaikų raiškos perkėlimo į klinikinę improvizaciją reiškinius, buvo nustatyta, kad: 1) muzikos ir kalbos ekspresijos kokybė ir galimybės skiriasi; 2) kalbėjimas ir muzikavimas

¹²⁸ Viena plačiausiai pasaulyje paplitusių *Nordoff-Robbins* kūrybinės improvizacijos metodikų remiasi muzikos terapijos centrai, įkurti Londone, Škotijoje, Amerikoje, Japonijoje (tyrimų institutas), Vokietijoje, Norvegijoje ir Sidnėjuje.

turi identišką improvizacinę potenciją; 3) vertinant asmens muzikinės refleksijos pobūdį, būtina sujungti ikikalbinę muzikos dimensiją. Išskirtos trys refleksijos galimybės: 1) verbalinė refleksija apie muziką; 2) muzikinė refleksija, kai muzika pagrįsta ikikalbinės komunikacijos žiniomis; 3) muzikinė refleksija, interpretuojant muziką kaip asmens reprezentaciją (Hannibal, 1999, p. 38). Tyrimų *išvados*: kiekvienas vaikas gali muzikiniu būdu save išreikšti; muzikos terapijos procese tai gali skambėti „kaip triukšmas“ ar kaip muzika, tačiau improvizacijoje visada atsispindi *kultūrinė* ir *socialinė* vaiko patirtis. Vaikas turi savo muzikinio suvokimo, saviraiškos schemą, o verbalinės ar neverbalinės komunikacijos tikslas – įgyti intersubjektyvios patirties.

Komunikacijos tyrimai, pagrįsti mikroanalitinės spektrografinės analizės metodais, įrodė, jog muzikinė tarpusavio sąveika gali suteikti vertingos informacijos apie esminius žmogaus neverbalinio bendravimo modelius, atverti naujus grįžtamojo ryšio būdus (Sawyer, 2005; Schogler, 1998). Improvizacinė kūryba buvo nagrinėjama taikant tuos pačius metodus kaip ir „pokalbiuose“ su kūdikiais. Sinchronizuota muzikinė improvizacija atskleidė, jog muzikantų bendravimas vyksta apibrėžiant *kryptį* (kur jie ruošiasi eiti ir *kaip* jie ten pateks), *dinaminius pokyčius* (emocines charakteristikas) ir *muzikinę formą*. Muzikos terapijos tyrimais, kuriuos atliekant buvo taikytas sisteminis terapinis metodas balso vokalinės ekspresijos srityje (metodas vadinasi balso ir judesio terapija), nustatyta, jog vokalinių gebėjimų korekcijos galimybės, derinant jas su atitinkamais judesiais, gali pagerinti ir kompensuoti prarastus komunikacinius gebėjimus (Welch, 2005; Newham, 1999). Kita tyrimų kryptis buvo skirta išsiaiškinti vokalinės saviraiškos įtaką kalbos sutrikimus turintiems vaikams (Sutton, 1995).

Muzikos terapija nėra vieno modelio mokslas, todėl yra atvira daugeliui nuomonių, tiesų ir interpretacijų, o metodai įvairūs ir kompleksiški, todėl jų neįmanoma apibrėžti, taikant vienos teorinės orientacijos, klinikinės praktikos ar ugdymo apibrėžimus. Mokslininkai nurodo, jog tolesni muzikos terapijos tyrimai numatytų nuodugnesnes visų žmogaus komunikacijos formų išvalgas. Muzikavimo procesas gali būti nagrinėjamas kaip ypatingos žmonių interakcijos ir tarpusavio bendrystės forma, o tikslingi moksliniai muzikinės komunikacijos tyrimai gali priartinti juos

prie platesnio mokslinių studijų lygio išvalgų ir apibendrinimų (Oldfield, 2006; Schogler, 1998; Pavlicevic, 1997).

Muzikos terapijos tyrimai įrodo plačias muzikos *kaip terapijos* ir muzikos *terapijos procese* galimybes neįgaliems asmenims, siekiant psichologinės ir komunikacinės jų gerovės. Poskyryje minimų šaltinių apžvalga nepretenduoja į išsamų mokslinį muzikos terapijos metodų apibendrinimą. Norėjosi atskleisti plačias muzikos poveikio galimybes, suteikti geresnį komunikacinio neįgalių žmonių proceso supratimą, paaiškinant alternatyvaus emocinio muzikinio bendravimo ypatumus.

9. NEĮGALIŲ VAIKŲ MUZIKINIO KOMUNIKATYVUMO YPATUMAI

Tyrimo santrauka (Šinkūnienė, 2001)

Muzikinio komunikatyvumo ugdymas

Toliau pateikiame tyrimo duomenis (Šinkūnienė, 2001)¹²⁹, kurį atliekant buvo svarbu moksliskai pagrįsti muzikinės komunikacijos galimybes: *kaip* muzikuoti su vaiku, kuris nekalba, dėl motorikos sutrikimų negali įprastu būdu naudotis muzikos instrumentais, *kaip* jį suprasti ir su juo veiksmingai bendrauti. Tyrimu buvo atskleista, kokiais būdais dalyvaujant muzikinėje raiškoje neįgalūs vaikai įgijo didesnę pasitikėjimą savimi, kaip sąveikaujant su muzika atsiskleidė komunikaciniai jų gebėjimai, kokiais etapais vyko tarpusavio sąveika. Tyrimu buvo įrodyta, jog muzikinis komunikacinis procesas ne tik turėjo įtakos vaiko psichologinės reabilitacijos ir socializacijos procesams, bet veikė platesniame institucinės bendruomenės kontekste, stiprino bendruomeniškumą¹³⁰.

Darbe buvo pasirinkta nauja komunikacinių problemų tyrinėjimo kryptis: muzikinės komunikacijos požiūriu tarpasmeninės sąveikos procesas yra ne tik priemonė, bet ir savarankiškas, savimotyvuotas *tikslas*. Pirmą kartą buvo tiriama emocijų įtaka, mokant neįgalius vaikus bendrauti neverbalinės raiškos būdais ir vertinant tai kaip *aktyvią* vaiko veiklą. Tyrimo naujumas – muzikos ugdomųjų ir terapinių aspektų integracija, tad muzikinės komunikacijos poveikį galima įvardyti kaip *pedagoginę psichoterapiją*. Komunikacinis ugdymas buvo pagrįstas potencialių vaiko galimybių plėtojimu, tikslingai ir planingai kompensuojant raidos trūkumus.

Tyrimo objektas: neįgalių vaikų komunikaciniai gebėjimai. Kadangi dėl įvairių negalios rūšių raidos specifika lemia skirtingas komunikacines formas, apsiribojome siauresne **tyrimo sritimi** – žymaus laipsnio cerebr-

¹²⁹ Daktaro disertacija „Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinio komunikatyvumo ugdymas muzikine raiška“ (Šinkūnienė, 2001).

¹³⁰ Tyrimo rezultatai iliustruojami muzikiniame kompakte „Dainos be žodžių“, kurį galima paklaustyti asmeniniame tinklapyje <http://jautre.home.mruni.eu/dainosbezodziu/>.

nio paralyžiaus vaikų¹³¹ neverbalinio komunikatyvumo ugdymu muzikini-
ne raiška.

Nors tyrimui buvo pasirinkta konkrečių neįgalių vaikų grupė, turinti
jiems būdingus specialiuosius poreikius ir komunikacinio proceso ypa-
tumus, pažymėtina, kad neįgalumo pobūdis ar asmens amžius nebuvo
reikšmingas veiksnys muzikinio komunikacinio proceso organizavimo
principams¹³². Komunikacinio proceso normalizavimas reiškė natūralios
aplinkos ir komunikacinių sąlygų, kuriomis atsiskleistų neįgaliųjų gebėji-
mai ir moralinės savybės, kūrimą. Nagrinėdami ir interpretuodami mu-
zikos reikšmę neįgalių vaikų komunikacijos procese, siekėme atskleisti ne
tik ugdomąsias ar muzikos terapijos profesines reikšmes, bet ir pabrėžti
psychosocialinės ir bendruomeninės srities aspektus.

Tyrimo problema. Muzikinės komunikacijos įtaka vaiko raidai buvo
grindžiama dviem tyrimui svarbiomis prielaidomis: 1) dalyvavimas mu-
zikinėje veikloje ir gebėjimas reaguoti į vyksmą skatina kalbos vystymąsi;
2) muzika gali būti patrauklesnė už kalbą, todėl nekalbantiems vaikams ji
priimtinesnė nei bet kuri kita komunikacijos forma. Minėtos prielaidos
buvo reikšmingos keliamai *hipotezei*: cerebrinį paralyžių turinčių vaikų
gebėjimas komunikuoti muzikos priemonėmis gali teigiamai veikti psi-
chologinę jų raidą ir socializacijos procesą, t. y. muzikinė emocinė raiška
gali atlikti neverbalinę komunikacinę funkciją, būti alternatyvia bendra-
vimo forma.

Tyrimo tikslas: atskleisti muzikinio komunikacinio (MK) ugdymo
galimybes ir komunikatyvumo poveikį neįgaliųjų cerebrinio paralyžiaus
vaikų psichologinei ir socialinei adaptacijai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti cerebriniu paralyžiumi sergančių vaikų muzikinio komuni-
kacinio proceso ypatumus.
2. Moksliskai pagrįsti muzikinio neverbalinės komunikacijos ugdymo
įtaką CP vaikų komunikatyvumo kokybei.

¹³¹ Terminą *vaikų cerebrinis paralyžius* (VCP) 1893 m. pasiūlė Z. Froidas. Tyrėjų grupė
Oksforde 1958 m. šį fizinės raidos sutrikimą įvertino kaip neprogresuojančią galvos
smegenų dalies, valdančios kalbą, judėjimą ir kūno padėtį, disfunkciją. Toliau vartojamas
trumpinys – *CP vaikai*.

¹³² Pvz., vokalinių komunikacinių improvizacijų tyrimo dalis buvo pakartota dalyvaujant
proto negalią turintiems vaikams.

3. Nustatyti muzikinės komunikacijos poveikio galimybes psichosocialinei ugdytinių raidai.
4. Parengti neįgalių vaikų muzikinio komunikacinio ugdymo programą ir ugdomuoju eksperimentu patikrinti jos efektyvumą.

Pasirinkta tarpdisciplininė *tyrimo metodologija*, t. y. buvo siekiama visapusiškai atskleisti fenomenalius neįgalių vaikų komunikacinio proceso ypatumus, remiantis:

1. *Humanistinėmis filosofijos bei psichologijos nuostatomis*. Žmogus (įgalus ar neįgalus) funkcionuoja kaip vientisa būtybė, nedaloma į intelekto, jausmų, vertybių ar gebėjimo bendrauti sritis. Dvasiniai, psichologiniai žmogaus poreikiai yra prigimtiniai, todėl būdingi ir neįgaliajam, neatsižvelgiant į jo sutrikimų laipsnį. Negalima išskirti ir nagrinėti aiškiai regimų fizinių ar intelekto sutrikimų atsietai nuo paties vaiko, juos reikia vertinti kartu su jo sielos būtimi.

2. *Socialinės pedagoginės psichologijos, raidos psichologijos teiginiais*. Vaiko komunikacinės kompetencijos pagrindai įgyjami fundamentalaus motinos ir kūdikio sensomotorinio neverbalaus ryšio pagrindu. Bendravimui būtinas ne tik žodis ar kiti ženklai, bet ir jų prasmės bei reikšmės. Emocinė komunikacinė funkcija palengvina asmenybės adaptacijos raidą.

3. *Specialiosios pedagogikos išvadomis*. Neįgalaus asmens elgesys – tai natūrali jo bendravimo forma. Alternatyvios neverbalinės komunikacijos formos sudaro prielaidas kompensuoti vaiko sutrikusių pojūčių sritis, siekiant komunikacinio proceso efektyvumo. Diagnostinis vaiko tyrimas iš esmės turėtų būti ir prognostinis, numatantis vystymosi raidą ir perspektyvas.

4. *Muzikologijos, muzikos pedagogikos ir psichologijos nuostatomis*. Egzistuoja muzikos, kitų menų ir kalbos intonacijų analogijos, išryškėjančios komunikaciniame muzikiniame procese. Muzikos išraiškos priemonių vystymasis siejamas su intonavimo kaip minties raiškos dėsniniais. Muzikos ir muzikinės raiškos poreikis yra įgimtas ir būdingas absoliučiai daugumai vaikų, kartu ir CP vaikams.

5. *Komunikacinės krypties muzikos terapijos teiginiais*. Muzikos terapijos taikymas neįgaliems vaikams praturtina neverbalines jų galimybes ir individualioje, ir grupinėje veikloje. Ekspresyvūs kalbiniai gebėjimai, kiti neverbaliniai modalumai, aprėpiant muziką, šokį ir dramą, yra svarbiausios psichoterapinės meno galybės.

Tyrimo metodai. Nagrinėdami cerebrinį paralyžių turinčių vaikų raidos ypatumus laikėmės šių principų: tyrimo kompleksškumo, visapusiškumo, individualumo, vertinimo kokybinių rodiklių derinimo su kiekybiniais. Alternatyvioji diagnostika grindžiama kokybiniais parametrais, todėl tyrimo metu taikėme metodus, leidžiančius konstatuoti individualius CP ugdytinių neverbalinių komunikacinių gebėjimų pokyčius:

1. Teoriniai metodai: filosofinės, psichologinės, pedagoginės, specialiojo ugdymo, muzikologinės ir muzikos terapijos literatūros analitinė apžvalga.

2. Ugdomasis eksperimentas, atliktas remiantis parengta muzikine komunikacinio proceso programa, atskleidė muzikinių formų pasirinkimo, muzikinės veiklos adaptavimo, komunikacinių užduočių atrankos kriterijus ir CP vaikų komunikatyvumo kokybinius pokyčius.

3. Diagnostiniai metodai:

- *Komunikacinio elgesio testu (KET)* buvo įvertinti CP vaikų prigimtinių gebėjimai ir pasirengimas komunikuoti alternatyviais būdais. Komunikacinio elgesio charakteristika apibendrinama: a) *psichofiziniu*, b) *asmenybiniu*, c) *muzikiniu* parametrais.
- *Anketos* (ugdytinių motinoms) suteikė informacijos apie komunikacinių problemų specifiką, individualius ugdytinių charakterio savitumus.
- *Ugdytinių ir jų specialiųjų pedagogų apklausa* patvirtino MK poveikį pasitikėjimo savimi įtvirtinimui, saviraiškos ir bendravimo su nepažįstamais asmenimis galimybių plėtrai.
- *Audio ir video* įrašų analizė atskleidė muzikinės sąveikos parametrus, kokybinių komunikacinių pokyčių dinamiką MK proceso metu.
- *Stebėjimais* nustatytos ir įvertintos emocinės tiriamųjų reakcijos į muzikinių situacijų turinį, dėmesio sukauptumo, iniciatyvumo apraiškos MK procese.
- *Monografiniu metodu (atvejų analizė)* nuosekliai aprašytas tiriamųjų komunikatyvumo raidos procesas.

4. Statistiniai metodai: kiekybinė muzikinių komunikacinių užduočių individualaus pritaikomumo analizė.

Tyrimas buvo atliktas Vilniaus neįgalių vaikų ugdymo centre „Viltis“. Dešimties tiriamųjų (amžius tyrimo metu buvo tarp 8-ių ir 15-os metų)

medicininė diagnozė – sunkaus ir labai sunkaus laipsnio vaikų cerebrinis paralyžius (VCP). Testai rodė (vaiko įvertinimas pagal *E. I. Kiphardo skalę, Vaiko kalbinio ir psichinio išsivystymo anketa*), jog CP vaikų kalbos ir fizinės raidos lygis atitiko kūdikių iki vienerių metų amžiaus tarpsnį. Diagnozuotas didžiulis biologinio ir realaus išsivystymo amžiaus atotrūkis visais kalbos ir motorikos funkcionavimo parametrais, nustatyta visiška priklausomybė nuo aplinkinių žmonių.

Kaip minėjome 5 skyriuje „*Žmonių su negalia bendravimo ypatumai*“, VCP pakenkia savęs suvokimo, pažinimo srityse, sukelia problemų komunikaciniame procese, atsiliepia psichosocialinei vaiko raidai, sukelia asmenybės reakcijas (nusivylimą, depresiją), tačiau nepažeidžia esminių asmenybinių struktūrų (charakterio, emocijų) ir psichinių funkcijų (vaizduotės, kūrybiškumo, mąstymo, atminties, dėmesio)¹³³. Būdami išoriškai bejėgiai, šie vaikai dažnai stebino savo imlumu informacijai, puikia atmintimi, vaizduote, aktyviu vidiniu gyvenimu ir moralinėmis savybėmis¹³⁴.

Diagnostinio tyrimo planas ir imties charakteristika. Diagnostinio tyrimo planą sudarė trys tarpusavyje susijusios dalys: *komunikacinio elgesio testas, muzikinė komunikacinio proceso programa* (alternatyvių muzikinių užduočių fondas) ir *komunikacinio proceso įvertinimas*.

Komunikacinio elgesio testu KET buvo diagnozuoti ir įvertinti CP vaikų prigimtiniai komunikaciniai gebėjimai (žvilgsnio kontaktas, klausos, garso intonacinės galimybės, gestų, motorinių judesių išraiškingumas). Testuojant laikytasi tyrimo kompleksiško principo, integruojant duomenis iš kelių šaltinių (*pagalbinės komunikacijos parinkimo anketa, pokalbio, stebėjimo ir anketų tėvams metodu*). Domėtasi ne sutrikimų būkle, o *komunikacinėmis galimybėmis*: buvo tirti vaiko komunikatyvumo (komunikacinio elgesio) ypatumai, o ne sutrikusios raidos pasekmės.

¹³³ XX amžiaus viduryje dr. Felpas iš JAV, pats turėdamas sunkią cerebrinio paralyžiaus formą, tapo gydytoju ir tyrinėjo CP vaikų raidą, taip pat jų likimus. Jam pavyko įrodyti, jog daugelis CP vaikų, tarp jų ir patys sunkiausi, pasižymi aukštu intelekto lygiu ir dideliu dvasiniu imlumu. Moksliniai tyrimai šia tema patraukė visuotinį dėmesį, vaikai buvo įtraukiami į aktyvų mokyklos ir visuomenės gyvenimą. Dėl to keitėsi požiūris į visus vaikus, turinčius kokių nors sutrikimų.

¹³⁴ Šį teiginį grindžiame A. Adlerio hiperkompensacijos teorija: neįgalumas, ugdydamas nuojautą ir numatymą, su kuriais susiję tokie veiksniai kaip atmintis, intucija, dėmesingumas, jautrumas, interesas – visi sustiprėję psichiniai reiškiniai, skatina stiprios sveikatos suvokimą ligotame organizme.

Psichofizinė charakteristika. Neverbalinių komunikacinių įgūdžių būklės diagnostika patvirtino hipotezę, jog bendras komunikacinis tiriamųjų potencialas ganėtinai didelis. Abipusio dėmesio, eiliškumo, atminties, dėmesio užduočiai, garso / simbolio asociavimo, taip / ne atsakymų neverbalinės komunikacijos įgūdžiai buvo iš dalies stabilūs¹³⁵. Pagal funkcinių amžių tiriamųjų vystymosi stadija buvo sensomotorinė, jai būdingi imitacijos veiksmai. Tačiau dėl pakenktos CNS CP vaikų *motorinės ir vokalinės imitacijos* įgūdžiai neturėjo galimybių pasireikšti, neverbalinės saviraiškos galimybės buvo itin komplikotos. Vis dėlto kiekvienas vaikas turėjo individualų (kartais minimalų) saviraiškos būdą, kuriuo dažniausiai reikšdavosi informatyvus komunikacinis elgesys. Todėl tiriamieji buvo grupuojami pagal pagrindinį komunikacinio elgesio tipą: *žvilgsniu* ir *mimika* (trys); *gestais* (vienas); *garsinėmis intonacijomis* – garsiažodžiais (trys); neaiškia kalba (du), *verbalizuojant* (vienas).

Asmenybinė charakteristika. Nors cerebrinis paralyžius buvo šiuos vaikus vienijantis veiksnys, KET analizė atskleidė, jog asmeninės vaikų ypatybės ir charakteris skirtingas: individualus temperamentas, savitas mąstymo būdas, jausmai, norai, poreikiai ir gebėjimai juos įgyvendinti. Tiriamieji pasižymėjo teigiamomis charakterio savybėmis: gebėjimu užjausti, meilumu, kantrumu. Tačiau komunikacinis elgesys buvo prieštaringas (ypač mokykloje ir namie), todėl atsiskleidė neigiami būdo bruožai, pasireiškiantys primygtiniu savo asmeninių poreikių aktualizavimu. Socialinės elgsenos egocentriškumą iš dalies lėmė visiška tiriamųjų priklausomybė nuo aplinkos, tai, jog patenkinti savo gyvybinius poreikius CP vaikai galėjo tik kito asmens padedami.

Muzikinė charakteristika. Pedagogai praktikai žino: nėra nė vieno neįgalaus vaiko, abejingo muzikinei raiškai, jeigu ji adaptuota pagal specialius jo poreikius. CP vaikų komunikatyvumas pasireiškėdavo spontaniška emocije ekspresija (šypsena, juokas, savitų garsų intonavimas, viso kūno judesiai) – natūralia reakcija į sėkmingai atliktos užduoties, kūrybiškumo momentus, muzikinius pokštus, t. y. muzikinės veiklos metodų tinkamumą. CP vaikų muzikinės nuovokos bei audialiniai gebėjimai rodė imlumą informacijai, gerą muzikinę atmintį, pasyvios klausos išsivystymą: gebėji-

¹³⁵Vertinimo kriterijai: stabilūs (susiformavę), iš dalies stabilūs (priklauso nuo fizinės sąvijaautos), ketinimai (stebimi ketinimai), nesusiformavę (dėl psichomotorinės raidos).

mą atpažinti garsą, intonaciją ar melodiją. Muzikinės komunikacijos kaip tam tikro emocinio turinio išgyvenimas buvo pagrįstas dinamiiniu intonaciniu muzikavimu. Kartu tai lavino vaiko muzikalumą.

Testuojant muzikines motorinės imitacijos galimybes buvo nustatyta, kurie muzikos instrumentai vaikams tinkamiausi, kaip, kokioje padėtyje, jie galėtų muzikuoti, išgaudami garsą maksimaliai savarankiškai (pritaikant kompensacines priemones ar su asistento pagalba). Vokalinės imitacijos metodu buvo ištirtas vaiko gebėjimas intonuoti garsus, atkartojant kalbos intonacijas.

Komunikacinio elgesio testo išvados. Siekiant CP vaikų neverbalinio komunikatyvumo kokybinių pokyčių, reikėjo sukurti muzikines situacijas, kuriose atsiskleistų vaiko *asmeninių prasmų* ir *elgesio (raiškos) būdų* sistema. Todėl buvo pasirinkta muzikinės *synchronizacijos* ir *refleksijos technika*, t. y. kai pedagogas imituodavo garsinę ar motorinę vaiko raišką, skatindamas jo iniciatyvumą. Taigi buvo naudojami projekcinės metodikos principai: *komunikaciniai CP vaiko poreikiai buvo aktualizuojami, perkeliant jų turinį į išorinę muzikinę veiklą, komunikacinius gebėjimus buvo siekiama ne formuoti* (kaip, pavyzdžiui, esant autizmo sutrikimui ar proto negaliai), bet padėti atskleisti, išlaisvinti, *suteikti galimybes jiems pasireikšti*.

Buvo nustatyta, jog CP vaikai, kurių socialiniai ryšiai itin riboti, turėjo sustiprėjusį socialinį instinktą ir bendravimo troškimą: psichologinis poreikis kalbėti buvo atvirkščiai proporcingas fiziniam gebėjimui kalbėti, t. y. negalintis verbalizuoti vaikas *norėjo kalbėti labiau* už galintį kalbėti. Nors CP vaikų komunikacinių gebėjimų kompensacinis fondas buvo labai nedidelis, tačiau veikė galingos psichologinės jėgos, siekiant asmeninio socialinio vertingumo. Tyrimu pavyko atskleisti būdus, vedančius prie neišnaudotų išteklių ir kompensuojamų veiksnių, atskleidžiant vaiko nepanaudotas galimybes ir panaudojant alternatyvius komunikacinius būdus.

Cerebrinio paralyžiaus vaikų būklė pasižymėjo stabilumu, nes šių vaikų komunikacinės ir fizinės galimybės paprastai nekinta ir neprogressuoja. Todėl tyrimo metu rėmėmės ikikalbinio laikotarpio normalios raidos vaikų neverbalinio bendravimo psichologiniais kriterijais. Pagrindinė neįgaliųjų CP vaikų raiška buvo *neverbalinės komunikacijos būdai* ir jų dekodavimo galimybės: žvilgsniu ir mimika, specifine kūno kalba, ges-

tais, garsiažodžiais ar neaiškia kalba. Kiekvienas nekalbantis vaikas turėjo jam būdingus savitus personalius¹³⁶ garsus, kuriais jis save atskleidė. Dėl pažeisto artikuliacinio aparato netekus galimybės verbalizuoti – vartoti išorinę kalbą, skirtą bendrauti, kalba *interiorizavosi* ir tapo vidine minčių formulavimo priemone, tad CP vaikų komunikaciniame procese buvo keliamas svarbus uždavinys – atrasti vidinės kalbos *eksteriorizacijos būdus*¹³⁷.

Balso savybės, esant skirtingoms cerebrinio paralyžiaus formoms, pasižymėjo tokiomis savybėmis: tylus, nusilpęs, monotoniškas (spastinė CP forma), vibruojantis, skanduojantis, nepastovus aukštis ir tembras (ataksija), įtemptas, nemoduliuojantis, nepastovus stiprumas ir trukmė, trūkčiojantis, tačiau intonacijos įvairesnės (hiperkinetiniai sutrikimai). Vokalinės imitacijos metodu tyrėme vaiko gebėjimą intonuoti garsus, imituoti juos pagal pobūdį ar stiprumą, atkartoti kalbos intonacijas. Komunikacinio elgesio testo (KET) išvados: garsinės imitacinės CP vaikų galimybės buvo maksimaliai ribotos. Iš 10-ties tiriamųjų imituoti garsinę intonaciją galėjo tik viena tiriamoji, iš dalies imituoti, t. y. atlikti nežymų mėginimą, – penki, visiškai negalėjo imituoti keturi vaikai. Tačiau panaudojus *emocinio komponento* įtaką CP vaikų garsinei komunikacijai, vertinant tai ne kaip pasyvų vaiko skatinimą (masažas ar mechaninės logopedinės pratybos), bet suteikiant kūrybinę laisvę tapti lygiaverčiu pašnekovu, paaiškėjo, jog emocinė ekspresija teigiamai veikė ir psichologinę, ir fizinę vaikų būklę.

Cerebrinio paralyžiaus vaikų muzikinės veiklos metodika, ugdant neverbalinį jų komunikatyvumą, buvo pagrįsta muzikinės kalbos samprata (žr. 8 sk. poskyrį „*Muzikinės kalbos pažinimo galimybės*“). Esminius komunikacinius gebėjimus transponuojant į muzikinę kalbą, muzikinė komunikacija buvo interpretuojama kaip: 1) alternatyvi neverbalinės raiškos forma, sukurianti prielaidas reikšti jausmus ir mintis muzikine kalba, 2) gebėjimas klausytis – audijuoti, interpretuoti muzikinės raiškos turinį, 3) gebėjimas dalyvauti muzikiniame pokalbyje, naudojant dialoginio muzikavimo principus. Muzikinis komunikatyvumo ugdymas, plečiant metodinių galimybių ribas, numatė galimus teigiamus šios problemos

¹³⁶ Žodžio *person* prasmė (*per* – asmuo, *sono* – garsas, skambesys) atskleidžia žmogaus kaip asmens saviraišką balsu – pagrindiniu bendravimo instrumentu.

¹³⁷ Pasak L. Vygotskio, vidinė kalba yra *tarpininkas tarp mąstymo ir kalbos*.

sprendimo variantus, kurie priklausė nuo vaiko potencialių galimybių ir poveikio būdų adekvatumo.

Muzikinio komunikacinio proceso struktūrinė sandara

Muzikinė komunikacija (MK) – bendravimas aktyvioje muzikinėje veikloje – paremtas dviem lygiavertėmis komunikacinio proceso funkcijomis. Vienai jų būdinga pateikti informaciją ar išgyvenimus: noras užmegzti ir palaikyti pokalbį, išsakyti savo nuomonę, sulaukti dėmesio ir pritarimo. Tai sąveikos iniciatoriaus ir lyderio vaidmuo. Antrasis – informacijos priėmėjas. Jis pasižymėjo gebėjimu ir noru išklaudyti, suvokti ir reaguoti į turinį, palaikyti ir skatinti pokalbį. Minėtos funkcijos tarpusavyje glaudžiai susijusios, todėl dažnai buvo sunku sekti, kas pokalbyje yra lyderis, o kas klausytojas¹³⁸. Muzikinės intonacijos suteikė kontekstui emocinį turinį, o neverbaliniai komunikacijos elementai atspindėjo emocinį partnerių santykį.

Muzikinis neverbalinio komunikatyvumo ugdymas apsiriboję *garsinių ekstralingvistinių* ir *vizualiųjų kinestetinių* aspektų analize (žr. 6 skyrių „*Neverbalinė komunikacija*“). Muzikinei raiškai buvo svarbios, todėl išskiriamos šios neverbalinės komunikacijos funkcijos: *emocinė, individualiai asmeninė, psichologinė* ir *sociali tarpusavio sąveika*. Tyrimui buvo ypač reikšmingas vaiko saviraiškos *charakteringumas*, t. y. dekodavimo specifika, suponuota žymių CP vaiko psichomotorinės raidos sutrikimų ypatumų. Komunikacinė gestų, judesių ar garsų raiška muzikavimo procese dėl žymaus laipsnio CP vaikų ypatumų pasižymėjo *charakteringumu*. Negalėjimas atlikti tikslingą veiksmą beveik nesuteikė didesnės gailybės panaudoti gestus, mimikos ekspresija dėl silpnos veido raumenų kontrolės taip pat nebuvo „iškalbinga“. Tačiau muzikinio bendravimo procese kiekvienas CP vaikas turėjo emocinių išgyvenimų saviraiškos galimybę. Neekspresyvi vaiko raiška dažnai buvo nulemta nesėkmės baimės, nenoro pasirodyti keistai (kaip minėta, CP vaikai puikiai suvokė fizines savo galimybes). Tačiau sukuriant teigiamą emocinį

¹³⁸ Žodžiai kartais slepia išklaudyti arba lyderiavimo problemas, kurias asmuo gali patirti, pavyzdžiui, dėl nepasitikėjimo savimi. Muzikoje komunikacija atviresnė emociškai, o ne racionaliajai patirčiai: kaip tobula dvasinio turinio ir juslinės išraiškos vienvė, meno kūrinys leidžia išgyventi tiesą.

mikroklimatą, leidžiant vaikui judesiu išoriškai laisvai reikšti vidinius savo išgyvenimus, interpretuojant tegul ir ypatingą savotiškumą, atsirado sėkmės lūkesčio nuojauta.

Muzikinėje kalboje komunikacinį turinį perteikė emocinis intonacijų (ar judesio) išraiškingumas, t. y. muzikinė ekspresija. MK emocinis neverbališkas bendravimas – savarankiškas, semiotinis komunikacinis būdas, buvo grindžiamas muzikinės kalbos interpretacija, t. y. *asmeninės prasmės* ir tikslingumo išsiaiškinimu¹³⁹. Muzikinė kalba pasireiškė muzikinėmis intonacijomis kaip priemone perteikti (*reprodukcija*), pajausti ir suvokti (*receptija*) ir sukurti savo muzikinį „tekstą“ ar improvizuotą dialogą (*produkcija*). MK buvo nagrinėjama trimis aspektais: *sintaksės*, kuri tiria, kaip atskiri ženklai susiję, ir formuluoja *prasmingos* ženklių grandinės sudarymo taisykles, *semantikos*, kuri analizuoja ženklo ir jo turinio *reikšmę*, bei *pragmatikos*, arba *santykio*. Pastarasis aspektas pabrėžė *situaciją*, kurioje bendraujama.

MK buvo ugdoma natūraliose muzikinėse tarpusavio sąveikos ar komunikacinėse situacijose. Muzikiniai santykiai padėjo kurti viliojančią bendrauti ir ganėtinai saugią bendradarbiauti atmosferą. Buvo stebimas ir fiksuojamas situacijos poveikis komunikacinei vaiko saviraiškai. CP vaiko mėginimai bendrauti muzikinės raiškos priemonėmis buvo interpretuojami kaip svarbūs, prasmingi, reikalaujantys padrąsinimo, padedant patirti, kad būdamas lygiaverčiu komunikacinio proceso dalyviu bei partneriu jis *gali* veikti savarankiškai, turėti įtakos proceso dinamikai bei turiniui. MK procese, muzikinio vyksmo metu su pasitenkinimo emocijomis susijusi vidinių kitimų išraiška, afektų, nuotaikų svyravimai ir pokyčiai skatino vaiko reakciją balsu (plėsdami intonacinį žodyną) ar judesiu (koreguodami motorinių galimybių ribas).

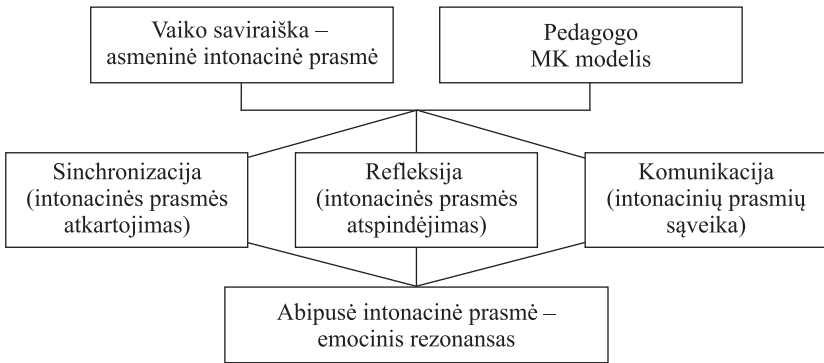
CP vaikų muzikinio ugdymo procese buvo sujungti mokomieji pažintiniai ir psichologiniai (korekciniai) tikslai remiantis taisykle, jog *specialieji vaiko poreikiai – muzikinio ugdymo turinio, formų bei metodų pasirinkimo kriterijus*. Nedirektyvus, į vaiką nukreiptas muzikinis ugdymas, sudarant specialias muzikines komunikacines situacijas, *normalizavo* tarpusavio supratimo procesą. Tarpusavio santykių ir komunikacijos

¹³⁹ Veiksmai prasmingi sąveikaujant tikslui ir motyvui; tačiau prasmė – taip pat ir teigiamas emocinis išgyvenimas.

galimybės muzikinėje veikloje – abipusė neverbalinė raiška ir emocinės tarpusavio sąveikos kokybės pokyčiai buvo tiriami, nagrinėjant muzikinio turinio, priemonių atrankos ir adaptavimo CP vaikams galimybes (Šinkūnienė, 2005).

CP vaiko ir pedagogo muzikinės sąveikos metu vyko prasminiai interpretaciniai procesai (3 lentelė), kurie pasižymėjo „spiraline“ priklausomybe:

3 lentelė. Muzikinė tarpusavio sąveika

Muzikinė komunikacija pagrįsta vaiko ir pedagogo *emocine nuojauta*, siekiant kontakto kokybės ir įgyti naujos patirties. Todėl proceso metu pedagogas turėjo būti pasirėngęs numatyti vaiko motyvus ar jausmus (pasirinkdamas dermę, tempą, dinamiką) ir atitinkamai į juos reaguoti. CP vaikas jam būdingomis vokalinėmis, instrumentinėmis intonacijomis ar judesiu perteikė *asmeninę prasmę* – požiūrį į save ir aplinką. Muzikavimas „čia ir dabar“ nevaržė ir neįpareigojo vaiko „teisingoms“ ar „gražioms“ intonacijoms, jis galėjo pasirinkti veiklos pobūdį pagal *savo galimybes*. Komunikacinė vaiko saviraiška buvo priimama kaip *besąlygiškai vertinga*, nepabrėžiant meninio ar muzikinio atlikimo. Vertinant buvo interpretuojama tai, kiek svarus vaiko kaip komunikacinio partnerio (subjekto) indėlis pateikiant savo intonacijas, inicijuojant, palaikant ir atliepiant intonacinį turinį tarpusavio sąveikoje. Analizuojant jausmus ir nuotaikas, intonacijos turinyje buvo pabrėžiama jos ekspresyvioji, t. y. emocinė loginė, prasmė.

Muzikiniame komunikaciniame procese pasiekus emocinį vaiko rezonansą, būdavo laukiama jo reakcija: intonacinės prasmės atkartojimas, atspindėjimas, intonacinių prasmių sąveika, t. y. pedagogo intonacinės prasmės suvokimas.

Kiekvienas vaikas turėjo savo muzikinio suvokimo – saviraiškos schemą, todėl MK procese atsispindėjo ne tik komunikacinės vaiko galimybės, bet ir *socialinė patirtis*. Psichologiniame MK kontekste, jį išklausančiam ir jam atliepiančiam, buvo tarsi teigiama: *aš tave suprantu..., papasakok man..., mes galime pasikalbėti...* Taigi MK įgyjo ne tik asmeninę, bet ir socialinę erdvę, t. y., išlaisvinant vaiko potencialias galimybes pasireiškė jo individualumas, kita vertus, atsirado teigiama emocinė tarpusavio priklausomybė.

Siekiant, kad vaikas taptų aktyvus ir laisvas, galėtų savarankiškai pasirinkti, apsispręsti, džiaugtis savo veikla, MK bendravimo kokybės sąlyga – emocinė muzikinė ir žodinė reakcija į vaiką, veiksmų suderinamumas, imituojant (atliepiančiam, sinchronizuojant ar reflektuojant) spontanišką muzikinę jo saviraišką. Intonacinių improvizacijų variantai, turintys skirtingą komunikacinę tikslą, buvo taikomi atsižvelgiant į individualias garsines (motorines) vaiko galimybes ir poreikius (žr. *septintą refleksiją*).

Tyrimo metu buvo taikomi šie muzikavimo metodai / technikos: improvizacija, muzikos komponavimas / dainų kūrimas, dainų ir instrumentinių kūrinių atlikimas / adaptavimas, judėjimas pagal muziką / šokis, muzikos klausymasis ir refleksija, muzika ir valdomi vaizdiniai, muzika ir relaksacija / stimuliacija, muzikiniai žaidimai ir kt. Buvo taikytos keturios pagrindinės muzikinės *veiklos kryptys*:

1. *Muzikinė garsinė-instrumentinė*. Muzikavimas instrumentais lavino socialinius įgūdžius, dalyvavimą grupėje, stambiają ir smulkiąją motoriką, klausymo įgūdžius, sekimo nuorodas, neverbalinę saviraišką;
2. *Vokalinė ekspresija*. Dainavimo (vokalizavimo) veikla formavo balso kokybės suvokimą ir kontrolę (moduliacijas, dinamiką, artikuliaciją, tembrą), ikikalbinius vokalizavimo įgūdžius, totalinę komunikaciją, naudojant ženklus, rankų gestus;
3. *Muzika ir judesys*. Veikla per judesį ugdė erdvinį suvokimą, kūno pajautimą ir judesių kontrolę, dėmesį ir susitelkimą, judesių ir

kalbos žodyno internalizaciją, teikdama pasitenkinimą savimi, žadindama iniciatyvumą ir vaizduotę;

4. *Muzikos klausymas*. Skatino garso ir tylos skirtumo suvokimą, atsipalaidavimą ir įtampą, aktyvumą ir pasyvumą, sąvokų – *garsiai, švelniai, greitai, lėtai, aukštai, žemai* pajautimą.

Muzikinės veiklos ypatumus lėmė specifiniai vaiko poreikiai. Nagrinėjant neįgalių vaikų muzikavimą buvo galima pastebėti, jog muzikinis ekspresyvus judesys, transformuodamas vaiko įprastinę emocinę raišką, gali giliai paveikti jo patirtį, išlaisvinti „emocinę kūno atmintį“. Išskirtinį poveikį turėjo vokalizavimo (dainavimo) svarba, lavinant neįgalių vaikų saviraišką ir kalbos įgūdžius. Nusakant komunikacinę muzikos reikšmę svarbu, jog ji veikė skatindama, ramindama ar kontroliuodama vaiko emocijas, mintis ir jausmus. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas instrumentų pritaikymo galimybėms: patogios instrumento padėtys, tvirtinimo būdai; laikiklių variantai grojant ritminiais instrumentais (lazdelės gali būti tvirtinamos prie galvos ar laikomos dantimis); įvairūs kompensaciniai įtvirtinimai prie kojų, suteikiant galimybę groti savarankiškai.

Buvo taikytos keturios pagrindinės muzikinės komunikacinės technikos: 1) *pauzių technika*, 2) *muzikiniai pokštai*, 3) *dinaminis muzikavimas – garso stiprumo, tempo bei tembrų kaita*, 4) *komunikacija ritminėmis struktūromis*. Garsas intonacinėje improvizacijoje – pretekstas ir priemonė užmegzti komunikacinį kontaktą. Garso laukimas – pauzė (tyla), viena iš svarbiausių *bendravimo technikų* tarpusavio kontaktui užmegzti. Garso (muzikos) ir tylos (pauzės) santykis komunikaciniame procese užėmė ypatingą vietą, nes suteikdavo vaikui laiko sutelkti dėmesį į bendravimo turinį, atsiliiepti į muzikinį klausimą sau patogiu tempu. Be to, tylos klausymasis padeda suvokti priežasties ir pasekmės ryšį, susikaupti, suteikia bendravimui meditacinių niuansų.

Netikėtas garsas – efektas ar muzikinis pokštas, sukeliantis emocijas, virsdavo vidiniu ir motoriniu aktyvumu. Taigi buvo skatinama vaiko saviraiška, veikla, o kartu ir bendravimas. Intonacijų įvairovė ir garsų ypatumai – dinaminė kaita, stiprumo, tembro bei tempo pokyčiai sukūrė prielaidas skatinti emocijų būsenų kaitą. Garsas, skambantis laike, jo tęstinumas, ritmų įvairovė bei pasikartojimas reiškiant savo emocijas ar nuotaikas tapo svarbia dvasine vaiko patirtimi.

Komunikaciniame procese ypač svarbu pasirinkti tinkamą *direktyvų* ar *nedirektyvų komunikacinį būdą*¹⁴⁰. Komunikacinio būdo pasirinkimas priklausė nuo siekiamų tikslų, tačiau daugiausia *direktyvaus* ar *nedirektyvaus* muzikavimo kryptį lėmė vaikų psichofiziniai gebėjimai, specialieji poreikiai ir asmenybinės savybės, ypač iniciatyvumo laipsnis¹⁴¹. MK metu privalu ne tik įsigilinti į problemos prigimtį, bet panaudoti vaiko turimus gebėjimus, atsižvelgiant į abu (informacijos perteikėjo bei priėmėjo) komunikacinio proceso aspektus. Atraminiais tarpusavio sąveikos taškais tapdavo muzikinių pokyčių momentai, rodantys apibrėžtą sąveikos rezultatą.

Nedirektyvaus muzikavimo metu vaikui buvo suteikiama galimybė komunikuoti jam patogiu tempu. Šie metodai ypač taikytini vaikams, kurių imitacinės galimybės nedidelės arba kurie jų neturi, depresyviems ar pasyviems, nepasitikintiems savo jėgomis vaikams. Muzikuodami klausimo ir atsakymo forma, vaikai turėdavo laiko pasiruošti atsakyti, t. y. prisitaikyti prie specifinės individualios reakcijos¹⁴², išreikšti pageidaujamą nuotaiką ar emocijas. Tokiems vaikams tinkamiausias *procesą pabrėžiantis darbo stilius* ir nestruktūruoti darbo metodai. Netgi imantis tam tikros komunikacinės korekcijos – žaidžiant situacinius žaidimus, tai daroma vaiko tempu, jis skatinamas vadovauti ir kontroliuoti tarpusavio sąveiką.

Muzikuodamas vaikas sutapatino, lygino, t. y. susitapatindavo su partneriu, todėl neaktyvūs vaikai įsidrąsindavo, matydami ir girdėdami kitus veikiant, o lyderiai paklūsdavo bendram „orkestrui“. Todėl buvo naudingos didaktinės improvizacijos, turinčios numatytus komunika-

¹⁴⁰ Direktyvios nuorodos taikomos siekiant aiškaus tikslo: atkartoti konkrečią intonaciją, pagroti minimalistines melodijas, laiku atlikti savo „partiją“ bendrame orkestre, etc. *Direktyvus* poveikis tinka tiems vaikams, kurių motorinės galimybės leidžia išgauti garsą ritminiais ar klavišniais muzikos instrumentais, o kalbinės – gana aiškiai imituoti garsus ar verbalizuoti garsiažodžius. Aiškiai apibrėžiant veiklos schemą, galima suteikti džiaugsmo ir atlikėjui, ir terapeutui ar klausytojams, jei siekiamas muzikinis rezultatas yra dinamiškas, turi ne tik formą bet ir prasmingą vaikui turinį. Svarbu adaptuoti (aranžuoti) muziką pagal vaiko atlikimo galimybes, pritaikyti pasirinktą muzikos instrumentą kuo savarankiškesniam atlikimui.

¹⁴¹ Ar laukiama, kol vaikas pradės muzikuoti, ir atliepiama, sekant jo siūlomą muzikavimo stilių? Ar skatinama vaiką groti kartu, vadovaujant muzikiniam pokalbiui, arba nurodoma, kada, ką ir kaip groti? Pateikdamas intonacinį pasiūlymą, vaikas, suteikia progą reflektuoti ir „eiti“ kartu.

¹⁴² Dėl motorikos sutrikimų neįgalių vaikų laiko tarpas tarp dirgiklio ir reakcijos vadinamas *reflekso lanku*.

cinio lavinimo tikslus. Siužeto pagrindu galima pasiūlyti improvizacijos schemą, parinkti individualaus tarpasmeninių konfliktų sprendimo situaciją, t. y. muzikinę improvizaciją aktualizuoti. Kai kuriais atvejais galima „mokyti“ komunikacijos, taikant mokymosi teorijos metodus, būti direktyvesniam ir planuoti struktūruotas programas¹⁴³. Nesvarbu, koks poveikio būdas buvo naudojamas, geri visi tie metodai, kurie suteikė vaikui savarankiškumo ir emocinio pasitenkinimo savimi. Spontaniinė emocinė vaikų ekspresija – garsinės intonacijos (juokas), veido išraiška (šypsena), emociškai nuspalvinti gestai ar manipuliacijos – buvo natūrali reakcija į muzikinės veiklos metodų tinkamumą. Komunikacijos esmė – ne direktyvumo lygis, o mokėjimas parinkti komunikacinį turinį, gebėjimas *išklausyti* ir *įsiklausyti*.

Direktyvi ar nedirektyvi komunikacija pasireiškė taikant visas muzikinės raiškos formas: naudojant pritaikytus muzikos instrumentus (grojant), vokalizuojant garsus (dainuojant), gestais (diriguojant), judesiu (šokant), komunikacinių muzikinių žaidimų metu, klausant muzikos (analizuojant)¹⁴⁴. Galima rinktis įvairius darbo stilius, tačiau asmeniui, turinčiam komunikacinių sutrikimų, veiksmingiausi tokie metodai, kurie nukreipti į procesą, yra nestruktūruoti ir nedirektyvūs. Tuomet, naudojant individualius asmens saviraiškos būdus, galima tikėtis teigiamos komunikacinės patirties ir komunikatyvumo pokyčių.

Nenagrinėdami visų tyrime taikytų poveikio būdų ir muzikinių veiksenų, apsiribosime pateikdami vokalinės ekspresijos dalį, kurioje sujungiami komunikaciniai terapiniai, ugdomieji ir socialiniai bendruomeniniai tikslai (muzikinio proceso aprašymas pateiktas *septintoje refleksijoje*, o rezultatą galima paklausti asmeniniame tinklapyje esančiame muzikiniame CD „Dainos be žodžių“ <http://jautre.home.mruni.eu/dainosbezodziu/>).

¹⁴³ Tačiau direktyvi orientacija siekiant muzikinės kokybės reikalauja daugkartinio kartojimo pastangų. Kaip minėta, daugelis neįgalių vaikų pasižymi ištverme ir kantrybe, siekdami užsibrėžto rezultato, todėl direktyvumas padeda toliau ugdyti šias savybes. Pateikiant užduotis, neadekvačias galimybių lygiui, svarbiausia *nepakenkti* vaikui, todėl kai kuriais atvejais galima direktyvių nuorodų bei metodų žala.

¹⁴⁴ Eksperimentinė ugdymo metodika: MK integravimas į vokalinę, instrumentinę, judesio bei muzikos klausymo veiksenas (Šinkūnienė, 2005).

Komunikatyvumo ugdymo etapai ir interpretacinės stadijos

Ugdomojo eksperimento etape buvo tirtas *emocinio komponento* poveikis CP vaikų akustinei vokalinei, nedirektyviai instrumentinei bei komunikacijai gestais ir judesiu, sudarant muzikines situacijas, kuriose ugdytiniai galėtų panaudoti turimus prigimtinius gebėjimus ir plėsti socialinės kompetencijos ribas. CP vaikas jam būdingomis intonacijomis ar judesiu perteikė savąjį realybės patyrimą arba emocinę reakciją į aplinką ar patį save. Pajausti, suvokti ir suprasti, kokias emocijas vaikas patiria muzikinės (vokalinės, instrumentinės ar judesio) raiškos metu, komunicuojant jų pagrindu ir taip kuriant *muzikinę intonacinę prasmę*, reiškė galimybę įvertinti komunikacinio proceso kokybę. Panagrinėkime *vokalinės garsinės komunikacijos* interpretacines stadijas.

Tarpasmeniniai ryšiai susideda iš trijų reiškinijų: 1) tarpusavio sąveikos, 2) tarpusavio santykių ir 3) bendravimo (komunikacijos). Šios atskiros sistemos skyrėsi savo struktūra, dinamika ir charakteriu, todėl jų tyrimo metodai, aprašymo ir aiškinimo sąvokos skiriasi. *Tarpusavio sąveika* – abipusis vienas kitą lemiančių subjektų veikimas, derinant ar kopijuojant vienas kito veiksmus (intonacijas) ir siunčiant muzikinius signalus. *Tarpusavio santykiai* apibrėžiami kaip asmeniškai reikšmingas, vaizdingas, emocionalus ir intelektualinis vienas kito atspindėjimas. *Bendravimas* – tai procesas, kai tarpusavio santykiai aktualizuojami ir pabrėžiami, siekiant abipusės asmeninio poveikio prasmės. Norėdami išsiaiškinti komunikacinio turinio *esmę*, išskyrėme tris struktūrines muzikos *pajautimo, suvokimo* ir *supratimo* stadijas.

Pajautimas – apibūdinamas kaip pirmosios pažinimo pakopos – emocinės nuovokos rūšis (taikomi apibūdinamieji veiksmoždziai: apčiuopti, pajusti, atsiverti, išskirti, priimti, pastebėti, fiksuoti, reaguoti, išgyventi). Antroji *suvokimo* stadija atspindi muzikos turinio visumos vaizdą sąmonėje veikiant pojūčiams. Muzikinės intonacijos tampa suvokiamos, jeigu mąstymas atrenka reikiamą patirtį (pažįstamas intonacijas, vaizdinius, etc.) ir susieja ją su naujai teikiamu dalyku (muzikine situacija). Plėtojant *supratimą*, trečioje stadijoje reikalingas *įsisąmoninimas* ir *įprasminimas*, kurį galima pasiekti *verbalizuojant* įgytą patyrimą. Mąstant atliekami įvairūs veiksmi, teikiantys supratimą apie atskiros *dalinio* atvejo priskyrimą *bendresnei sąvokai, loginio pagrindo ieškojimą* naujam dalykui suprasti,

priežasties ir pasekmės ryšių nustatymą, objektų *panašumų bei struktūros principų* nustatymą, ekstrapoliaciją – dalinio sprendimo perkėlimą į *vi-suotinį* ir, priešingai, vienos *situacijos* – į kitą, kitokią MK *interpretaciją* ir t. t. Taigi muzikinis „tekstas“ kaip bendro kūrinio – situacijos (kontakto, dialogo, pokalbio) pateikimas buvo apibūdinamas prasminiu, komunikaciniu ir struktūriniu išbaigtumu.

CP vaiko ir pedagogo muzikinę raišką galima skirstyti į šias komunikacines formas: 1) *monologinį* muzikinį *kontaktą* (intonacinį vieneta), muzikinį *dialogą* (pasikeitimą garsine intonacine informacija), *diskusinį* muzikinį *pokalbį* (kintamo emocinio pobūdžio dialogą)¹⁴⁵. Tam, kad mu-

¹⁴⁵ 1) Pateikti savo intonaciją (garsų junginį), į kurią atsakoma aido principu, stengiantis kuo tiksliau atkartoti intonacijos emocinį charakterį. Komunikacinis turinys (KT) – *aš pritariu ir visiškai sutinku su tavo nuomone...*

2) Žaidimai itonacijomis, išreiškiant emocinę kaitą. Vaiko būseną nėra statiška – muzikinis piešinys pasižymi tarpusavyje kontrastuojančiomis intonacijomis. Muzikinių pokalbių metu imituojamos kalbinės intonacijos, suteikiančios garsiniams junginiams prasmę, kurią kai kada galima „išversti“ verbalizuojant. KT – *suprask, ką aš šiuo metu jaučiu...*

3) Teminės improvizacijos pagal žodines instrukcijas, pvz., „*Kai tau liūdna...*“, „*Aš pykstu...*“, „*Esu laimingas, nes...*“, etc. Varijantų galimybės plačios ir įvairuoja priklausomai nuo vaiko esamos nuotaikos. Galimos kuo įvairiausios žinomų dainelių teksto improvizacinės interpretacijos, kai atlikimo stilius ir charakteris priklauso nuo vaiko diktuojamų intonacijų charakterio. KT – *papasakok man...*

4) Improvizacijos klausimo – atsakymo forma. Klausimo pateikimo garsų intonacinė kryptis kyla aukštyn, suteikdama kalbos imitavimo pojūtį. Atsakymų formulavimo variantai: teigiamas (jei intonacija emociškai panaši į klausiančiojo) ar neigiamas (jei pobūdis kontrastingas), esant plačiai atsakymų emocinio pasirinkimo skalei, pvz., provokuojantis, pašaipus, abejingas, nesuprantantis. KT – *aš turiu šiuo klausimu savo nuomonę...*

5) Dialogas – pokalbis. Variantai: tarpusavio supratimas, ginčas ar pan. Įvairiapusių galimybių teikia siužetinių situacijų improvizavimas, remiantis asmenine vaiko patirtimi, aktualizuojant ir atskleidžiant tam tikrus emocinius bendravimo momentus, siužetinę dialogo liniją. KT – *mes bendraujame...*

6) Intuityvioji arba atliepančioji improvizacija, kurios struktūros pagrindas – sinchronizacija, intonuojant instrumentu ar balsu vaiko pateiktus garsų pavyzdžius, pagal jų aukštumą, tembrą, suteikiant ritminę bei tempo charakteristiką ir intuityviai jaučiant komunikacinio vyksmo formą. Improvizacijos schema: pradžia – vyksmas – kulminacija – pabaiga. Emocinis šios improvizacijos turinys perteikiamas dinaminuose niuansuose. KT: *aš tave suprantu...*

7) Vieno garso (unisono) vokalizavimo komunikacinis veiklos tikslingumas bei interpretavimas. Konkretaus vieno garso vokalizavimo (intonavimo) pratybos buvo pradėtos taikyti pastebėjus, jog kiekvienas vaikas turi jam būdingą vieną garsą, kurį jis intonuoja tiksliau negu kitus garsus. Kuriant bendrą melodiją grupėje, vaikas atsakingas už savo garsą tam tikru metu, nes be jo („mano garso“) nėra melodinės visumos. KT: *aš esu svarbus...*

zikinio dialogo partneriai galėtų „susikalbėti“, reikia, kad muzikinės tarpusavio sąveikos metu atitiktų intonacinis jų žodynas.

Nagrinęjant muzikinės komunikacijos proceso struktūrinę sandarą galima paaiškinti, kokie giluminiai procesai vyksta akustinės vokalinės improvizacijos metu. Atsižvelgiant į MK formą, vaiko komunikacinės raiškos pokyčius ir pedagogo empatiškumą, komunikacinę situaciją galima priskirti vienai iš trijų nurodytų stadijų (4 lentelė). CP vaikų akustinės vokalinės komunikacijos garso įrašų analizė atskleidė, jog pusės tiriamųjų komunikacinę raišką įgijo trečios stadijos tarpusavio supratimo komunikacinę kokybę.

4 lentelė. Struktūrinė muzikinio komunikacinio proceso sandara

MK turinio interpretacinės stadijos	I stadija – pajautimas	II stadija – suvokimas	III stadija – supratimas
	emocinė nuovoka (intuicija)	komunikacinis turinys (vaizdas)	asmeninė poveikio prasmė
MK etapiniai tikslai	1 kontaktas, 2 saviraiška	3 iniciatyvumas, 4 dialogas	5 verbalizacija, 6 simbolinis muzikavimas
Vaiko MK lygmuo	asmeninė intonacinė (vizualioji) prasmė	abipusė intonacinė (vizualioji) prasmė	emocinis rezonansas
MK forma	MK monologas	MK dialogas	MK pokalbis
Pedagogo MK modelis	sinchronizacija (kopijavimas)	refleksija (imitavimas)	komunikacija (improvizavimas)
MK būdai	direktyvūs / nedirektyvūs		
Objektas	emocinis intonavimas (emocinė ekspresija)	+ išraiškos priemonės	+ audialioji (vizualioji) forma
Rezultatas	tarpusavio sąveika	tarpusavio santykiai	komunikacija

I metakomunikacinėje pajautimo stadijoje rėmėmės abipuse emociškai nuovoka (intuicija), pasireiškiančia dviem etapais: 1) muzikinio kontakto bei 2) saviraiškos reikšme ir forma. Pradiniame *kontakto* užmezgimo – dėmesio sukaupimo *etape* vaikas buvo skatinamas bendrauti, muzikinių garsų, muzikos tempo ar tembriniais pokyčiais skatinama jo reakcija. Melodinė intonacijos raiška tam tikru aspektu prasidėdavo nuo vieno konkretaus aukščio garso – unisono. Intonuodamas vieną garsą, vaikas susitapatindavo su juo tarsi teigdamas „aš esu čia“. Atliepiant šį – pagrindinį – melodijos

garsą – derinant instrumentinį akompanimentą pagal jo charakteristiką (dinamiką, tembrą, trukmę), t. y. empatiškai atliepiant – sinchronizuojant (kopijuojant) vaiko būsenos raišką esamuoju momentu, atsirasdavo *emocinis tarpusavio kontaktas*. Taigi buvo skatinama vaiko *saviraiška*.

Muzikinės kalbos – *saviraiškos etapo* ypatumai: vaiko vokalizuojamų ar grojamų asmeninių garsų prasmė bei jo iniciatyvumo laipsnis leido pedagogui intuityviai pasirinkti bendravimo formą – muzikinės komunikacijos būdą, t. y. dalyvauti vykstančiame procese *direktyviu* ar *nedirektyviu* būdu. Emocinio intonavimo būdu vyko *muzikinė tarpusavio sąveika*, plėtėsi jos erdvė ir galimybės, kurios savo ruožtu plėtojo šios srities gebėjimų patirtį, o kartu komunikacinio proceso turinį. Vaikas ugdėsi šiuos komunikacinius įgūdžius: dėmesį užduočiai, girdimąją ar regimąją atmintį, garso – simbolio asocijavimą. Gebėjimas sąveikauti buvo lavinamas nuosekliai, remiantis vaiko siūlomomis komunikavimo idėjomis: nuo bereikšmių garsų ar intonacijų – prie prasmingos toninės ar dinaminės įprasmintos raiškos. MK efektyvumo vertinimas – motyvacijos ir aktyvumo kriterijai.

I stadijoje reikėsi komunikacinės vaiko intencijos – mažiausi vizualiai matomi ketinimai, interpretuojami vaiko *veiksmai* ir jų *reikšmės*, įvertinama tarpusavio sąveika – *komunikacinių galimybių plėtra*.

II komunikacinė suvokimo stadija, kurioje atsirandantis komunikacinis turinys (vaizdas) peraugo į vaiko iniciatyvumo (vadovavimo) lygmens ir muzikinio dialogo reikšmės ir formos etapus. Pedagogas akompanuodavo emocinei vaiko būsenai, kurią jis išreiškė jam būdingomis muzikinėmis intonacijomis. Balso ar instrumento garsai buvo perteikiami tam tikros nuotaikos ir charakterio melodija, kurios komunikacinį turinį buvo galima interpretuoti. Taigi vaikui atsirado galimybė perimti bendravimo iniciatoriaus – lyderio vaidmenį ir vadovauti MK procesui, pereinant į *iniciatyvumo lygmens etapą*. Po truputį vaikas įgijo pasitikėjimą savo intonacinėmis galimybėmis, plėtėsi intervalinė patirtis, atsirado improvizacinės laisvės pojūtis, t. y. intonacinė patirtis praturtėjo muzikinės išraiškos priemonėmis (kintant garsų savybėms – tembrui, stiprumui, aukštumui). Duetinėse improvizacijose, kintant vaiko siūlomoms intonacijoms, pedagogo veikla pasižymėjo *refleksija*: atspindint muzikinių intonacijų emocijų turinį, klostėsi ir aktualizavosi abipusiai tarpusavio santykiai. Muzikai buvo suteikiama abipusio dialogo reikšmė.

Dialoginė muzikos ypatybė sudarė sąlygas pasiekti komunikacinį etapą, kuriame pasireiškė pagrindinis muzikos atlikimo (bendravimo) kokybės kriterijus – muzikantų ansambliškumas: gebėjimas girdėti vienas kitą ir pajauti bendro muzikavimo tėkmę laiko atžvilgiu. Garso prasmė atsiskleidė tik tuomet, kai buvo išmokta ne tik *klausytis* vienas kito, bet ir *girdėti, jausti, suvokti*. Ugdant muzikinio ansambliškumo gebėjimus, buvo mokoma susikaupti, išklaudyti ir atliepti kito nuotaiką, sekti dinامينius niuansus. Atsirado ne tik asmeninė, bet ir abipusė intonacinė prasmė.

Muzikinės komunikacinės užduotys: klausimai – atsakymai, muzikinis dialogas, vieno garso (unisono) intonavimo forma. Taip buvo ugdomi komunikaciniai *abipusio dėmesio, eiliškumo suvokimo, tarpusavio santykių inicijavimo, vokalinės ir motorinės imitacijos įgūdžiai*. Šioje studijoje buvo vertinami tarpusavio *santykiai*, vaiko *įgyti komunikatyvumo kokybiniai pokyčiai*.

III komunikacinė supratimo stadija – asmeninio poveikio prasmės supratimas. Etapai – *verbalizacijos skatinimas* bei *simbolinis muzikavimas*. CP vaikai muzikinėmis intonacijomis perteikė savo asmeninius intonavimo įprasminčius išgyvenimus. Psichologine prasme, susitinkant ir tampant artimais aktyvaus muzikavimo procese, galimybė verbalizuoti – vienas iš realių būdų įvardyti (ir taip išsilaisvinti iš emocinės izoliacijos), suprasti priežastinį loginį atskirų įsisąmonintų emocijų ryšį. Tai ypač svarbu CP vaikams, kurių verbalinės komunikacinės galimybės negrįžtamai užblokuotos. Kita verbalizacijos skatinimo reikšmė – korekcinis kalbos ir kalbėjimo ugdymas. Tačiau šį darbą atlieka profesionalūs logopedai, todėl muzikinis komunikacinis procesas apsiribojo vaiko emocinio intonacinio žodyno plėtra. Jeigu muzikinės komunikacijos turinys pakankamai atskleidžia ir interpretuoja procesą, nėra būtinybės verbalizuoti įgytą emociją patirtį.

Simbolinį muzikavimą galima traktuoti kaip komunikacinę improvizaciją, sujungiančią visus minėtus struktūrinius etapus, kai prasmingas pats muzikavimo proceso teikiamas džiaugsmas. Čia MK kokybė turėjo ne tik komunikacinį turinį, bet ir nemažiau svarbią muzikinę formą bei stilių (simboliniam muzikavimui, remiantis asmenine prasme, galėtų būti suteiktas programinės muzikos statusas). Galima atskleisti ir dar vieną šio muzikavimo reikšmę – muzikinių simbolių (specialių koduotų garsinių ar ritminių signalų) sistemą, suteikiančią naują komunikacinį muzikinės kalbos suvokimo aspektą. Jei tokio pobūdžio bendravimas įgydavo tarpu-

savio supratimo kokybę, atsirasdavo bendras pasitenkinimo jausmas. Sėkmės patirtis buvo esminė prielaida vaiko norui tobulinti asmeninius komunikacinius įgūdžius – įgytas naujos kokybės suvokimas skatino tolesnį muzikinės komunikacijos ugdymo procesą.

Muzikinė komunikacinė forma – intuityvioji (arba atliepančioji) improvizacija, kurios emocinis komunikacinis turinys perteikiamas dinaminiais niuansais. Struktūros pagrindas – emocinis rezonansas, t. y. sąmoningas aktyvumas siekiant išsiaiškinti MK užkoduotų išgyvenimų reikšmę, turinį ir jų dinamiką, intuityviai jaučiant komunikacinio vyksmo formą. Improvizacijos schema: pradžia – vyksmas – kulminacija – pabaiga. Intonacinė komunikacinio turinio interpretacija – „*Aš tave suprantu...*“. Taigi kalbame apie CP vaikų muzikinį komunikacinį ugdymą, grindžiamą muzikinės kalbos intonacijų raidos analize, traktuojant intonaciją kaip melodijos (kalbos) vienetą, turintį koduotą prasmę. III stadijoje MK turėjo ne tik komunikacinį turinį, bet ir nemažiau svarbią muzikinę (audialią ar vizualią) formą bei stilių. Buvo vertinamas vaiko įgytas *komunikacinė patirtis*.

Vaiko garsinėje vokalinėje saviraiškoje intonacijomis perteikiama asmeninė jo prasmė. *Prasmę muzikinėje komunikacijoje mes suprantame kaip teigiamą emocinį išgyvenimą ir patirtį*. Jeigu sutinkame, jog muzikinėje situacijoje intonuojama nuotaika atskleidžia socialinę vaiko patirtį, tuomet, plečiant intonacinę patirtį, t. y. pedagogo veiksmais keičiama socialinė erdvė, įgyjama naujos komunikacinės patirties. Keičiantis emocionaliomis intonacijomis, vykstant jų tarpusavio sąveikai, vyksta skirtingo lygio komunikaciniai procesai.

Siekiant, kad muzikinio komunikacinis procesas būtų efektyvus, buvo svarbūs šie komunikacijos požymiai ir principai:

1. *Prasmingumas*. Komunikacinių būdų visumos principas („*Aš bendrauju...*“) – atsiskleisti ir interpretuoti neįgalaus asmens neverbalinę raišką, suteikiant muzikavimui komunikacinę prasmę. Perteikti ir keistis savo mintimis ir jausmais neverbaliniu būdu, t. y. bendrauti: *žvilgsniu ir mimika, muzikiniiais simboliais, kūno „kalba“, gestais, teigimu ir neigimu*.

2. *Emocingumas*. Emocinės tarpusavio sąveikos principas („*Aš jaučiu...*“) – muzikinės raiškos metu (*muzikuojant, vokalizuojant garsus*) stebima neįgaliojo jausminė emocinė raiška ir jos pokyčiai. Svarbi emociškai teigiama atmosfera, inicijuojanti ir skatinanti teigiamus išgyvenimus.

3. *Lengvumas*. Malonumo principas („*Man gera...*“) – užsiėmimo metu būti *čia ir dabar*, t. y. muzikavimo procese, neapsunkinant bendravimo dalykais, nesusijusiais su muzikavimu. Nekomplikuoti tarpusavio santykių, siekti, kad bendravimas būtų paprastas, natūralus ir nuoširdus.

4. *Sustiprinimas*. Prieinamumo principas („*Aš galiu ...*“) – muzikinės užduotys parenkamos įsitikinus, jog dėl psichofizinių savybių asmuo pajėgus jas įvykdyti: suvokia užduoties esmę, gali atlikti veiksmą maksimaliai savarankiškai¹⁴⁶. Įtvirtinant sėkmės pojūtį, padėti atlikti užduotis iki galo. Nesėkmės atveju nenutraukti veiklos, o pakeisti jos pobūdį.

5. *Motyvacija*. Muzikinės veiklos įvairovės principas („*Aš žinau...*“) – siekimas adaptuoti kuo įvairesnes muzikines veikesnas, t. y. neapsiriboti vien instrumentiniu muzikavimu, bet sujungti judesį (šokį), garsų vokalizavimą (dainavimą), muzikos klausymą, komunikaciniams tikslams pritaikyti įvairius muzikinius žaidimus. Pagal galimybes ar poreikius galima naudoti muzikines sąvokas ar teikti muzikines žinias.

6. *Pasikartojimas*. Veiklos tęstinumo principas („*Aš užtikrintas...*“) – ritualizuoti užsiėmimo struktūrą (suvokimas, jog pabaiga reiškia, kad muzikuosime kitą kartą). Komunikacinis ryšys tvirtesnis, jeigu jis ne vienkartinis. Bendravimo kokybė priklauso nuo pažinimo ir savitarpio supratimo, kuriam pasiekti reikalingas laikas.

7. *Skatinimas*. Pasirinkimo principas („*Aš svarbus...*“) – suteikti galimybę ir teisę pačiam asmeniui rinktis pageidaujama muzikinės veiklos rūšį, muzikos instrumentą, kuriuo nori groti, t. y. vadovauti komunikacinei situacijai ir būti jos iniciatoriumi. Įvertinti mažiausią pastangą ar ketinimą atlikti veiksmą savarankiškai, skatinti kūrybiškai komunikuoti, komunikacinę procesą muzikinės raiškos priemonėmis ar žodžiu.

8. *Darnumas*. Tarpusavio sąveikos darna („*Mums sekasi...*“) – suteikti sėkmės, pasitikėjimo, pasididžiavimo savimi pojūčius. Čia buvo svarbi teigiama muzikinių užsiėmimų atmosfera, tinkamas tempas, dėmesys kiekvienam neįgaliam muzikantui, jo įvertinimas žodžiu.

Neįgalių vaikų socialinės komunikacinės raidos tendencijos

Komunikacinė intonacijos reikšmė CP vaikų saviraiškoje buvo apibrėžta kaip muzikinė (alternatyvi) emocinė kalba. Ugdytinio melodinės intonacijos

¹⁴⁶Tam reikia pritaikyti muzikos instrumentus, fiksuoti taisyklingą kūno pozą.

bei pedagogo akompanimento santykis – intonacijų interpretavimas (*muzikinis intonacinis piešinys*) sudarė tarpusavio sąveikos turinio visuminį vaizdą. CP vaikų komunikacinių gebėjimų ugdymas buvo grindžiamas jų muzikinio intonacinio žodyno plėtros analize. Komunikacinio proceso kokybės požymiai: *emocinis suderinamumas, sinchronizavimas, dialoginio muzikavimo (klausimų – atsakymų) intonacinis adekvatumas, toninių bei ritminių darinių, jų struktūrų santykis*. Nagrinėjant vaiko jausmus ir būsenas, intonacijos turinyje buvo pabrėžiama ekspresyvioji, t. y. emocinė–loginė, jos prasmė. Vaiko improvizacija buvo interpretuojama kaip *besąlygiškai vertinga*.

Komunikacijos muzikine raiška rezultatai daugeliu atvejų buvo individualūs savo turiniu ir forma, t. y. objektyviai subjektyvūs. Intonavimo paskirtis – sąmoningai ir aktyviai būti emocinio rezonanso paskata, siekiant išsiaiškinti kūrinyje (*komunikacinėje improvizacijoje*) užkoduotų „žinučių“ ir išgyvenimų reikšmę, turinį ir jų plėtotę. Muzikinio įvykio ar situacijos emocinio aspekto konceptualizavimas atspindėjo tarpusavio santykių kompleksiskumą.

Intonacinis dekodavimas ir emocinio suderinamumo (muzikinės raiškos priemonių) analizė direktyvaus ar nedirektyvaus muzikinio proceso metu sudarė ugdomojo eksperimento pagrindą¹⁴⁷. Sinchronizacija ir emocinio tarpusavio suderinamumo analizė atskleidė, jog komunikacinė garsinė improvizacija daugeliu atvejų pasiekdavo emocinės muzikinės *tarpusavio sąveikos* ir *komunikacinį* etapus. Komunikacinio proceso struktūrinėje sandaroje *supratimo* procese atsispindėjo empirinių ir teorinių apibendrinimų *esmė, prasmė* ir *santykiai*. Supratimas paprastai buvo aiškiai išreiškiamas savomis *kokybiškai naujomis* intonacijomis (savais žodžiais) ir kokybiškai nauja ekspresija, kuriai reikšminga ankstesnė patirtis. Todėl trečia MK stadija lėmė grįžimą į pirmąją jau kitos kokybės, ugdytiniui ir pedagogui įgijus naujos komunikacinės patirties. Plėtojant komunikacines galimybes ir tarpusavio sąveiką, taip buvo įgyjama nauja komunikacinė patirtis – vaiko *socialinė raida*.

Intonacinio žodyno plėtros galimybės pasitvirtino visų tiriamųjų atvejais, tačiau buvo pastebėta įdomi gebėjimo komunikuoti garsine raiška ir emocinio intonacinio išraiškingumo priklausomybė: kuo ribotesnės

¹⁴⁷ Norint interpretuoti įvykusio komunikacinio kontakto kokybę, pokyčių dinamiką, taikyta garso įrašų analizės metodika.

kalbinės vaiko saviraiškos galimybės, tuo aiškesnė garsinė jo intonacinė saviraiška. Praktikoje pasitvirtino kompensacijos dėsniai ir psichokorekcinųjų galimybių perspektyva: CP vaikų troškimas komunikuoti plėtė jų fizinių galimybių ribas¹⁴⁸.

Reikia pažymėti, kad CP vaikų muzikavimo procesui turėjo įtakos fizinė jų būseną (pvz., padidėjusi spąstika ar nuovargis), todėl nebuvo galima teigti, jog vaikas konkrečios užduoties neįveiks vėliau. Kartais nutikdavo atvirksčiai – tiriamasis bendraudavo garsinėmis intonacijomis (arba atlikdavo judesius), kurios anksčiau dėl fizinės būklės buvo neįmanomos. Stebėjimai patvirtino, jog tokių atvejų dažnumas priklausė nuo vaiko suinteresuotumo ir *emocinės nuostatos* veiklos atžvilgiu. Vaikas tarsi „pamiršdavo“, jog jis *negali* ko nors atlikti ar ištarti konkretaus garso, taip nustebindamas ne tik aplinkinius, bet ir patį save. Tyrimu buvo patvirtintas *emocinio komponento* poveikis ugdant CP vaikų komunikacinius gebėjimus.

Garso įrašų analizė – intonacinis dekodavimas ir suderinamumo laiko atžvilgiu analizė muzikinės garsinės raiškos priemonėmis įrodė hipotezės pagrįstumą. Tyrimo pradžioje CP vaikai bijojo naujo atsitiktinio savo balso skambėjimo, nepasitikėjo savo galimybėmis, nemėgino garsiau, išraiškingiau vokalizuoti. Tačiau jau po kelių garsinės intonacinės improvizacijos mėginimų, suteikus jiems kūrybinę laisvę vokalizuojant pasirinkti savo individualius (patogius, mėgstamus) garsus, pačiam reguliuoti jų pobūdį, aukštumą ir tempą, labai padidėjo tiriamųjų gebėjimai komunikuoti alternatyviu muzikiniu vokaliniu būdu (žr. *septintą refleksiją*).

Tyrimo metu taikytas garso įrašų savianalizės metodas galėtų būti veiksminga neįgalių vaikų kalbinių komunikacinių gebėjimų ugdymo priemonė, nes pagrįsta paties vaiko emociniu suinteresuotumu. Vaikas garsu fiksavo asmeninę intonacinę raišką, galėjo ją įsivertinti ir mėginti savarankiškai koreguoti, o klausydamasis kitų užsiėmimo dalyvavusių draugų vokalizavimo įrašų lavino girdimąjį suvokimą (atpažinimą, klausos įgūdžius).

Tiriamųjų apklausos duomenys: į klausimą, ar muzikuodami mes kalbamės (bendraujame), teigiamai atsakė visi 10 tiriamųjų; į klausimą, ar

¹⁴⁸ Ypatingas tiriamojo E. P. atvejis. Tyrimo pradžioje jo neverbalinis komunikacinis elgesys apsiribojo tik žvilgsniu, garsais tiriamasis nekomunikuodavo. Pajutęs saviraiškos laisvę, jis tapo vienu iš aiškiausiai intonuojančių vaikų, turinčių plačiausią intonacinį žodyną.

jaučiate, kad muzikuodami galite papasakoti apie save, išreikšti savo jausmus ir nuotaikas, 5 tiriamieji atsakė taip, 5 – kartais; ar lengviau bendrauti pastelkus muziką – visi vaikai atsakė taip. Pagerėjo vaikų psichologinė savijauta – jie beveik nebesivaržė savo negalios (tiriamųjų apklausos duomenys). Tiriamųjų muzikinės kalbos suvokimui ir komunikacinio proceso kokybei įtakos turėjo ugdymo ilgalaikiškumas, muzikinės veiklos tęstinumas ir kryptingumas.

Specialiųjų pedagogų apklausos duomenys patvirtino muzikinės komunikacijos reikšmę CP ugdytinių saviraiškos galimybių plėtrai, savęs įtvirtinimui, sėkmei, pasitikėjimui savo galimybėmis stiprinti. Buvo stebimi CP vaikų elgesio bei aktyvumo pokyčiai, bendraujant su dažnai atvykstančiais į mokyklą nepažįstamais asmenimis, užsienio svečiais. Vaikai jiems būdingais komunikaciniais būdais išitraukdavo į pokalbį pristatydami savo veiklą, aiškindami specifinius mokymosi metodus, mielai pozuodavo žurnalistams. Po vizitų taikliai ir kritiškai (kartais su humoru) tarpusavyje aptarinėdavo atvykusiuosius.

Muzikinė komunikacinė veikla patvirtino, jog kiekvienam vaikui parenkant individualius veiksnius muzika gali būti komunikacinė priemonė, sukurianti emociškai turtingą, metodiškai pagrįstą bei stabilią ugdymo struktūrą. Muzika tarnauja vaikui suprasdama jį, stiprindama, atjausdama, kitaip tariant, ugdydama. Ugdymo praktikos realybėje nesudėtingais, pritaikytais vaikui muzikiniiais veiksmais buvo įgyvendinti humanistiniai pagarbos, tolerancijos ir supratimo poreikiai. CP vaikų gebėjimas džiaugtis pačiais mažiausiais (mąstant tipiškai, nereikšmingais) muzikiniiais įvykiais, asmeniniais pasiekimais išmokė vertinti ne tik veiksmo rezultatą, bet ir asmens pastangas (vidinius ketinimus), t. y. komunikacinį procesą.

Neįgalių vaikų asmeniniai ypatumai suteikė progą iš naujo įvertinti vertybių skalę (mokslumo, rezultatų svarba) ir atsiremti į nekintančius dvasinius išteklius. Atsakydami į klausimą, kokias vertybes gali teikti neįgalūs asmenys, teigiame: savimi atskleisdami kitokią egzistencijos prasmę, jie moko suprasti pasaulio įvairovę ir kiekvieno pedagogo atsakomybę už save ir ugdytinį. Tai ne materialios, dvasinės vertybės, tačiau šiandien ypač jaučiame jų stoką. Bendravimas su didelę negalią turinčiu vaiku tarsi diagnostinis testas iškelia asmens savybes, nurodo žmogaus asmenybinės raidos etapą, kuriame jis yra (žr. *trečią refleksiją*).

Gilinantis į poveikio vaiko psichologinei raidai ypatumus, nagrinėjant ir integruojant žinias apie komunikacinio proceso stadijas ir struktūrą, buvo patvirtinti kai kurių komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimų aspektai (žr. 8 skyrių „*Komunikacinės krypties muzikos terapijos tyrimai*“). Tyrimui svarbus patvirtinimas, jog MK ugdymo metodai reikšmingi ir teikiantys plačias perspektyvas, siekiant vaikui aktualios socialinės adaptacijos. Tad šio tyrimo tikslai neapsiribojo geros savijautos kūrimu¹⁴⁹.

Apibendrinant komunikatyvumo pokyčių analizę, galima nurodyti šias vokalinės akustinės tyrimo dalies funkcijas, svarbias MK poveikio CP ugdytinių psichosocialinei raidai:

- 1) *emocinė* – muzikos toninių ir ritminių struktūrų pagrindu įkūnijamos asmeninės vaiko būsenos, įgyjama jausmų saviraiškos galimybė;
- 2) *individualiai asmeninė* – muzikinės intonacinės prasmės pajautimo, suvokimo ir supratimo galimybės MK procese sudaro komunikacinio turinio emocinį – loginį interpretacinį pagrindą;
- 3) *psichologinė* – klaidingų garsų nėra, nes jie visi turi vaikui asmeninę prasmę, todėl muzikavimo procese neįgalumas tampa neesmine savybe;
- 4) *sociali tarpusavio sąveika* – naudojantis muzikinės raiškos priemonėmis, plečiantis vaiko intonaciniam žodynui ir balso diapazonui, esant teigiamai emocinei atmosferai, atrandamas abipusis dvasinis ryšys; įgyvendinamos aktualios socializacijos pasitelkus muziką galimybės.

Analizuojant tyrimo garso įrašus buvo pastebėta, jog kai kurių improvizacijų kokybė atsiskleidžia ne tik komunikacine, bet ir muzikine profesionaliąja prasme. Atrinkti įrašai (10 kūrinių) išleisti muzikiniu kompaktu „Dainos be žodžių“, kurį pristatant dalyvavo Ugdymo centro bendruomenės nariai (atlikėjai, mokytojai, tėvai ir artimieji), svečiai (profesionalūs muzikantai, žiniasklaida), neįgaliųjų teisėms atstovaujančių organizacijų nariai (žr. *septintą refleksiją*).

Muzikinio kompacto vertė šiuo atveju pakeitė CP vaikų statusą: iš neįgaliųjų jie tapo muzikantais. Tiriant neverbalinį komunikatyvumo ug-

¹⁴⁹Muzikos terapijos kritika teigia, kad terapinė veikla – per didelė prabanga (turėti mokykloje muzikos mokytoją ir muzikos terapeutą), kurią ne visos mokyklos užsienyje gali sau leisti.

dymą muzikine raiška, atsiskleidė CP vaikų psichosocialinės raidos bruožų – pasitikėjimo savimi, iniciatyvumo ir savarankiškumo (ne tiek fizinio, kiek vidinio) pokyčiai. Įgyta muzikinė patirtis atvėrė CP vaikams galimybes užsiimti atvira koncertine veikla, kuri savo ruožtu plėtė socialinės patirties ribas¹⁵⁰. Minėta muzikine veikla patvirtintas muzikinės komunikacijos poveikis psichologinei CP vaikų raidai socializacijos perspektyvoje, pozityviai keičiant visuomenės požiūrį į neįgalumą. Renginių recenzijos buvo išspausdintos įvairiuose šalies žiniasklaidos leidiniuose¹⁵¹, reportažai ir komentarai pateikti televizijoje. Sulaukta teigiamų tėvų, pedagogų ir neįgaliųjų organizacijų atsiliepimų.

Taigi šio kokybinio tyrimo rezultatai atskleidžia, *kaip* muzikinė komunikacija susijusi su bendruomeniškumo kokybe; *kaip* ji keičia bendruomeninius tarpusavio santykius, turi pozityvios reikšmės keičiant visuomenės požiūrį į neįgalumą.

Tyrimo išvados:

1. Ugdomuoju eksperimentu buvo patvirtintas cerebrinio paralyžiaus vaikų muzikinės komunikacinės veiklos metodų, poveikio būdų adekvatumas ir veiksmingumas, todėl muzikinės komunikacijos garsinė ekstralingvistinė (intonacinė) *muzikinė* raiška gali būti interpretuojama kaip alternatyvi *emocinė kalba*.

¹⁵⁰ Tyrimo laikotarpiu (1997–2001 metais) neįgalūs vaikai dalyvavo koncertuose mokyklos švenčių metu (vidutiniškai septyni pasirodymai masiniuose renginiuose per metus); atviros muzikinės veiklos metu – apie penkiolika atvirų pamokų respublikos pedagogams (tuometinio PPRC programose, seminaruose); šešios pamokos ugdytinių tėvams; daugiau kaip trisdešimt pasirodymų įvairių stebėtojų (specialiųjų pedagogų, medikų, psichologų) grupių vizitų metu. Organizuota akcija „Sau ir kitiems“ (1997 m.) – autorės režisuota integruotos muzikos, dailės ir judesio improvizacija Akademiniam dramos teatre, kur CP vaikai muzikavo kartu su žymiu Lietuvos džiazo saksofonistu P. Vyšniausku. Akcija tais pačiais metais buvo pakartota Kaune Nemuno saloje Vaikų gynimo dienos šventėje, kurioje koncertavo žymiausi šalies atlikėjai. Vaikai dalyvavo: bendrame džiazo koncerte VUC (1998 m.) improvizavo kartu su anglų džiazo trio (vadovas Keithas Waithe'as); dalyvavo koncerte Britų ambasadoriaus vizito VUC metu; Vilniaus 24-ojoje bendrojo lavinimo mokykloje abiturientų išleistuvių šventėje (CP vaikai bendravo su šios mokyklos 12-os klasės moksleiviais); muzikavo Aušros vartų bažnyčioje šv. mišiose ir kitur.

¹⁵¹ Straipsnis apie autorinį muzikos terapijos garso kompaktą „Dainos be žodžių“: Treščina, A. Kalbėti negalintys vaikai dainuoja romansus ir arijas // *Lietuvos rytas*. 2000 m. liepos 8 d., Nr. 159, p. 12 (Medicina).

2. Tyrimu nustatyta, kad bendraujant muzikine raiška vyko šie tiriamųjų komunikatyvumo pokyčiai:

- pajausdami ir suvokdami savo asmeninės komunikacijos stilių, vaikai ugdėsi *savivoką*; ugdytiniai patyrė, jog *gali* veikti savarankiškai ir veikti kito žmogaus – pedagogo veiksmus ir emocijas;
- atsiradus tarpusavio pasitikėjimui ir teigiamai emocinei priklausomybei, vaikai buvo *suinteresuoti* išreikšti save kuo įvairesniais būdais; komunikatyvumo dinamika buvo perteikiama tiriamųjų intonacinio žodyno (gestų ir judesių) ekspresyvumo pokyčiais;
- emociniu komunikacinio ryšio pagrindu vaikai patyrė sėkmės, pasitikėjimo ir pasididžiavimo savimi jausmus.

3. Ugdomuojų eksperimentu nustatytos muzikinės komunikacijos struktūrinės stadijos ir etapai: CP vaikų akustinės vokalinės ir instrumentinės muzikinės komunikacijos garso ir vaizdo įrašų analizė atskleidė, jog tiriamųjų raiška įgijo tarpusavio supratimo kokybę tokia struktūriniu seka: komunikatyvumo plėtra ↔ muzikinė tarpusavio sąveika ↔ naujai įgyta komunikacinė patirtis.

4. Tiriamųjų aktyvumas ir suinteresuotumas komunikuoti minimiausiais prigimtiniais būdais patvirtino psichologinės kompensacijos dėsnį, atskleidė CP vaikų dvasinį potencialą, siekiant socialinio vertingumo. Kartu buvo pastebėta tiesioginė tiriamųjų fizinių galimybių ir emocinio muzikinio išraiškingumo lygio priklausomybė: CP vaikų troškimas komunikuoti plėtė jų fizinių galimybių ribas.

5. Atskleistas MK poveikis tiriamųjų psichologinei raidai: *emocinis muzikinės raiškos komponentas* aktyvino ir plėtojo potencialias vaiko prigimtines komunikacines galimybes, kompensavo raidos trūkumus, suteikė dvasinės stiprybės, t. y. buvo pagrįstos *pedagoginės psichoterapijos* galimybės.

6. Ugdomuojų eksperimentu buvo patikrinta ir patvirtinta tyrimo hipotezė: muzikiniai neverbaliniai CP vaikų komunikaciniai gebėjimai teigiamai veikė psichosocialinę jų raidą. Tyrimo metu atsiskleidė šie ugdytinių socialinės raidos – komunikatyvumo pokyčiai:

- pakito tiriamųjų komunikacinis elgesys ir savijauta bendraujant su nepažįstamais asmenimis, jie tapo komunikabilesni ir mažiau varžėsi savo negalios; visų dešimties tiriamųjų motinos nurodė (an-

ketos duomenys), jog pastaraisiais metais stebėjo teigiamus vaikų bendravimo pokyčius;

- CP ugdytinių saviraiškos galimybių plėtrai pedagoginiame procese – savęs įtvirtinimui, sėkmės, pasitikėjimo savo galimybėmis jausmui stiprinti – muzikinės komunikacijos reikšmingumą patvirtino VUC specialiųjų pedagogų apklausa;
- MK veiklos prasmingumą interviu metodu patvirtino visi tiriamieji, teigdami: *muzikuodami mes kalbamės (bendraujame), išreiškiame savo jausmus ir nuotaikas, muzika mums padeda bendrauti.*

8. CP vaikų koncertine veikla, sėkmingais pasirodymais atvirose pamokose, mokyklos renginiuose ir šventėse, dalyvavimu bendruose koncertuose su šalies ir užsienio muzikantais patvirtinta socialinė komunikacinė muzikinio ugdymo funkcija (tai patvirtino šalies pedagogų, žiniasklaidos, neįgaliųjų organizacijų atstovų atsiliepimai).

10. BENDRUOMENĖS KŪRIMAS IR MUZIKA

Bendruomeninės muzikos terapijos apibrėžtis

Pateikdami bendruomeninės muzikos terapijos sampratą Europos mokslininkų darbuose, glaustai apžvelgsime bendruomeninės muzikos terapijos patirtį ir perspektyvas. Nuo 2000-ųjų metų žymūs Europos muzikos terapeutai (Stige, 2002, 2003, 2010; Pavlicevic, Ansdell, 2004; Ansdell, 2002; Ruud, 2004) plėtojo diskusijas siekdami apibrėžti, kas gi yra *bendruomeninė muzikos terapija* (*Voices: A World Forum for Music Therapy, Moderated Discussion*). Jie vartojo įvairius ir vaizdingus apibrėžimus, pvz., *paradigma, medis, raibuliavimo efektas, į atlikimą (pasirodymą) orientuotas požiūris, ekologinis modelis, sistemų teorija grindžiamas požiūris, žmonių grupė, žygiuojanti po naują vėliava, muzikinės aplinkos terapija*.

Pirmąjį bendruomeninės muzikos terapijos apibrėžimą pateikė K. Bruscia (1998): *bendruomeninėje terapijoje terapeutas dirba tradiciškai individualiai ar grupėje, tuo pačiu metu dirbdamas su bendruomene*. Tikslas dvilypis: paruošti klientą būti vertingu bendruomenės nariu ir aktyviai dalyvauti bendruomenės veikloje, kartu padedant bendruomenei priimti ir įtraukti klientus į bendrą veiklą. Bendruomeninės muzikos terapijos praktikoje muzikos terapeutas atlieka individo ir bendruomenės *tarpininko* vaidmenį, siekdamas padėti bendruomenės nariams (klientams) priimti muzikinių situacijų įvairovę ir *palydėti* juos keliu, einančiu tarp „terapijos“ ir platesnio socialinio muzikavimo konteksto. Bendruomeninės muzikos terapijos tikslas – išplėtoti teoriją, pagal kurią muzikavimo samprata būtų glaudžiai susijusi su *socialine* ir *kultūrine* praktika ir veiktų kaip natūralus paramos sveikatai būdas bendruomenėje (Ansdell, Pavlicevic, Procter & Verney, 2002, cit. *pagal* Ansdell, 2002, p. 120–121).

G. Ansdellas (2002) savo esė „Bendruomeninė muzikos terapija ir pokyčių vėjai“ (essay „*Community Music Therapy and the Winds of Change*“) nagrinėjo individualios ir kolektyvinės vienovės (*continuum*) problematiką – kaip taikant muzikos terapiją atliepti klientų poreikius. Bendruomenės muzikos terapiją jis įvardijo kaip „trečiąjį kelią“ tarp *bendruomeninės muzikos* ir to, ką jis vadino *bendruoju muzikos terapijos modeliu*.

Autorius pateikė tokį apibrėžimą: bendruomeninė muzikos terapija – tai būdas dirbti muzikinį darbą su žmonėmis atsižvelgiant į kontekstą, t. y. pripažįstant ir priimant jų sveikatos, ligos, tarpusavio santykių ir *socialinius* bei *kultūrinius* muzikos veiksnius. Tai reflektuoja bendruomeninio muzikavimo tikrovę ir kartu yra atsakas tiek į per daug individualizuotą muzikos terapijos poveikio modelį, tiek dažną žmonių atskirties patirtį visuomenėje (Ansdell, 2002).

Knygoje „Į kultūrą orientuota muzikos terapija“ (Stige, 2002) bendruomeninė muzikos terapija apibrėžiama kaip *muzikos terapijos praktika, vykdoma vietos ir / arba interesų vienijamoje bendruomenėje, kurioje klientai gyvena, o terapeutai dirba*. B. Stige'as (2002) nurodė du pagrindinius požiūrius į tai, kas yra bendruomeninė muzikos terapija: 1) muzikos terapija *bendruomenės kontekste*; 2) muzikos terapija, skirta *pokyčiams bendruomenėje*. Abi nuomonės rodo, kad muzikos terapeutas turi jautriai atliepti ir *socialinį*, ir *kultūrinį* bendruomenės kontekstą, bet antruoju atveju terapiniai tikslai ir intervencijos kyla iš bendruomenės poreikių. Sociokultūrinio požiūriu muzika ir jos poveikis iš esmės skirtas pokyčiams bendruomenėje skatinti.

Nagrinėjant bendruomeninę muzikos terapiją nurodoma, jog muzikos terapeuto profesinėje veikloje reikia apibrėžti šios muzikos terapijos krypties taikymo sritis (Stige, 2003). Bendruomeninė muzikos terapija dažniausiai įgyvendinama projektinėmis veiklomis, kurių ypatumai lemia netradicinius muzikos terapeuto vaidmenis (jis gali koordinuoti projektą, būti tarpdisciplininis konsultantu ar bendradarbiauti su kitomis organizacijomis). Žinoma, muzikos terapeutas bendruomenėje turi būti kvalifikuotas ir turėti tam tikrų kompetencijų atlikti aktyvų ir muzikinį, ir specifinį socialinį vaidmenį. Jis siekia užtikrinti teisingumą, lygias galimybes ir sąlygas sociokultūrinėse veiklose, prisidedant prie žmonių sveikatinimo (Stige, 2003).

Bendruomeninė muzikos terapija kaip profesijos subdisciplina (*subdiscipline*) ir praktinės veiklos sritis, turinti galimybes vis labiau plėtotis ateityje, apibrėžiama kaip: 1) profesinės praktikos sritis, skirta muzikiniam sveikatinimui bendruomenėje; 2) planingas kliento ir terapeuto bendradarbiavimo procesas, turint specifinį tikslą – propaguoti sociokultūrinius ir bendruomeninius pokyčius, kai muzika, kaip tarpusavio santykių ekologija, naudojama *ne klinikiniuose tinkluose*.

E. Ruudas (2004) pateikia tokį bendruomeninės muzikos terapijos apibrėžimą: tai *refleksyvus atlikimu grindžiamas muzikos terapijos naudojimas iš sisteminės perspektyvos*. Knygoje „Bendruomeninė muzikos terapija“ (2004) M. Pavlicevic ir G. Ansdellas nagrinėja keturiolikos muzikos terapeutų iš įvairių pasaulio šalių darbo patirtį su įvairiomis klientų grupėmis, atskleisdami naujas veiklos ribų bendruomenėje perspektyvas, naujus muzikos terapeuto vaidmenis ir požiūrį į tai, kaip tarpusavyje sąveikauja muzika, žmonės ir kontekstas. Autoriai pažymi, kad bendruomeninė muzikos terapija pateikia naują mąstymo būdą, būdingą XXI amžiaus muzikos terapijai – kultūriškai, socialiai ir politiškai orientuotą muzikos terapijos kryptį.

Knygoje „Kaip padeda muzika: bendruomeninės muzikos terapijos veikla ir refleksijos“ (Stige, Ansdell, Elefant, Pavlicevic, 2010) aptariama, kaip žmonės gali prasmingai naudoti muziką, siekdami savo gerovės ir ugdydami *bendruomeniškumo* ir *dalyvavimo* jausmus. Muzikos, kultūros ir visuomenės sąsajos nagrinėjamos muzikos sociologijos, etnomuzikologijos, bendruomenės psichologijos ir sveikatos propoagavimo sąsajų kontekste. Bendruomeninė muzikos terapija iliustruojama aštuonių muzikos projektų (Anglija, Izraelis, Norvegija, Pietų Afrika ir kt.) atvejų studijomis, kuriose pateikiami muzikos, kaip pagalbos įvairioms socialinėms problemoms spręsti, pavyzdžiai: dėl ligos ar neįgalumo, socialinių ir kultūrinių sunkumų ar socialinės neteisybės.

Tačiau įvairiose pasaulio šalyse, taip pat ir Lietuvoje, yra muzikos terapeutų, kurie ilgus metus praktikuodami bendruomeninę muzikos terapiją nieko apie tai nežino ir neieško savo veiklos apibrėžimų (*Contemporary Voices in Music Therapy...*, 2002), jie tiesiog dirba savo darbą. Taigi bendruomeninės muzikos terapijos apibrėžimuose nėra ko nors naujo ar ypatingo. Svarbu tai, kaip naujai išdėstomi ir modeliuojami žinomi elementai, sukuriant bendruomeninį modelį, grindžiamą konkrečiais pavyzdžiais. Kaip nurodo G. Ansdellas (2005), šiems bendruomeniniams muzikiniams reiškiniams reikalinga ne kurti specialius apibrėžimus, o *naujame specifiniame bendruomeniniame kontekste jiems suteikti „neapibrėžtą pripažinimą“*.

Muzika, socialinė erdvė ir bendruomeniškumas

Bendruomeninė muzikos terapija pristato kultūriškai naują, socialiai ir politiškai aktualų muzikos terapijos būdą ir naują praktiką. Tai nau-

jas XXI amžiaus mąstymas, keičiantis požiūrį ir tam tikra prasme kritikuojantis ankstesnius muzikos terapijos metodus. Tai naujas požiūris į muzikos terapeuto darbą: nagrinėjamos problemos – tapatybė ir muzikos terapeuto vaidmuo, darbo vieta ir ribos, tikslai ir priemonės, prielaidos ir požiūriai, kaip sąveikauja muzika, žmonės ir kontekstas (Pavlicevic, Ansdell, 2004).

Bendruomeninės muzikos terapijos modelis – viską apimantis, į kontekstą ir muziką orientuotas modelis, pabrėžiantis socialinius ir kultūrinius veiksnius, turinčius poveikį muzikos terapijos praktikai, teorijai ir moksliniams tyrimams. Šioje srityje persipina įvairios muzikos terapijos tradicijos. Bendruomeninės muzikos terapijos precedentai nagrinėjami pabrėžiant *istorinės, ekologinės* ir *socialinės-psichologinės* perspektyvos raidą, ją galima nagrinėti apibrėžiant darbą su įvairiomis klientų grupėmis ir įvairiais socialiniais kultūriniais kontekstais (Ansdell, 2002).

Bendruomeninės muzikos terapijos praktika ir teorinis modelis įrodo, kad paradigmos pokytis naujam modeliui yra būtinas (ir jau vyksta). Keliami tokie klausimai: ar bendruomeninės muzikos terapijos modelis padeda užtikrinti produktyvesnę muzikantų bendradarbiavimą, ar atspindi visuomenės, kurios reikės ateities kartoms, lūkesčius? Bendruomeninę muzikos terapiją siūloma nagrinėti atsižvelgiant į konkrečios šalies nacionalinį sociokultūrinį kontekstą, integruojant kuo įvairesnes muzikos terapijos paslaugas skirtingoms socialinėms žmonių grupėms. Kaip bendruomeninė muzikos terapija susijusi su neįgalių žmonių bendruomeniniais judėjimais ir socialine politika?

Kultūros politikos ir įvairių muzikos terapijos krypčių santykį gerai atskleidžia Skandinavijos tradicijų pavyzdys. Garsus muzikos terapijos teoretikas E. Ruudas atstovavo antropologiniam ir kultūriniam muzikos ir sveikatinimo požiūriui, pagal kurį muzikos terapija suprantama kaip kultūrinio judėjimo dalis, o ne tik kaip gydymo profesija (Ruud, 2004). Tai lėmė politinė padėtis Norvegijoje ir kitose Skandinavijos šalyse, kur 1970–1980 metais žmonės, turintys proto negalią, buvo perkelti iš institucijų ir į bendruomenės tinklus, siekiant užtikrinti lygias jų galimybes ir teises dalyvauti kultūriniame bendruomenės gyvenime. Ši padėtis paskatino diskusijas dėl kultūros politikos, todėl buvo persikirstyti ištekliai nuo „aukštojo meno“ nukreipiant į bendruomenės meną, pabrėžiant kultūros ir meno *procesą*.

E. Ruudas (1998, p. 3) apibrėžė muzikos terapijos tikslą – „didinti galimybes imtis veiksmų“, t. y. kad muzikos terapija vadovaujasi ne tik individualiais klientų poreikiais, ja stengiamasi įgalinti žmones ugdant socialinius jų įgūdžius, sustiprinant asmens galios pojūčius. Tai reiškia, kad „veiksmų galimybės“, kurioms dažnai trukdė didesnės struktūrinės kliūtys visuomenėje, pajutus poreikį padėjo išvelgti muzikos terapijoje tai, kas galėtų patenkinti platesnius klientų socialinius ir kultūrinius poreikius.

Bendruomeninio gyvenimo dalimi gali tapti ir būti taikomos įvairios muzikos terapijos tradicijos, tačiau ypač tinkama priemonė – muzikinė improvizacija. Bendruomeninės muzikos terapijos skirtumas toks, jog vietoj projekcinių ar estetinių tikslų improvizacijai suteikiama bendruomeniškumo funkcija. Susiejant humanistines ir socialines teorijas, „vietoje „estetinio dailumo“ improvizacijos tikslu šioje muzikos terapijoje tampa bendruomenės (*communitas*) – bendrystės jausmo kūrimas per „laikiną visų socialinių vaidmenų lygiavos patirtį“ (Ruud, 2004), tai yra tikrasis socialinis muzikos „ginklas“. Tokios improvizacijos metu visi tradiciniai terapeuto vaidmenys negalioja: muzikos terapeutas per „laisvas kolektyvines improvizacijas“ kuria ir vienija bendruomenę, papildydamas jos narių *socialinės sąveikos* formas spontaniškai kilusiomis *muzikos sąveikos* formomis.

Improvizacija tampa bendru projektu, kuriame emocijos yra pagrindinė patirties patikimumo išmatavimo priemonė (Ruud, 2002). „Šios patirties ribos – žmonių artumas ir abipusis ryšys – bendrystės jausmas (*communitas*), kai asmenys nėra suskirstyti pagal vaidmenis ir statusą, tačiau konfrontuoja tarpusavyje *Aš* ir *Tu* principu. Tipiškas šios patirties pavyzdys – tiesiogiai veikianti esamuoju momentu tapatybių konfrontacija, pabrėžiant dabarties, buvimo *čia* ir *dabar* jausmą, turint savyje daugybės tikslų, reikšmių, nuojautų ir numatymų prasmes (Ruud, 1998, p. 132).

B. Stige'as (2002), analizuodamas bendruomeninę muzikos terapiją, nurodė, jog bendruomeninės muzikos terapijos koncepcijos pagrindas – tai samprata, kad žmogus yra bendruomenės dalis ir kad bendruomenė savo esme yra kultūrinio pobūdžio. Šiais laikais nebeįmanoma dirbti su klientu kaip asmeniu, izoliuotu nuo aplinkos, darbas turi būti atviras, lankstus ir iš dalies viešas. Muzikos terapijos prasme vietos bendruomenėje yra svarbus ne tik darbo, bet ir „su kuo dirbama“ kontekstas. Jis na-

grinėjo sveikatos ir negalios sampratą remdamasis atskirų individų patyrimais ir įrodė, jog muzikos terapijos proceso *nebegalima įrėminti* tik muzikos terapijos kambario sienomis, nes ypač svarbu tapo matyti klientą kaip kultūrinę individualybę bendruomenėje. Muzikos terapijos tikslai turėtų būti apibrėžti ir individo, muzikos grupės, ir bendruomenės organizacijų, viešųjų įstaigų, klientų kaimynijų ir pan. kontekste.

Taigi muzikos terapeutai gali save vadinti kultūros darbuotojais, jeigu dirba atsižvelgdami ir perkeldami muzikos terapijos vertybes ir požiūrius į bendruomenę. Tokią įgalinančią muzikinę veiklą galima taikyti ir naudoti kaip įrankį skatinant dalyvavimą, socialinių tinklų kūrimą, laikantis atvirų durų principo, kuriant naujas socialines erdves ir stiprinant muzikinę bendruomenės identitetą.

Bendruomeninės muzikos terapijos patirtis ir perspektyva Lietuvoje

Ar turime Lietuvoje į bendruomenę orientuotą, t. y. bendruomeninę, muzikos terapiją? Pastarąjį dešimtmetį Lietuvos muzikos terapijos asociacijos nariai¹⁵² vykdė meninius socialinius projektus, kurie liudija, jog turime bendruomeninės muzikos terapijos pavyzdžių, tik nesame įvardiję ir išsąmoninę vykdomų veiklų apibrėžties. Ar šie projektai turi bendruomeninės muzikos terapijos požymių?

Muzikos terapija yra patraukli alternatyva vykdant socializacijos ar socialinių ligų prevencijos programas, todėl socialiniame darbe vis dažniau taikomi muzikos terapijos metodai, stiprinantys ne tik individo ar grupės, bet ir bendruomenės sveikatą. V. Aleksienė (2010), aptardama muzikos terapijos taikymo socialinio darbo srityje teorinius aspektus, teigė, kad potencialios galimybės teikti muzikos terapijos paslaugas mūsų šalyje, deja, dar nėra pakankamai įvertintos. Nuo 2002 metų, bendradarbiaudami su Lietuvos ir užsienio specialistais, Lietuvos muzikos terapijos asociacijos nariai (S. Dikčiūtė, V. Aleksienė, R. Galinienė, J. R. Šinkūnienė, V. ir R. Brūzgos ir kt.) inicijavo ir įgyvendino keletą projektų, susijusių su: 1) fizine ar protine negalia turinčių asmenų meninių gabumų vystymu; 2) bendradarbiavimu ir bendravimu su specialiujų poreikių turinčiais as-

¹⁵² <http://www.muzikoterapija.lt> (žiūrėta 2011-05-13).

menimis muzikinėje erdvėje; 3) specialiųjų poreikių turinčių asmenų ir neįgaliųjų socialine integracija ir jų sveikatinimu; 4) tolerantiškos ir demokratinės visuomenės ugdymu (žr. *aštuntą refleksiją*).

Bendruomeninės muzikos terapijos apraiškas galima iliustruoti įvairiais muzikinių socialinių projektų pavyzdžiais¹⁵³. 2003 metais Lietuvos muzikos terapijos asociacija (LMTA) įgyvendino *Access Phare* projektą „Muzika be sienų“, šio bendruomeninio projekto metodika pateikta leidinyje „Meninis socialinis projektas. Socialinis-interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje“ (Šinkūnienė, 2003). Meninio socialinio projekto *tikslai* orientuojami į tokius esminius bendrųjų rezultatų aspektus:

- sąlygų sudarymas konkrečios asmenų grupės socialinės padėties kaitai planuojama linkme;
- projekto partnerių bei poveikio grupių bendros meninės veiklos aktyvinimas, jų saviraiškos ir savirealizacijos plėtotė, ryšių su sociokultūrine aplinka optimizavimas (Šinkūnienė, 2003).

Skirtingus gebėjimus ir socialinius vaidmenis turinčių asmenų muzikinis / meninis bendradarbiavimas įgyvendino pagrindinį neįgalių žmonių socialinės integracijos principą – sukurti vienodas sąlygas visiems dalyvauti visuomenės gyvenime. Muzikinių socialinių projektų veikla buvo veiksminga ne tik integraciniu požiūriu, bet turėjo įtakos ir kultūriniam gyvenimui, kūrė savitą meninę erdvę. Tokios raiškos rezultatai – tai socialiniai integraciniai faktai, buriantys projekto partnerius siekti bendro tikslo ir vienijantys bendruomenę. Vadovaujantis tolerancijos ir pagarbos dvasia, buvo kuriami nauji socialiniai santykiai, kito žmonių vertybinė sistema (žr. *šeštą refleksiją*).

Taigi šie vykdyti meniniai socialiniai projektai turi bendruomeninės muzikos terapijos požymių: tai įrodo šių projektų tikslai, paskirtis ir rezultatai. Be abejo, ateityje reikalingi bendruomeninės muzikos terapijos tyrimai ir išsamesnė sociokultūrinių procesų analizė.

¹⁵³2008–2011 metais Lietuvos neįgalių žmonių sąjunga (autorė S. Dikčiūtė) organizavo 9 integracinius projektus ir plenerus, kuriuose kūrybiškai bendradarbiavo profesionalūs menininkai, akademinis jaunimas ir neįgalūs žmonės (pvz., meninis-socialinis projektas „Tiltai“, kurio metu muzikos, teatro, dailės priemonėmis jauni menininkai bei negalį turintis jaunimas buvo įtraukti į bendrą meninį veiksma, projektas „Kultūrų dialogai“, „Prabudimai“, „Tinklai“ ir kt.)

Apibendrinant, galima teigti, jog:

1. Bendruomenės socialinio kultūrinio ugdymo ypatumas yra tai, kad dirbantys specialistai veikia sociokultūrinio darbo sutelkties srityse, o siekdami šiam darbui būdingų socialinių ir kultūrinių tikslų jie taiko menines socialines veiklas (projektus).

2. Sociokultūrinėje praktikoje muzikos terapijos metodų taikymas vertinamas kaip specifinės priemonės, kurios bendruomenės narių komunikacijai, išgyvenimui ir ekspresijai suteikia prasmę, formą ir išraišką.

3. Bendruomeninės muzikos terapijos tikslas – apibrėžti ir išplėtoti teoriją, pagal kurią muzikavimo samprata būtų glaudžiai susijusi su *socialine* ir *kultūrine* praktika, veiktų kaip natūralus paramos sveikatai būdas ir tam tikra bendruomenės narių įgalinimo priemonė.

4. Lietuvos muzikos terapijos asociacijos narių pastarąjį dešimtmetį įgyvendinti meninių-socialinių projektų pavyzdžiai liudija, jog jau galime kalbėtis, diskutuoti, analizuoti ir pradėti tyrinėti muzikos terapiją Lietuvos sociokultūriniame bendruomeniniame kontekste.

Literatūra

1. Aleksienė, V. *Muzikos terapijos taikymas socialiniame darbe*. Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2010.
2. Aldridge, D.; Aldridge, G. *Melody in Music Therapy – a therapeutic narrative analysis*. Jessica Kingsley Publishers, 2008.
3. Ansdell, G. *Community Music Therapy and The Winds of Change*. Voices: A World forum for Music Rherapy, 2002, Vol. 2 (2), July 1.
4. Ansdell, G. *Music for life: aspects of creative music therapy with adult clients*. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley publishers, 1995.
5. Bang, C. A world of sound and music // *Nordic journal of music therapy*, 1998, 7 (2), p. 154–163.
6. Bean, J. Music therapy and the child with cerebral palsy: directive and non-directive intervention / *The art and science of music therapy: a handbook* (ed. by T. Wigram, B. Saperston). USA: Harwood academic publishers, 1995, p. 194–208.
7. Bezio, J.; Flinton, D. Therapeutic uses of music / *Bio 380: Communicating Biology: therapeutic uses of music*. Conference theses in Colorado, 1995, december 14. USA: Colorado Health Net., 1996.
8. Book symposium on Even Ruud's music therapy: improvisation, communication and culture (E. Ruud, U. Holck, T. Wigram and others) // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 76–89.
9. Bruscia, K. *Defining Music Therapy* (2nd Edition). Barcelona: Gilsum, NH, 1998.
10. Bunt, L. *Music therapy : an art beyond words*. London, New York: Routledge, 1996.
11. Clarke, E. F.; Dibben, N.; Pitts, S. *Music and mind in everyday life*. Oxford University Press, 2010.
12. Cohen, A. J. Music cognition: defining constraints on musical communication / *Musical Communication* / ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005, p. 61–85.
13. *Contemporary Voices in Music Therapy: Communication, Culture, and Community*. Editors: Kenny C., Stige, B. Norway: Unipub forlag, 2002.
14. Corke, M. *Approaches to communication through music*. Published by David Fulton, 2002.
15. Cross, I. Music and meaning, ambiquity, and evolution. *Musical Communication* / Ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005, p. 27–45.
16. Davies, S. *Musical meaning and expression*. Cornell University Press, 1994.
17. Erkkila, J. A. Proposition for the didactics of music therapy improvisation // *Nordic journal of music therapy*, 2000, 9 (1), p. 13–26.

18. Farber, A. Improvizacija: kalbant muzikos kalba // *Gama*. Vilnius: Muzikos švietimo centras, 1996, Nr. 14, p. 15–20.
19. Fiurst, M. *Psichologija*. Vilnius: Lurnen leidykla, 1998.
20. Juslin, P. N. *Music and emotion: theory and research*. Oxford University Press, 2001.
21. Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.
22. Gordonas, E.; Cameronas, Ch. Vaiko muzikalumo puoselėjimas // *Gama*. Vilnius: Muzikos švietimo centras, 1994, Nr. 7–8, p. 10–22.
23. Hannibal, N. The clients potential for therapeutic insight assessed through the ability to reflect verbally and musically // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 36–47.
24. Kenny, C. The dilemma of uniqueness: an essay on consciousness and qualities // *Nordic journal of music therapy*, 1996, 5 (2), p. 87–97.
25. Kročė, B. Intuicija ir išreiškimas / *Grožio kontūrai: iš XX amžiaus estetikos*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 33–41.
26. Langer, S. Jausmo simbolis / *Grožio kontūrai: iš XX amžiaus estetikos*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 354–371.
27. Lawrie, G. Nordoff Robbins creative music therapy // *Workshop paper*. Nordoff Robbins music therapy unit. Adelaide SA, 7/8/97.
28. Lisicynas, J.; Žilijajeva, J. *Medicina ir menas*. Vilnius: Mokslas, 1989.
29. Malloch, S.; Trevarthen, C. *Communicative musicality: exploring the basis of human companionship*. Oxford University Press, 2009.
30. McPherson, G. *The child as musician: a handbook of musical development*. Oxford University Press, 2006.
31. Myers, D. G. *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2000.
32. *Musical Communication* / ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005.
33. *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės* (II knyga). Vilnius: LAMUC, 2002.
34. Newham, P. Using voice and songs in therapy. The practical application of voice movement therapy. London: Jessica Kingsley Publishers, 1999.
35. North, A. C.; Hargreaves, D. J. *The social and applied psychology of music*. Oxford University Press, 2008.
36. Oldfield, A. *Interactive music therapy: a positive approach. Music therapy at a child development centre*. Jessica Kingsley Publishers, 2006.
37. Oldfield, A. Communicating through music: the balance between following and initiating / *The art and science of music therapy: a handbook*. Harwood Academic Publishers, 1995, p. 226–237.

38. Panagos, J. M.; Katz, K. B. The nonverbal component of clinical lessons // *Child language teaching and therapy*. Great Britain: for E. Arnold, the educational, academic and medical publishing division of Hodder and Stoughton Ltd, October, 1988, Vol. 4, No. 3, p. 278–296.
39. Pavlicevic, M. & Ansdell, G. (eds). *Community Music Therapy*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2004.
40. Pavlicevic, M. *Music therapy in context, music, meaning and relationship*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1997.
41. Perret, D. G. *Roots of musicality – music therapy and personal development*. Jessica Kingsley Publishers, 2005.
42. Piličiauskas, A. Neįgaliųjų meninis ugdymas: situacija ir perspektyva / *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės*. Mokslinės praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Panevėžys, 1998-04-23–24. Vilnius: LAMUC, 1998, p. 41–50.
43. Piličiauskas, A. *Muzikos pažinimas (2-oji knyga): Stadijos, rezultatai ir reikšmė*. Vilnius: LAMUC, 1998.
44. Piličiauskas, A. Neįgaliųjų meninė socializacija: nūdienos situacija ir ateities uždaviniai // *Specialusis ugdymas*. Mokslo darbai. Šiauliai: ŠU, Specialiojo ugdymo mokslinis centras, 1998, p. 110–114.
45. *Psychology of Music* / Ed. by A. R. MacDonald. UK: Glasgow Caledonian University, 2010.
46. Reimer, B. Muzikinio ugdymo filosofija / *Šiuolaikinės meninio ugdymo koncepcijos: meninio ugdymo teorija JAV* (sud. V. Matonis). Vilnius: Enciklopedija, 2000, p. 133–181.
47. Ruud, E. Music and identity // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (1), p. 3–13.
48. Ruud, E. Music and the quality of life // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (2), p. 86–97.
49. Sawyer, R. K. Music and conversation // *Musical Communication* (ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves). Oxford University Press, 2005, p. 45–61.
50. Schogler, B. Music as a tool in communications research // *Nordic journal of music therapy*, 1998, 7 (1), p. 40–49.
51. Sezemanas, V. *Estetika*. Vilnius: Mintis, 1970.
52. Stige, B. *Culture-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 2002.
53. Stige, B. *Elaborations towards a Notion of Community Music Therapy*. Unpublished Phd thesis. Faculty of Arts, University of Oslo, 2003.
54. Stige, B.; Ansdell, G.; Elefant, C.; Pavlicevic, M. *Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*. Ashgate, 2010.

55. Surjo, E. Ar menas yra kalba? / *Menas ir pažinimas: Estetinė kultūra*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 239–257.
56. Sutton, J. The sound-world of speech and language impaired children: the story of current music therapy research project / *Art and music therapy and research* / Ed. by A. Gilroy, C. Lee. London, New York: Routledge, 1995, p. 152–163.
57. Šinkūnienė, J. R. Muzikinės garsinės komunikacijos (MGK) reikšmė neįgaliųjų (VCP) psichologinei bei socialinei adaptacijai // *Pedagogika*. Mokslo darbai, 44. Vilnius: VPU leidykla, 2000, p. 183–193.
58. Šinkūnienė, J. R. *Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinės komunikacijos ugdymas muzikine raiška*. Daktaro disertacija, 2001.
59. Šinkūnienė, J. R. Muzikinės komunikacijos ugdymo metodinės kryptys / *Meninis neįgaliųjų ugdymas: metodikos ir terapijos aspektai*. Monografija (sud. A. Piličiauskas). Vilnius: Kronta, 2005, p. 112–130, 234–238.
60. Šinkūnienė, J. R. *Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje*. Metodinė priemonė. Vilnius: UAB CIKLONAS, 2003.
61. Trevarthen, C. Interviewed by Brynjulf Stige // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (1), p. 61–66.
62. Welch, G. F. Singing as communication / *Musical Communication* (ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves). Oxford University Press, 2005, p. 239–261.
63. Wigram, T. Assessment methods in music therapy: A humanistic or natural science framework? // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 6–25.
64. Реан, А. А.; Коломинский, Я. Л. *Социальная педагогическая психология*. Санкт Петербург: Питер Ком, 1999.

Internetiniai šaltiniai:

65. Ansdell, G. Community Music Therapy: A Plea For „Fuzzy Recognition“ Instead of „Final Definition“, 2005 [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy, Moderated Discussion*. Retrieved July 20, 2010. http://www.voices.no/discussions/discm4_07.html (žiūrėta 2011-08-10).
66. Ansdell, G. (2002). Community Music Therapy and the Winds of Change [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, Retrieved August 4, 2005. From <http://www.voices.no/mainissues/Voices2> (2) ansdell.html (žiūrėta 2011-08-12).
67. *Lietuvos muzikos terapijos asociacija*: <http://www.muzikoterapija.lt> (žiūrėta 2011-08-15).

68. Rickson, Daphne (2009). Community Music Therapy in new Music Therapy Communities. *Voices: A World Forum for Music Therapy*. *Voices: A World Forum for Music Therapy*. Retrieved September 9, 2010.
<http://www.voices.no/columnist/colrickson230309.php> (žiūrėta 2011-08-12).
69. Ruud, E. *Defining Community Music Therapy* [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy, Moderated Discussion*, 2004.
http://www.voices.no/discussions/discm4_04.html (žiūrėta 2011-07-27).
70. Stephenson, J. Music therapy in the education of students with severe disabilities. *Education and training in developmental disabilities*, 2006, 41(3), 290–299.
http://www.voices.no/discussions/discm4_05.html (žiūrėta 2011-08-13).

REFLEKSIJOS

PIRMA REFLEKSIJA.

Bendruomenės kūrimo požymiai

*„Bendruomenė tikrai auga tik tada,
kai kiekvienas jos viziją padaro savą
ir priima į savo širdį bei protą...“*

Jean Vanier

Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę, priėmus demokratinę Konstituciją (1992) ir Švietimo įstatymą (1991), tėvai, auginantys sutrikusio intelekto vaikus, išsireikalavo iš Vilniaus miesto politikų įkurti bendruomenės lygio ugdymo instituciją, kuri atitiktų jų vaikų specialius ugdymosi poreikius. Iki to laiko buvusioje sovietinėje sistemoje vaikai, turintys žymių ir labai žymių raidos sutrikimų buvo „nemokytini“, todėl tėvai, pasiryžę neatiduoti jų į tuometinius internatus („gulagus“) ir auginti juos namuose, neturėjo jokios pagalbos. Specialistai (specialieji pedagogai, logopedai) buvo rengiami dirbti su „invalidais“ pagal funkcionavusį medicininį korekcinį (didaktinį) modelį ir apie tokių sudėtingų vaikų ugdymą neturėjo nei teorinių žinių, nei praktinės patirties. Visuomenė nieko nežinojo, kad egzistuoja tokie vaikai, nes jų paprasčiausiai „nebuvo“.

Neįgalių vaikų ugdymo centras „Viltis“ – pirmoji Lietuvoje naujo tipo švietimo institucija, teikianti pagrindinį specialųjį išsilavinimą Vilniaus mieste ir rajone gyvenantiems vaikams ir jaunuoliams, turintiems žymių kompleksinių raidos, proto, judesio ir padėties sutrikimų. 1992 metais į mokyklą buvo priimti pirmieji vaikai, turintys proto negalią, autizmą, cerebrinį paralyžių ar kompleksines negalias ir iki tol negalėję lankyti jokios ugdymo įstaigos. Kurti mokyklos bendruomenę pradėta apleistose ir nepritaikytose neįgaliams vaikams patalpose, pradinės bendruomenės *savikūros sąlygos* buvo minimalios. Bėgant metams teko stebėti įvairius bendruomenės raidos etapus, sudėtingą ir kartais skausmingą bendruomeniškumo – tarpusavio santykių, atsakomybių pasiskirstymo, dvasinių vertybių, atvirumo, pozityvumo raidą¹⁵⁴.

¹⁵⁴2012 m. Vilniaus vaikų ugdymo centras „Viltis“ švenčia veiklos 20-metį. 2011 m. naujame priestate įkurtas dienos socialinės globos skyrius, kur bus teikiamos paslaugos suaugusiems neįgaliams žmonėms.

Taip formavosi „*realus socialinis bendrumo būvis*“ – veiklos kryptys, jų prasmė visiems bendruomenės nariams – neįgaliam vaikui, jo šeimai, pedagogui, valytojai, vairuotojui, direktorei ir virėjai.

Atsižvelgiant ir numatant visų bendruomenės narių grupių – vaikų, pedagogų ir pagalbinio personalo, tėvų – interesus, įvairialypius ir skirtingus jų poreikius, atsiskleidė bendruomenės veiklos krypčių potencialas. Mokyklos paskirtis, pirmiausia, buvo užtikrinti neįgalių vaikų teisių ir garantijų į mokymą, atitinkantį vaiko gebėjimus, Tad mokyklos pedagogų edukacinė veikla buvo nukreipta į specialiosios pedagogikos teorijų plėtotę, praktinio darbo metodų paiešką, adaptavimą ir taikymo efektyvumo tyrimus šiose srityse: ugdomojo proceso organizavimo, ugdomosios aplinkos kūrimo, komunikacinių poreikių tenkinimo, meninių gebėjimų ugdymo, užimtumo veiklų užtikrinimo, kultūrinių laisvalaikio renginių organizavimo. Įsipareigota kurti ir taikyti projektines veiklas, atitinkančias vaiko gebėjimų lygį, t. y. savitas mąstymo, neuromotorines arba fizinės savybes, sensorinius sugebėjimus, ir analizuoti jų rezultatus pagal šiuos esminius ugdymo kokybės vertinimo kriterijus: komunikaciją (bendravimą, informaciją), gyvenimo įgūdžius ir savarankiškumą, savivoką ir tapatumą, pasirinkimo laisvę.

Ugdymo centro „Viltis“ pedagogai mokėsi, kaupė specialiojo ugdymo literatūrą, dalyvavo įvairių užsienio lektorių kvalifikaciniuose seminaruose, vyko stažuotis į Europą, plėtojo specialiosios pedagogikos teoriją ir praktiką dirbdami su žymių raidos sutrikimų turinčiais moksleiviais¹⁵⁵. Mokyklos pedagogai mokėsi dirbti komandoje, vertinti savo ir kitų darbo metodų efektyvumą pagal individualius kiekvieno vaiko specialiuosius poreikius. Vėliau jie patys vedė seminarus šalies specialiesiems pedagogams įvairiomis neįgalių vaikų ugdymo temomis, tad mokyklos veikla buvo inovacinė ir reikšminga visos Lietuvos mastu. Mokyklos pedagogų autoriniai metodiniai leidiniai, sensomotorinio lavinimo, savarankiškumo įgūdžių formavimo ir komunikacinių gebėjimų ugdymo programos,

¹⁵⁵ Aš šioje mokykloje dirbau muzikos mokytoja nuo įsikūrimo pradžios (1992) iki 2006 metų ir buvau atsakinga už muzikinių (terapinių) meninių veiklų organizavimą, šventes, spektaklius, koncertus, projektines idėjas ir pan. Muzikinės veiklos srityje tuo metu nebuvo jokios informacijos (metodikų, pritaikytų instrumentų), kaip muzikuoti su tokiais vaikais, kurie nekalba, negali išlaikyti rankose jokios priemonės, nereaguoja į aplinką. Teko profesinę karjerą pradėti „nuo nulio“...

didaktinės ir technologinės priemonės, moksliniai darbai ir tyrimai pagerino specialiųjų poreikių vaikų ugdymo(-si) padėtį ne tik mokykloje, bet ir kitose Lietuvos specialiose įstaigose¹⁵⁶.

Mokyklos pedagogų teorinės ir praktinės patirties sklaida perėjo į tarptautinį lygį: pradėta bendradarbiauti su JAV, Vokietijos, Skandinavijos specialistais, organizuoti ilgalaikiai mokymai Rytų, Vidurio Europos post-sovietinių šalių socialiniams darbuotojams ir kitų sričių specialistams. Aktyvi bendruomeninė veikla skatino personalo įgūdžių ir požiūrių kaitą, o užsimezgę ryšiai su kitomis Vilniaus, šalies ir užsienio specialiosiomis institucijomis padėjo planuoti ir įgyvendinti naujus projektus, užtikrinančius bendruomeninių tarnybų socialinių paslaugų tinklo plėtrą Lietuvoje, o kartu neįgalių vaikų gyvenimo kokybę.

Mokyklos bendruomenės visapusiško ugdymo(si) ir kompetencijų tobulinimo sąlygos buvo sudaromos visiems bendruomenės nariams be išimties: *neįgaliems moksleiviams* – būti ir jaustis bendruomenės dalimi, ugdyti gebėjimus pagal individualius specialius poreikius, susirasti draugų, bendrauti su kitais žmonėmis, išbandyti naujus potyrius ir įgūdžius. *Mokyklos personalui* – studijuoti aukštosiose ar kitose mokslo įstaigose, kelti profesinę kvalifikaciją, dalytis gerąja darbo patirtimi, skatinti asmenines iniciatyvas, tobulinti asmeninius gebėjimus ir įgūdžius. Nepamiršta pagalbinio personalo kompetencijų svarba ir jų saviugdos intensyvumas. *Tėvams*, auginantiems neįgalius vaikus, – dirbti visą darbo dieną, didinti bendradarbiavimo galimybes, teikti informaciją apie vaikų ugdymo pasiekimus, nesijausti atstumtiems ar vienišiams, padėti plėtoti socialinių paslaugų tinklą.

Pagrindiniai vaiko atstovai yra tėvai, nes jie yra labiausiai dėl vaiko poreikių ir jo ugdymo kokybės suinteresuota asmenų grupė. Todėl buvo svarbu mokyklai bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis – intelekto sutrikimų turinčių vaikų tėvų organizacija „Viltis“, Cerebrinio paralyžiaus asociacija, kurios padėjo labiau įsigilinti į neįgalaus asmens šeimoje kylančias problemas, taip pat ir paties vaiko poreikius. Mokykla palaikė ilgamečius glaudžius ryšius su įvairiomis Europos, Amerikos ir Australijos neįgaliųjų organizacijomis, kurios sunkmečiu teikdavo labdarą – būtinausių ugdymo ir kompensacinių priemonių, neįgaliems vaikams ypač reikalingos kompiuterinės, kineziterapinės, ortopedinės ir kitokios

¹⁵⁶2004–2006 metais šioje mokykloje dirbo daugiausia besimokančių pedagogų.

technikos bei įrangos. Bendradarbiavimas ir partnerystės ryšiai su šalies ir užsienio šalių giminingomis institucijomis, mokslo, valdžios, nevyriausybinėmis ir kitomis organizacijomis pasireiškė tokiomis veiklos formomis kaip inovacinių idėjų sklaida, projektai, skirti neįgaliems vaikams ugdyti ar gyvenimo kokybei gerinti, rėmėjų paieška, konferencijų, seminarų, atvirų veiklų organizavimas, dalyvavimas įvairiose kvalifikacinėse programose, metodinės bazės kaupimas, mokslinio tiriamojo darbo organizavimas. Mokyklos veiklų bei pasiekimų sklaida bendruomenėje ir už jos ribų vyko pasitelkiant įvairias informacines priemones (žiniasklaidą, TV).

Svarbi mokyklos nuostata – nepailstamai kurti ir puoselėti dvasines vertybes, kuriant bendruomenės tradicijas ir tarpusavio santykius. Dideli pokyčiai vyko meninio (muzikinio, dailės, dramos, keramikos) ugdymo ir meno terapijos srityse. Iš dalies dėl vaikų ugdymo centre „Viltis“ atliktų eksperimentų ir mokslinių tyrimų Lietuvoje buvo įkurtos muzikos ir dailės terapijų taikymo asociacijos¹⁵⁷. Mokyklos pedagogų meninio ugdymo programos išleistos atskirais metodiniais leidiniais, jas savo darbe ir dabar naudoja daugelis šalies specialiųjų mokyklų pedagogų. Organizuota daugybė meninių pasirodymų (koncertai, parodos) ne tik mokykloje, kitose miesto įstaigose, bet ir profesionaliose Vilniaus miesto salėse¹⁵⁸. Įvairūs meniniai draminiai projektai, kultūriniai renginiai, kuriuose dalyvavo visa mokyklos bendruomenė – vaikai, personalas ir tėvai – sukūrė „atviros mokyklos“ visuomenėje įvaizdį.

Vaikų ugdymo centras „Viltis“ buvo ir yra praktinė bazė Lietuvos aukštosioms mokykloms, rengiančioms specialiojo ugdymo specialistus ar socialinius darbuotojus. Vos ne kasdien čia lankydavosi kuo įvairiausių įstaigų specialistai (medikai, psichologai), keliantys savo kvalifikaciją. Kasmet čia atlieka praktikas Mykolo Romerio universiteto, Vilniaus universiteto, Lietuvos edukologijos universiteto (buvusio VPU), Šiaulių universiteto studentai, Vilniaus kolegijų moksleiviai. Bendruomenė palaikė glaudžius ryšius su daugybe švietimo įstaigų (Jėzuitų gimnazijos mokslei-

¹⁵⁷ Dvi mokyklos pedagogės – J. R. Šinkūnienė ir A. Brazauskaitė – atliko mokslinius tyrimus muzikos ir dailės terapijos srityse ir apsigynė edukologijos daktaro darbus. Mokykla buvo jų eksperimentinė „laboratorija“.

¹⁵⁸ Pvz., muzikinis socialinis projektas „Muzika be sienų“, kuriame kartu su mokyklos neįgaliais moksleiviais grojo profesionalūs muzikantai; kolektyvas dalyvavo Tarptautiniame džiazio muzikos festivalyje (Šinkūnienė, 2003).

viais, Pal. J. Matulaičio socialinio centro bendruomenė, Kunigų seminarijos seminaristais ir kt.). Savanorių veiklos ir svečių vizitai padėjo Ugdymo centro vaikams ir jaunuoliams labiau pasitikėti savimi bendraujant, jaustis visaverčiais ir aktyviais bendruomenės nariais. Neįgalūs moksleiviai įgijo gyvenimiškos patirties ir bendravimo įgūdžių, susirado draugų tarp bendraamžių, užsimezgė nauji tarpasmeniniai ryšiai ir už mokyklos ribų¹⁵⁹.

Be abejo, per tuos metus, norint sistemingai veikti ir „pramušti“ anksčiau minėtas veiklas ir projektus, būta daug keblių situacijų, kuriose įvairiems valdininkams, ministerijų atstovams, politikams teko įrodinėti, jog vaikui, turinčiam didelių raidos sutrikimų, reikalinga ne tik globa, bet ir ypač kruopščiai bei metodiškai organizuotas ugdymas. Todėl viena iš didžiausių mokyklos stiprybių buvo (ir dabar yra) strategiškai stipri vadovybė¹⁶⁰, projektinių idėjų ir jų įgyvendinimo išteklių. Mokyklos bendruomenės ateities vizija ir veiklos plėtra buvo pateikta aiškioje strategijoje, kurioje atskleista bendruomeniniai institucijos organizavimo principai, kai visi – ir specialistai, ir tėvai susivieniję siekė bendrų tikslų: užtikrinti lygiateisį neįgalaus vaiko dalyvavimą, ir tikėti kiekvieno prigimtinę teisę visapusiškai lavinti savo gebėjimus. Įsipareigota būti atviriems ir visomis įmanomomis informacinėmis priemonėmis kelti visuomenės sąmoningumą skatinant priimti neįgalaus vaiko kitoniškumą kaip normalų reiškinį: griauti vyraujantįs neigiamas stereotipas, didinti lygias galimybes, naikinti psichologines bendravimo kliūtis, ugdyti toleranciją ir pakantumą, padėti suprasti skirtingą gyvenimo patirtį.

Apibendrinant per dvidešimtmetį nuveiktus darbus ir veiklas galima teigti, jog Vaikų ugdymo centre „Viltis“ kryptingai ir metodiškai buvo kuriama bendruomenė. Apžvelgta bendruomeninės veiklos strategija liudija, jog mokykla buvo kuriama vadovaujantis trimis pagrindiniais aktyvios sanglaudos principais¹⁶¹: *bendra ateities vizija ir tarpusavio priklausomy-*

¹⁵⁹ Kaip buvo minėta I knygos dalyje, kurti neįgalaus asmens tapatumą ir socialinį dalyvumą, įgalinimą įmanoma tik esant aktyviai visuomenės, bendruomenės, ugdymo institucijos, šeimos ir neįgaliojo sąveikai.

¹⁶⁰ Ugdymo centro idėjinė strateginė kryptinga plėtra nuo įkūrimo iki dabar, naujo struktūrinio padalinio atsiradimas (2011 m.) – tai direktorės Augutės Vilūnienės gyvenimo misija – nenuilstamas kasdienis darbas ir altruistinė meilė neįgaliesiems vaikams.

¹⁶¹ Aktyvios sanglaudos principai aprašyti I knygos skyriuje „*Bendruomeniškumas ir sanglauda*“.

bės jausmu, dėmesiu dabarties naujovėms, kartu pripažįstant skirtumų vertę, stipriais ir pozityviais skirtingos padėties žmonių tarpusavio santykiais. Bendruomenė formuojasi, kai į jos veiklą žmonės įsitraukia savo valia, skatinami aiškaus, konkretaus tikslo, pripažįsta bendras vertybes ir tradicijas, siekia užtikrinti socialinį teisingumą ir suteikti tarpusavio pagalbą. Skatinant bendruomenės raidą, buvo kuriamos prielaidos patiems nariams ieškoti būdų, kaip pagerinti savo gyvenimo sąlygas, aktyvinti bendruomeninius tarpusavio santykius.

Šioje mokykloje bendruomeninės plėtros procesas atitiko institucijos bendruomeniškumo požymius¹⁶², tas sąlygas, kurioms susiklosčius mokyklą galima vadinti bendruomene: žmonių požiūris į bendrumą, formuojant vertybes, sąžinę, savanoriškumą, atsakomybę, socialinius ryšius, savęs vertinimą, tarpusavio sąveikos (kooperacijos ir komunikacijos) galimybes. Tai mokykla, kuri pasižymi tokiais socialinio aktyvumo ypatumais kaip kryptingumas, viešumas, pozityvumas, atvirumas. Bendruomenės formavimasi aktyvino tie bendruomenės nariai, kurie žinojo, ko siekia ir ką gali duoti aplinkiniams, kurie vertino, gerbė bendruomenėje susiklosčiusias tradicijas, neįgalaus vaiko ypatumus kaip vertybes ir galėjo įgyvendinti bendruomeniškumo iniciatyvas sprendžiant sociokultūrinės jos problemas. Mokyklos administracijos vadybos profesionalumas lėmė tai, kad ir šiandien ši institucija yra inovatyvi ir pirmauja darbo su specialiųjų poreikių žmonėmis srityje.

Neįgalių vaikų ugdymo centro „Viltis“ bendruomenė atliko *neįgalaus vaiko gyvenimo vertės ir prasmės saugojimo, tarpusavio supratimo ir draugiškumo, pareigingumo ugdymo ir saviugdos funkcijas, užtikrino asmens saugumo poreikių tenkinimą, buvo kultūros fiksuotoja ir perteikėja, įtvirtinant vaikų tapatybės jausmą*¹⁶³. Tai ir šiandien gyvybinga bendruomenė, nes joje yra daug skirtingų ir savaip sėkmingų praktinės veiklos tradicijų, atveriančių naujas ir reikšmingas galimybes kiekvienam tos bendruomenės nariui.

¹⁶² Apie tai buvo kalbama 2 skyriuje „Bendruomeniškumo požymiai“.

¹⁶³ Knygos 2 skyriuje „Bendruomeniškumo požymiai“ pateiktas B. Longstaffo (2008) bendruomenės apibrėžimas, kurį patvirtinome šiuo praktiniu bendruomenės kūrimo pavyzdžiu.

ANTRA REFLEKSIJA.

Bendruomenės tobulėjimo procesas ir menas

*Duok man savo ranką,
Pabūk šalia,
Kartu mes esam stipresni.
Dovanoki laiką širdimi,
Būkim šiandien atviri...*

(Vaikų ugdymo centro „Viltis“ daina, 2004–2006 m.)

Bendruomenė – tai, pirmiausia, tarpusavio priklausomybė, bendri tikslai, veikla ir vienijanti dvasia. Čia mylimas ir branginamas kiekvienas žmogus. Mokomės mylėti kasdien, todėl bendruomenės kūrimas – procesas, kai ugdomės visi, įgydami kantrybės, pakantumo ir tolerancijos. Suvokdami visą negalios mastą, mokomės tikėti vaiko galimybėmis, priimti jo kitoniškumą, gerbti jo keistą asmenybę tokią, kokia ji yra. Mokomės suprasti ne tik vaiką, bet ir šalia esantį bendradarbį. Bendruomenės kūrimo sėkmė priklauso nuo daugybės veiksnių, nuo mūsų visų asmenybinių savybių, dvasinės savijautos ir vertybinių nuostatų.

Tiesas, jog būtina humanizuoti bendravimą, keisti neigiamą požiūrį į neįgalius asmenis, integruoti juos į visuomenę, t. y. kaip turėtų būti, visi žinome. Tačiau kaip tai vyksta tikrovėje? Ar nėra jausmo, jog visa tai – tik žodžiai, kurių reikšmę suvokdami kartais nežinome, ko gi reikia iš tikrųjų, kad jie taptų prasmingi? Veiklos sutrikimų turintys vaikai paprastai būna pasyvaus žiūrovo ir klausytojo vaidmenyje, nes kaip visi elgtis jie negali. Deja, kasdienėje veikloje nėra paruoštų atsakymų į klausimus, kaip adaptuoti veiklą, atsižvelgiant ne tik į specialius vaikų poreikius, bet ir suteikiant džiaugsmo visiems bendruomenės nariams. Tam reikalingos visų mūsų pastangos, supratimas ir gera valia.

Bendruomenės kūrimo pradžia, anot Ž. Vanjė, yra atleidimas, o pabaiga – šventimas. Tačiau nė viena šventė neįsivaizduojama be meninės raiškos: muzikos, spalvų, teatro. Manau, jog *Šventė* – tai pati tobuliausia atleidimo forma, nes tuomet mes pamirštame socialinius savo vaidmenis ir etiketes: „pedagogas“, „vaikas su negalia“, „mama“ ar „socialinių mokslų

daktaras“. Meninėje veikloje visi tampame muzikantais, artistais ar dailininkais... Todėl matau didelį muzikinės ar dramatinės veiklos prasingumą ir poveikį bendruomenės raidai. Bendruomenės tobulėjimo procesas vyksta tuomet, kai jos esti atviros kitiems. Meninės raiškos priemonės, daliniai ar visuminiai rezultatai – tai socialiniai integraciniai faktai, sutelkiantys visą bendruomenę siekti bendro tikslo.

Būti bendruomenės nariu – tai patirti emocinį saugumą, priklausymo ir susitapatavimo jausmą, investuoti asmeninę energiją, turėti bendrą simbolių sistemą¹⁶⁴. Kalbant apie pastarąjį bruožą, *symbolis* suprantamas kaip *raktas* norint suprasti bendruomenės savitumą, tad būtina bendruomeniškumo sąlyga – suprasti jos *bendrų simbolių sistemą*. Mokyklos bendruomenės kasdieniuose ritualuose, šventėse ar koncertuose naudojami simboliai vienijo vaikus, jų tėvus ir pedagogus, ugdydami ir puoselėdami bendruomeniškumo jausmą.

Bendruomenė ir kasdienybė. Per Vaikų ugdymo centro „Viltis“ gyvavimo dešimtmetį klostėsi įvairios bendruomeninio gyvenimo tradicijos ir ritualai. Daugiausia jie padėjo kurti tą ypatingą mokyklos atmosferą (etosą), apie kurią dažnai kalbėdavo mokyklos lankytojai. Tam, kad pajustum bendruomeninę dvasią, nebūtina gilintis ir nagrinėti konkrečias situacijas, ieškoti priežasčių, kurių visada yra, nes aplinkos atmosferą sudaro ne loginis, o intuityvus pažinimas¹⁶⁵.

Pagrindinė mokyklos *tradicija* nuo pat jos kūrimosi pradžios buvo kasdienė bendravimo valandėlė¹⁶⁶. Turinio ir formos ypatumus, struktūrą, savaitės temų parinkimą lėmė natūralus metų ciklo pasikartojimas, derinant etikos temas su tikyba (advento ar gavėnios laikotarpyje). Svarbus veiklos principas: pedagogo ir neįgalaus vaiko veiklos lygiavertis santykis. Temos buvo išreiškiamos ribojant žodinių tekstą, panaudojant veiklos daineles, žaidimus, mįsles, įvairiausio pobūdžio užduotis. „*Aš esu aš*“, „*Mano gyvenimo talkininkai*“, „*Kalbėti ir susikalbėti*“, „*Jausmų pasaulis*“, – šios ir panašios savaitės temos buvo perteikiamos naudojant vaizdines priemones, judesiu ar garsais, gestais, simboliais ar raidžių vizualizacija, taip in-

¹⁶⁴ Bendruomeniškumo požymiai buvo nagrinėjami 2 knygos skyriuje.

¹⁶⁵ Tradicijų ir ritualų įtaka bendruomeniškumui buvo nagrinėjama 3 skyriuje.

¹⁶⁶ Pavadinimai per keletą metų kito – valandėlės dar vadinosi labaryčiu, ryto ratu, dorinio ugdymo pamoka.

tegruojant sensomotorinį suvokimą, kurį lėmė specialūs vaikų poreikiai. Svarbi buvo ritualinė labaryčio struktūra – kasdien dainuojamas mokyklos „himnas“, pateikiama tema ir veikla, muzikos kūrinio pagal savaitės temą klausymas iliustruojant judesiu, savaitės daina (išleistas specialus mokyklos dainynas), žinios ir proginiai sveikinimai (pvz., minint kiekvieno gimtadienį), visada ta pati atsisveikinimo daina. Labaryčių rezultatai buvo akivaizdūs: suaugusių ir vaikų tarpusavio santykių, asistavimo, teigiami pedagogų kūrybiškumo ir profesionalumo lygio pokyčiai.

Dorinio ugdymo programoje, už kurios sudarymą visus tuos metus buvau atsakinga, pažymėta: *Dorinio ugdymo paskirtis – padėti mokiniui ir pedagogui atskleisti bendrąsias žmogaus vertybes ir jomis remtis tiek mokyklos, tiek asmeniniame gyvenime*. Pagrindiniai dorinio ugdymo uždaviniai: 1) padėti suvokti, pajauti ir išreikšti žmogaus patyrimus, klausimus, poreikius ir siekius; 2) padėti ieškoti atsakymų į gyvenimo prasmės klausimus, remiantis asmenine patirtimi, tautos ir žmonijos išminties lobiais; 3) pažinti ir gerbti save, suvokti asmens vertingumą, tikėti savo galiomis, nuolatinio tobulėjimo galimybe ir būtinybe:

- padėti vaikui suvokti ir vertinti savo asmens unikalumą, ugdyti tapatumo jausmą;
- ugdyti vaiko savigarbą ir pasitikėjimą savimi;
- patenkinti vaiko norą suvokti daiktų, reiškinių, aplinkinių veikslių ryšius ir prasnę.

Šių ugdymo valandėlių atmosferos kūrimas, jos kokybė buvo ir tebėra visų ir kiekvieno bendruomenės nario atsakomybė. Kartais būdavo nadinga savikritiškai įvertinti savo veiklą ir pasitikrinti, ar iš tikrųjų nebėra ko tobulinti, nebėra galimybės kūrybiškiau pažvelgti į konkrečią situaciją. Jeigu sau atsakydavau, kad darau *viską*, kas realiai įmanoma šiandien, žinodavau, jog privalau stabtelėti ir pamąstyti, ar esu sąžininga... Tačiau suvokdama priežastis, kurios trukdydavo kūrybiškai veikti, mąstydavau, ką aš pati galėčiau pakeisti, kad „gyvenimas pagerėtų“. Dažniausiai tai nieko nekainuoja. Tik reikia vėl išmokti džiaugtis ir įžvelgti stebuklą paprastuose kasdieniuose dalykuose.

Bendruomenė ir muzika. Manau, kad kiekviename kolektyve yra gabių muzikai žmonių, kurie praktikoje neturi galimybių tinkamai atskleisti savo meninių sugebėjimų. Vieni jaunystėje lankė muzikos mokyklą, kiti

dainavo mokyklos chore, slapta rašo eilėraščius ar gražiai šoka... Dažnai niekas net neįtaria tokių „užslėptų talentų“, nes darbo procese lyg ir nėra laiko ar galimybių šių gebėjimų atskleisti. Todėl vertinga kurti bendras muzikines idėjas, „visuotinio muzikavimo“ projektus, rengti muzikinio bendravimo, koncertų programas, naudojantis tuo muzikiniu potencialu, kurį realiai turime. Tai, ką galima nuveikti *patiems šiandien minimaliomis sąnaudomis*, teikia džiaugsmo, vienija ir stiprina bendruomenę. Bendruomeninio muzikavimo esmė ta, jog į bendrą muzikinį procesą įtraukiami visi bendruomenės nariai: ne tik neįgalūs vaikai, bet ir jų tėvai, seserys, broliai, darbuotojai ir jų vaikai¹⁶⁷.

Neįgalūs vaikai dalyvavo koncertuose mokyklos švenčių metu (vidutiniškai septyni pasirodymai renginiuose per metus), organizuota daugybė atviros muzikinės veiklos pamokų respublikos pedagogams ir tėvams. Organizuota akcija „Sau ir kitiems“ (1997 m.) – muzikos, dailės ir judesio improvizacija Akademiniam dramos teatre, kur neįgalūs vaikai muzikavo kartu su žymiu Lietuvos džiazio saksofonistu P. Vyšniausku; tais pačiais metais akcija buvo pakartota Kaune Nemuno saloje Vaikų gynimo dienos šventės metu, kur koncertavo žymiausi šalies atlikėjai. Vaikai improvizavo kartu su anglų džiazio trio (vadovas K. Waithe'as), koncertavo Britų ambasadoriaus vizito Vaikų ugdymo centre metu, Vilniaus bendrojo lavinimo mokyklose, muzikavo Aušros vartų bažnyčioje šv. mišiose ir kitur.

Organizuojant tokius renginius itin didelė reikšmė buvo teikiama muzikos repertuarui, jo adaptavimui, aranžuotėms ir muzikavimo kokybei¹⁶⁸. Adaptuoti muzikinę raišką ribotų galimybių vaikams – nereiškia apsiriboti primityvistinio turinio muzika, nes muzika yra vienintelė meno

¹⁶⁷ Kaip pavyzdį galima paminėti tokio bendruomeninio muzikavimo principu surengto koncerto, skirto Motinos dienai, kai kuriuos programinius numerius: dainą „Muzika“ atliko mokyklos pedagogių tribalsis vokalinis ansamblis, pritariant dviejų klasių vaikų instrumentinei grupei (solo smuiku grojo tėvelis, gitara – savanoris iš Prancūzijos). Eilėraščių motinai deklamavo autorė – auklėtinio mama. Dainą „Mamos suknelė“ atliko mokytoja su savo dukra, akompanuojant vaikų orkestrėliui, solo akordeonu grojo mama. Žinomas Lietuvoje džiazio dainininkas atliko kūrinį pritariant savo neįgalaus brolio muzikinei ritminei grupei. Koncertą vedė mokyklos auklėtinė ir tėvelis, profesionalus aktorius.

¹⁶⁸ Tradicinės mokyklos šventės: Rugsėjo pirmoji, Mokytojo diena, Kalėdinis spektaklis, Valentino diena, Užgavėnės, Velykos, Motinos diena, Paskutinio skambučio šventė, Gimtadienio šventė – „didysis spektaklis“.

rūšis, leidžianti bendrauti su tikromis meno vertybėmis, nepriklausomai nuo negalios rūšies ar amžiaus grupės, turtindama kiekvieno iš mūsų emocinį gyvenimą, tenkindama meninės raiškos poreikius. Bendruomeninis muzikavimas visiems gali suteikti taip reikalingos dvasinės stiprybės ir leidžia optimistiškiau žvelgti į ateitį.

Bendruomenė ir teatras. Kiekvienių metų birželį ugdymo centras „Viltis“ tapdavo dideliu teatru. Ši tradicija buvo puoselėjama nuo mokyklos gyvavimo pradžios. Ruošdavomės metiniam mokyklos gimtadienio spektakliui, kuriame vaidmenų atlikėjais tapdavo visa bendruomenė. Apie ką? Apie save, apie mus. Apie tai, kad esame kitokie, apie tai, kad turime teisę būti tokie, kokie esame. Spektaklių „premjerose“ būdavo vienintelės ir nepakartojamos.

Kaip gimdavo spektaklių idėjos? Idėjos skraido aplink mus, reikia tik išsirinkti tinkamiausią, geriausią ar arčiausiai esančią, arba tą, į kurią „atsitrenki“¹⁶⁹. Tai gali būti paprasta mintis, į kurią įsigilinus prasmė suvokiama iš naujo arba paliečiami esminiai visų – ir vaikų, ir suaugusiųjų – egzistencijos ypatumai ar aktualijos. Svarbiausia – stiprus vidinis įsitikinimas, jog atėjus laikui idėja atsiras pati. Kaip pasakoje, kai bernaitis eina miegoti, o darbai per naktį pasidaro patys.

¹⁶⁹Radau išlikusį 1999-ųjų kalėdinės šventės scenarijų, kurį pateikiu kaip sensorinio renginio pavyzdį:

„Dievas sukūrė keturias stichijas: *žemę, orą, ugnį ir vandenį.*

Žemė. Tamsu, po tamsia skraiste juda gyvybė (devyni vaikai ir suaugę). Iš žemės atsiranda žolė, gėlės, medžiai – pro skraistėje esančias angas kyla augalais dekoruotos rankos (skamba indėnų ritualinė žemės muzika).

Oras. Baltais drabužiais apsirengę vaikai vežimėliuose apstoja žemę ratu, mēto virš jos balionus (ventiliatorius). Iš skirtingų pusių mētomi storų spalvotų siūlų kamuoliai apraizgo žemę voratinkliu. Tuomet žemė apgaubiami dideliu baltu tiuliu – aplinkui „atsiranda“ oras (skamba Jarre muzika).

Ugnis. Ugnies atstovai, apsirengę raudonos ir oranžinės spalvos drabužiais degina žemę liepsna (bengališkos ugnelės, mirksintys prožektoriai, medžiaginės „liepsnos“ ant rankų), per rankas leidžiama elektrinė žybsinti girlianda; žemėje atsiranda ugnis – po skraiste uždegami prožektoriai (skamba Magic Flute).

Vanduo. Apsigaubę viena ilga žydra marška, suaugę kartu su vaikais vežimėliuose juda aplink stichijas ir mēto ant žemės tikrą sniegą. Sustojus atliekama „banga“. Uždegamos stikliniame inde esančios vandens žvakelės (skamba „Gamtos garsai“, gyvo vandens čiurlenimas pereina į „vandens muziką“)

Pasigirsta varpų muzika (prožektorių apšvietimas reguliuojamas spalvotais filtrais), giedamos Kalėdinės giesmės, degamos bengališkos ugnelės.“

1993-ieji. „*Vilties karalystė*“. Karalius, karalienė, ministrai, hercogai ir jiems asistuojančios freilinos. Juokdarys ir vaiduoklis – viskas kaip tikruose rūmuose. Tačiau karalystė nežino savo ateities – tai „Vilties“ karalystė...

1994-ieji. „*Paslaptinga sala*“. „Meilės“ ir „Vilties“ laivai plaukia į nežinomą salą, kurioje gyvena keisti čiabuviai, sukasi vėjo malūnėliai ir kalba papūgos. Ar pavyks išeiti iš užburto rato?

1995-ieji. „*Liūdesio laidotuvės*“. Mes galime pasirinkti: džiaugtis, liūdėti ar būti ramūs. Trys būsenos, trys spalvos – balta, juoda ir spalvota. Skambant liūdnam tango į iškastą duobę sudėjome savo surinktas ašaras, neviltį ir skausmą. Užritinome akmenį. Tegyvuoja džiaugsmas. Ramybė jūsų namams.

1996-ieji. „*Povandeninis pasaulis*“. Nežinomas ir akiai nežvelgiamas lobis slypi kiekviename iš mūsų. Svarbu norėti ieškoti ir atrasti, mokėti įvertinti ir džiaugtis, užkopus nors mažiausią laiptelį aukštyn.

1997-ieji. „*Ir praėjo penkeri metai*“. „Vilties“ karalystė švenčia penkmečio jubiliejų. Per šį laikotarpį keitėsi karalystės gyventojai – vieni išvykdavo į pasaulį laimės ieškoti, į jų vietą ateidavo kiti... Keitėsi ir karalystės įstatymai – gaudavom kitų šalių ministerijų nurodymus, kaip mums gyventi. Patyrėme užsienio specialiųjų magistrų invaziją... Tačiau įvairios valdymo reformos nepakeitė pagrindinio karalystės įstatymo: *Visi ir kiekvienas yra tituluotas prieš Dievą*, t. y. žmogaus vertė – ne tai, kas jis yra, o kokią prasmę suteikia savo buvimui ir darbams.

1998-ieji. „*Noriu būti*“. Džiazinė avangardistinė akcija. Skambant gyvai muzikai (B. Dvariono muzikos mokyklos džiazio trio) ir visiems kartu improvizuojant, norime įrodyti sau ir kitiems, jog svarbu išmokti būti *čia* ir *dabar*... Tapėme savo mintis vežimėlių ratais... iš senų batų kalno išsirkome tuos, kuriais norėtumėm pajausti kito žmogaus likimą...

1999-ieji. *Gimtadienio Madų šou*. Podiumas, spalvos, šukuosenos, spalvingi rūbai... septynių kolekcijų pristatymas. „*Kai lyja*“ – kaip pritaikyti lietpaltį ar skėtį prie vežimėlio, kad būtų patogus. „*Kurortinė*“ kolekcija – apranga, skrybėlaitės ir vasaros atributika. Jaunimo mada – norime atrodyti šiuolaikiški ir madingi, atrasti savo stilių... „Gimtadienio“ kolekcija – patogus, puošnus, šventiškas: juk svarbiausia – gera savijauta.

2000-ieji. *Muzikinio kompacto „Dainos be žodžių“ pristatymas*. Susitinkame su jumis MUZIKOJE. Galime išreikšti ir atiduoti tai, ko nie-

kada neišsakysime žodžiais. Norime padovanoti jums tą vienintelį ir nepakartojamą *savo garsą*. Norime pasakyti: *aš suprantu tave...*, *papasakok man...*, *aš priimu ir myliu tave tokį, koks ESI!*. Kasetėje panaudoti terapinių muzikos užsiėmimų garso įrašai. Dovanos muzikantams – gyvosios skulptūros, dainininkų Andriaus Mamontovo ir Ilonos Papečkytės muzikiniai sveikinimai.

2001-ieji. „*Geltonų plytų kelias*“: Adaptuota „Smaragdo miesto burtininko“ versija. Nusibodo mokslai, darbai, pavargome... norime atostogų. Keliaujame, ieškodami laimės, linksmybių ir geresnio gyvenimo. Tačiau apskęę ratą ir pamatę daug grožybių, grįžtame į visiems mieliausią vietą... savo mokyklą.

2002-ieji. „*Vilties karalystė... po dešimties metų*“. Kas nutiko ir pasikeitė „Vilties“ karalystėje per dešimt gyvavimo metų? Galima pasidžiaugti ir didžiuotis – kaip „užaugo“ ir patobulėjo mūsų bendruomenė ne tik fizine, bet ir dvasine prasme. O karalienė Viktorija ta pati...

2003-ieji. *Koncertas „Muzika be sienų“*. Muzika neturi sienų, ji priklauso visiems. Ji ateina į širdį ir leidžia jai plakti tuo pačiu džiazio ritmu. Gyvenimas – tai nesibaigianti improvizacija, o džiazas – pati tikriausia „integracija“. Šiandien – čia prieš jus – visi yra muzikantai...

2004-ieji. „*Savęs beieškant. Svajonių išsipildymo diena*“ ...ir išėjo žmogus į pasaulį laimės ieškoti... Ėjo tiesiai – kūrybingas tapo, kairėn – meilę rado, dešinėn pasuko, teko kilnų žygdarbį atlikti. Įdomi ir turininga „kelionė“ pas kūrybingiausius menininkus, į pareigingiausių mamų mokyklą, linksmuosius cirko artistus ir dar visokius atrakcionus. Siurprizas – renginyje dalyvavo buvęs „Žašas“ – Linas Karalius.

2005-ieji. „*Šaltinėlis*“. Jis ilgai ilgai tekėjo po žeme. Kažkur aukštai, viršum jo, siūbavo eglėnai, berželiai ir gluosniai. Eikš arčiau. Tu jau didelis, gali gyventi tenai, viršuje, kur vėjas, saulė ir paukščiai. Tik viena atsimink, tu turi bėgti į jūrą... Sunki šaltinėlio kelionė per mišką, pievą, kalnus, užtvankas, miestą... Kas gi yra ta J Ū R A? ...j ū r a – tai dangus, nusileidęs ant žemės... tai didelis veidrodis... j ū r a – tai pavojus, joje gali nuskęsti... o ar ilgai reikės J Ū R O S ieškoti? *VISĄ SAVO GYVENIMĄ*...

2006-ieji. „*Mes turime teisę...*“ ...žaisti, mokytis, pažinti pasaulį, išreikšti save, kurti, mylėti ir būti mylimiems¹⁷⁰.

¹⁷⁰ Straipsnis apie šį paskutinį mokykloje organizuotą renginį pateiktas aštuntoje refleksijoje.

P. S. Žmogus savo gyvenimą kuria remdamasis dviem pagrindinėmis vertybėmis – šeima ir darbu. Kažkur skaičiau, jog tas, kuris turi mėgstamą darbą, gyvenime nedirba nė vienos dienos¹⁷¹. Man pavyko, nes Vaikų ugdymo centre „Viltis“ keturiolika metų turėjau galimybę ne tik gilintis į specialius vaikų poreikius, bet ir įgyvendinti savuosius: tyrinėti, eksperimentuoti, atradinėti ir naujus, ir jau seniai pasaulyje taikomus meninės veiklos metodus. Be jokios abejonės, kitoje bendruomenėje, kitoje mokykloje, bendraujant su kitokiais žmonėmis, veiklos turinys ir formos turbūt būtų kitos. Stiprino ir palaikė mokyklos direktorės A. Vilūnienės protingas entuziazmas, jos platus naujovių ir sumanymų priėmimo diapazonas, generuojant net ir pačias keisčiausias idėjas.

Esu dėkinga ugdymo centro bendruomenei – kolegoms už lankstumą, tarpusavio supratimą ir meninę veiklą, kuri „nejėjo į darbo užmokestį“, įgyvendinant kasdienes ir šventinius sumanymus. Tai, ką mes darome daugiau, nei priklauso, atliekame kūrybiškai ir su džiaugsmu, visada „atsiperka“ dvasine prasme, turi išliekamąją vertę ir neiškainojamą patirtį. Dėkinga savo mokiniams – ypatingiems vaikams, kurie išmokė pajauti kitokį laiką ir būti kitoje erdvėje. Jų tėvams – už kasdienio gyvenimo pamokas.

Vaikų ugdymo centras „Viltis“, 2002 metai

¹⁷¹ Paradoxalu, tačiau niekad nemėgau masinių renginių. Žiūrėdama į tam tikrų socialinių grupių demonstracijas, neįgalių žmonių sambūrius ar žvaigždžių koncertus stadionuose, gąsdinuosi ir jaučiuosi nejaukiai. Atleiskite už palyginimą, tuomet prisimenu eksperimentą su sliekais (vienam sliekui bakstelėjus adatėle, pradeda rangytis visi dėžutėje esantys sliekai). Tačiau ruošti šventę kitiems... tai visai kita prasmė...

TREČIA REFLEKSIJA.

Asmenybės „testas“

*Tol, kol mes laikysime savo negalią tragedija,
mūsų gailėsis.
Tol, kol mes gėdinsimės to, kas mes esame,
mūsų gyvenimas bus laikomas nenaudingu.
Tol, kol mes tylėsime, kiti mums sakys, ką daryti.*

A. Ratzka

Tai pedagogo praktiko mintys apie požiūrio į neįgalius vaikus įvairovę ir skirtumus, nepretenduojančios į mokslinius apibendrinimus, savotiškos praktinės C. Rogerso *asmenybės tapimo teorijos* įžvalgos¹⁷². Neįgalių vaikų ugdymo centre „Viltis“, institucijoje, kurioje dirbau keturiolika metų, ir šiandien ugdomi vaikai, turintys sunkių ir labai sunkių protinės ir fizinės raidos sutrikimų. Kaip minėta, čia dažnai lankydavosi svečiai – ikimokyklinių įstaigų, bendrojo lavinimo mokyklų pedagogai, psichologai, medikai, menininkai. Nemaža lankytojų dalis pabrėždavo ypatingą, nenusakomą žodžiais teigiamą atmosferą, kuri viešpatavo šioje įstaigoje. Manau, iš dalies aplinka ten, kur yra neįgalių žmonių, ypatinga tuo, jog laikas, kaip filosofinė kategorija, nebetenka prasmės. Tai, kas lieka „anapus“ – ta išorinė ir vidinė skuba, kiekvieno savaip įsivaizduojamas gyvenimo tikslas, link kurio mes verčiami (!) skubėti, proto ir rezultatų sureikšminimas pasirodo toks menkas, palyginti su suvokimu, jog iš tiesų svarbu tik tai, kas vyksta „čia ir dabar“.

Daugelį metų buvo įdomu stebėti psichologinių žmonių atsivėrimą ir emocines reakcijas pirmą kartą susidūrus su negalia – kitokio pobūdžio tikrovės rūšimi. Aplinkinių elgesį sąlyginai būtų galima suskirstyti į tris grupes. Dažniausiai stebima pirminė reakcija – šoko būseną. Vėliau, apsipratus, gavus informacijos, dažniausiai šokas virsdavo begaliniu gailėsčiu ir grauduliu. Kartais, ilgiau pabendravus, pamažu visus šiuos jausmus keisdavo gerumo, šviesos, ramybės ir meilės jausmai. Kas gi įvyksta? Nežinomos aplinkybės žmogų verčia pažvelgti į savo vidų, permąstyti savo

¹⁷²J. R. Šinkūnienė. Doktorantūros studijų psichologijos egzamino rašto darbas (1997 m.).

vertybes. Tai lyg dvasinės stiprybės ir moralinio tyrumo testas, asmens atsakomybės jausmo ir asmenybinės brandos patikrinimas. Nori to, ar ne, žmogus priverčiamas susimąstyti apie gyvenimo prasmę, apie egzistencinį buvimą žemėje, savo misiją.

Tie žmonės, kurių neapleisdavo pirmoji šoko būsena (jų buvo mažuma), išsigąsdavo pamatę save šiame gyvenimo „veidrodyje“. Pasitaikė ir tokių, kurie atvirai bjaurėjosi ir garsiai reiškė nuomonę apie šių vaikų gyvenimo (egzistavimo, buvimo) beprasmybę ir kančią, garsiai svarstydami, ar nebūtų ir vaikams, ir jų tėvams, ir aplinkiniams geresnė išeitis – eutanazija. Be to, šitiek valstybės lėšų švaistoma „beviltiškiems atvejams“ užuot jas kur kas naudingiau panaudojus (pvz., gabiems vaikams). Deja, tokią nuomonę pasitaikydavo išgirsti iš neįgalių vaikų tėvų ar senelių – žmonių, kurie turi *juridinę teisę ir galią* apginti savo vaiką. Tokiu atveju pokyčių tikėtis beviltiška, nes šis požiūris, laikui bėgant, dažniausiai nesikeičia. Valsitybės lygmeniu tokio požiūrio išraiška – uždara ir segreguota socialinė sistema¹⁷³ nuo uždaro tipo institucijų steigimo iki tariamai demokratiško socialinio neįgaliųjų integracijos modelio. Įstatymuose ir reglamentuose tekstas teisingas, tačiau ten nėra jokio moralinio turinio.

Išvada. Pirmasis žmogus pilnas gynybinių reakcijų, neigiantis naują nežinomą situaciją ir negalią kaip reiškinį, bijantis ar negalintis išsąmoninti savo jausmų. Taip pasireiškia dvasinis neįgalumas priimti ir suvokti tai, kas prieštarauja asmeninei patirčiai ar gyvenimo suvokimui. Nuostata – ko nežinau, to ir nėra. Savo kategorišku vertinimu žmogus pats įkalina save, išorinis pasaulis jam tarsi neegzistuoja, jis pats save pasmerkia dvasiniam skurdui. Tai nelaimingas žmogus, nes, remiantis *C. Rogerso asmenybės tapimo teorija*, jo asmenybė „klaidžioja priešaušrio sutemose“. Tačiau abejotina, ar norint pakeisti tokį mąstymą ir požiūrį yra kokia nors galima pagalba?

Kita žmonių grupė – tie, kurie neišsivaduoja iš gaudulio ir vertina neįgalius vaikus kaip „vargšus, nelaimingus, likimo (ar Dievo) nuskriaustus“ ir pan. Jų ir šiandien dauguma¹⁷⁴. Šie žmonės nenori ar bijo suteikti sau skausmo ir emocijų išgyvenimų. Jie norėtų suprasti, domisi ir klausinėja apie vaikų negalių ypatumus, tačiau dažniausiai negali priėti prie

¹⁷³ Šie samprotavimai rašyti 1997 metais.

¹⁷⁴ Apie gailėsčio ir užuojautos skirtumą, kitus požiūrio į negalių ypatumus kalbėjome 1 skyriuje „*Neįgaliųjų integracijos interpretacija*“.

vaiko, pakalbinti jo, paduoti ranką (arba tai atlieka nenatūraliai – kalbina labai garsiai, tarsi jie visi būtų priekurčiai, perdėtai įsiteikiamai čiaūska kaip su kūdikiais ar pan.). Toks elgesys patvirtina taisyklę, jog bijome to, ko nepažįstame, o klaidos daromos iš nežinojimo ir nepatyrimo. Valstybiniu lygiu toks požiūris pasireiškia nuostata, kad neįgalius žmones reikia globoti, slaugyti ir gydyti, t. y. tenkinti fiziologinius jų poreikius, o ne juos ugdyti ir skatinti būti bendruomenėje.

Išvada. Antrasis žmogus ganėtinai atviras naujai patirčiai. Suprasdamas, kad yra dalykų, kurių jis anksčiau nežinojo, reaguoja adekvačiai, toleruoja naują situaciją, nebijodamas parodyti savo emocijų. Reikia daugiau laiko tam, kad suprastum reiškinio prigimtį, o tada apsispręsti, kas gi įvyko. Deja, apgailestaujant tekdavo pripažinti, jog didžioji dalis aplinkinių taip ir nežengdavo kito žingsnio. Beje, tarp jų ir dabar yra nemažai pedagogų ar socialinių darbuotojų, dirbančių su neįgaliais žmonėmis. Šiai grupei galima priskirti ir nemažą dalį neįgaliųjų tėvų ar giminaičių. Jų nuomone, į ugdymą neverta „investuoti“, nes vis tiek „jie nieko nesupranta“, „jiems nieko nereikia“, „jie nieko negali“. Užtenka pasirūpinti vaiko kūnu, o protui ir jausmams padėti neįmanoma. Šios grupės žmonės keliauja savęs pažinimo link, remiantis C. Rogerso *asmenybės tapimo teorija*, išgyvena savo „asmenybės tapimo procesą“.

Tie mokyklos lankytojai, kurie peržengdavo pirmų dviejų stadijų ribas, sugebėdavo pajauti neįgalių vaikų sukeltus transcendentinės meilės ir gerumo jausmus. Dažniausiai šie žmonės būdavo meno profesijų atstovai, kurių gyvenimo supratimas atviresnis naujiems potyriams. Jie jausdavo poreikį ir vėl sugrįžti, patys savęs klausdami, kodėl tai daro. Tačiau jų įgyta nauja patirtis ir nuojauta teigė, jog tai dėl to, kad panašaus pobūdžio išgyvenimai kasdienybėje itin reti. Jie sakydavo, jog pabuvę su neįgaliais vaikais jaučiasi dvasiškai praturtėję ir sustiprėję. Ir tai ne egzaltacija ar kitokia gailėsčio forma. Valstybės lygiu tai humanistinis požiūris į savo neįgaliuosius, nuostata, jog kiekvienas žmogus *iš tikrųjų* ne tik dokumentuose ir įstatymuose turi lygias teises į gyvenimą – laimę, meilę, džiaugsmą, meną. Ekonominė šalies būklė ar institucijų finansavimo problemos nėra lemiamas veiksnys susidaryti vienokį ar kitokį požiūrį.

Išvada. Trečiasis žmogus sugeba priimti tikrovę tokią, kokia ji yra. Jis atviras patirčiai. Pažvelgęs savo vidun žmogus ne išsigąsta, o apsidžiau-

gia radęs išminties ir vidinės stiprybės, kuri padeda pamatyti ir išgyventi žmogaus būties neapibrėžtumą. Jam patvirtinama, kad kūnas yra tik *sielos namai*, o netobulame kūne gali gyventi ypač graži ir turtinga siela. Žino, kad gyvenimas kaip begalinė upė sklidinas netikėtumų ir kasdien įgyja vis naują kokybę, kad sudėtinga žmonių įvairovė tik patvirtina kiekvieno iš mūsų unikalumą ir dieviškąją prigimtį. Remiantis *C. Rogerso asmenybės tapimo teorija*, suvokdamas ir įsisąmonindamas tai, kas vyksta „čia ir dabar“, žmogus priima aplinką, jaučia jos poveikį asmeninei savo patirčiai, stebisi, bet kartu džiaugiasi atradęs sau kažką naujo.

Šios išvalgos pateiktos suprantant, kad kiekvieno iš mūsų požiūris ir reakcija į nežinomą reiškinį yra daug labiau individualizuotas, turi kur kas daugiau psichologinių niuansų ir yra susijęs su asmenine patirtimi. Be to, svarbu aplinka ir aplinkybės, kuriomis įvyksta panašus „susitikimas“. Be abejo, visi patiriami išgyvenimai gali persipinti. Tačiau apie tai reikia kalbėti, nagrinėti ir moksliskai tirti. Visuomenės požiūris į neįgalius asmenis pats savaime nepasikeis. Laikas būtų liautis tuščiai žongliravus frazėmis apie neįgaliųjų integraciją, o „kolekcionuoti“ realius integracinius faktus.

KETVIRTA REFLEKSIJA.

Empatinio poveikio pavyzdys

*Naujovės vyksta tada, kai pradeda veikti tas,
kuriam visada atitekdavo žiūrovo vaidmuo.*

C. Scharnberg

Savotiškas rizikos grupės paauglių „terapinio poveikio neįgaliais“ išbandymas – teatralizuota improvizacija buvo surengta vaikų ugdymo centro „Viltis“ užmiesčio filialo „Miško mokyklos“ katalikiškoje vasaros stovykloje¹⁷⁵. Čia savaitę atostogavo 16-a delinkventinio elgesio gatvės vaikų (13–18 metų amžiaus) kartu su žymių raidos sutrikimų (cerebrinių paralyžių) turinčiais bendraamžiais, atvykstančiais praleisti dieną¹⁷⁶. Stovykla vyko trečia diena, tarpusavio santykiai buvo įtempti, požiūris į neįgalius bendraamžius – abejingas. Reikšmingiausias ir ypač triukšmingas – maitinimosi laikas.

Pagal stovyklos programą buvo „menų diena“. Visi stovyklautojai turėjo surengti teatralizuotą vaidinimą, kuriame kiekvienas galėjo pasirinkti pageidaujamą vaidmenį. Scenarijaus idėja: mes visi esame atskirtoje nuo pasaulio saloje – šalyje, kurioje egzistuoja savi dėsniai. Šalyje, be abejo, turėjo būti tauta (neįgaliems vaikams, žinoma, atiteko čiabuvių vaidmuo), valdžia, kurianti šalies įstatymus (į šią grupę susirinko aiškiai išsiskiriantys stovyklos lyderiai) ir žyniai (čia buvo daugiausia mergaičių). Buvo sukurtas salos himnas, įstatymai, pasidalyta teritorijomis, pasirinkta atitinkama apranga, atributika ir t. t. Paauglių neteko motyvuoti užsiimti veikla, atvirkščiai – kartais reikėdavo prislopinti jų entuziazmą (pvz., pritrūkus plunksnų galvos apdangalams, buvo nuspręsta eiti jų „pasiskolinti“ iš vietinių vištų ...). Vakare improvizuotas spektaklis (kaip menų dienos rezultatas) turėjo būti parodytas atvyksiantiems svečiams – italų, vokiečių savanoriams iš katalikiškos organizacijos (manau, kad tai ir buvo pagrindinė veiklos motyvacija).

¹⁷⁵ Renginį organizavo J. R. Šinkūnienė (1997 m.)

¹⁷⁶ Apie antroposofinį Kemphillo neįgaliųjų bendruomenės modelį ir psichologinių ar elgesio problemų turinčių jaunuolių „terapiją“ neįgaliais rašėme 1 knygos skyriuje „Bendruomeniniai neįgaliųjų judėjimai.“

Empatinio eksperimento dalyviai – tauta (negalintys kalbėti neįgalūs paaugliai) „nusprendė“, o valdžia patvirtino ir paskelbė *tylėjimo įstatymą*: per pietus prie bendro stalo draudžiama išarti *bet kokį garsą*, bendrauti leidžiama tik akimis, mimika ar gestais. Taigi vyko itin įdomūs kankinančios neverbalinės komunikacijos veiksmai. Tramdydami savo triukšmingus įpročius, hiperaktyvūs paaugliai elgėsi tyliai it bažnyčioje, jiems tokia netikėta tylos situacija buvo labai sunkiai valdoma, tačiau teikianti savotiško žaidybinio žavesio. Įdomu tai, kad savo asmenine iniciatyva vyriausias salos vadas (aštuoniolikmetis grupės lyderis, nemažą dalį savo gyvenimo praleidęs nepilnamečių kolonijoje) stovėjo kampe akylai stebėdamas, ar neatsiras tylos įstatymo pažeidėjų. Vis dažniau paauglių akys kryo į tą stalo pusę, kur buvo valgydinama „nebyli“ tauta...

Patirties teikiantis žaidybinis scenarijaus epizodas pranoko lūkesčius. Daugelis paauglių po to nedrąsiai manęs klausinėjo, ar iš tikrųjų šie vaikai rateliuose visai negali kalbėti ir kodėl, ar niekada negalės? Jie dalijosi savo patirtimi, koks ilgas jiems pasirodė šis pietų pusvalandis. Tie, kurie neklausinėjo, buvo susimąstę, o tai taip pat neblogas empatinio poveikio rezultatas.

Vaikų ugdymo centras „Viltis“, 1997 metai

PENKTA REFLEKSIJA.

„Muzika – sielos vaistai“¹⁷⁷

*Negalia – nėra narsi kova ar drąsa nelaimės akivaizdoje...
negalia yra menas.
Tai originalus ir išradingas būdas gyventi.*

Neil Marcus

Kiekvienam žmogui likimas uždeda tokį kryžių, kokį esame pajėgūs nešti, suteikia tiek skausmo, kiek galime iškentėti. Mūsų stiprybė išbandoma vaikais, į kuriuos dedamos šviesiausios viltys ir svajonės, kurie pratęsia mus, yra mūsų pačių dalis. Savo vaikus mes dažniausiai vertiname kaip nelaimę, didžiausią likimo smūgį. Sutrikusio vystymosi vaikai – ne ligoniai, jie tiesiog kitokie nei visi. Gydytojai, psichologai, terapeutai, ekstrasensai, į kuriuos daugelis mūsų jau kreipėmės, – ne stebukladariai, jie nepajėgūs išgydyti mūsų vidinių problemų. Neverskime jų apgaudinėti mus. Aš manau, kad daug svarbiau padėti savo vaikams gyventi ramiai ir saugiai, prisitaikyti prie aplinkos ir suteikti jiems kuo daugiau gyvenimo džiaugsmo.

Juk vaikas – tai siela, atiduota mums globoti. Mūsų pareiga apsaugoti ją kuo geriau. Jie turi teisę būti laimingi, kad ir kokia sunki būtų jų kūno ar proto negalia. Jų laimė priklauso nuo mūsų. Šalia mūsų, tėvų, jie auga. Aplinkiniai žvelgia į mūsų vaikus taip, kaip į juos žiūrime mes. Ir kol patys neišmoksime savo vaikų gerbti, suvokdami jų išskirtinumą ir savitumą, tol nesitikėkime, kad visuomenė išskėstomis rankomis priims mus (motina, kuri gali pasodinti savo dvylikametį sūnų „ant puodo“ vidury vejos, nes jai atrodo, kad jis nieko nesupranta, pati ištikta didesnės negalios negu jos vaikas).

Deja, šiandien neapsimestinė tolerancija apskritai retenybė. Kai kurie iš mūsų nedrįstame išeiti su savo vaikais į gatvę, bijome įkyrių žvilgsnių, pasipiktinimo ar graudžios užuojautos. Gal ir esame likimo nuskriausti, bet būdami pikti, smerkdami ir kaltindami kitus dėl to, kad nepadeda

¹⁷⁷J. R. Šinkūnienė. Straipsnis, skirtas neįgalių vaikų tėvams Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijos laikraštyje „Vilniečių VILTIS“, 1996 m. kovas, Nr. 1 (02).

mums gyventi, išeities nerasime. Geriausias patarimas svyruojantiems: pasitikėkime savimi ir gerbkime savo vaiką. Mūsų vaikai įvardyti neįgaliais todėl, kad negali savimi pasirūpinti. O ar daug sveikų jaunuolių gali išsiversti be tėvų pagalbos? O ką jaučia kalinių, narkomanų ar prostitučių tėvai? Ką turi išgyventi motina, laidodama savo vaiką? Melagiai, vagys ir apsimetėliai turi didesnę negalią negu tokie vaikai.

Mūsų vaikai ypatingi, tačiau mes ir mūsų problemos – ne. Išlipkime iš savo vienatvės medžio apsisprendę gyventi su savo vaikais tokiais, kokie jie yra, nesigailėdami nei savęs, nei jų. Žinau, kaip sunku tėvams žiūrėti į, regis, be jokios priežasties pykstantį, šaukiantį, verkiantį savo vaiką. Apima neviltis, bejėgiškumas nerandant atsakymo, kodėl jis taip elgiasi. Priežastį kartais išties sunku atrasti, bet, patikėkit, ji yra. Ir kuo labiau mes prarandame kantrybę, tuo beviltiškiau jaučiasi vaikas. Jis pasijunta nesaugus suvokdamas, jog mes jo nesuprantame ir nesugebame jam padėti. Bet tuomet jam jau niekas nepadės, nes nėra gydytojo, kuris įstengtų pajusti vaiko dvasinę būseną geriau už motiną. Mes labiau jaučiame, tačiau specialistai daugiau žino. Ir iš šio užburto rato galime išeiti tik visi drauge.

Kai Kamilė buvo maža, aš, nusikamavusi nuo beviltiškų svarstymų – kodėl, už ką – ir nuvargusi nuo atsakomybės naštos, nepabaigiamo skalbimo ir kitų darbų, klausydavausi rokenrolo ar tango ir mudvi su dukra šokdavome. Iš nuovargio netekdavau amo, tačiau savijauta iškart pagerėdavo. Pradėjusi dirbti muzikos mokytoja, ieškodama specialios literatūros, aptikau aprašymą užsiėmimų, kai motinos su savo neįgaliukais vaikais susirenka šokti. Pasirodo, kad tai vadinama choreoterapija. Po šių seansų gyvenimas atsuka savo šviesiąją pusę, bėdos atrodo nebe tokios reikšmingos, o problemos išsprendžiamos.

Muzika – tai jausmų kalba, bendravimo priemonė, energijos šaltinis. Ji – sielos vaistai. Ketvirtus metus dirbdama vaikų ugdymo centre „Viltis“, pažinau apie 60 neįgalių vaikų. Ir sakau, jog nėra nė vieno, kuris nejaustų, nesuvoktų, kuriam nereikėtų muzikos. Man nerūpi vaiko diagnozė, aš žvelgiu jam į akis ir bandau suvokti, ko jis norėtų, kokia veikla jam geriausiai padėtų atsiskleisti. Mažoji Inutė, Laura, Julytė, Hana puikiai jaučia ritmą, Inga ir Vera – šaunios solistės, o šokti patinka visiems – ir vaikštantiems, ir sėdintiems rateliuose. Apsilankykite mūsų diskotekose ir įsitikinsite.

Iš kiekvienos padėties be išeities yra mažiausiai dvi išeitys. Dauguma tėvų jas randa intuityviai, tik ne visuomet sugeba veiksmingai pritaikyti. Atradę, kokia muzika vaikui patinka, ramina ar kelia nuotaiką, namų „vaistinėlėje“ turėkite keletą kasečių. Tai gali būti klasikinė ar šokių muzika, vaikiškos dainelės ar jūsų pačių mėgstamos melodijos. Siūlydama dainuoti ar šokti su vaiku tuomet, kai viskas atrodo keblu ir sudėtinga, kai apleidžia jėgos ir apima nerimas dėl rytdienos, rizikuoju pasirodyti kuoktelėjusi. Tačiau pamėginkite, tokia terapija išties nedaug kainuoja.

Arba užtemdykite langus ir atsigulusi 15–20 minučių kartu su vaiku paklauskite ramios, švelnios muzikos. Jei tokios neturite, atėikite pas mane, įrašysiu nuostabios terapinės muzikos, kuri veikia geriau už ramiamuosius vaistus. Patikėkite, dauguma neramių vaikų labai jautriai reaguoja į tokią muziką, jie pailsi ir atsipalaiduoja. Apsikabinusi juos pajusite srovenančią į jus meilę, ramybę ir begalinį pasitikėjimą.

Jau devyneri metai praėjo nuo Kamilės gimimo, kol pagaliau suvokiau, kad niekas nepadės, jei nepadėsime patys sau. Mes stengiamės, kad šeimoje vyrautų taika ir ramybė. Aš labai nenoriu senatvėje skūstis paaukėjusi gyvenimą vaikui. Todėl stengiuosi šiandien gyventi džiaugsmingai. Tik tuomet ir mano vaikai bus laimingi. Mudu su vyru dažnai prisimename pasaką apie galingą ir išdidų karalių, kuris, atėjęs prie jūros, tarė: „Jūra, nustok bangavusi!“ Tačiau jūra nepakluso ir bangavo toliau. Karalius ilgai mąstė, o kitą rytą atėjo prie jūros ir įsakė: „Jūra, banguok!..“

Baigdama norėčiau atsakyti tiems tėvams, kuriuos girdėjau klausiant, kam gyvena tokie vaikai. Esu įsitikinusi – yra mūsų vaikų buvimo prasmė, nes jie priverčia mus pajusti pasaulio darną per kraštutinę jos išraiškos formą ir dvasiškai tobulėti. Ir tie iš mūsų, kurie nepalūžta, savo vaikuose pamato mokytojus. Nes jie geresni už mus, jie be nuodėmės, jie nemeluoja. Jie yra mūsų netobulumo veidrodys. Nebijokime pamatyti save vaiko akyse...

1996 m. kovas

ŠEŠTA REFLEKSIJA.

„Muzika be sienų“¹⁷⁸

*Ir tau, ir man vienodai šviečia saulė.
Ir man, ir tau toks mėlynas dangus.
Ir reikalingi mes visam pasauliui,
Be mūsų jis tikrai mažesnis bus.*

D. Teišerskytė

Norint užtikrinti lygias galimybes visiems vaikams, reikia naujų idėjų ir veiklos formų. Todėl šiandien vis populiareesnės tampa projektų metodo, projekcinio mąstymo ir projekcinės veiklos sąvokos. Projektas – tai galimybė planuoti, organizuoti ir sisteminti veiklą, įvertinti pasiektus rezultatus ir, nagrinėjant klaidas, įgyti tam tikros patirties. Noriu pristatyti 2002–2003 m. vykdytą meninės krypties socialinį projektą „Muzika be sienų“, pagrįstą tarpinstitucinio bendradarbiavimo principais. Projekto tikslas – partnerystė, atskleidžianti pagrindinį socialinės integracijos principą – galimybę visiems dalyvauti įvairiapusėje veikloje.

Projekto rengėjas – Lietuvos ugdomosios muzikos terapijos asociacija (LUMTA); partneriai – Vilniaus neįgalių vaikų ugdymo centras „Viltis“, Karoliniškių muzikos mokykla ir Jėzuitų gimnazija. Projektą rėmė Europos bendrijos ACCESS PHARE 2000 programa.

Projekcinės veiklos kryptys:

Muzikinis integracinis ugdymas. Bendraamžių paauglių – Vaikų ugdymo centro „Viltis“ moksleivių, turinčių sunkią fizinę negalią, ir Karoliniškių muzikos mokyklos džiazo studijos auklėtinių – integruotas muzikavimas buvo ypač patraukli socializacijos forma. Bendraujant muzikine kalba, buvo turtinamas kiekvieno vaiko emocinis gyvenimas, tenkinami muzikinės raiškos poreikiai, atrandami dvasiniai ryšiai. Nepriklausomai nuo negalios ar profesionalumo lygio, muzikuoti galėjo visi.

Socialinio darbo praktikos pagrindai. Socialinės praktikos metu Jėzuitų gimnazijos moksleiviai susipažino su neįgalaus draugo savitumu, išmoko

¹⁷⁸ J. R. Šinkūnienė. Straipsnis Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijos VILTIS žurnale „Viltis“, 2003/2.

teikti tikslinę pagalbą, padėjo spręsti mobilumo, asistavimo ir atstovavimo problemas. Moksleiviai drauge vyko į koncertus ir ekskursijas, plėtėsi socialinė jų erdvė, jie įgijo gyvenimiškos patirties: bendrumo jausmą, bendravimo įgūdžių ir kultūros, tolerancijos neįgalių bendraamžių socialinei grupei.

Pedagogų kvalifikacijos kėlimas. Projekte buvo numatytas nuoseklus ir sistemingas muzikos pedagogų (LUMTA), specialiųjų ir bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų švietimas ir mokymas, teikiant teorinių ir praktinių žinių apie integruotą ugdymą, neįgalių vaikų poreikių specifiką, galimybes adaptuoti šiems vaikams muzikinę veiklą ir normalizuoti jų gyvenimą.

Koncertai ir gastrolės. Organizuojant muzikinius integracinius renginius – bendrus vaikų koncertinius pasirodymus bendruomenei (šeimoms, draugams) ar plačiajai visuomenei (bendrojo lavinimo mokyklų, įvairių įstaigų kolektyvams, koncertų ir festivalių lankytojams ir t. t.) buvo suteikta daugiau informacijos apie neįgaliuosius ir taip keičiamas jos požiūris į neįgalumą, t. y. teigiamai veikiama socialinė negalios politika.

Informacinė-reklaminė. Projekto svarba mokyklų bendruomenėms, specialiesiems pedagogams, muzikos mokytojams ir visuomenei – tai informacinė sklaida koncertų bei renginių metu: straipsniai, televizijos ir radijo laidos, lankstinukai ir pan. Informaciją apie projekto dalyvių veiklą, organizuojamus seminarus ir koncertus buvo pateikta interneto svetainėje.

Mokslinė teorinė. 2001–2002 metais keturios LMUT asociacijos narės apgynė daktaro disertacijas įvairiomis neįgalių vaikų socializacijos muzikine raiška temomis, joms suteiktas socialinių mokslų daktaro vardas. ACCESS projektas suteikė galimybę plėsti ir skleisti ne tik praktinę, bet ir teorinę patirtį. Remiantis projekto dalyvių, moksleivių ir pedagogų anketine apklausa, buvo atliktas socialinis požiūrio į integraciją tyrimas.

Paaugliams nėra paprasta bendrauti, ypač priimti ir toleruoti kitos socialinės grupės atstovus. Visiems tarsi aišku, kodėl bendravimas reikalingas neįgaliam jaunimui, tačiau iš pradžių nelengva buvo įtikinti jo nauda gimnazijos ar muzikos mokyklos moksleivius. Tačiau po poros bendrų muzikinių repeticijų atsirado supratimas, kad esame vieni kitiems reikalingi, naudingi ir svarbūs. Gimnazijos jaunimui buvo įdomu prisiliesti prie profesionalių muzikos instrumentų, kartu su neįgaliais draugais improvizuoti nesibaiminant suklysti (ACCESS programa finansavo garsinimo aparatūros, sintezatoriaus, įvairių ritminių instrumentų

įsigijimą). Tai suteikė platesnę muzikinio bendravimo erdvę nei kasdieniai susitikimai.

Projekto muzikinis kolektyvas dalyvavo Tarptautinio džiaz festivalio „Vilnius BAND“ koncerte, skirtame neįgaliųjų metams paminėti, kuriame buvo pristatyta projekto „Muzika be sienų“ programa. Kartu su neįgaliais „Vilties“ ugdymo centro jaunuoliais, Karoliniškių muzikos mokyklos ir Jėzuitų gimnazijos moksleiviais grojo žymūs Lietuvos džiaz muzikantai – J. Cechanovičius, S. Sasnauskas ir V. Mikeliūnas. Buvo atlikti specialiai projektui sukurti kompozitoriaus J. Cechanovičiaus kūriniai „Neatstrasas pasaulis“ ir „Pasaulis visiems“ (teksto autorė D. Teišerskytė¹⁷⁹). Atsakomybė už bendrą rezultatą, noras kuo geriau pasirodyti publikai, gražiai atrodyti – šie kiekvienai meninei veiklai būdingi kriterijai paskatino gražų ir natūralų moksleivių bendravimą. Girdėjome įdomiai, originaliai ir profesionaliai atliekamus kūrinius, jie paliko klausytojams didelį įspūdį.

Koncerto dieną buvo surengtas respublikinis seminaras specialiesiems muzikos mokytojams aranžuotųjų temomis, aptarti projekto „Muzika be sienų“ veikla ir organizavimo ypatumai, teigiamai įvertintas integracinis projekto pobūdis. Birželį visi projekto partneriai rinkosi į kūrybinę stovyklą. Rugsėį projektas dalyvavo Sostinės dienų renginyje – respublikinėje neįgaliųjų šventėje Vilniaus Katedros aikštėje.

Projektas „Muzika be sienų“ sukūrė natūralios integracinės neįgalaus ir įgalaus jaunimo sąveikos sąlygas. Jie įsitraukė į bendrą veiklą, aktyviai dalyvavo bendruomenės gyvenime pagal savo galimybes. Socialinių vertybinių nuostatų formavimasis – sudėtingas procesas. Tačiau projekto eiga parodė, kad lygiavertiškumo ir solidarumo pojūtis įmanomas, jei atsiranda motyvacija bendradarbiauti. Panašūs projektai galėtų padėti plėtoti bendrus demokratijos principus ir kurti atvirą Lietuvos visuomenę¹⁸⁰.

*Jautrė Ramutė Šinkūnienė, socialinių mokslų daktarė,
Vaikų ugdymo centro „Viltis“ muzikos mokytoja metodininkė*

2003 metai

¹⁷⁹ Refleksijos pradžioje pateiktas D. Teišerskytės posmas iš minėto kūrinio.

¹⁸⁰ Plačiau apie projektą galima paskaityti metodiniame leidinyje „Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant muzikinėje meninėje veikloje“ (J. R. Šinkūnienė, 2003).

SEPTINTA REFLEKSIJA. „Dainos be žodžių“

*Noriu išgirsti neįgalaus vaiko širdyje skambančią muziką,
atrasti prasmę jos keistuose garsuose,
tikėti kiekvieno iš jų fenomenalumu,
būti kasdieniu stebukladariu –
bent akimirkai paversti jį iš neįgaliojo muzikantu...*

Autorė

Nagrinėjant muzikinės komunikacijos tyrimo vokalinių improvizacijų garso įrašus buvo pastebėta, jog kai kurių improvizacijų kokybė atsisikleidžia ne tik komunikacine, bet ir muzikine menine prasme – turi tam tikrą nuotaiką ir muzikinę formą. Todėl šie kūrinėliai buvo atrinkti ir išleisti kompaktiniu disku, pavadintu „Dainos be žodžių“. Jo pristatymo šventėje 2000 metų birželį dalyvavo Vaikų ugdymo centro „Viltis“ bendruomenės nariai (atlikėjai, mokytojai, tėvai ir artimieji), profesionalūs muzikantai (A. Mamontovas, I. Papečkytė), neįgaliųjų teisėms atstovaujančių organizacijų nariai, žiniasklaida.

Kadangi šie įrašai buvo skirti mokslinio tyrimo duomenų analizei, jie buvo atlikti buitiniu kasetiniu magnetofonu, tad kokybė buvo tikrai ne koncertinė. Nuvykus į visiems Lietuvos muzikantams žinomą garso įrašų studiją buvo pasiteirauta, ar nebūtų galima naudojantis technologijomis „išvalyti“ iš tuometinės garso kasetės nereikalingą triukšmą. Prašymas buvo keistokas žinant, kokia muzikinio įrašo minutės kaina šioje studijoje, tačiau savininkai, išklausę porą kūrinėlių ir sužinoję muzikantų ypatumus, susižvalgė ir sutiko šį darbą atlikti nemokamai¹⁸¹.

Kompakto viršelyje buvo parašyta: „Susitinkame su jumis MUZIKOJE. Dalijamės savo džiaugsmu, nerimu ir abejonėmis. Galime išreikšti ir atiduoti tai, ko niekada neišsakysime žodžiais. Ar paukštis su negale, jei skraido, bet negali kalbėti? Norime padovanoti jums garsą – tą vienintelį ir nepakartojamą *savo garsą*, atsirandantį *čia* ir *dabar*. „Dainose be žo-

¹⁸¹ Šioje refleksijoje aprašytus muzikinius kūrinėlius galima per klausyti asmeniniame tinklapyje <http://jautre.home.mruni.eu/dainosbezodziu/>.

džių“ mes norime pasakyti: ...*aš suprantu tave...*, ...*papasakok man...*, ...*aš priimu ir myliu tave tokį, koks ESI!*..“

CD turinys:

1. POKALBIS. *Vitas* / 1.05
2. ABEJONĖ. *Romanas* / 0.50
3. PAKLAUSYK. *Rimas* / 1.20
4. KLAUSIMAI – ATSAKYMAI. *Kotryna, Romanas, Rita* / 3.30
5. ARIJA. *Edvinas* / 2.00
6. ELEGIJA. *Rita* / 1.00
7. SVIRPLYS. *Kotryna* / 4.05
8. DAINA BE ŽODŽIŲ. *Laima* / 2.15
9. IMPROVIZACIJA. *Gina* / 1.45
10. ROMANSAS. *Vitas* / 3.00

Noriu pristatyti šių muzikinių kūrinėlių atlikėjus, jų bendravimo ypatumus, muzikinės veiklos adaptavimo galimybes. Taip pat paaiškinti tikslus, kurių buvo siekiama taikant būtent tokią vokalinę muzikinę komunikacijos formą, ir šiek tiek pakomentuoti paties muzikavimo procesą įrašų metu. Kalbėdami apie muzikinę komunikacijos principus minėjome, kad šiose improvizacijose nėra „neteisingų“ ar „negražių“ garsų, jie visi *a priori* priimami kaip savaime vertinga vaiko saviraiška. Vokalinė komunikacija vyko intuityviai ir empatiškai atkartojant (synchronizuojant, imituojant, emociškai atspindint) vaiko pateikiamus spontaniškus, jiems patogius garsus ir jiems akompanuojant. Skatinant vaiko iniciatyvumą buvo siekiama sukurti muzikines galimybes atskleisti, išlaisvinti vaikų gebėjimus, o ne juos formuoti. Pagal improvizacijos turinį ir nuotaiką kartu su atlikėjais kūrinėliams sugalvojome pavadinimus.

Vaikų komunikacinis potencialas. Kiekvienas vaikas turėjo individualų (kartais minimalų) saviraiškos būdą, atskleidžiantį komunikacinį jo elgesį. Pagrindinis *Edvino* ir *Laimos* bendravimo būdas – žvilgsniu ir mimika, savo poreikius jie nurodydavo komunikaciniais simboliais ir taip / ne būdu. Vaikų saviraiška buvo ypač sunki, garsinė raiška apsiribojo keliais gomuriniiais garsais. *Romanas*, *Rimas* ir *Vitas* bendravo kalbiniais *garsiažodžiais*. Į klausimus atsakydavo *taip* arba *ne* balsu, rankos judesiu nurodydavo kryptį, kur yra pageidaujamas objektas. *Kotryna* ir *Rita* bendravo labai apsunkin-

ta kalba (mokykloje kalba buvo suprantama iš dalies), jos pasižymėjo gera atmintimi ir išlavėjusia vaizduote. Mergaitės buvo komunikabilios, inicijavo muzikinę veiklą ir siūlė savo idėjas. *Gina* pasižymėjo aukštu intelektu, pagrindinis komunikacinis būdas – specifiniai, pačios prisitaikyti *gestai*, garsinės raiškos mergaitė neturėjo. Visi aštuoni vaikai sėdėjo rateliuose, jų fizinės galimybės savarankiškai veikti buvo itin ribotos. Tačiau muzikuojant domino ne sutrikimai, o *komunikacinės vaiko galimybės*: tyrėme vaiko komunikacinio elgesio ypatumus, o ne sutrikusios raidos pasekmes.

Vitas (14 m.). Pagrindinis komunikacinis būdas – kalbiniai *garsiažodžiai* (da, ba, va), į klausimus galėjo atsakyti *taip* ir *ne* žodžiu, naudojo porą gestų, rankos judesiu nurodydavo kryptį, kur yra pageidaujamas objektas, naudojo pagalbinę komunikaciją (*Bliss* simbolius). Mokyklą lankė šešerius metus. *Vitas* šeimoje vienintelis vaikas, gyveno su mama ir teta. Emocingas ir komunikabilus, tačiau sunkiai sutelkdavo dėmesį – dažnai būdavo išsiblaškęs, užduotis atlikdavo greitai ir nesusikaupęs, teksto neskaitė, nors raides pažinojo. Pasižymėjo suvokimo (priežasties ir pasekmės ryšio) sutrikimais, netolygia pažintine raida (pvz., neskyrė spalvų), tačiau paprastus sakinius ar nurodymus suprasdavo gerai.

Vitas muzikavo sintezatoriumi, ksilofonu, būgneliais ir kitais ritminiais instrumentais (trikampiu, marakasu, tamburinu), šiek tiek galėjo groti pučiamaisiais instrumentais (kitiems vaikams šis būdas buvo neįmanomas), išmoko muzikinius rankų ženklus ir mielai kurdavo savo melodijas. Kitos sėkmingos muzikinės veiklos sritys – dinaminis muzikavimas, dirigavimas. Be to, buvo atsiskleistos *Vito* muzikinės klausos užuomazgos.

„**Pokalbis**“. Tai terapinis garsų vokalizavimo *intonacinių žaidimų parvyzdys*. Emociškai atliepiant *Vito* garsus, jis buvo skatinamas vokalizuoti išraiškingiau. Intonacijos buvo pateikiamos „klausimo ir atsakymo“ ar „dialogo ir pokalbio“ forma, jų interpretacija galėtų būti: tarpusavio supratimas, ginčas, klausimai ir pan. Buvo pastebėta, jog emocinis *Vito* nusiteikimas turėjo gana didelę įtaką jo garsinės raiškos kokybei. Suteikus kūrybinę laisvę pasirinkti individualius (patogius, mėgstamus) garsus, pačiam reguliuoti jų pobūdį, aukštumą ir tempą, atsiskleidė vaiko galimybės bendrauti šiuo alternatyviu būdu (*Vito* pokyčius galima įvertinti paskutinėje CD improvizacijoje „**Romansas**“). Įrašo metu *Vitas* patvirtino, kad taip muzikuodami „mes kalbamės“.

Romanas (10 m.). Vaikų ugdymo centrą lankė ketverius metus. Berniukas augo darnioje šeimoje, turėjo dviejų metų broliuką ir jį labai mylėjo. Motina nurodė, jog dažnai būdavo sunku suprasti vaiko poreikius, namuose jis reikalaujavo nuolatinio dėmesio, reikšdavo pageidavimus, neatitinkančius kitų šeimos narių interesų, buvo aktuali užimtumo problema. Tačiau mokykloje dažniausiai būdavo geranoriškai nusiteikęs, mielai bendraudavo – mimika ar rankos judesiu, taip / ne būdu ir garsiažodžiais. Dėmesį sukaupdavo, tačiau neilgam. Naudojosi pagalbiniais *Mayer-Johnson* simboliais, raides pažinojo, bet žodžių neskaitė. Pasižymėjo dideliu sensoriniu jautrumu garsams ar prisilietimui.

Romanas muzikavo sintezatoriumi pagal spalvinę natų sistemą, buvo vienas iš poros vaikų, galintis groti paprastais pučiamaisiais instrumentais, mėgo diriguoti ir vadovauti muzikos tempo ir stiprumo pokyčiams. Pastaroji veikla buvo itin naudinga lavinant judesius: garso medžiagos analizė atskleidė, jog emocinis poveikis ir didžiulis noras atskleisti save kartais priversdavo vaiką „užsimiršti“, jog jis negali atlikti vieno ar kito judesio.

„**Abejonė**“. Tai pats trumpiausias, bet ypatingas terapinis įrašas, nes pavyko užfiksuoti patį pirmąjį *Romano* bandymą vokalizuoti (berniukui paprasčiausiai buvo pasiūlyta – „padainuokim“...). Klausant kūrinėlį galima pastebėti, kaip po pirmų itin nedrąšių bandymų pateikti savo asmeninę garsą, išgirdęs pianinu jam atliepančius sinchroniškus garsus, vaikas suvokė, kad taip gali vadovauti „pokalbiui“ ir emociškai veikti bendravimo partnerį. Po šio mėginimo berniukas itin pamėgo garsų vokalizavimo užsiėmimus. Jo garsinės raiškos pokyčius galima išgirsti ketvirtame CD pavyzdyje „Klausimai ir atsakymai“, kuriame iš trijų dalyvaujančių vaikų jis buvo pats aktyviausias.

Rimas (6 m.). Mokyklą lankė pirmus metus. Pradžioje buvo neaktyvus, daugiau stebėjo kitus ar muzikuodavo tik kartu su grupe. Po truputį įsitraukė į veiklą, aktyviau dalyvaudavo muzikiniuose siužetiniuose žaidimuose (lėlėmis-pirštinėmis ar muzikiniais žaislais). Instrumentinio muzikavimo veikloje buvo emociškas ir kūrybingas, tačiau vokalinės improvizacijos sekėsi sunkiau, buvo reikalingos direktyvios nuorodos. Vėliau atsiskleidė emocinis suinteresuotumas, noras būti solistu bendrame orkestre. *Rimas* pamėgo ekspresyvią nuotaikų improvizaciją pianinu ar sintezatoriumi, tarpusavio sąveika dinaminio muzikavimo metu buvo sėkminga.

„**Paklausyk**“. *Rimui* būdavo sunku atlikti eiliškumo ir dėmesio reikalaujančias užduotis (pvz., savo partiją bendroje partitūroje). Todėl ši terapinė dainelė buvo skirta ugdyti vaiko suvokimui, kad bendravimas – tai klausymo ir kalbėjimo procesų kaita. Muzikine prasme ši užduotis lavino muzikinę klausą, vokaličius gebėjimus ir ritmo pojūtį.

„**Klausimai ir atsakymai**“. Tai grupinio muzikavimo pavyzdys, kurio terapiniai uždaviniai – lavinti komunikacinius eiliškumo ir gebėjimo išklausti įgūdžius, skatinti vaikus reaguoti į pateikiamą instrumentu „klausimų“ emocinius pokyčius, kurti kuo įvairesnius savo garsus ir lavinti saviraišką. Improvizacijoje dalyvavo trys vaikai – *Romanas, Kotryna* ir *Rita*, iš jų berniukas buvo aktyviausias ir „atsakinėjo“ itin emociškai. Klausimų pateikimo garsinės intonacijos, kildamos aukštyn, suteikdavo kalbos imitavimo pojūtį, o taikyta pauzių ir muzikinių „pokštų“ technika vaikams suteikė stiprių teigiamų išgyvenimų. Antroje kūrinėlio pusėje galima išgirsti, kaip *Kotryna* (juoku) reaguavo į aktyvią *Romano* raišką.

Edvinas (9 m.). Tyrimo laikotarpiu mokyklą lankė tik vienerius metus, iki aštuonerių buvo namuose. Šeima darni, turėjo ketverių metų normalios raidos seserį. Namie ir mokykloje pasižymėjo itin skirtingu elgesiu: namie berniukas išsireikalaudavo besąlygiškai tenkinti visus norus ir poreikius, buvo egoistiškas kitų šeimos narių atžvilgiu, reikalaudavo nuolatinio dėmesio. Išsiaiškinti poreikius buvo galima taip / ne atsakymais *žvilgsniu*, t. y. ant specialaus stalo skirtinguose jo kampuose buvo TAIP ir NE simboliai – pažvelgęs į vieną iš jų vaikas galėdavo atsakyti į klausimus. Kitų *Mayer-Johnson* komunikacinių simbolių naudoti nenorėdavo. Mokykloje buvo sunkus adaptacinis laikotarpis, pasitikėjimo savimi stoka paprasčiausio pasirinkimo atveju (pvz., klausiamas, „ar norėtum...“; negalėdavo tiksliai atsakyti *taip* ar *ne*). Dėmesį sutelkti pavykdavo ne visada, pastangas bendrauti rodydavo tik suaugusiojo skatinamas žodžiu, emocijos kintančios, labai jautrus, ištikus nesėkmei ar stokodamas dėmesio užsisirdavo.

Tyrimo pradžioje kalbinės (garsinės) raiškos išvis nebuvo, aktyviai veiklai *Edvinui* buvo reikalingas asistentas. Vėliau taikėme specialią „muzikinę pirštinę“ (pvz., su įdėtu varpeliu), muzikavome metaliniais strypeliais – „vėjo vargonais“, pritvirtintais ant specialaus stovo, specialiomis langetėmis bandėme fiksuoti muzikines lazdeles. Kartais *Edvinas* muzi-

kuodavo sintezatoriumi gulėdamas (ypač tiko specifiniai tembrai, išgautami uždėjus visą ranką ant klavišų).

„**Arija**“. Šis garsinės saviraiškos pavyzdys savo dramatišku išgyvenimu emociškai sukretė visus dalyvavusius muzikinėje veikloje, taip pat vėliau šio įrašo klausiusius mokytojus ir berniuko tėvus. Improvizaciją galima interpretuoti kaip vaiko, negalinčio išsakyti žodžiais, skausmingos patirties atsivėrimą. Po keleto sėkmingų bandymų bendrauti garsais tai tapo mėgstamiausia *Edvino* muzikine veikla, vokalinė jo saviraiška pasižymėjo stipriu emociniu turiniu perteikiant savo išgyvenimus ir jausmus. Atsiradus iniciatyvumui ir motyvacijai, vokalinė tarpusavio sąveika kartais atitikdavo muzikinės komunikacinės tarpusavio supratimo stadijos požymius.

Rita (11 m.). Mokyklą lankė penkerius metus. Šeima darni, turėjo dvi daug vyresnes seseris. Norus reikšdavo taip / ne būdu ir labai ap sunkinta kalba. Motina teigė, jog ji dažniausiai Ritos kalbą suprantanti, kiti šeimos nariai – iš dalies. Mokykloje naudojosi pagalbiniais *Bliss* simboliais, pagedaujama objektą nurodydavo žvilgsniu ar neapibrėžtu judesiu. Sutelkti dėmesį sekėsi gerai, skiemenimis skaitė. Pažintinė raida buvo normali, turėjo išlavėjusią vaizduotę (kartu su tėveliu rašė eilėraščius). Mergaitė buvo aktyvi, greitai prisitaikanti, ganėtinai pastovių emocijų, labai džiaugdavosi pagyrimu. Rūpinosi savo išvaizda, mėgo puoštis, grupėje norėdavo būti lydere.

Rita muzikavo pagal spalvinę natų sistemą, atlikdama konkrečius pasirinktus kūrinėlius. Derindama natų spalvą su pažymėtų klavišų spalva, grojo (vienu piršteliu) nesudėtingas aranžuotas melodijas, kūrė savo melodijas, kurias būdavo galima harmonizuoti ar aranžuoti kitiems instrumentams. Mėgstama *Ritos* veikla – rankų „baletas“ (kontaktinis terapinis judesys), ekspresyvia judesių raiška ji perteikdavo savo emocijas, išgyvenimus ir vidinį nusiteikimą.

„**Elegija**“. Tai vokalinė duetinė improvizacija, kuriai vadovavo **Rita**, pateikdama sau būdingas lyriškos nuotaikos intonacijas. Tokia elegiška kūrinėlio nuotaika labai gerai atspindėjo lyrinę mergaitės prigimtį ir suteikė galimybę išreikšti savo jausmus.

Kotryna (11 m.). Mokyklą lankė septintus metus. Šeima darni, turėjo vyresnį brolių, namuose bendravimo aplinka buvo ganėtinai įvairi, todėl mergaitė daugiau už kitus vaikus turėjo informacijos įvairiose srityse (muzikos, teatro, geografijos ir kt.). Bendravo labai ap sunkinta kalba, tačiau

sklandžiais ir vaizdingais sakiniais. Motina mergaitės kalbą suprasedavo (išskyrus tuos atvejus, kai mergaitė būdavo pavargusi), kiti žmonės – iš dalies, pavienius žodžius. Kartais emocijos namie būdavo neadekvačios, apimdavo depresinė nuotaika.

Kotryna gerai suvokė klasės draugų neverbalinę raišką ir ją „išversdavo“ kitiems (buvo geros draugės su *Gina*, bendraujančia tik savotiškais gestais). Skaitė skiemenimis, gerai suprato rusų ir šiek tiek anglų kalbą. Dėmesys buvo gana stabilus, turėjo itin gerą atmintį ir išlavėjusią vaizduotę. Pasižymėjo komunikabilumu, siūlydavo su veikla susijusias idėjas, inicijuodavo vaidmenų žaidimus. Kritiška savo ir kitų atžvilgiu, taikliai vertindavo nepažįstamus žmones, turėjo išlavėjusį humoro jausmą. Emocijas reikšdavo savitais garsais, juoku, galūnių judesiais. Mokėjo užjausti kitus, domėjosi ir žinojo artimųjų ir klasės draugų problemas, įvykius ir situaciją mokykloje.

Kotrynai patiko kurti melodijas rankų ženklais, buvo stebimi pasiekimai muzikos pažinimo srityje (išmoko muzikinius terminus, žinojo klausytų kūrinių kompozitorius). Sėkminga reikšėsi dirigavimo veikloje. Siekdama išraiškingumo ar emociškai muzikuodama, mergaitė lavino savo judesių galimybes (tai rodo vaizdo įrašų analizė).

„**Svirplys**“. Tokį skiemeninį dainavimą galima pavadinti tam tikromis kalbos lavinimo pratybomis. Tam tikroje atliekamos dainelės vietoje *Kotryna* savarankiškai vokalizudavo trumpus patogius skiemenis (pvz., dainuojant „tu ... graži, kaip ... gėlė, pil... medaus“, sulaukdavome, kol ji įterpdavo skiemenis – *man, ta, -na*). Terapiškai taikant tokias daineles buvo siekiama papildomo tikslo – lavinti muzikinę klausą, nes padainuoti savo skiemenį reikėjo tam tikro aukštumo garsais.

Laima (14 m.). Mokyklą lankė šešerius metus. Pablogėjęs fizinei būklei, dažnai jautė skausmus, todėl greitai pavargdavo, dėmesys buvo trumpalaikis. Bendravo *žvilgsniu*, iš dalies veido *mimika*, iš jų būdavo galima suprasti atsakymus *taip* ar *ne*. Bendravimo galimybės buvo labai ribotos, tačiau mėgdavo būti tarp žmonių ir juos stebėti. Charakterio savybės: kantri, rami, švelni. Būdama geros nuotaikos, mėgdavo „dainuoti“ (vokalizuoti garsus). *Laimai* pirmajai mokykloje buvo pritaikyta speciali galvos rodyklė, kuria ji galėdavo nurodyti *Bliss* simbolius ar naudoti raidyną, rodykle mokėsi rašyti kompiuteriu. Jei veikla nesisekdavo, tapdavo apatiška ir pasyvi.

Pritaikius galvos rodyklę, *Laima* galėjo iš dalies savarankiškai groti sintezatoriumi pagal spalvinę natų sistemą. Nedirektyviomis muzikinėmis užduotimis – laisva improvizacija perteikiant emocijas būsenas buvo skatinama mergaitės saviraiška. Temos priklausydavo nuo vaiko nuotaikos atskleidžiant tam tikrus emocinius bendravimo momentus (teminės improvizacijos, pvz., „*Kai tau liūdna...*“, „*Aš pykstu...*“, „*Esu laimingas, nes...*“).

„**Daina be žodžių**“. Tai laisva muzikinė improvizacija, kurios tikslas – atliepti *Laimos* vokalizuojamus garsus pagal intonacinę jų kryptį ir nuotaiką, taip kuriant tarpusavio supratimo atmosferą. *Laimos* garsų aukštumo identifikacijos analizė atskleidė, kad mergaitė turi gerą muzikinę klausą.

Gina (10 m.). Mokyklą mergaitė lankė šešerius metus. Tėvai gyveno kartu, Gina buvo vienintelis vaikas. Šeimoje buvo bendraujama rusiškai (motina lietuviškai nekalbėjo), tačiau mergaitė puikiai suprato lietuvių kalbą. Pagrindinis komunikacinis būdas – jos pačios sugalvotos rankos plaštakos padėty, kuriomis perteikdavo atsakymus *taip, ne* arba *nežinau*. Tačiau nesuprantant *Ginos* gestų reikšmės bendravimas tapdavo itin ribotas. Garsinės raiškos mergaitė neturėjo. Bendravo noriai, *specifine mimika* ar visu *kūnu* išreiškdamas komunikacines intencijas, naudojosi specialiu raidynu, sudėdama žodžius raidėmis. Dėmesį išlaikydavo gana ilgą laiką, pasižymėjo gera atmintimi ir matematiniais gabumais (žaidė šachmatais). Kartais ištikdavo itin stiprūs kaklo traukuliai, todėl aktyvią veiklą reikėdavo prižiūrėti.

Mergaitei buvo adaptuota muzikinė veikla – nedirektyvus *improvizavimas* pianinu ar sintezatoriumi, pritaikytas instrumentais pritaradavo žinomiems kūriniams, muzikavo rankų ženklais. Melodijos būdavo užrašomos ir harmonizuojamos, kartais joms pritaikydavome tekstą. Jai patiko įvairūs muzikiniai *solisto* ir *orkestro* žaidimai (jiems mėgo vadovauti). *Gina* nurodė, jog jai svarbu, kad muzikuojant ją *išklausytų ir suprastų* (dauguma vaikų pasirinko atsakymą – kad *žavėtųsi*), aktyviai pritarė, jog muzika palengvina bendravimą, nes aplinkiniai ją supranta tik kartais.

„**Improvizacija**“. Kaip buvo minėta, *Gina* garsinės raiškos neturėjo, todėl kilo idėja – susikeisti vaidmenimis, t. y. mergaitė akompanuotų pedagogo vokalui. *Ginos* grojimo pianinu procesas buvo sudėtingas, nes dėl fizinės būklės ji galėjo sėdėti rateliuose į instrumentą pasisukusi

tik šonu, todėl klaviatūros nematė. Dėl didelio raumenų tonuso jai buvo sunku valdyti savo judesius, tačiau ji puikiai valdė padėtį ir netgi vadovavo muzikiniam pokalbiui. Taigi rezultatas – štai tokia keistoka sonoristinio pobūdžio ir abipusio dialogo struktūromis pasižyminti muzikinė improvizacija.

„**Romansas**“. Šioje intuityvioje emocinėje improvizacijoje galima palyginti *Vito* garsinės komunikacijos galimybių pokyčius (su pirmuoju įrašu – „Pokalbiu“). Abipusė muzikinė raiška čia įgijo dainos, turinčios pradžią ir pabaigą, formą. Buvo jaučiamas stiprus emocinis tarpusavio ryšys (visą laiką buvo palaikomas akių kontaktas) ir empatinis vienas kito atspindėjimas, tai ypač galima išgirsti antroje improvizacijos pusėje (pvz., sinchroniška garsų slinktis žemyn). Muzikuodami abu su *Vitu* patyrėme daug stiprių emocijų, tad po šio „pokalbio“ ilgai sėdėjome apsikabinę... Nagrinėdami ir interpretuodami įrašą įsitikinome, jog tarpusavio sąveikos požymiai atitiko struktūrinę trečiąją – *supratimo* stadiją (abipusę intonacinę prasmę).

Šiose vokalinėse improvizacijose muzikinės kalbos emocinio turinio analizė buvo atlikta remiantis išskirtais muzikinės tarpusavio sąveikos parametrais, apibrėžiančiais muzikinę ir kūrybinę vaiko ir pedagogo tarpusavio sąveiką. Jie buvo nagrinėjami ir interpretuojami trimis aspektais: 1) intonacinio žodyno plėtra – vaiko saviraiškos kokybe; 2) garsinės raiškos iniciatyvumo lygiu; 3) muzikiniu dialogu – tarpusavio sąveikos turiniu ir kokybe. Pagrindiniai specifiniai vaikų emocinės reakcijos būdai – šypsena, juokas, savitų garsų intonavimas, veido išraiška, emociškai nuspalvinti gestai. Pažįstant vaiką, buvo galima pajauti jo būseną ir nuotaiką vien iš žvilgsnio ar vos pastebimų vidinių ketinimų. Intuityviai numatant galimus vaiko emocinius pokyčius, buvo pasirenkamas atitinkamas muzikinio bendravimo stilius, dermė, garso intensyvumas, atliepiantis vaiko raiškos pobūdį. Toks muzikinis dinaminis bendravimas suteikė vaikui galimybę išreikšti ekspresijos pokyčius, siekiant didesnių ar mažesnių kulminacinių išgyvenimų.

AŠTUNTA REFLEKSIJA. „Mes turime teisę...“

*Aš noriu būti laisva kaip paukštis, nardantis debesyse.
Aš noriu būti laisva kaip spindinti rytinė žvaigždė.
Aš noriu būti laisva kaip saulės šviesa.
Aš noriu būti laisva kaip medžio šakos...
Aš noriu būti laisva, kaip laisvė!*

Ugdymo centro „Viltis“ moksleivė Rimantė

2006 m. birželio 1 d. Vilniaus technologijos bibliotekos kieme prasidėjo renginys, skirtas tarptautinei vaikų gynimo dienai „Mes turime teisę...“, kurio pagrindiniai dalyviai – Vilniaus neįgalių vaikų ugdymo centro „Viltis“ bendruomenė: moksleiviai, jų tėvai, artimieji ir pedagogai. Renginyje meninės raiškos priemonėmis buvo patvirtintos vaiko teisės: *mokytis, žaisti, pažinti pasaulį, išreikšti save ir kurti, draugauti, mylėti ir būti mylimiems.*

Renginyje dalyvavo mokyklos draugai – „Bičiulių“ klubo nariai, Pal. Jurgio Matulaičio parapijos jaunimas, Vilniaus Jėzuitų, Žemynos, Karoliniškių, Kačalovo gimnazijų, Veprių vidurinės mokyklos moksleiviai, Mykolo Romerio universiteto studentai ir svečiai. Vaikų ugdymo centro „Viltis“ direktorė A. Vilūnienė kalbėjo apie TEISĘ MOKYTI, turėti saugią, šviesią ir šiltą mokyklą, buvo atliktas mokyklos himnas „*Duok man savo ranką*“. Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto dekanė L. Dromantienė kalbėjo apie neįgalių vaikų teisę būti ugdomiems, apie aukštojo mokslo ir praktikos institucijų bendradarbiavimo svarbą.

TEISĘ TURĖTI DRAUGŲ patvirtino „Bičiulių klubo“ narys tėvas Antanas Saulaitis, sakydamas, jog *draugai reikalingi tam, kad pasidalintų tuo ką turi, išgirstų kito širdį, paguostų ją.* Martynui su Jurgita iš „Bičiulių“ klubo atliekant dainą „Būkim draugais“, buvo išridentas „bičiulystės kamuolys“. Apkeliavęs šventės dalyvių ratą, jis simboliškai iš mažo tapo didžiulis.

Ugdymo centro dailės pedagogai A. Brazauskaitė ir M. Strolia teigė, jog MES TURIME TEISĘ IŠREIKŠTI SAVE. Viso renginio metu vyko

tapybos akcija – didžiulėse drobėse vaikai galėjo spalvomis išsakyti savo teises ir taip patvirtinti Vaiko teisių deklaraciją.

MES TURIME TEISĘ KURTI – teigė ugdymo centro „Viltis“ moksleivė Rimantė Rindzevičiūtė, pristatydamą pirmąją savo poezijos knygele. Žodį tarė Rimantės mokytoja, išmokiusi ją pažinti raideles, jaunosios poetės eiles skaitė Muzikos akademijos studentė, o dovanodama knygeles ir jose pasirašydama keletą žodžių su mamos pagalba tarė pati autorė.

Kiekvienas turi teisę atskleisti žvaigždžių paslaptis, nuplaukti į nežinomas žemes ar atverti naują rojų žmogaus dvasiai. Pasipuošę Europos Sąjungos atributika, vėliavomis ir balionais su Europos Sąjungos šalių narių pavadinimais, vaikai sakė: MES TURIME TEISĘ PAŽINTI PASAULĮ IR KELIAUTI. Šią teisę patvirtino renginyje dalyvavę svečiai iš Europos komisijos atstovybės.

Šiais metais Lietuvai sekėsi dalyvauti Eurovizijos konkurse, tačiau ne visi žinojo, kad ne tik „LT United“, bet taip pat Vaikų ir Jaunimo laisvalaikio centro sutrikusio intelekto jaunuolių „Spalvų“ orkestro grupė (vadovai Romualdas ir Valerija Brūzgai) pirmą kartą dalyvavo neįgaliųjų Europos dainų festivalyje 2006 su eurovazine daina „Mes mylim džiazą“. Kolegas pasveikino ir gausiai autografus dalijo renginyje dalyvavęs grupės „LT United“ narys Marijonas Mikutavičius.

Šventėje girdėjome mokyklos draugų muzikantų – grupės „Arbata“, džiaz vokalisto Jurgio Brūzgos atliekamas dainas. Renginio vedėjas aktorius Ramūnas Abukevičius sakė: „Netikiu, kad paslaptingoji visata sukasi apie kančios ašį, esu tikras, kad keistas pasaulio grožis randasi iš tyro džiazgsmo“. Plevendami didžiuliais spalvotais parašutais vaikai išreiškė TEISĘ ŽAISTI!

Ten, kur didelė meilė, ten visuomet esama stebuklų. Kartu su Palaimintojo Jurgio Matulaičio parapijos jaunimu vizualine miniatiūra buvo pavaizduota meilė, tirpdanti ledo kalną, ir taip perteikta visų TEISĖ MYLĖTI IR BŪTI MYLYMIEMS. O ugdymo centro „Viltis“ moksleivė Jūratė kartu su mama ir tėčiu atnešė į rato vidurį ir visiems padovanojo didelę ir sklidiną meilės širdį...

Dėkingumas atveria gyvenimo pilnatvę. Jis paverčia neigimą teigimu, chaosą – tvarka, painiavą – aiškumu. Paprastas maistas virsta šventiniu valgiu, pastatas – jaukais namais, svetimas žmogus – draugu. Dėkingu-

mas suteikia prasmę praeičiai, atneša santarvę šiandienai ir sukuria rytdienos viziją.

Vaikų ugdymo centro „Viltis“ bendruomenė dėkojo visiems, apsilankiusiems šventėje ir padovanojusiems savo laiką, taip pat renginio rėmėjams: Lietuvos technikos bibliotekai, Mykolo Romerio universiteto Socialinio darbo programos studentams, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijai „Viltis“, kitoms organizacijoms ir pavieniams asmenims, prisidėjusiems prie renginio organizavimo. Renginio dalyviai ir svečiai dar ilgai nesiskirstė, apsilankė mokyklos dailės ir keramikos būrelių mokinių darbų parodoje, kuri visą birželį buvo eksponuojama Technikos bibliotekos pirmajame aukšte, vaišinosi ir klausėsi jaunųjų bičiulių atliekamų dainų.

Tądien, birželio 1-ąją, pro ūkanotus debesis netikėtai suspindusi Saulė tarsi norėjo visiems patvirtinti TEISĘ BŪTI LAIMINGIEMS!

Jautrė Ramutė Šinkūnienė

2006 m.

SENSE OF COMMUNITY, COMMUNICATION AND MUSIC: Socio-Cultural Aspects of Disability

Summary

In recent years, some scientists in Europe (including Lithuania) and the world analysed globalization as one of the negative consequences of the twenty-first century, paying attention to the crisis of solidarity and mutual understanding between people that was caused by it. It is argued that the essence of community is destroyed by a modern lifestyle and political-economic philosophy of the current times. On the historical and political context, community traditions in Lithuania have changed significantly, but the idea and sense of community still can be observed. In recent years, the community movements became more active, evolving into a new method of building community but, regrettably, it is not a systematic phenomenon. There are some active and socially conscious people who seek to reconstruct ideas of community. For certain groups of people, there is a strong need to look into the community values and keep them.

How to create a community of people with disabilities? What benefit could a person with disability bring to the others? By what means could we ensure the dignity of a disabled person? How to create a celebration of everyday life in your heart and impart this fervour to your immediate environment?

Sense of community is the way people lead their lives, recognizing their neighbour's merits, safety, social and living skills, positive relationships with others, professional skills and quality of life. Community – a place of real change in the plane of spiritual values, the place where real progress in terms of the point of view that is afforded to a disabled person and his or her position and treatment within personal world can be made. The purpose of the community is not just to increase the sense of community among its members but also to affect moral judgment of the society at large.

Socio-cultural work in community – therapeutic or creative recreation, non-formal education, art therapy, including music, art, and drama

are likened to a luxurious item that is only needed after the economical and spiritual crisis that plagues Lithuania is solved. It is thought that the time to “*play*” comes only when there is “*enough bread*” for everybody. However, a healthy community needs its “*bread and games*” all at the same time – preferably right now...

The concept and structure of the book “*Sense of Community, Communication and Music: Socio-cultural Aspects of Disability*” combines a multidisciplinary approach, including social, psychological, cultural and musical aspects of community that could be conceptualized and made to serve the new community-building ideas in connection with the powerful impact of music, musical communication and community music therapy. The sense of community was analysed, based on the cases of community-creation for people with disabilities. This choice is made because of a number of reasons.

The first reason was personal. It is long-lasting musical practical work and experience at planning art events with disabled children at Living Skills centre “Viltis”, related to the development of community. Thus, one could say that this book is a retrospective generalization of practical experience in this field of work.

Secondly, the educational work at the Mykolas Romeris University, teaching courses on *Socio-cultural work in the community* and *Socialization of people with disabilities* provided much that needs to be shared: by exploring the various fields of scientific literature, to present the results on different research topics¹⁸² of socio-cultural community development.

Finally, there is one more important reason – a doctoral thesis defended a decade ago, concerning disabled children with communication disorder-

¹⁸² “*Sense of community features in social institutions*” (Šinkūnienė, Grudzinskaitė, 2011);

“*Social Independence of Disabled: Skills and Environmental Assessment*” (Šinkūnienė, Slavinskaitė, 2011);

“*Social aspects of Traditions, Customs and Rituals in communal life*” (Šinkūnienė, Spūdytė, 2011).

“*The peculiarities of Communication with People having different Disabilities*” (Šinkūnienė, Mikulevič, 2011);

“*The need of Social work Supervision in Day centres for Disabled people*” (Šinkūnienė, Laucytė, 2010).

“*The analysis of the Cultural-artistic competences of Social workers*” (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010).

ders and musical expression (2001)¹⁸³. The material of the thesis remained undisclosed in the wider context of community. The terms of this thesis are up to date; its details have not aged morally, because similar research, at least in Lithuania, was not done either before or after it was represented.

This book is an acknowledgement and a gift for all the people who are working towards and creating quality of life for disabled people, and still believe in the existence of a sense of community today.

Chapter I “*The Meaning of Community*” provides a theoretical concept of sociological and anthropological approach to changes of community, analysing the problems of how to reveal the internal structure of a sense of community and what are the links that the issues of community cohesion and culture (Amit, Rapport, 2002; Day, 2006). Socio-cultural work in communities is not only concerned with care and social well-being or provision of social services. It is also concerned with the community members, in this case, persons’ with disability, opportunity for interaction, self-realization, fostering of their spiritual values, in order to promote communication and a sense of fulfilment in life. Tendencies of community life imply the dominance of artistic activities – self-expression of the disabled through music, drama and art serve to bring people together, create sense of community, help strengthen the confidence among the members of the community, protect common values, and create a platform for each person to realize their abilities and talents.

While analysing the community of disabled people, the definitions that must be known are those that put emphasis on *relationships, communication, sense of community, and tradition, social cohesion*. The best definition of community was probably made by R. Nisbett (2000: 90): „*Community is the fusion of feeling and thought, tradition and commitment, membership and desire, that is based on the concept of a whole person and not on the person, who just acts his part in the social order of things*“. While belonging to a community, a disabled person can feel safe, represented and empowered, no matter how severe the disorder or how special the needs he has may be.

¹⁸³ “*Development of non-verbal communicativeness of children with cerebral palsy by musical expression*” (Šinkūnienė, 2001).

The principles of a successful community are honesty, learning from the experience of others and being mindful of not repeating your own mistakes, the ability to adapt to change in living conditions, flexibility, and open-mindedness. This can be achieved when the members of the community are linked by the same values; its members have trust in each other and clearly understand the goals of the community (Christensen, Levinson, 2003). Meaningful cohesion of the community develops altruism, friendliness, compassion for thy neighbour, and responsibility. When members have a common spiritual bond, they share their troubles and their achievements, by participating in community activities as an equal.

The meaning of institutional community could be determined by using a generalized formula, created by G. S. Wood and J. C. Judikis (2002), which was provided after reviewing a lot of various definitions of community: *The community is the people, who have a common goal or interests which inspires them to assume responsibility for each other, acknowledge the connection they share with each other, respect their differences, honestly commit to seek the good of the group at large and each other.* For the creation of institutional community, these *self-creation conditions* must be present:

- 1) The approach of commonality among people and groups that is formed with pre-conceived moral notions of conscience, volunteering, responsibility, social bonds and self-worth, must be present;
- 2) The actual presence of social commonality, including activities direction and meaning;
- 3) The state and quality of communication that is enriched by allowing the possibility to communicate;
- 4) The intricacies of moral compatibility among different social groups;
- 5) Properties of social activities among social groups: direction, publicity, commonality, positivity, openness (Puddifoot, 1996).

Psychological sense of community provides a sense of belonging, identity, emotional connection, and wellbeing. There are many positives that result from people experiencing and perceiving a sense of community. People are better adjusted, feel supported, have connections to other people and to goals that are above and beyond their own limited areas, and have stronger levels of social support and social connectedness (Rapaport, Seidman, 2000; Peterson, Speer, McMillan, 2008).

Psychological sense of community consists of four elements: 1) *membership*, 2) *influence*, 3) *integration and fulfilment of needs* 4) *shared emotional connection* (McMillan & Chavis, 1986; Chaskin *at all*, 2001; Fisher, Sonn, Bishop, 2002; Wright, 2004). The first aspect of Sense of Community is membership in that community. Reviewing relevant literature on particular dimensions of membership, McMillan & Chavis (1986) identified five attributes: *boundaries, emotional safety, a sense of belonging and identification, personal investment and a common symbol system*. Symbols used in a community, for example, rituals, ceremonies, and rites, define boundaries for those, who are the *real* members of the community in question. That is why the importance of traditions and rituals is analysed in this part of the book.

Socio-cultural activities include recreation, non-formal education, arts and culture, community building and management. The objective of the field of art and culture is to ensure the essential aspects of a person's growth, including cultural and aesthetic education, self-expression, development of creativity (creative thinking), and socialization. The aim of socio-cultural work in the community is to seek active cultural and social participation of people, groups and organizations, to help people in making their leisure meaningful, or organizing their daily cultural life (Spierts, 2003). The main aspiration of socio-cultural activity is socialization and empowerment of a disabled person. Socio-cultural work lays in creation of bonds between people, in other words, it is an activity that helps to harmonize the relationships within community and among its members.

The workers in socio-cultural field represent and support the disabled people in a twofold way. They act as *enablers*, they create situations that give people a chance for development, and as *facilitators*, helping people overcome obstacles by offering corresponding means and methods. In certain situations, a socio-cultural worker combines the support sources and acts as a *mediator*. Like an artist, he/she has to be able to creatively intertwine different methods and techniques. For example, an event or a celebration can be a highlight that is meaningful to the members of the community.

Social and cultural contexts are closely related to each other and mutually reinforcing. In order to develop the sense of community, social

community activities are based on four key principles (*Sociocultural and lifestance-based organizations...*, 2006):

- commitment to maintain and strengthen local organizations' and people's abilities, competencies, skills and motivation to solve the problems that the community is facing;
- aspiration to ensure overall community members' wellbeing;
- obligation to carry out preventive measures in order to eliminate the hot spots of social problems, before those problems occur;
- collecting and using the data on community members' needs.

Culture evokes affinity and shapes people's identity, which is an essential component of humanity and community. Culture is a key element of the development of human resources: to each other people communicate their selfhood, ideas, feelings and intuition, learn and evolve as people. Culture is a source of vitality of every community, promoting unity, creativity and opportunities for self-expression. The phenomenon of culture is inevitably integrated into social life and, therefore, social and cultural aspects of life overlap in various areas, causing diverse discussions and interpretations of concepts.

The most important functions of *culture* are:

- socialization (to take over community's collective experience, social norms, cultural values and symbols);
- inculturation (to take over cultural elements specific to the native culture);
- integration (to maintain the unity of the people, protect social experience of previous generations and rely on it);
- creative (to spread new values, knowledge, traditions, and update the prevailing cultural values and symbols);
- cognitive (to structure and transfer knowledge);
- communication, information, value-forming, and other.

Socio-cultural work is used as a tool to preserve and use traditional cultural values enabling a person with disabilities to learn to confidently express his/her opinion, facilitate self-identification processes and provide changes of people's attitudes, system of values and self-esteem. Also it is a good opportunity to present new ideas, plan, organize and systemize activities, estimate results of experience. Art (music) therapy is described

as a part of the socio-cultural activities. What is the place of music (art) therapy in socio-cultural structure?

Integration of music therapy into socio-cultural work can promote the following:

- to change established social patterns, to create a new image of social groups;
- to ensure equality in community life participation (for the groups that are impartially unable, e.g. the disabled);
- to strengthen a person's ability to socially integrate and reintegrate (Šinkūnienė, 2003).

The arts, especially music, perform a variety of social functions. First of all, it helps to deal with specific human socialization problems i.e. integration and consolidation, meeting people's individual and group interests, enabling the spread of the human creative powers and forms of activities. The "use" of cultural phenomena, participation in the processes of artistic activity – is everyone's tool of education and self-education, focused on the creation of "higher values" within ourselves and our surroundings. Only "culture inclusive" surroundings enable people together successfully deal with socially excluded groups' (disabled, elderly, people with mental disorders and other) social problems.

Cultural activities and art are understood as specific means of social practice. The purpose of art – is to harmonize life and to make people communication forms more perfect from the viewpoint of spiritual values. Music can be a very attractive form of well-being of different social groups in the community (Bruscia, 1998; Stige, 2002). There are presentations and analyses of the idea of art social project model – social interaction between groups, which are differentiated by their abilities and social roles: people with disabilities, professional artists, and social workers collaborate during art (musical) activities. In the spirit of tolerance and respect for each other, it creates a platform for acceptable interaction and relationships (*Musical communication...*, 2005).

Purposefully organized musical activities, including communication, good mood, relaxation, and entertainment, promote human fellowship, self-expression, creativity, aesthetic sense, and destroys the sense of daily routine, creating equal opportunities to all in order to participate in the

life of the society. The activities of music therapy are valuable not only from the viewpoint of integration, but also from the perspective of cultural life, because they create special artistic space.

Chapter II “Sense of community and communication” is a look at disabled people in context of seeking to reveal interactions between psychosocial aspects of communicative disabilities, exploring the mutual understanding of the problems with a purpose of finding a less questionable approach to the concept of disability. Concerning various areas of scientific reasoning, disability is assessed as a phenomenon of human existence, bringing up such points as the natural value of these people, the meaning of their existence, and analysis of service and spirituality of the interface (Littlejohn, Foss, 2008). The chapter presents research data on communication with disabled people and a creative approach to problems of communication capabilities.

Having analysed the intricacies of communication within a community, G. J. Shepherd and E. W. Rothenbuhler (2001) propose that being together and sharing a common activity creates a special interpersonal relationship. For a disabled person who is striving to be competent at dealing with situations that can commonly occur in daily life, the quality of communication and mutual understanding is of great importance, because most psychological, social, and physiological problems come to the surface when the natural way to identify and meet the person’s needs is disturbed. While searching for more effective ways to communicate with disabled people, the solution often requires *diagnostics and therapy*.

While the illusion of social life exists, disabled people have to restrict themselves with limited real-life contact and relationships. It is stated that the reason for it is the so-called “closed circle of communication”, where total lack of or *limited experience* at starting interpersonal relationships → *ignorance* concerning the advantages and possibilities of relationships → *inexistence* of skills that are needed to start relationships → improper *behaviour* in public → *negative interpretation* by the surrounding people → the lack of occasions to practice *social skills* → *abysmal skills* at starting relationships, coming back to *limited experience* at starting interpersonal relationships (Cymru, 2000:88). However, according to psychologists, the

boundaries of personal social development are not absolute, they are not predetermined by natural limits, following, that broadening of the boundaries can be expected (Collins, 2009).

This part of the book provides the findings of the research paper “*The Peculiarities of Communication with People having different disabilities*” (Šinkūnienė, Mikulevič, 2012), revealing the intricacies of communication from the point of view of a disabled person, including, how people with different disabilities feel and how they value their communicative abilities. To understand of own disability, a person first need is to accept it as he/she is, find, reveal and get to know true self, have confidence and self-respect. Three categories are pointed out in the epirical research: 1) *a person's aptitude for communicability*, 2) *communication activities and activeness*, 3) *psychological aspects of communication*.

Six disabled adults (with visual, movement, hearing, psychical, development and mental disabilities), who attend social services centres, were interviewed. All participants confirmed feeling a need to communicate, however, the majority of them (four out of six) only have regular contact with their family, relatives or the visitors of the day care centre – those are the only people they trust. Three interviewees stated that they would try to initiate new social contacts if it was needed, however, when communicating with strangers or neighbours, fear of misunderstanding or indifference arises, they are afraid of getting rejected. As we can see, the negative result of the “closed circle of communication” phenomenon was confirmed in practice.

In “*Disability Etiquette. Tips on Interacting with People with Disabilities*”, it is stated that people with disabilities are individuals with families, jobs, hobbies, likes and dislikes, problems and joys. While the disability is an integral part of who they are, it alone does not define them. There are stressed the mistakes people make while communicating with disabled people and advised: “*Don't make them into disability heroes or victims, treat them as individuals*” (Cohen, 2003:5). The first rule of disability etiquette is to act and communicate just as you would like others to act around and communicate with you.

Getting into the concept of wider communication, it can be stated that most of the nonverbal communication methods are not used whi-

le interacting with a disabled person. Signs, words, or sounds are not the only means of communication. It is apparent that the importance of words is given too much prominence, while forgetting that there are fields that simply cannot be adequately described by linguistic communication alone. One of them is music. The understanding of nonverbal communication is important in achieving an acceptable level of quality in communication and mutual understanding (Mehrabian, 2009). This is why in the next part, the disabled person's nonverbal self-expression interpretation and "improvising" techniques, according to certain rules and links of understanding between certain people, will be revealed (Cascella, McNamara, 2005).

The following points are also analysed: what are the views of social workers on the matter of creativity in social work, revelation and comparison of different ways social workers use creative expression, and exploration of the influence that creativity has on the personalities and quality of work of the social workers (Sawyer, 2006; Leung, 2009; *Reflections on creativity...*, 2007). After completing a semi-structured interview series "*The Cultural and Artistic Competence Analysis of Social Workers*" (Šinkūnienė, Jaglinska, 2010), further analysis of the amassed data revealed how social workers value creativity in their jobs. A partially structured interview method was applied and 10 social workers were interviewed. The empirical study has shown that creative thinking of social workers is characterized by free creation of new ideas, flexibility of their views, sensitivity to the problems at hand, and patience, while waiting for changes. Most social workers are driven by inner motivation and integrate different forms of creativity into their activities with disabled people.

Disabled people are more sensitive in matters of accepting a non-typical situation and/or behaviour model; they have a different way of thinking. Knowledge of special needs of the disabled person could expediently compensate the problem of limited participation by organizing common activities. Artistic expression, partial and general results – these are the facts of social interaction, which unite the partners of the activities in achieving a common purpose. A creative person distinguishes himself or herself by having original ideas, creative thinking, and sensitivity to problems, activeness, and trust in their own abilities. Creativity helps social

workers to keep motivation high while at work, to be flexible, to pursue their stated goals with patience, and to find original solutions because of the ability to see the positive aspects of the problem (Hamer, 2006).

In this chapter the peculiarities of community movements in Lithuania and Europe, as well as “*L’Arche*” and “*Faith and Light*” movements, created by J. Vanier, also antroposofical *Camphill* Communities that based their mission concerning the disabled on an ecclesiastical message of love, “*Love your neighbour as yourself*” (Vanier, 1998, 2006), were analysed. So, following questions arose: is it unavoidably necessary to be religious when communicating with disabled people? Can the spirituality only manifest in a religious community? How does every day spirituality and spiritual empowerment manifest itself in a community? Without claiming to be a comprehensive and exhaustive interpretation of spirituality, this part of the book is nevertheless provides insights that were gleaned while reading scientific and religious literature of this subject. The spirituality of serving others is a very broad subject that could only be fully discussed in a separate book.

While seeking the goal of evaluating the spiritual needs of a person, the *Five Rs Scale of Spirituality* is quite popular. It consists of these parts: 1) **R**eadon and 2) **R**eflection – striving for life experience and the understanding of its meaning, 3) **R**eligion, as a means to express spirituality, 4) **R**elationships with yourself, others, and God, 5) **R**estoration – positive influence of a person’s physical dimension (Govier, *in Integrating Spirituality in Health and Social Care* 2006:43). In this scale, religion is distinguished as a medium for the realization of spiritual need but is not described as a mandatory dimension of spirituality (Canda, Furman, 2009; Crisp, 2010).

People with disabilities can change the lives of others by helping them become more sensitive and understanding. Friendship and love in a community are fundamental categories, however in communities, where spiritual bonds are based on religious views, there is a danger of an exalted attitude. Sometimes young people find it difficult to properly appreciate and understand their need for communication with disabled persons. As we can see, there’s a different side to the serving others – inadequate evaluation of disability, by giving it undue prominence, even calling it a “god-sent gift”. The spirituality of service of others is not some kind of *cosmic*

love, it's just wide-opened eyes and a distinct lack of preconceived notions. In real life, love requires a great amount of subtlety! It is possible to do harm by giving and believing that it is love.

In the Chapter III “Musical communication and the sense of community” are disclosed and analysed music like an universal phenomenon of human social behaviour, an organized system of sound-based social communication that survived the test of time. Music is a strong “energy system”, therefore, a therapeutic element “connected” to the music produces a grid which empowers creative processes and qualitative changes (Cross, 2005; *Psychology of Music*, 2010). Music can certainly be one of the most important means to strengthen community sense. Involvement of the community members’ in the music/art cultural activities creates conditions for community’s activeness and the opportunities for its qualitative development.

The presented research data (Šinkūnienė, 2001) analyses the influence of musical sound communication upon a psychological and social adaptation for the disabled children with severe cerebral palsy. It explores peculiarities of a non-verbal communicative process for the children who have difficulties with speech, by widening the borders of their self-expression and communication skills with the help of a music intonative improvisation method¹⁸⁴.

Referring to the theories of the music psychology and music therapy, we speak about intonational communicative function. Relationship between the child’s intonation and pedagogue’s accompaniment – music intonative language – provides the overall view of the two-sided communicative interaction. Non-direct musical process, giving children freedom to choose their own sounds, is interpreted as being valuable in all cases. The quality signs of the communicative process are: emotional interaction, synchronization, intonational adequacy, relation of tonal and rhythmic structures, emphasizes the influence of the emotional factor upon the possibilities of extending CP children’s intonative vocabulary. The communicative examples of a dialogical vocal improvisation and their interpretation are presented on the basis of audio tapes’ analysis.

¹⁸⁴ As research results, CD with “Songs without Words” can be found in the personal Website <http://jautre.home.mruni.eu/dainosbezodziu/>.

Musical language – emotional intonative meaning – is interpreted as a tool for alternative form of communication. Musical sounds create an atmosphere of interaction and relationship by widening the borders of their self-expression and communication skills (Sawyer, 2005; Oldfield, 2006). In conclusion, we corroborate how promising the musical sound communication's correctional development is for the psychological and social well-being of children with cerebral palsy. The research data presented (Šinkūnienė, 2001), shows the importance of music as an active component of the quality for the sense of belonging in the community.

Also, the chapter presents the concept of Community music therapy as discussed in the works of European researchers, reveals the manifestation of musical therapy in current socio-cultural context, discussing the value of music as a specific form of communication and the issue of meaning in music (Pavlicevic, M. & Ansdell, 2004; Stige, 2002, 2003. Personal emotional expression, as well as the parallels and disparities between music and language, are extensively analysed, and the connections between identification (self-acquisition), emotional, personal and social spheres are interpreted. On the one hand, music draws a distinction between “me and others”, expanding the limits of self-consciousness, on the other – it presents an opportunity to experience dependence on a particular social group.

In recent years, musical therapy methods have been used in these areas in Lithuania¹⁸⁵: *education* (music, special and integrated education programs), *social work* (preventive, art-integrated programs) and *health* (mental health rehabilitation programs). Step by step, methods of musical therapy are establishing themselves in the practice of art (projects), activities in the community, or day-care centres for disabled children and adults, boarding homes for the elderly, psychiatric centres. Do we have community-oriented i.e. community music therapy in Lithuania? Over the past decade, the members of the Lithuanian Music Therapy Association have been carrying out social art projects, which proves, that we have examples of community music therapy but do not realize and define the activities as such.

The distinctive feature of socio-cultural community development is that working specialists operate in a specific socio-cultural field and apply artistic social activities when seeking social and cultural objectives of this

¹⁸⁵Lithuanian music therapy association. <http://www.muzikoterapija.lt>

field. The application of musical therapy methods in socio-cultural practice is understood as the use of the specific means which render meaning, form and shape to the communication, experiences and expression of the community members. The goal of community music therapy is to define and develop a theory according to which the concept of performing music would be closely related to social and cultural practices, and would act as a natural agent of health promotion and a certain means of enabling the community members (Stige, Ansdell, Elefant, Pavlicevic, 2010).

The three parts of the monograph are connected using the principle of antroposophic entirety: *the mind* (the meaning of community) – *the soul* (sense of community and communication) – *the activity* (musical communication), trying to answer the questions of *how*, *why*, and *what* connects us all, including the disabled and the “temporarily able” people. Disabled people *teach us to understand the variety of the world and the responsibility for a person that is different by example and revealing a different meaning of existence*. Communicating with a disabled person is like a diagnostic test that reveals someone’s personal qualities, values, and his/her place in the scale of development as mature person.

At the end of the book, there are eight *reflections* – descriptions of long-term empirical observation, insights, examples of projects and events that illustrate the bonds between sense of community, communication and music therapy in practical application, are provided¹⁸⁶. It is a reflection on the creation of institutional community and the fostering of sense of belonging, about the process of community development through art activities. Sometimes, hard-won real-life experience is more valuable than utopian ideas about the perfect relationships in a community. The spirit of a community and interpersonal understanding is the result of long-lasting hard work.

The book can be useful for the social workers, pedagogical staff or for musicians as a source of ideas of how create sense of community in different community settings. For those who are responsible for community creation, leisure time of disabled, who want to broaden their professional skills.

¹⁸⁶It is cases of the practical work experience in the Living Skills centre for disabled children “Viltis”, where, from 1992 to 2006, the author worked as music teacher, implementing music and drama activities and projects.

BIBLIOGRAFIJA

1. Aldridge, D.; Aldridge, G. *Melody in Music Therapy – a therapeutic narrative analysis*. Jessica Kingsley Publishers, 2008.
2. Aleknaitytė-Bieliauskienė, R. Sociokultūros-intelektinio kapitalo ir inovacinės politikos sąveikos paradigma: šiandienos aktualijos // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. Vilnius, 2008, Nr. 7 (2), p. 5–13.
3. Aleksienė, V. *Muzikos terapijos taikymas socialiniame darbe*. I dalis. Teorija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.
4. Amit, V.; Rapport, N. *The trouble with community: anthropological reflections on movement, identity and collectivity*. Pluto, 2002.
5. Andrijauskas, A. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: VDA leidykla, 2003.
6. Ansdell, G. *Community Music Therapy and The Winds of Change*. Voices: A World forum for Music Rherapy, 2002, Vol. 2 (2), July 1.
7. Ansdell, G. *Music for life: aspects of creative music therapy with adult clients*. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley publishers, 1995.
8. Anzenbacher, A. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
9. *Asmenybė ir kultūra*. Mokslinių straipsnių rinkinys (sud. V. Pruskus). Vilnius, 2006.
10. Bakk, A.; Grunewald, K. *Globa: knyga apie žmones su intelekto negalia*. Vilnius: Avicena, 1998.
11. Bang, C. A world of sound and music // *Nordic journal of music therapy*, 1998, 7 (2), p. 154–163.
12. Baršauskienė, V.; Leliūgienė, I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje. Užsienio šalių patirtis*. Kaunas: Technologija, 2001.
13. Bean, J. Music therapy and the child with cerebral palsy: directive and non-directive intervention / *The art and science of music therapy: a handbook* (ed. by T. Wigram, B. Saperston). USA: Harwood academic publishers, 1995, p. 194–208.
14. *Bendruomenės plėtra*. Praktinis vadovas. Kaunas: VDU Socialinio darbo institutas, 2004.
15. *Bendruomeniškumo įtaka sėkmingai sutrikusios raidos asmenų dienos užimtumo tarnybos veiklai*. Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, 2006.
16. Berns, R. M. *Child, Family, Community Socialisation and support*. Belmont (California): Thomson/Wardsworth, 2007.
17. Bezio, J.; Flinton, D. Therapeutic uses of music / *Bio 380: Communicating Biology: therapeutic uses of music*. Conference theses in Colorado, 1995, december 14. USA: Colorado Health Net., 1996.

18. Book symposium on Even Ruud's music therapy: improvisation, communication and culture (E. Ruud, U. Holck, T. Wigram and others) // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 76–89.
19. Bruscia, K. *Defining Music Therapy* (2nd Edition). Barcelona: Gilsum, NH, 1998.
20. Canda, R. E., Furman, L. D. *Spiritual Diversity in Social Work Practice – The Heart of Helping*. Oxford University Press, 2009.
21. Cascella, P. W., McNamara, K. M. Empowering Students With Several Disabilities to Actualize Communication Skills. *Teaching Exceptional Children*, 2005, 37 (3), 38–43.
22. Cymru, C. *Tarp žmonių. Parankinė socialinio darbuotojo knyga, naudinga ir ki-tiems, turintiems šeimoje silpnescio mokslumo asmenų*. Vilnius: Apyaušris, 2000.
23. Clarke, E. F.; Dibben, N.; Pitts, S. *Music and mind in everyday life*. Oxford University Press, 2010.
24. *The Cambridge handbook of sociocultural psychology* / Ed. by J. Valsiner, A. Rosa. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
25. Cameron, C. Disability arts – what is it? // *Bridges supplement: seeking equality of education in Northern Europe*, Vol. 2, No. 22, 1995, p. 13–15.
26. Chaskin, R. J. et al. *Building Community Capacity*. New York, 2001.
27. Chavis, D. M. & Pretty, G. Sense of community: Advances in measurement and application // *Journal of Community Psychology*, 1999. 27 (6), p. 635–642.
28. Chauhan, V. *Creating Spaces: Community Development approaches to building stronger communities*. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation, ECIV 2PT, 2009.
29. Christensen, K.; Levinson, D. *Encyclopedia of community: from the village to the virtual world*. SAGE, 2003.
30. Cohen, A. J. Music cognition: defining constraints on musical communication / *Musical Communication* / Ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005, p. 61–85.
31. Cohen, J. *Disability Etiquette. Tips on interacting with people with disabilities*. New York: United Spinal Association Publications, 2003.
32. Collins, S. *Effective Communication: A Workbook for Social Care Workers*. Jessica Kingsley, 2009.
33. Colombero, G. *Nuo žodžių į dialogą. Psichologiniai asmenų tarpusavio komunikacijos aspektai*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004.
34. *Communication without speech. A guide for parents and teachers* (ed. by K. Bloomberg, H. Johnson). Australia: Council for educational research, 1991.
35. *Community cohesion – an action guide*. London: LGA (Local Government Association), 2004.

36. *Contemporary Voices in Music Therapy: Communication, Culture, and Community*. Editors: Kenny C., Stige, B. Norway: Unipub forlag, 2002.
37. Corey, M; Corey, G. *Becoming a helper*. Cengage Learning, 2007.
38. Corke, M. *Approaches to communication through music*. Published by David Fulton, 2002.
39. Creasy, S.; Gavelin, K.; Potter, D. *Everybody needs good neighbours? A study of the link between public participation and community cohesion*. Involve, 212 High Holborn, London, 2008.
40. Crisp, B. R. *Spirituality and Social Work*. Ashgate, 2010.
41. Cross, I. Music and meaning, ambiguity, and evolution. *Musical Communication* / Ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005, p. 27–45.
42. *Dailė kaip terapija. Dailės taikymo gydymui įvadas* / Sud. T. Dalley. Vilnius: Apostrofa, 2004.
43. Day, G. *Community and everyday life*. Routledge, 2006.
44. Dalton, J. H.; Elias, M. J.; Wandersman, A. *Community Psychology: Linking individuals and communities*. Belmont, CA: Wadsworth, 2001.
45. Daniels, E. R.; Stafford, K. Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas: Specialiųjų poreikių vaikų integravimas / *Knyga ugdytojams*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2000.
46. Davies, S. *Musical meaning and expression*. Cornell University Press, 1994.
47. *Developing Quality in Community Empowerment – An Evaluation Model*. Civic London Forum, National Empowerment Partnership, 2009.
48. Dobranskienė, R. *Mokyklos bendruomenės vadyba*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.
49. Erkkilä, J. A. Proposition for the didactics of music therapy improvisation // *Nordic journal of music therapy*, 2000, 9 (1), p. 13–26.
50. Farber, A. Improvizacija: kalbant muzikos kalba // *Gama*. Vilnius: Muzikos švietimo centras, 1996, Nr. 14, p. 15–20.
51. Fisher, A. T.; Sonn, Ch. C.; Bishop, B. J. *Psychological sense of community: research, applications, and implications*. Springer, 2002.
52. Fiske, J. *Populiariosios kultūros supratimas*. Vilnius: 2008.
53. Fiske, S. T.; Taylor, S. E. *Social cognition: From brains to culture*. Boston, MA: McGraw-Hill, 2008.
54. Fiurst, M. *Psichologija*. Vilnius: Lurnen leidykla, 1998.
55. Frey, M. R. Communication skills for multiply handicapped children // *Penn-Oel AER training conference for parents and teachers*. Pennsylvania Assistive Device Center, August 16, 1990.
56. Fromas, É. *Menas mylėti*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.

57. Fromas, È. Moralinės žmogaus galios / *Gėrio kontūrai: Iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 320–339.
58. Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.
59. Giddens, A. *Sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005.
60. Glendon, M. A. *et al. Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
61. Gordonas, E.; Cameronas, Ch. Vaiko muzikalumo puoselėjimas // *Gama*. Vilnius: Muzikos švietimo centras, 1994, Nr. 7–8, p. 10–22.
62. Grakauskaitė-Karkockienė, D. *Kūrybos psichologijos pagrindai*. Metodinė priemonė. Vilnius, 2006.
63. Greenspan, S. I. Working with the Child, who has Difficulty Communicating // *Scholastic Early Childhood today*, 2003, 18 (3), p. 28–29.
64. Hamer, M. *The barefoot helper. Mindfulness and creativity in social work and the helping professions*. Russell House Publishing, 2006.
65. Hannibal, N. The clients potential for therapeutic insight assessed through the ability to reflect verbally and musically // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 36–47.
66. *Inkluzinis ugdymas užsienio mokslininkų akiratyje*. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 2003.
67. *Integrating Spirituality in Health and Social care: Perspectives and practical approaches*. Ed. by W. Greenstreet. Radcliffe Publishing: Oxford, Seattle, 2006.
68. Ivoškienė, N. Personalo problemos ir jų etinis aspektas / *Socialiniai neigalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus*. Straipsnių rinkinys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 95–102.
69. Johnson, L. C. *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2001.
70. Jonutytė, J. *Tradicija kaip laiko patirtis. Fenomenologinės ir naratologinės perspektyvų sankirta*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2007.
71. Juslin, P. N. *Music and emotion: theory and research*. Oxford University Press, 2001.
72. Kavolis, V. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
73. Keller, S. *Community: pursuing the dream, living the reality*. Princeton University Press, 2003.
74. Kenny, C. The dilemma of uniqueness: an essay on consciousness and qualities // *Nordic journal of music therapy*, 1996, 5 (2), p. 87–97.
75. *Kokią šviesą slepia sunki negalia: asmenybės atskleidimo metodai*. Lietuvos su-trikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, 2006.
76. Kondrašovienė, L., Vaitiekus, E. Socialinis darbas su neigaliaisiais / *Socialinio darbo pradžiamokslis* / Sud. A. Kaušlylienė. Kaunas: Judex, 2004, p. 217–249.

77. Kročė, B. Intuicija ir išreiškimas / *Grožio kontūrai: iš XX amžiaus estetikos*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 33–41.
78. Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
79. Kvieskienė, G. *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: VPU, 2005.
80. Langer, S. Jausmo simbolis / *Grožio kontūrai: iš XX amžiaus estetikos*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 354–371.
81. Lawrie, G. Nordoff Robbins creative music therapy // *Workshop paper*. Nordoff Robbins music therapy unit. Adelaide SA, 7/8/97.
82. Leliūgienė, I. *Lietuvos bendruomenių vystymo perspektyvos tarptautinės patirties kontekste*. Teminis straipsnių rinkinys. Konferencijos „Vietos savivalda ir bendruomenės Lietuvoje“ medžiaga. Vilnius, 2010.
83. Leliūgienė, I. *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija, 2003.
84. Levine, M.; Perkin, D. D.; Perkins D. V. *Principles of community psychology: perspectives and applications*. Oxford; New York (N. Y.): Oxford University Press, 2005, p. 169–173.
85. Levis, V. *Aš ir mes*. Vilnius: Mintis, 1979.
86. Liaudanskienė, V.; Vilūnienė, A. *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalių, būdai ir technologijos*. Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“ 2006.
87. Liobikienė, T. N.; Šinkūnienė, J. R. Socialinio darbo klientų ypatumai / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2010, p. 291–320.
88. Lisicynas, J.; Žilijajeva, J. *Medicina ir menas*. Vilnius: Mokslas, 1989.
89. Littlejohn, S. W.; Foss, K. A. *Theories of human communication*. Cengage Learning, 2008.
90. Longstaff, B. *The Community Development Challenge: Strategies*. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation, ECIV 2PT, 2008.
91. Luobikienė, I. Bendruomeniškumo raiškos šiandieninėje Lietuvoje bruožai (Sociologinės įžvalgos) // *Filosofija, sociologija*. Vilnius, 2000. Nr. 1, p. 19–25.
92. Malloch, S.; Trevarthen, C. *Communicative musicality: exploring the basis of human companionship*. Oxford University Press, 2009.
93. Mandelbaum, S. J. *Open moral communities*. MIT Press, 2000.
94. Mason, A. *Community, solidarity, and belonging: levels of community and their normative significance*. Cambridge University Press, 2000.
95. Mažeikis, G. *Kompetencijų ugdymo sistema taikant kooperuotų studijų metodą. Mokymosi tarnaujant bendruomenėms (Service learning) adaptacija Lietuvoje*. Mokslo monografija. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

96. McBride, K. D. *Collective dreams: political imagination & community*. Penn State Press, 2005.
97. McMillan, D. W., & Chavis, D. M. Sense of community: A definition and theory // *American Journal of Community Psychology*, 1986, 14 (1), p. 6–23.
98. McMillan, D. W. Sense of community // *Journal of Community Psychology*, 1996, 24 (4), p. 315–325.
99. McPherson, G. *The child as musician: a handbook of musical development*. Oxford University Press, 2006.
100. Mehrabian, A. *Nonverbal Communication*. USA: Transaction Publishers, 2009.
101. Myers, D. G. *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2000.
102. Muceniekas, G.; Vėliuvienė, V.; Hering, E. *Negalės etiketas: bendravimas su žmonėmis, turinčiais negalę*. Vadovėlis. Vilnius: Baltic Partners for Change Management, 2004.
103. *Musical Communication* / Ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves. Oxford University Press, 2005.
104. *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės* (II knyga). Vilnius: LAMUC, 2002.
105. Newbrough, J. R. Toward community: A third position // *American journal of Community Psychology*, 1995, 23, p. 9–31.
106. Newham, P. *Using voice and songs in therapy. The practical application of voice movement therapy*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1999.
107. Nisbet, R. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000.
108. North, A. C.; Hargreaves, D. J. *The social and applied psychology of music*. Oxford University Press, 2008.
109. Nowell, B.; Boyd, N. Viewing community as responsibility as well as resource: deconstructing the teoretical roots of psychological sense of community // *Journal of community psychology*, Vol. 38, No. 7, 2010, p. 828–841.
110. Oldfield, A. *Interactive music therapy: a positive approach. Music therapy at a child development centre*. Jessica Kingsley Publishers, 2006.
111. Oldfield, A. Communicating through music: the balance between following and initiating / *The art and science of music therapy: a handbook*. Harwood Academic Publishers, 1995, p. 226–237.
112. Panagos, J. M.; Katz, K. B. The nonverbal component of clinical lessons // *Child language teaching and therapy*. Great Britain: for E. Arnold, the educational, academic and medical publishing division of Hodder and Stoughton Ltd, 1988, Vol. 4, No. 3, p. 278–296.
113. Pauliukevičiūtė, A.; Raipa, A. Kultūros valdymo socialinis poveikis // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai, 2010, Nr. 9 (1), p. 27–37.

114. Pavlicevic, M. & Ansdell, G. (eds). *Community Music Therapy*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2004.
115. Pavlicevic, M. *Music therapy in context, music, meaning and relationship*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1997.
116. Pavlicevic, Mercédès & Gary Ansdell (eds.) *Community Music Therapy*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2004.
117. Perret, D. G. *Roots of musicality – music therapy and personal development*. Jessica Kingsley Publishers, 2005.
118. Peterson, A. N.; Speer, P. W.; McMillan, D., W. Validation of Brief Sense of community scale: confirmation of the principal theory of sense of community // *Journal of community psychology*, 2008, Vol. 36, No. 1, p. 61–73.
119. Petruolytė, A. *Kūrybiškumo ugdymas mokant*. Vilnius: „Presvika“, 2001.
120. Philippot, P.; Feldman, R. S. *The social context of nonverbal behavior*. Cambridge University Press, 1999.
121. Pierson, J. *Going Local Working in Communities and neighbourhoods*. New York: Routledge, 2008.
122. Piličiauskas, A. Neįgaliųjų meninis ugdymas: situacija ir perspektyva / *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės*. Mokslinės praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Panevėžys, 1998-04-23–24. Vilnius: LAMUC, 1998, p. 41–50.
123. Piličiauskas, A. *Muzikos pažinimas (2-oji knyga): Stadijos, rezultatai ir reikšmė*. Vilnius: LAMUC, 1998.
124. Piličiauskas, A. Neįgaliųjų meninė socializacija: nūdienos situacija ir ateities uždaviniai // *Specialusis ugdymas*. Mokslo darbai. Šiauliai: ŠU, Specialiojo ugdymo mokslinis centras, 1998, p. 110–114.
125. Pilipavičius, V. Bendruomenė ir organizacinės bendruomenės veiklos formos / *Ekonomikos ir vadybos fakulteto 2007 metų mokslinių tyrimų rezultatai*. Mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys, 2008, Nr. 1 (4).
126. Pivorienė, J. Socialinis darbas bendruomenėje / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 204–222.
127. *Psychology of Music* / Ed. by A. R. MacDonald. UK: Glasgow Caledonian University, 2010.
128. Puddifoot, J. Some initial considerations in the measurement of community identity // *Journal of Community Psychology*, 1996, 24, p. 327–337.
129. Rappaport, J.; Seidman, E. *Handbook of community psychology*. Springer, 2000.
130. Raudeliūnaitė, R.; Šinkūnienė, J. R. Neįgaliųjų integracija: teorija ir realybė / *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis (sud. J. R. Šinkūnienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 461–504.

131. Realizing community: *concepts, social relationships and sentiments* / Ed. by V. Amit. Routledge, 2002.
132. Reimer, B. Muzikinio ugdymo filosofija / *Šiuolaikinės meninio ugdymo koncepcijos: meninio ugdymo teorija* JAV (sud. V. Matonis). Vilnius: Enciklopedija, 2000, p. 133–181.
133. Reiter, S. Disability from a humanistic Perspective: Towards a Better Quality of life. New York: Nova sciene Publishers, 2008.
134. Ringel, S. The reflective self: a path to creativity and intuitive knowledge in social work reeducation // *Journal of Teaching in Social Work*, 2004, Vol. 23, No. 3, p. 15–28.
135. Ruškus, J. *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: ŠU, 2002.
136. Ruškus, J.; Mažeikis, G. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiaulių universitetas, 2007.
137. Ruškus, J. *Neįgaliųjų ir kitų atskirties grupių socialinio dalyvavimo konstravimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.
138. Ruud, E. Music and identity // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (1), p. 3–13.
139. Ruud, E. Music and the quality of life // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (2), p. 86–97.
140. Sarason, S. B. *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*. San Francisco: Jossey-Bass, 1974.
141. Sawyer, R. K. *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. New York: Oxford University Press, 2006.
142. Sawyer, R. K. Music and conversation // *Musical Communication* (ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves). Oxford University Press, 2005, p. 45–61.
143. Schogler, B. Music as a tool in communications research // *Nordic journal of music therapy*, 1998, 7 (1), p. 40–49.
144. *Serious Play: Creativity and Innovation in Social Work* / H. Weissman (ed.). Silver Spring, MD, NASW, 1990.
145. Sezemanas, V. *Eстетika*. Vilnius: Mintis, 1970.
146. Shepherd, G. J.; Rothenbuhler, E. W. *Communication and community*. Taylor & Francis, 2001.
147. Shepherd, J. Muzika kaip kultūros tekstas. *Naujosios muzikos antologija* / Sud. R. Goštautienė. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 161–186.
148. *Social cohesion in diverse communities*. 2007, p. 2, 33–43.
149. *Socialinis darbas: profesinis veiklos įvadas* (tarptautinis projektas). VU Specialiosios psichologijos laboratorija. Vilnius, 2004.
150. *Sociocultural and lifescape-based organizations within civil society. Lifescape and social cohesion*. Symposium „Making sense in the city: Culture, community and identity in an urban world“, University Ghent, December 17th - 20th, 2006.

151. Souriau, E. Ar menas yra kalba? *Menas ir pažinimas: Estetinė kultūra*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 239–257.
152. Spierts, M. Balansavimas ir aktyvinimas. Metodiškai organizuotas sociokultūrinis darbas. Vilnius: VU, 2003.
153. Steman, C. *Socialinio darbo su proto negalios vaikais pagrindai*. Metodinė medžiaga: Nyderlandų socialinio darbo ir gerovės tyrimų institutas. Vilnius: Socialinių darbuotojų rengimo centras, 2000.
154. Stige, B. *Culture-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 2002.
155. Stige, B. *Elaborations towards a Notion of Community Music Therapy*. Unpublished Phd thesis. Faculty of Arts, University of Oslo, 2003.
156. Stige, B.; Ansdell G.; Elefant C.; Pavlicevic M. *Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*. Ashgate, 2010.
157. *Stulginskis, S. Rytų kosminės legendos*. Vilnius: Lietuvos N. Rericho draugija, 1998.
158. Sutton, C. *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
159. Sutton, J. The sound-world of speech and language impaired children: the story of current music therapy research project / *Art and music therapy and research* / Ed. by A. Gilroy, C. Lee. London, New York: Routledge, 1995, p. 152–163.
160. Šinkūnienė, J. R. *Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinės komunikacijos ugdymas muzikine raiška*. Daktaro disertacija, 2001.
161. Šinkūnienė, J. R. Cerebrinio paralyžiaus ištiktų vaikų neverbalinės komunikacijos ugdymas integruojant muzikos terapijos metodus // *Specialusis ugdymas*. Mokslo darbai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001 m. Nr. 2 (5), p. 76–85.
162. Šinkūnienė, J. R. Kūrybiškumo aspektai socialiniame darbe // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011, Nr. 10 (1). p. 108–117.
163. Šinkūnienė, J. R. Laisvalaikio studijos ir rekreacijos administravimas // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai, 2005, Nr. 4 (1), p. 122–131.
164. Šinkūnienė, J. R. *Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje*. Metodinė priemonė. Vilnius: UAB CIKLONAS, 2003.
165. Šinkūnienė, J. R. Muzikinės garsinės komunikacijos (MGK) reikšmė neigaliųjų (VCP) psichologinei bei socialinei adaptacijai // *Pedagogika*. Mokslo darbai, 44. Vilnius: VPU leidykla, 2000, p. 183–193.
166. Šinkūnienė, J. R. Muzikinės komunikacijos ugdymo metodinės kryptys / *Meninis neigaliųjų ugdymas: metodikos ir terapijos aspektai*. Monografija (sud. A. Piličiauskas). Vilnius: Kronta, 2005, p. 112–130, 234–238.

167. Šinkūnienė, J. R.; Savickaitė, D. Sociokultūrinio darbo dilema // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai. 2008, Nr. 7 (1). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. p. 108–117.
168. Šinkūnienė, J. R.; Katkonienė, A. *Socialinių darbuotojų profesinės veiklos motyvacijos veiksniai* // *Socialinis darbas*. Mokslo darbai Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, Nr. 9 (1). p. 64–74.
169. *Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija TFK* (vert. A. Bagdonas). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2004.
170. *Tarptautinių žodžių žodynas* (ketvirtasis leidimas). Vilnius: Alma littera, 2005.
171. *The Community Development Challenge: Report*. London: Department to Communities and local Government's, Community Empowerment Division, 2008.
172. *The government response to the Commission on Integration and Cohesion*. CLG, 2008.
173. Training and Learning for Community Development in Europe / A report on a European Commission Grundtvig4 Project. Great Britain, City Road London: Community Development Foundation and CEBSD ECIV, 2008.
174. Trevarthen, C. Interviewed by Brynjulf Stige // *Nordic journal of music therapy*, 1997, 6 (1), p. 61–66.
175. Turner, L. *Forms of Creativity in Social Work: A framework for Practitioners*. Social Work Canadian 1.1 (Fall), 1999, p. 91–97.
176. Vanier, J. Kiekvienas žmogus – šventa istorija. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2006.
177. Vanier, J. *Bendruomenė: atleisti ir švęsti*. Vilnius: Vytury, 1998.
178. Vėlius, N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. 1 tomas. Vilnius: Mintis, 1996.
179. Vygotskis, L. Defektas ir kompensacija // *Psichologija*. Mokslo darbai. Vilnius: Universiteto leidykla, 1996, Nr. 2, p. 141–156.
180. Welch, G. F. Singing as communication / *Musical Communication* (ed. by D. Miell, R. MacDonald, D. Hargreaves). Oxford University Press, 2005, p. 239–261.
181. Wigram, T. Assessment methods in music therapy: A humanistic or natural science framework? // *Nordic journal of music therapy*, 1999, 8 (1), p. 6–25.
182. Wood, G. S.; Judikis, J. C. *Conversations on community theory*. Purdue University Press, 2002.
183. Žukauskienė, R. *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
184. Выготский, Л. С. *Психология*. Москва: Апрель Пресс/Эксмо-Пресс, 2000.
185. Вейс, Т. Й. *Как помочь ребенку? Опыт лечебной педагогики в Кэмпхилл общинах*. Москва: Московский Центр вальдорфской педагогики, 1992.
186. Изард, К. Е. *Эмоции человека* / под ред. Гозмана Л. Я., Егоровой М. С. Москва: издат. Московского университета, 1980.

187. Лоуэн, А. *Язык тела*. Санкт-Петербург: Гуманитарное агенство „Академический проект“, 1997.
188. Морозов, В. П. *Искусство и наука общения: невербальная коммуникация* / под ред. Медведева В. И. Москва: изд. „Институт психологии РАН“, 1998.
189. Психология личности. Т. 1. / *Зарубежная психология: Хрестоматия по психологии личности* (ред. Д. Я. Райгородский). Самара: Из-кий дом Бахрах, 1999.
190. Психология личности. Т. 2. / *Отечественная психология: Хрестоматия по психологии личности* (ред. Д. Я. Райгородский). Самара: Из-кий дом Бахрах, 1999.
191. Реан, А. А.; Коломинский, Я. Л. *Социальная педагогическая психология*. Санкт Петербург: Питер Ком, 1999.
192. Хмельёва, Л. Г. Об актуальности перехода к новому мышлению в свете проблемы культуры и цивилизации / В сб.: *Защитим культуру*. Москва: Международный Центр Рерихов, 1996.

Internetiniai šaltiniai

193. Access Living. Arts and Culture <http://www.newsun.com/Marcusbio.html> (žiūrėta 2011-06-14).
194. Aleknonis, G. *Visuomeninio gyvenimo ritualas*. Menotyra. 2006, Nr. 4, p. 49–53. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1392-1002.N_4.PG_49-53/DS.002.0.01.ARTIC (žiūrėta 2011-05-08).
195. Amabile, T. *How to Kill Creativity* // Harvard Business Review, 1998, Vol. 76, No. 5, p. 76-87. <http://a-small-lab.com/resources/how-to-kill-creativity-amabile-1998/> (žiūrėta 2011-02-03).
196. *An Introduction to Camphill Communities in the UK And Ireland*. The Association of Camphill Communities, 2009 (rep. 2011). <http://www.camphill.org.uk/silo/files/introduction-to-camphill-communities-brochure.pdf> (žiūrėta 2011-09-05).
197. Ansdell G. Community Music Therapy: A Plea For „Fuzzy Recognition“ Instead of „Final Definition“, 2005 [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy, Moderated Discussion*. Retrieved July 20, 2010. http://www.voices.no/discussions/discm4_07.html (žiūrėta 2011-08-10).
198. Ansdell, G. (2002). Community Music Therapy and the Winds of Change [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, Retrieved August 4, 2005.
199. [http://www.voices.no/mainissues/Voices2\(2\)ansdell.html](http://www.voices.no/mainissues/Voices2(2)ansdell.html) (žiūrėta 2011-08-12).
200. Apie Arkos bendruomenę. http://www.lkd.lt/enews/id-musu_zmones-news-Pocesiuonas.html (žiūrėta: 2011-08-31); <http://sveikata.diena.lt/lt/naujienos/sveikata/arkos-bendruomene-jau-lietuvoje-285299> (žiūrėta 2011-08-31).

201. Boynton, H. M. *Spirituality, Children and Mental Health*. Presented at The Fifth North American Conference on Spirituality and Social Work held from June 17–19, 2010, in Calgary, Alberta, at the University of Calgary. <http://www.stu.ca/~spirituality/journals.html> (žiūrėta 2011-09-10).
202. Ciardi, F. T. OMI. Esė „*Bendrystės dvasingumas*“, 2008. <http://www.vitaconsecrata.lt/triju-isakymu-palyginimas> (žiūrėta 2011-09-19).
203. Community cohesion. <http://www.barking-dagenham.gov.uk/9-council/comm-cohesion/part-5.html> (žiūrėta 2011-05-03).
204. *Cultural education: the promotion of cultural knowledge, creativity and intercultural understanding through education*. Report of Committee on Culture, Science and Education. Council of Europe, 2009. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC11989.htm> (žiūrėta 2011-02-02).
205. Disabled world. <http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php> (žiūrėta 2011-11-10); <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).
206. *Encyclopedia of Canadian Social Work* (ed. Francis J. Turner). Wilfrid Laurier Univ. Press, Amazon.com, 2005. <http://www.wlu.ca/press/Catalog/turner-fj.shtml> (žiūrėta 2011-03-12).
207. Fisher, G. *Integrating individual and social creativity*. Creativity research in the USA and L3D. First international conference Moscow, 2005, 50 p. URL <http://l3d.cs.colorado.edu/~gerhard/presentations/slides-moscow.pdf> (žiūrėta 2011-01-31).
208. Gibson, M. *Can Spirituality „Save“ Social Work?* Presented at The Fifth North American Conference on Spirituality and Social Work held from June 17–19, 2010, in Calgary, Alberta, at the University of Calgary. <http://www.stu.ca/~spirituality/publications.html> (žiūrėta 2012-02-09).
209. It's About Ability. An explanation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations Children's Fund, 2008. http://www.unicef.org/publications/index_43893.html (žiūrėta 2011-05-08).
210. *Jean Vanier: biografiniai eskizai* (2007-09-18). <http://www.bernardina.lt/archyvas/straipsnis/67458> (žiūrėta 2011-08-27).
211. *Kūrybiškumas ir inovacijos. Konkurencingumo skatinimas regionuose / ES regioninė politika // Panorama: Inforegio*. No. 29, 2009 m. pavasaris. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag29/mag29_lt.pdf (žiūrėta 2011-02-02).
212. Leung, C. F. S. *The relationship between creativity and fieldwork performance of social work students: thesis for the degree of Doctor of Education*. UK, University of Leicester, School of Education, 2009. <https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/7887/1/2009leungcfsedd.pdf> (žiūrėta 2011-02-02).

213. Lietuvos muzikos terapijos asociacija. <http://www.muzikoterapija.lt> (žiūrėta 2011-05-13).
214. Neilo Marcuso veikla. <http://www.newsun.com/Marcusbio.html> (žiūrėta 2011-06-14).
215. Pal. J. Matulaičio socialinio centro neįgaliųjų integracijos visuomenėje padalinys „Atvira bendruomenė“ <http://www.matulaitis.org/index.php?page=text&id=35> (žiūrėta 2010-11-15).
216. Piličiauskas, A. „*Dorinio, dvasinio ir meninio ugdymo sąsajos*“ (nepublikuotas rankraštis, 2008) http://www.piliciauskas.lt/Straipsniai/Nepublikuoti/dvasinio_ir_meninio.pdf (žiūrėta 2010-11-05).
217. Ratzka, A. <http://www.disabled-world.com/disability/> (žiūrėta 2011-06-14).
218. *Reflections on creativity in social work and social work education*. Disciplinary perspectives on creativity in higher education. The Higher Education Academy, 2007. <http://www.swap.ac.uk/docs/creativity07.pdf> (žiūrėta 2011-01-31).
219. Ruud E. *Defining Community Music Therapy* [online]. *Voices: A World Forum for Music Therapy, Moderated Discussion*, 2004. http://www.voices.no/discussions/discm4_04.html (žiūrėta 2011-07-27).
220. *Spirited Practices: Spirituality and the Helping Professions* / ed. by F. Gale, N. Bolzan, D. McRae-McMahon. Allen and Unwin press, 2007. <http://www.allenandunwin.com/default.aspx?page=305&book=9781741750614> (žiūrėta 2011-10-30).
221. *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*. Edited by J. Coates, J. R. Graham, B. Swartzentruber and B. Ouellette. Toronto: Canadian Scholars Press, 2007. <http://www.amazon.ca/Spirituality-Social-Work-Selected-Canadian/dp/1551303299> (žiūrėta 2011-07-10).
222. Stephenson, J. Music therapy in the education of students with severe disabilities. *Education and training in developmental disabilities*, 2006, 41(3), 290–299. http://www.voices.no/discussions/discm4_05.html (žiūrėta 2011-08-13).
223. Stronger, wider and deeper: taking forward the Community Development Challenge ir the NorthWest : *Report*. London: Department to Communities and local Government's Community Empowerment Division, 2008. <http://www.togetherwecan.info> (žiūrėta 2011-02-03).
224. Tarpkultūrinis darbas: negalios kultūra skirtingose šalyse. <http://www.miusa.org/ncde/tipsheets/disabilityculture> (žiūrėta 2011-05-08).
225. The *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, ed. by J. R. Graham, J. Waegemakers Schiff and J. Coates). <http://www.stu.ca/~spirituality/publications.html> (žiūrėta 2011-09-20).
226. *Tikėjimo ir Šviesos bendruomenės Lietuvoje*. <http://ts.lcn.lt/bendruomenes> (žiūrėta 2011-08-26).

227. UNEnable. http://www.unicef.org/publications/index_43893.html (žiūrėta 2011-05-08).
228. *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2008). http://www.ohchr.org/Documents/Publications/AdvocacyTool_en.pdf (žiūrėta 2011 02 01).
229. Witte, R. *Cultural competency record. Documenting competencies through cultural education*. German Federation of Associations for Cultural Youth Education, 2006. http://portal.unesco.org/culture/en/files/30184/11415086931rolf_witte.pdf/rolf%2Bwitte.pdf (žiūrėta 2011-02-02).
230. Working Across Cultures: Disability Culture in Different Countries <http://www.miusa.org/ncde/tipsheets/disabilityculture> (žiūrėta 2011-05-08).
231. *World Report on Disability*. World Health organization, The World Bank, 2011. http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf (žiūrėta 2011-11-12).
232. Wright, P. *Exploring psychological sense of Community in Living-Learning programs and in the university as a whole / Dissertation*. University of Maryland, College Park, 2004. www.stephenwright.org. (žiūrėta 2011-06-18).
233. Косинова, О. А. К вопросу о трактовке понятия традиции в отечественной педагогике // *Педагогика. Психология*. 2009. No. 2 http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/2/Kosinova_Tradition/ (žiūrėta 2011-08-28).

Empiriniai tyrimai (MRU, SPF, Socialinio darbo katedra):

1. *Bendruomeniškumo požymių analizė socialinėse institucijose* (2011). Tyrimą atliko S. Grudzinskaitė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
2. *Socialinis neįgaliųjų savarankiškumas: įgūdžių ir aplinkos įvertinimas* (2011). Tyrimą atliko A. Slavinskaitė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
3. *Bendruomeninio gyvenimo tradicijos, papročiai ir ritualai socialiniu aspektu* (2011). Tyrimą atliko A. Spūdytė. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
4. *Bendravimas su žmonėmis, turinčiais skirtingas negalias, ypatumai* (2011). Tyrimą atliko I. Mikulevič. Darbo vadovė J. R. Šinkūnienė.
5. *Socialinio darbo supervizijos poreikio analizė neįgaliųjų dienos centruose* (2009). Tyrimą atliko G. Laucytė. Darbo vadovė dr. J. R. Šinkūnienė.
6. *Socialinių darbuotojų kultūrinių meninių kompetencijų analizė* (2010). Tyrimą atliko S. Jaglinska. Darbo vadovė dr. J. R. Šinkūnienė.

Šinkūnienė, J. R.

Ši82 BENDRUOMENIŠKUMAS, KOMUNIKACIJA IR MUZIKA: SOCIO-
KULTŪRINIAI NEGALIOS ASPEKTAI. – Monografija. – Vilnius: Mykolo
Romerio universitetas, 2012. 304 p.

Bibliogr. 290–303 p.

ISBN 978-9955-19-460-6

Monografijoje „Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai“ pateikiamas tarpdisciplinis požiūris, apimantis socialinius, psichologinius, kultūrinius ir meninius bendruomeniškumo aspektus, kurie galėtų padėti naujoms bendruomenės kūrimo idėjoms. Knygoje analizuojami neįgaliųjų bendruomenės – bendro tikslo ir veiklos požymiai, nagrinėjamos galingo poveikio „įrankio“ – muzikinės komunikacijos, bendruomeninės muzikos terapijos taikymo galimybės, iliustruojant neįgalių žmonių bendruomenės kūrimo pavyzdžiais ir tyrimais.

Ši knyga – tai padėka, skirta visiems tiems, kurie šiandien darbuojasi kurdami šalia esančio neįgalaus žmogaus gyvenimo kokybę, tikėdami, jog egzistuoja bendruomeniškumo jausmas.

UDK 364.4-056.3

Jautrė Ramutė ŠINKŪNIENĖ

**BENDRUOMENIŠKUMAS, KOMUNIKACIJA IR MUZIKA:
sociokultūriniai negalios aspektai**

Monografija

Redagavo Jūratė Balčiūnienė

Maketavo Birutė Bilotienė

SL 585. 2012 09 03. 16,8 leidyb. apsk. l.

Tiražas 200 egz. Užsakymas 16 473

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt